

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN
ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**KENT MERKEZLERİNİN PANOPTİK BAKIŞ
AÇISIYLA DEĞERLENDİRİLMESİNDE BİR
YÖNTEM ÖNERİSİ: KARTO-LİNKOGRAFİ**

Gülçin ERDAŞ

DOKTORA TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Mayıs-2025
KONYA
Her Hakkı Saklıdır

TEZ KABUL VE ONAYI

Gülçin ERDAŞ tarafından hazırlanan “Kent Merkezlerinin Panoptik Bakış Açısıyla Değerlendirilmesinde Bir Yöntem Önerisi: Karto-Linkografi” adlı tez çalışması 27/05/2025 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Necmettin Erbakan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı’nda DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Prof. Dr. Hatice Derya ARSLAN

.....

Danışman

Prof. Dr. Fatih SEMERCİ

.....

Üye

Prof. Dr. Bilgehan YILMAZ

.....

Üye

Doç. Dr. Süheyla BÜYÜKŞAHİN

.....

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Meryem ALAGÖZ KONUR

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Prof. Dr. Havvanur UÇBEYİAY
Enstitü Müdürü

Bu çalışma 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri ve TÜBİTAK tarafından Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB) 2211-A Yurt İçi Genel Doktora Burs Programı öğrencisi Gülçin ERDAŞ tarafından hazırlanmıştır.

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all materials and results that are not original to this work.

Gülçin ERDAŞ

27/05/2025

ÖZET

DOKTORA TEZİ

KENT MERKEZLERİNİN PANOPTİK BAKIŞ AÇISIYLA DEĞERLENDİRİLMESİNDE BİR YÖNTEM ÖNERİSİ: KARTO-LİNGOGRAFI

Gülçin ERDAŞ

Necmettin Erbakan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
Mimarlık Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Fatih SEMERCİ

2025, 301 Sayfa

Jüri

Prof. Dr. Fatih SEMERCİ

Prof. Dr. Bilgehan YILMAZ

Prof. Dr. Hatice Derya ARSLAN

Doç. Dr. Süheyla BÜYÜKŞAHİN

Dr. Öğr. Üyesi Meryem ALAGÖZ KONUR

Bu araştırma, kent merkezlerine yönelik çalışmaların teorik evrimine dair bir çerçeve sunarak, tüm bu yaklaşımların günümüz dinamikleriyle ne ölçüde örtüşüğünü sorgulamakta ve bu sorgulamadan hareketle kent merkezlerine yönelik özgün ve güncel bir yaklaşımla değerlendirme modeli geliştirmeyi amaçlamaktadır. Pek çok yapının bir arada bulunduğu, yoğun nüfusa sahip ve genellikle kentin ekonomik faaliyetlerinin merkezi kabul edilen kent merkezleri; merkezî iş bölgeleri, merkezî sosyal bölgeler, tarihi kent merkezleri gibi çeşitli merkez oluşumlarını da kapsayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu kapsayıcılığın, araştırmanın odaklandığı kent merkezlerinin diğer merkez oluşumlarıyla karıştırılmasına ve bu alanların kendi bağlamsal niteliklerine uygun olmayan yaklaşımlarla değerlendirilmesine neden olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, kent merkezlerinin özgün nitelikleriyle ele alınması, diğer merkez oluşumlarından kavramsal olarak ayrıştırılması ve bu alanlara yönelik derinlikli ve bütüncül bir değerlendirme perspektifinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. İhtiyaç duyulan perspektifin temel çıkış noktasını panoptik tasarım anlayışı oluşturmaktadır. Mimari bir düşünüş biçimini ifade eden, anlamsal ve biçimsel boyutları olan panoptik tasarım anlayışı ile insanın kent kurma refleksleri arasında dikkat çekici benzerlikler saptanmıştır. Bu benzerlikten hareketle, tarihsel süreçte kent merkezlerinin oluşumunu ve biçimlenmesini etkileyen unsurlar ile panoptik tasarım ilkeleri karşılaştırılmış ve panoptik bakış açısıyla kent merkezlerine yönelik değerlendirme ilkeleri ortaya konulmuştur. Bu ilkeler, tarih öncesi çağlardan başlayarak günümüze uzanan bir zaman akışı içinde ve farklı bir bakış açısının desteğiyle derlendiği için oldukça kapsayıcı, bağlama uyurlanabilir ve geliştirilmeye açık niteliklere sahiptir. Elde edilen veriler ve ilkeler doğrultusunda tezin amacına ve temel dayanağına uygun, kent merkezlerinin hem biçimsel hem de anlamsal boyutları yansıtan, “Karto-Linkografi” olarak adlandırılan özgün bir model geliştirilmiştir. Model ve ilkeler, Konya tarihî kent merkezi üzerinde test edilmiştir. Yapılan araştırmalardan ve alan çalışmasından elde edilen bulgular; mevcut yaklaşımların kent merkezlerinin anlamsal boyutunu göz ardı ederek çoğunlukla biçimsel özellikler üzerinden değerlendirdiği ve bu nedenle pek çok açıdan yetersiz kaldığı; bu tür yaklaşımların kent merkezlerine ilişkin araştırma, tespit ve karar alma süreçlerini olumsuz bir şekilde etkilediği ve tarihî ve kültürel açıdan büyük önem taşıyan kent merkezlerinin geleceği için bir tehdit olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın, bu çalışmada geliştirilen değerlendirme ilkeleri ve “Karto-Linkografi” modeli; kent merkezlerinin biçimsel ve anlamsal bileşenlerini birlikte ele alan, bütüncül, esnek ve geliştirilebilir bir değerlendirme imkânı sunarak alana önemli bir metodolojik yenilik kazandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karto-linkografi, kartografya, kent merkezi, Konya tarihî kent merkezi, linkografi, panoptik tasarım anlayışı, panoptikon, tarihî kent merkezi

ABSTRACT

PH.D THESIS

A METHODOLOGY FOR EVALUATING CITY CENTRES FROM A PANOPTIC PERSPECTIVE: CARTO-LINKOGRAPHY

Gülçin ERDAŞ

**THE GRADUATE SCHOOL OF NATURAL AND APPLIED SCIENCE OF
NECMETTİN ERBAKAN UNIVERSITY
THE DEGREE OF DOCTOR OF PHILOSOPHY
IN ARCHITECTURE**

Advisor: Prof. Dr. Fatih SEMERCİ

2025, 301 Pages

Jury

Advisor Prof. Dr. Fatih SEMERCİ

Prof. Dr. Bilgehan YILMAZ

Prof. Dr. Hatice Derya ARSLAN

Assoc. Prof. Dr. Süheyla BÜYÜKŞAHİN

Asiss. Prof. Dr. Meryem ALAGÖZ KONUR

This research aims to develop an original and contemporary evaluation model for city centres by providing a framework for the theoretical evolution of urban core studies and critically examining the extent to which existing approaches align with current urban dynamics. City centers, where many buildings coexist, have dense populations and are generally considered to be the center of the city's economic activities, are a concept that encompasses various center formations such as central business districts, central social districts, and historical city centers. However, it has been determined that this inclusiveness causes the city centers that the research focuses on to be confused with other center formations and these areas to be evaluated with approaches that are not appropriate for their contextual qualities. In this context, it is of great importance to consider the specific characteristics of city centers, to conceptually separate them from other center formations, and to develop a deep and holistic evaluation perspective for these areas. The basic starting point of the needed perspective is the panoptic design concept. Remarkable similarities have been identified between the panoptic design concept, which expresses an architectural way of thinking and has semantic and formal dimensions, and the city-building reflexes of humans. Based on this similarity, the elements that affect the formation and shaping of city centers in the historical process and the principles of panoptic design were compared and the principles of evaluation for city centers from a panoptic perspective were presented. Since these principles were compiled in a time flow starting from prehistoric times and extending to the present day and with the support of a different perspective, they are quite comprehensive, adaptable to the context and open to development. In line with the obtained data and principles, an original model called "Carto-Linkography" was developed that reflects both the formal and semantic dimensions of city centers, in line with the purpose and basic basis of the thesis. The model and principles were tested on the historical city center of Konya. The findings obtained from the research and fieldwork; It was concluded that the current approaches ignore the semantic dimension of city centers and evaluate them mostly on formal features and therefore are inadequate in many respects; such approaches negatively affect the research, detection and decision-making processes regarding city centers and are a threat to the future of city centers that have great historical and cultural importance. In contrast, the evaluation principles developed in this study and the "Carto-Linkography" model; It provides an important methodological innovation to the field by offering a holistic, flexible and improvable evaluation opportunity that addresses the formal and semantic components of city centers together.

Keywords: Carto-linkography, cartography, city center, historic city center, Konya historic city center, linkography, panoptic design approach, panopticon

ÖNSÖZ

TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB) 2211-A Yurt İçi Genel Doktora Burs Programı ve 100/2000 YÖK Doktora Burs Programı kapsamında almış olduğum destekten ötürü TÜBİTAK-Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumuna ve YÖK-Yükseköğretim Kuruluna teşekkürlerimi sunarım.

Bu süreçte beni her daim destekleyen, yolumu kolaylaştıran, emeğimi ve başarıımı her fırsatta takdir eden ve bir bilim insanının sahip olması gerektiği gibi, özgür bir çalışma alanı sunarak sorgulamayı öğreten değerli danışmanım Prof. Dr. Fatih SEMERCİ'ye; tarafsız, geliştirici, ufuk açıcı bakış açıları ve cömertçe sundukları bilgi ve tecrübeleriyle araştırmama önemli katkılar sunan Prof. Dr. Bilgehan YILMAZ, Prof. Dr. Hatice Derya ARSLAN, Doç. Dr. Süheyla BÜYÜKŞAHİN ve Dr. Öğr. Üyesi Meryem ALAGÖZ KONUR'a katkıları, emekleri ve sabırları için teşekkür ederim.

Bugün kariyerimde ulaştığım bu başarıda en büyük paya sahip olan; eğitim serüvenimin tüm zorlu aşamalarında yanımda olarak desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen ve her daim başaracağıma olan inancımı pekiştiren sevgili aileme; dünyanın ötesinden bir yerlerden beni her ihtiyaç duyduğumda desteklediğine yürekten inandığım ve bu başarıyı gördüğünü hissettiğim kıymetli babama en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Hayatın tüm iniş çıkışlarına, zorlayıcı sürprizlerine rağmen, bu toprakların yetiştirdiği bir bilim insanı olarak yine bu topraklara hizmet etme umuduyla yılmadan, sabırla ve büyük bir özveriyle verdiğim emeği ise derin bir öz sevgi ve öz saygıyla onurlandırıyorum.

Bu tez, bilimin yol göstericiliğini esas alan, her bireyin eşit fırsatlarla eğitim almasını mümkün kılan, *“fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller”* isteyen Cumhuriyet'in ışığında, hazırlanmıştır. Gençlere Cumhuriyet'i emanet edecek kadar duyduğu sonsuz güvenle, bizlere düşünmeyi, üretmeyi, hep ileri gitmeyi, vatana hizmet etmeyi öğütleyen, eğitime verdiği önemi her fırsatta vurgulayan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e; bugün ışığında aydınlanabildiğimiz bir Cumhuriyet emanet ettiği için, sunduğu imkânlar için, bir Türk evladı olarak hissettiğim sorumluluk duygusuyla, açtığı yolda ilerlemenin ve onu anlamanın onuruyla, sonsuz bir minnet ve saygıyla teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Problemin Tanımı ve Hipotezler.....	3
1.2. Araştırmanın Amacı.....	4
1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları	5
1.4. Yöntem.....	8
1.5. Araştırmanın Özgünlüğü.....	14
1.6. Tanım ve Terimler	15
2. KENT MERKEZLERİNE DAİR KURAMSAL BİR ÇERÇEVE	18
2.1. Kent Merkezi	18
2.2. Tarihi Kent Merkezi.....	20
2.3. Kent Merkezlerini Anlama ve Açıklama Girişimi Olarak Tarihsel Süreçler Üzerine Düşünmek	24
2.3.1. Tarih öncesi çağlar (MÖ 12000-3000).....	25
2.3.2. Tarih çağları (MÖ 3000-MS 15.yüzyıl).....	26
2.3.3. Yeni çağ ve sonrası	31
2.4. Kent-Merkez İlişkisine Yönelik Diğer Kavram ve Kuramlar.....	38
2.5. Bölüm Değerlendirmesi	42
3. PANOPTİK TASARIM ANLAYIŞI	45
3.1. Panoptikon Kavramı	45
3.2. Panoptikon Kavramının Semantik (Anlamsal) Boyutu	46
3.2.1. Panoptikon ve gözetim.....	46
3.2.2. Panoptikon ve gözlem.....	53
3.3. Panoptikon Kavramının Sentaktik (Biçimsel) Boyutu ve Panoptik Tasarım Anlayışı	55
3.4. Bölüm Değerlendirmesi	66
4. SENTEZ.....	68
4.1. Panoptik Tasarım Anlayışı Bağlamında Kent Merkezleri	68
4.2. Kent Merkezlerine Yönelik Değerlendirme İlkelerinin Belirlenmesi	75
4.2.1. Sosyo-kültürel etkiler	82
4.2.2. Fiziksel ve sosyal gereksinimler	91

4.2.3. Gözlem	93
4.2.4. Politika	99
4.2.5. Ekonomi	101
4.2.6. Teknoloji	103
4.2.7. Doğal çevre	105
4.2.8. Yapay çevre.....	108
4.2.9. Tehditler	109
4.3. Bölüm Değerlendirmesi	113
5. KENT MERKEZLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK BİR MODEL ÖNERİSİ: KARTO-LİNKOGRAFİ.....	115
5.1. Kartografya	115
5.2. Linkografi	119
5.3. Karto-Linkografi Modeli	124
5.4. Bölüm Değerlendirmesi	136
6. ALAN ÇALIŞMASI.....	139
6.1. Selçuklu Dönemi Öncesi Konya Kent Merkezinin Karto-Linkografik Analizi.....	141
6.2. Selçuklu Döneminde Konya Kent Merkezinin Karto-Linkografik Analizi.....	145
6.3. Karamanoğulları Döneminde Konya Kent Merkezinin Karto-Linkografik Analizi.....	183
6.4. Osmanlı Döneminde Konya Kent Merkezinin Karto-Linkografik Analizi.....	187
6.5. Cumhuriyet Dönemi ve Sonrasında Konya Kent Merkezinin Karto- Linkografik Analizi.....	229
6.6. Bölüm Değerlendirmesi	263
7. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	269
KAYNAKLAR	276

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

TDK: Türk Dil Kurumu

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
(Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

ICOMOS: International Council on Monuments and Sites (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi)

CNU: Congress for the New Urbanism (Yeni Şehircilik Kongresi)

Akt.: Aktaran

t.y.: Tarih yok

1. GİRİŞ

Kent merkezi, başlıca kamusal ve özel yapıların, kuruluşların bir arada bulunduğu, yoğun ve hareketli nüfusu olan, çoğu zaman kentin ekonomik faaliyetlerinin merkezi kabul edilen kent parçasıdır. Günümüzde kentlerin neredeyse tamamı çok merkezli bir yapıya sahip olup, kentin her ilçesinin, hatta mahallesinin kendi içinde bir merkezi bulunmaktadır. Bu merkezlerin yanında bazı kentler, tarihî çekirdeği oluşturan ve aktif bir şekilde kullanılmaya devam eden tarihî kent merkezlerine sahiptir. Tarihî kent merkezleri, bir kentin başlangıç noktası kabul edilebilecek, tarihî değer taşıyan, zamansal ve kültürel birikime, çeşitliliğe ve zenginliğe sahip, estetik değeri ve görünürlüğü yüksek, kentsel bellekte ve kimliğin oluşmasında önem arz eden, kentin diğer parçalarının mekânsal organizasyonuna referans olan, yoğun ve dinamik alanlardır. Bir yerleşim alanının önce kent merkezine, daha sonra tarihî kent merkezine dönüşmesi uzun bir süreç gerektirmektedir. Tarihî kent merkezleri geçmişin koşullarında ve süreç içinde ortaya çıkmakta, bugünün koşullarında bir tarihi ve kültürü temsil ederek var olmaya devam etmekte ve bu yerlerin gelecekte var olabilmeleri için de çeşitli stratejiler geliştirilmektedir. Tarihî kent merkezleri bu yönüyle diğer kent merkezlerinden ayrılmaktadır. Bu bağlamda kent merkezi kavramının, farklı kimliklere, işlevlere ve dinamiklere sahip olan çeşitli kentsel alanları bünyesinde barındıran, kapsayıcı bir kavram olduğunu söylemek mümkündür.

Kentler her çağda, kendine özgü temel problemleri olan oluşumlardır. Bu problemler her çağda güncellenerek başka bir boyutta kendini gösterebileceği gibi, yaşandığı dönemde çözümlenebilmekte veya çözümsüz kalabilmekte ve o probleme yönelik üretilen teoriler sonraki dönemlerde geçerliliğini kaybedebilmektedir. “*Tarihsel olarak bakıldığında, kent çalışmaları süreklilikler ve kopuşlarla*” (Paddison, 2001) tanımlanmakta olup bu çalışmalar, sorulan temel sorular bakımından bir süreklilik sağlarken, nasıl incelendikleri ve teorize edildikleri açısından kopuşlar yaşamaktadır. Ancak temel gerçek şudur ki, bütün kent çalışmalarında kentlerin ele alınış biçimleri, dönemin hâkim bakış açılarını ve çağdaş koşulların algılanışını yansıtmaktadır (Paddison, 2001). Bu bağlamda günümüzde kent merkezlerinin genellikle geleneksel yaklaşımlar çerçevesinde ele alındıkları görülmekte; ancak bu yaklaşımların bugünün kent dinamikleriyle ne derece örtüştüğü, çağdaş kentsel perspektifleri ne ölçüde yansıttığı ve sözü edilen “kent merkezi” üst başlığı altında birleşen merkez türlerinin her biri için ne kadar uyarlanabilir olduğu sorgulanmaktadır. Bu sorgulama, alternatif ve güncel bir

bakış açısının, dinamik ve çağın ruhunu yansıtan bir yaklaşımın geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymakta, araştırmanın temel motivasyonu olarak öne çıkmaktadır. Bu motivasyon doğrultusunda hazırlanmış olan bu araştırma; odak noktası, çıkış noktası, sentez ve öneri olmak üzere dört aşamada özetlenecek olursa:

Araştırmanın **odak noktası**, kent merkezleridir. Bu merkezlere yönelik çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Mevcut yaklaşımların ve analiz yöntemlerinin günümüz kent merkezlerini ve özellikle tarihî kent merkezlerini anlamak ve analiz etmek için yeterli olmadığı, bütüncül bir bakış açısı sağlamadığı tespit edilmiş ve bu bağlamda yeni bir yaklaşım geliştirmek hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda temel **çıkış noktası** panoptik tasarım anlayışı olmuştur. Bu anlayış panoptikon kavramından doğmaktadır. Panoptikon, bir merkez ve bu merkezin etrafına yerleştirilmiş birimlerden oluşan bir plan şemasını ifade eden bir kavramdır. Bu kavram günümüzde yaygın olarak hapishaneler ile eşleştirilmekte, gözetim çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Michel Foucault ile güçlü bir anlam değişimine uğrayan panoptikon kavramı, iktidar ve gözetim ilişkileri ve George Orwell'in 1984 kitabında yer verdiği Büyük Birader/Big Brother ile ilişkilendirilmekte, bu ilişkilendirme akademik çalışmalarda büyük ilgi ve kabul görmektedir. Ancak burada önemli bir kavram karmaşası vardır. Panoptikon (Bentham kardeşlerin tasarımı, bir plan şeması), panoptisizm (Foucault'un panoptikon bakış açısı) ve panoptik tasarım anlayışı (mimari düşünüş biçimi) etimolojik olarak birbirlerine çok yakın olsalar da farklı kavramlardır. Bu çalışma "panoptik tasarım anlayışını" referans almaktadır. Panoptik tasarım anlayışı, mimari bir düşünüş biçimini ifade etmekte olup, gözlem üzerine şekillenen, hem biçimsel (sentaktik) hem de anlamsal (semantik) boyuta sahip ilkeleri olan çok katmanlı bir kavramdır. Kent merkezlerinin oluşum süreçleri incelendiğinde, süreçleri etkileyen unsurlar ile panoptik tasarım anlayışını tanımlayan ilkeler arasında pek çok benzerlik olduğu görülmektedir. Bu benzerlik ve panoptik tasarım anlayışının mimarlık ve kent çalışmalarının interdisipliner yönüne katkı sağlayabilme potansiyeli oldukça heyecan verici olup unutulmuş bir mimari düşünüş biçimi olan panoptik tasarım anlayışının hatırlatılmasına, bu anlayışın kentlere uyarlanmasına ve yeni bir bakış açısının geliştirilmesine ilham olmakta; özellikle tarihî kent merkezleri gibi çok katmanlı, pek çok disiplini ilgilendiren, karmaşık bir yapıyı değerlendirmek için de oldukça uygun bir araştırma alanı sunmaktadır.

Araştırmanın en önemli aşamasını **sentez** bölümü oluşturmaktadır. Bu bölümde, panoptik tasarım ilkeleri ile kent merkezlerini tarihsel süreç içinde oluşturan unsurların karşılaştırılmış ve kent merkezlerini değerlendirmeye yönelik ilkeler belirlenmiş olup bu

ilkeler araştırmanın önemli kazanımlarından biridir. Son olarak tüm bu süreçlerin mimari bir üslupla ifade edilebilmesi için sunulan **öneri**, temel mimari ifade biçimlerinden biri olan “kartografya” ile tasarım süreçlerini planlamak ve yönetmek için kullanılan “linkografi” tekniklerinin sentezi olan karto-linkografi modeli olup bu model önerisi, kent merkezlerinin kronolojik öyküsünü ve morfolojisini bütüncül bir bakışla sunmayı hedeflemektedir. Model önerisi aynı zamanda araştırmanın çıkış noktası olan panoptik tasarım anlayışının doğduğu ve etimolojik olarak “bütünü görmek” anlamına gelen panoptikon kavramının felsefesiyle oldukça uyushmaktadır.

Son olarak, araştırmanın özgün ürünleri olan kent merkezlerine yönelik değerlendirme ilkeleri ve karto-linkografi modeli, Konya tarihî kent merkezi üzerinde test edilmiştir. Bu bölüm, yalnızca test aşaması veya alan çalışması olmanın ötesinde bir önem taşımaktadır: Konya, pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış, kültürel ve tarihî zenginliğe sahip kadim bir kenttir. Bu kadim tarihin yazıldığı yer, kentin merkezi olup, günümüzde tarihî kent merkezi olarak bilinen bu alan hâlâ aktif bir şekilde kullanılmakta ve merkez olma özelliğini sürdürmektedir. Konya tarihî kent merkezi üzerine yapılmış pek çok araştırma bulunmasına rağmen, bu araştırmaların büyük bir kısmı yalnızca birkaç temel kaynağa dayanmakta ve kentin mekânsal veya tarihsel açıdan sadece bir kısmına odaklanmaktadır. Konya tarihî kent merkezini hem mekânsal hem de tarihsel olarak bütüncül bir şekilde ele alarak biçimlenme sürecini gösteren, çizimlerle, haritalarla destekleyen bir çalışmaya henüz rastlanmamıştır. Bu araştırma ile ulaşılabilen tüm kaynaklar ve bilgiler derlenerek, Konya tarihî kent merkezinin biçimlenme süreci, süreci etkileyen kırılma noktalarıyla birlikte ortaya konulmakta; geliştirilen ilkeler ve model önerisiyle birlikte alan çalışması desteklenmektedir. Bu yönüyle Konya tarihî kent merkezine yönelik yapılan alan çalışması da bölgenin ele alınış şekli, sunum biçimi ve analiz yöntemi ile araştırmanın bir başka özgün kazanımı olarak öne çıkmaktadır.

1.1. Problemin Tanımı ve Hipotezler

Kentler, 19. yüzyılın sonlarından bu yana bir çalışma alanı olarak kendine yer bulurken, kent merkezlerine yönelik çalışmalar oldukça sınırlı kalmış olup mevcut çalışmaların pek çoğu ekonomi temelli merkez kuramları üzerinde yoğunlaşmıştır. Kent merkezi ve özellikle tarihî kent merkezi kavramlarına yönelik çalışmalar günümüzde de yeterince ele alınmamakta ve bu kavramlar gerek akademik yazında gerek yasal mevzuatta açık bir şekilde tanımlanmamaktadır. Bu kavramsal yetersizlik, kent merkezi ile diğer merkezî alanlar arasındaki farkların belirsizleşmesine yol açmakta; çalışmanın

odaklanmakta olduğu kent merkezlerinin özgün kimliğinin ve potansiyelinin yeterince anlaşılmasını engellemektedir. Bu bağlamda, kavramsal çerçevenin netleştirilmesi, kent merkezlerinin özgün konumunun ve potansiyelinin doğru anlaşılması açısından kritik önem taşımaktadır.

Kent merkezi ve özellikle tarihî kent merkezlerine yönelik çalışmalar, yöntemsel yaklaşımlar bakımından da önemli boşluklar barındırmaktadır. Mevcut yaklaşımların pek çoğu kent merkezlerini yalnızca biçimsel boyutta değerlendirmekte olup; bu alanları kendi bağlamında, özgün dinamikleri içinde, tarihsel süreçleri göz önünde bulundurarak, anlam boyutunu dikkate alarak, bütüncül bir şekilde ele almaktan oldukça uzaktır. Tek boyutlu bu yaklaşımlar, çok boyutlu bir sistemi anlamak için yeterli değildir.

Belirtilen bu problemler doğrultusunda kent merkezlerinin; hem kuramsal derinliği sahip hem de çok katmanlı analizleri mümkün kılan, kapsamlı, bütüncül ve güncel yöntemlerle ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu gereklilik doğrultusunda önerilen yaklaşım, hem literatürdeki kavramsal eksikliklerin giderilmesine hem de yöntemsel araçların yeniden yapılandırılarak daha işlevsel hale gelmesine katkı sağlayacaktır.

Tanımlanan problemleri çözüme ulaştırmak amacıyla kurulan hipotezler şöyledir:

Hipotez 1: Kaotik, karmaşık ve çok boyutlu sistemler olan kentleri anlamak ve değerlendirmek için bugünün sorunlarına ve imkânlarına hitap edebilecek, yeni, bütüncül ve çok katmanlı bir bakış açısına ve yönetime ihtiyaç vardır.

Hipotez 2: Geliştirilecek yöntem uyarlanabilir, geliştirilebilir, bütüncül, anlaşılabilir ve evrensel olmalıdır.

Hipotez 3: Panoptik tasarım anlayışı, kent merkezlerinin çok katmanlı, karmaşık yapısını anlamada ve bu yapılara yönelik yeni bir değerlendirme yaklaşımı geliştirmede güçlü bir kavramsal zemin oluşturmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, kent merkezlerine odaklanmakta olup, panoptik tasarım anlayışını çıkış noktası olarak benimseyerek, kent merkezlerini bütüncül ve yeni bir bakış açısıyla analiz etmeye olanak sağlayan bir yaklaşım geliştirmeyi hedeflemektedir.

Araştırmanın temel amaçları;

- literatürde kendine özel bir araştırma alanı bulamamış olan kent merkezlerini (özellikle tarihî kent merkezlerini) kapsamlı bir şekilde ele almak,
- tarihsel süreç içinde, kronolojik bir akışla, kent merkezlerini oluşturan, tarihî

nitelik kazandıran unsurları tespit etmek,

- mimari bir düşünüş biçiminden referansla, tarihsel süreçten elde edilen bilgileri de sentezleyerek kent merkezlerine yönelik değerlendirme ilkeleri belirlemek,
- bu merkezlere yönelik pratik, anlaşılabilir, uyarlanabilir, geliştirilebilir, evrensel geçerliliğe sahip, bütüne, sürece ve sonuca dair öngöründe bulunabilmeye olanak sağlayan, interdisipliner bir bakış açısı ve model önerisi sunmaktır.

Belirlenen amaçlar doğrultusunda elde edilen çalışma, mimarlara, kent planlamacılarına ve araştırmacılara geliştirilebilir bir katkı sunmaktadır. Aynı zamanda değerlendirme ilkeleri ve model önerisi bakımından yalnızca kent merkezlerine değil, tüm kent parçalarına uyarlanabilir niteliktedir.

Araştırmanın ikincil amaçları ise şöyledir:

- Çıkış noktası olan panoptik tasarım anlayışına yönelik yapılan literatür taramalarında panoptikona dair bir kavram karmaşası olduğu, panoptikon ve panoptisizm kavramlarının birbirinin yerine kullanılabildiği ve Jeremy Bentham'ın mektuplarında ifade etmeye çalıştığı tasarım anlayışının göz ardı edildiği görülmüştür. Bu çalışma ile aynı zamanda panoptikon kavramına bir açıklık getirmek ve unutulmuş, göz ardı edilen mimari bir düşünüş biçimi olarak kabul edilen panoptik tasarım anlayışını hatırlatmak amaçlanmıştır.
- Konya tarihî kent merkezinin biçimlenme sürecinin bütüncül bir bakış açısıyla belgelenmesi de çalışmanın ikincil amaçlarından biridir.

1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Araştırma temelde dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kent merkezi kavramı (tarihî kent merkezi kavramı detaylandırılarak) tarihsel süreçle içinde ele alınmıştır. İkinci bölümde panoptikon kavramı ve panoptik tasarım anlayışı semantik ve sentaktik boyutlarda incelenmiştir. Üçüncü bölümde panoptik tasarım anlayışı ve kent merkezleri arasındaki ilişki kurulmuş ve önceki bölümlerde yer alan veriler sentezlenerek kent merkezlerine yönelik değerlendirme ilkeleri belirlenmiştir. Dördüncü bölümde kartografi, linkografi ve bunların senteziyle elde edilen karto-linkografi modeli tanıtılmış, beşinci ve son bölümde ise elde edilen veriler Konya tarihî kent merkezi üzerinde analiz edilmiştir.

Louis Wirth (1925), *The City* adlı eserde yer alan bir makalesinde, “eğer biri tüm alanı incelemeye kalkıştırsa, muhtemelen çok uzaklara götüren ve sonunda hiçbir yere

varmayan cazip yan yollara sapacaktır” diyerek araştırmalarda sınırlamaların gerekliliğine dikkat çekmektedir. Nitekim kapsamı geniş tutulan çalışmaların, odaktan sapma riskiyle karşı karşıya kalması olasıdır. Bu nedenle, araştırmanın amacına uygun şekilde ilerlemesi ve kuramsal çerçevenin dağılmaması için belirli sınırlamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu araştırmada gözetilen sınırlamalar aşağıda sıralanmıştır:

İçeriğe yönelik sınırlar: Bu araştırmanın her bir bölümü, kapsamlı konu başlıklarından oluşmaktadır. Her bölümün bütün detaylarıyla ele alınması araştırmanın kapsamından ve amacından uzaklaşılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle:

- Kent merkezi kavramının açıklandığı bölümde, araştırmanın amaç, kapsam ve hipotezleri doğrultusunda, “kent merkezi nedir, nasıl oluşmuştur, oluşum sürecini etkileyen faktörler nedir” gibi sorulara cevap aranmıştır. Tarihî kent merkezleri, kent merkezleri içerisinde sahip oldukları özgün nitelikleri nedeniyle ayrı bir başlık altında ele alınmış ancak tarihî kent merkezlerine yönelik koruma yaklaşımları çalışmanın kapsamı dışında tutulmuş, içeriğe dahil edilmemiştir.

- Merkez kuramlarına, yalnızca araştırmanın bağlamını güçlendirecek lde kısaca yer verilmiş ve bu kuramların tezin odaklanmakta olduğu merkez kavramıyla ilişkisi sorgulanmıştır.

- Kent merkezleri, bu araştırma kapsamında karmaşık sistemler olarak ele alınmıştır. Karmaşık sistemler kavramı kendi başına derinlikli bir araştırma konusu olmakla birlikte, bu çalışmanın kapsamı gereği detaylı biçimde incelenmemiştir. Bunun yerine, karmaşık sistemlerin ne olduğu ve kentlerin neden karmaşık yapılar olarak nitelendirildiği, araştırmanın temel kavramlarının açıklandığı Tanımlar ve Terimler başlığı altında kısaca açıklanmıştır.

- Panoptikon kavramı gözlem ve gözetim dalitesi üzerinden değerlendirilmiş, bu düalite bağlamında kavramsal bir çözümlleme yapılmıştır. Ancak, literatürde sıklıkla karşılaşılan biçimiyle gözetim sistemleri ve Foucault’un bir iktidar metaforu olarak ele aldığı panoptikon, bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Söz konusu konular, sosyoloji, felsefe ve politika/siyaset alanlarında oldukça geniş bir literatüre sahip olmakla birlikte, bu çalışmanın mimarlık ve kentsel tasarım odaklı çerçevesiyle uyum sağlamamaktadır. Bu nedenle, panoptikonun ve panoptik tasarım anlayışının gözetimle ilişkili olan boyutu, araştırmada yalnızca kavramsal karmaşayı gidermek amacıyla açıklanmış, analizlerde mimarlık ve kent bağlamında gözlem olgusuna odaklanılmıştır.

Mekânsal sınırlar: Bu araştırma mekânsal ölçekte kent merkezlerine odaklanmakta olup, teorik çerçevede elde edilen bulguların somut olarak test edilebilmesi amacıyla, çalışma alanı olarak Konya tarihî kent merkezi seçilmiştir. Konya tarihî kent merkezi pek çok yönüyle araştırmanın bağlamına ve sunulan model önerisinin test edilebilmesine oldukça uygun bir örneklem alanıdır.

Zamansal sınırlar: Kent merkezlerinin oluşum ve gelişim süreçleri, çalışmanın kuramsal bölümünde tarih öncesi çağlardan başlayarak, 19. ve 20. yüzyıllara kadar uzanan geniş bir zaman dilimi içinde değerlendirilmiştir. Ancak alan çalışması bölümünde, araştırmanın Konya tarihî kent merkezine odaklanması nedeniyle zaman aralığı daraltılmış ve süreç, Roma-Bizans dönemi hakkında kısa bir bilgi verilerek başlatılmıştır. Selçuklu, Karamanoğulları, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri, Konya kentinin mekânsal kimliğini şekillendiren temel dönemler olarak ele alınmış ve inceleme 1965 yılı ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlamanın temel gerekçesi, 1965 tarihli imar planı ile Konya kentinin çok merkezli planlama sistemine geçiş yapması ve bu geçişin, araştırmanın odaklandığı merkez tanımıyla çelişen yeni odak alanlarını gündeme getirmesidir.

Verilerin elde edilmesi: Veri toplama sürecinde ağırlıklı olarak literatür taramasından yararlanılmış; kullanılan tüm kaynaklar, kaynakça bölümünde ayrıntılı biçimde belirtilmiştir. Araştırmada faydalanan bazı kaynaklar, içerik bakımından oldukça özgün olup, çalışmanın genel çerçevesinin şekillenmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Bu kaynaklardan ilki, yöntemin gelişmesine ve araştırmanın yol haritasının belirlenmesine temel oluşturan Jane Jacobs'un *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı* başlıklı eseridir. Bir diğer önemli kaynak ise, panoptik tasarım ilkelerinin belirlenmesin başvurulmuş Jeremy Bentham'ın 1787 tarihli 21 mektubudur. Bu mektuplara, Barış Çoban ve Zeynep Özarslan tarafından derlenen *Panoptikon: Gözün İktidarı* adlı kitap aracılığıyla ulaşılmıştır. Üçüncü temel kaynak ise, hakkında sınırlı sayıda çalışma bulunan linkografi tekniği üzerine araştırmalar yürüten Gabriela Goldschmidt ve ilgili yayınlarıdır. Bu temel referansların yanı sıra, alan çalışması bölümünde kullanılan tarihî belgeler, belediye ve resmî kurum arşivleri ile görsel materyaller (özellikle fotoğraflar) çalışmada başvurulmuş diğer önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.

1.4. Yöntem

Bu araştırma, birden fazla nitel araştırma yönteminin bir arada kullanılmasıyla yapılandırılmıştır. Her bilimsel çalışmada olduğu gibi, **kaynak taraması (literature review)**, araştırmanın tüm aşamalarında başvurulmuş temel yöntemlerden biri olmuştur. Bunun dışında araştırma süreci, içerdiği aşamalar ve her bir aşamada kullanılan yöntemler şöyledir:

Birinci aşama - Tanımlayıcı yöntem (descriptive method): Araştırmanın ilk aşamasında, çalışmanın temelini oluşturan kent merkezi kavramı ile ayrı bir başlık altında ele alınan tarihî kent merkezi kavramı tanımlanmış; literatürde yer alan merkez kuramları ile araştırmanın odaklanmış olduğu kent merkezleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar irdelenmiştir. Ardından, kent merkezlerinin tarihsel süreçte nasıl ortaya çıktığı ve biçimlendiği üç ayrı dönem (tarih öncesi çağlar, tarih çağları ve yeni çağ ve sonrası) kapsamında incelenmiş, her dönemin sonunda biçimlenmeyi etkileyen unsurlar listelenmiştir. Bu aşamada temel amaç kent merkezlerine yönelik güçlü bir kavramsal zemin oluşturmak ve kent merkezlerinin hangi unsurlar/ilkeler çerçevesinde geliştiğini anlamaktır.

İkinci aşama - Tanımlayıcı yöntem (descriptive method): Bu aşamada, araştırmanın çıkış noktasını oluşturan panoptik tasarım anlayışı detaylı şekilde ele alınmıştır. İlk olarak, bu anlayışın dayandığı panoptikon kavramının tarihsel ve kuramsal temelleri araştırılmış; kavram hem semantik (anlamsal) hem de sentaktik (biçimsel) düzeyde analiz edilmiştir. Semantik analizde panoptikon, "gözlem-gözetim" düallitesi bağlamında ele alınmış, literatürdeki anlam karmaşasına açıklık getirilmiş; sentaktik analizde ise panoptikon tasarımın mimari özellikleri açıklanmış ve Jeremy Bentham'ın mektupları titizlikle çözümlenerek panoptik tasarım ilkeleri belirlenmiştir. Bu aşamada temel amaç, mimari bir yaklaşımla panoptik tasarım anlayışına dair kavramsal bir zemin oluşturmak, ilkelerini belirlemek ve panoptikonun akademik yazında yer alan metaforik anlamlarının karşısında bu kavramın gerçek anlamını vurgulamaktır.

Üçüncü aşama - Karşılaştırmalı yöntem (comparative method) ve tanımlayıcı yöntem (descriptive method): Bu aşamada, ilk iki bölümde elde edilen bulgular arasında karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. Öncelikle panoptik tasarım anlayışı ile kent merkezleri arasındaki benzerlikler ortaya konulmuş; ardından tarihsel süreçte kent merkezlerini biçimlendiren unsurlar ile panoptik tasarım ilkeleri karşılaştırılmıştır. Elde edilen çok sayıda unsur tematik olarak kategorize edilmiş ve sadeleştirilerek kent merkezlerine yönelik değerlendirme ilkeleri belirlenmiştir. Bu ilkelerin her biri bağlamsal

olarak açıklanırken yine tanımlayıcı yöntemden yararlanılmıştır. Bu aşamada temel amaç kent merkezlerinin, araştırmanın temel amacına uygun bir biçimde, hangi ilkeler bağlamında değerlendirilebileceğini tespit edebilmektir.

Dördüncü aşama - Tanımlayıcı yöntem (descriptive method) ve değişkenlerin ilişkilendirilmesi yöntemi (correlational method): Bu aşamada, önceki bulgular doğrultusunda kent merkezlerine uygulanabilecek bütüncül bir değerlendirme modeli tasarlanmıştır. Öncelikle mevcut yöntem, araç ve modellerin eksik yönleri analiz edilmiş, bu ön araştırmadan edinilen kazanımlar doğrultusunda en uygun modelin bütüncül, uyarlanabilir, geliştirilebilir, anlaşılabilir ve evrensel bir model olması gerektiğine karar verilerek karto-linkografi modeli geliştirilmiştir. Modelin bileşenleri olan linkografi ve kartografya teknikleri ile geliştirilen karto-linkografi modeli, modelin nasıl kurgulanacağı ve yorumlanacağı detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Modelin tanımında tanımlayıcı yöntem, modelin yapısında yer alan değişkenler arası ilişkilerin kurulmasında ise değişkenlerin ilişkilendirilmesi yöntemi kullanılmıştır. Bu aşamada temel amaç, kent merkezlerine yönelik, bağlama uyarlanabilir değerlendirme ilkeleri belirlemek ve bu ilkelerle oluşturulmuş, biçimsel ve anlamsal boyutları bir arada sunabilen bir model geliştirmektir. Geliştirilen model, beşinci bölümde “Kent Merkezlerinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Model Önerisi: Karto-Linkografi” başlığı altında kapsamlı bir şekilde açıklanmıştır.

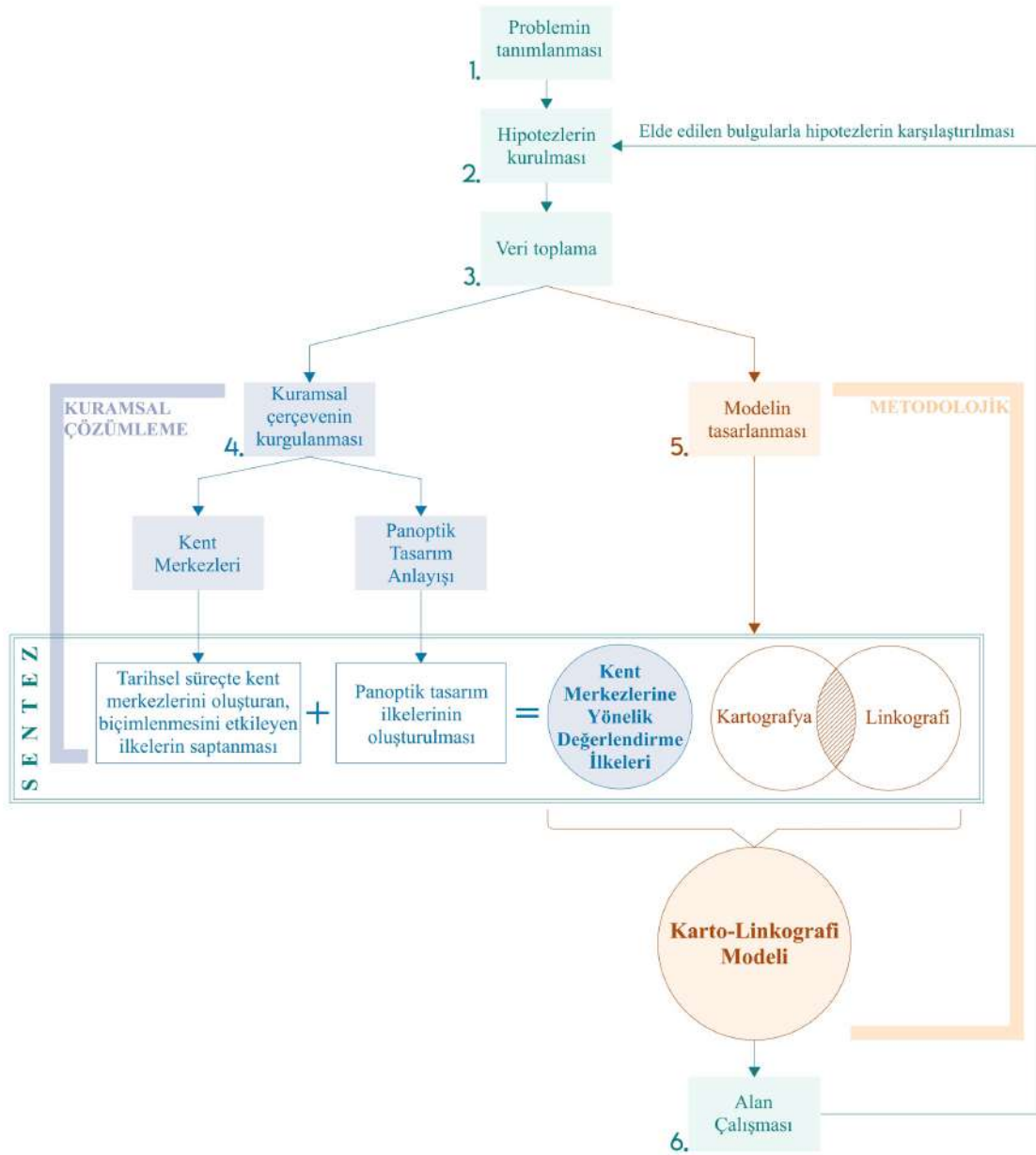
Beşinci aşama - Alan çalışması (field study): Bu aşamada, geliştirilen model Konya tarihî kent merkezi üzerinde test edilmiştir. Alan çalışması, Roma-Bizans döneminden başlayarak çok merkezli planlama sistemine geçilen 1965 yılına kadar olan süreç kapsamında ele alınmıştır. Elde edilen veriler, yazılı açıklamaların yanı sıra model doğrultusunda karto-linkografik temsillerle de sunulmuş, bu temsiller kapsamlı bir şekilde yorumlanmıştır. Bu aşamada temel amaç panoptik bakış açısıyla geliştirilen karto-linkografi modelinin işlevselliğini test etmek ve Konya tarihî kent merkezini kronolojik akış içinde, bütüncül bir bakış açısıyla belgelemektir.

Son aşama ise sonuç ve değerlendirme aşaması olup, çalışmadan elde edilen bulguların genel bir değerlendirmesi yapılmış, bulgular ve hipotezler arasındaki tutarlılık değerlendirilmiş, modelin işlevselliği ve araştırma sürecine sağladığı katkılar tartışılmıştır.

Tezin aşamaları ve yöntemi, özgün kazanımları Şekil 1.1’de, yöntemin grafiksel sunumu ise Şekil 1.2’de belirtilmiştir.

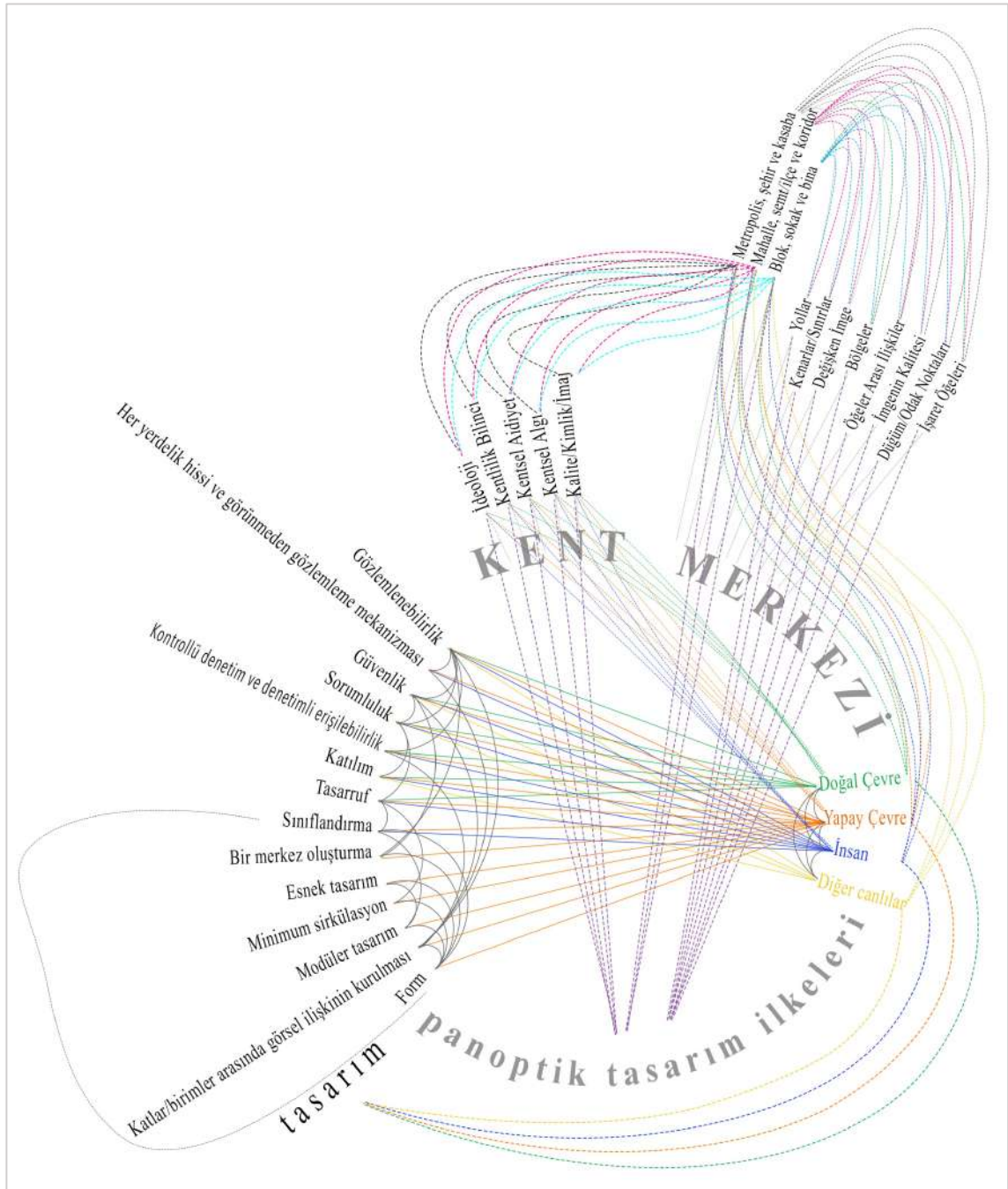

Şekil 1.1. Tez akış şeması, yöntemi ve özgün kazanımları (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Şekil 1.2. Tezin yöntemine dair grafiksel sunum (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Tezin aşamaları ve yöntemi genel hatlarıyla Şekil 1.1 ve Şekil 1.2’de ifade edildiği gibi olup, değerlendirmenin nasıl yapılacağına dair yöntemi detaylandırmak gerekirse: Kent merkezlerinin karmaşık yapılar oluşu, bu merkezleri oluşturan unsurların basitleştirilmesine, birbirinden koparılmasına, genellenebilir doğrularla sınırlandırılmasına olanak tanımamaktadır. Birbiriyle ilişkili çok fazla unsur olup bu unsurlar oldukça yüzeysel bir şekilde ele alındığında dahi karmaşık ilişkiler ağı açıkça görülmektedir (Şekil 1.3).

Şekil 1.3. Kent merkezlerini etkileyen bazı unsurlar, panoptik tasarım ilkeleri ve aralarındaki karmaşık ilişki ağı (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Bu karmaşayı daha yönetilebilir hale getirebilmek için, düşünsel bir yol haritası oluşturmak gerekmektedir. Şekil 1.4'te gösterilen düşünsel yol haritasının oluşturulmasında Jane Jacobs'un *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı* başlıklı kitabı önemli bir referanstır. Kentleri karmaşık yapılar olarak gören Jacobs (2011), kentleri anlamak ve kentlere yardım edebilmek için üç önemli düşünce biçimini vurgulamaktadır: Süreçler üzerine düşünmek, tümevarıma yönelik çalışmak, tikelden genele doğru akıl yürütmek (ters yönde değil) ve daha büyük ve daha ortalama

niceliklerin nasıl işlediğini görmek için çok küçük nicelikleri içeren ortalama dışı ipuçları aramak. Bu adımları şöyle açıklamak mümkündür:

1

Süreçler üzerine düşünmek

Kenti oluşturan mikrodan makroya bütün bileşenler, bulunduğu bağlama göre çok farklı etkilere sahip olabilmektedir. Her kent, kendine özgü ve farklı süreçlerden geçmektedir.

2

Tümevarıma yönelik çalışmak

Genellemelerden yola çıkarak tahmin yürütmek doğru sonuçlara götürmeyecektir. Kent süreçleri, rutine indirgenemeyecek ve soyutlanamayacak kadar karmaşık ve özelleşmiştir. Bu süreçler daima tikelliklerin eşsiz bileşimleri arasındaki etkileşimlerden oluşmaktadır.

3

Ortalama dışı ipuçları aramak

Ortalamayı gösteren kapsamlı istatistiksel veriler, örgütlü karmaşıklık sistemlerinde niceliklerin nasıl işlediği konusunda bilgi vermemekte olup, işlerin nasıl yürüdüğünü görmek için ipuçlarının saptanması gerekmektedir.

Şekil 1.4. Jane Jacobs'un kent çalışmalarına yönelik düşünsel yol haritası (Jacobs (2011)'tan referansla yazar tarafından hazırlanmıştır)

Süreçler üzerine düşünmek: Kenti oluşturan mikrodan makroya bütün bileşenler, bulunduğu bağlama göre çok farklı etkilere sahip olabilmektedir. Her kent, kendine özgü ve farklı süreçlerden geçmektedir (Jacobs, 2011). Bir kenti metafizik, mimari, ekonomik, siyasi, psikolojik, teknolojik, sosyolojik vb. pek çok disiplin çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Her disiplinin kendi bakış açısı, kenti oluşturan etmenlerin, imgelerin, bileşenlerin ve anlam katmanlarının farklı şekillerde yorumlamasına neden olmaktadır. Bu çok yönlülük, kentlerin çok katmanlı doğasının bir yansımasıdır. Bu yönüyle kent çalışmaları, geniş ve zengin bir araştırma alanı sunarken, aynı zamanda genel geçer kabullere varmanın ne kadar güç olduğunu da hatırlatmakta; kentlerin kendi tarihsel, mekânsal ve toplumsal bağlamları içerisinde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle kentleri anlamak için süreçler üzerine düşünmek bir hayli önem arz etmekte olup bu düşünüş, diğer adımlar olan tümevarıma yönelik çalışmayı ve ortalama dışı ipuçlarını yakalamayı da kolaylaştıracaktır.

Tümevarıma yönelik çalışmak: Jacobs, bu adımı şu şekilde açıklamaktadır: “Genellemelerden yola çıkarak akıl yürütmek en nihayetinde bizi saçmalamaya götürecektir” (Jacobs, 2011). Jacobs’a göre gerçekte kent süreçleri “rutine bindirilemeyecek kadar karmaşık, soyutlama yoluyla kullanılamayacak kadar özelleşmiştir. Bu süreçler daima tikelliklerin eşsiz bileşimleri arasındaki etkileşimlerden

oluşur ve tikellikleri bilmenin yerine geçirilebilecek hiçbir şey yoktur” (Jacobs, 2011). Öğrenilmiş genellemeler ile deneyimlenen gerçekler her zaman aynı değildir ve bu nedenle, genel, tündengelim bilgilerle yol almak yerine parçadan bütüne doğru ilerlenmelidir. Bir önceki adım olan süreçler üzerine düşünmek, bu adımı gerçekleştirmeye, tikellikleri yakalamaya ve tümevarıma yönelik çalışmalar yapılmasına alan açmaktadır.

Ortalama dışı ipuçları aramak: Jacobs’a göre, ortalamayı gösteren kapsamlı istatistiksel veriler, *“örgütlü karmaşıklık sistemlerinde niceliklerin nasıl işlediği konusunda hemen hiçbir şey söylemezler. İşlerin nasıl yürüdüğünü görmek için ipuçlarının yerini saptamamız gerekir”* (Jacobs, 2011). Ortalama dışı ipuçları canlı kentler için kaçınılmaz olup bu ipuçları, sayıca çok az da olsalar sistemin doğru çalışabilmesi için vazgeçilmezdir ve sistemin içinde neler olup bittiğine dair bilgi vermektedir (Jacobs, 2011).

Belirlenen yöntemler, Jacobs’un düşünsel yol haritası ile desteklenerek, araştırma kapsamında; kent merkezlerinin oluşum süreçleri üzerine düşünülmüş, genellemelerden kaçınılarak tümevarıma yönelik bir araştırma yapılmış ve elde edilen verilerin senteziyle belirlenen değerlendirme ilkelerinin, ortalama dışı ipuçlarını kapsayacak genişlikte olmasına önem verilmiştir.

1.5. Araştırmanın Özgünlüğü

Bu çalışma, kent merkezlerinin oluşum süreçlerini tarih öncesi dönemlerden günümüze dek uzanan kronolojik bir perspektif ve kültürler arası bir bakış açısıyla ele alması bakımından öne çıkmaktadır. Kronolojik açıdan genellikle tarih öncesi çağlar ve bu çağlarda kentlerin oluşumunu başlatan unsurlar göz ardı edilmekte, kültürel açıdan ise Türk toplumlarının özgün kent kurma yaklaşımlarına mevcut kent çalışmalarında yeterince yer verilmemekte, Türk kentleri genellikle Batı merkezli kavramsal çerçevelerle değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın farklı dönemlerde ve medeniyetlerde kent merkezlerinin oluşumuna etki eden unsurları tespit ederek bu unsurları karşılaştırmalı tablolar aracılığıyla sunması, alana önemli bir katkı sağlamaktadır.

Kent merkezleri içinde özel bir yere sahip olan tarihî kent merkezlerinin kavramsal olarak tanımlanması ve bu bağlamda ayrıca ele alınması da çalışmanın özgün yönlerinden biridir.

Kent merkezlerinin değerlendirilmesinde geleneksel planlama yaklaşımlarının ötesine geçilerek, mimari bir düşünüş biçimi olarak panoptik tasarım anlayışının referans alınması, çalışmanın bir diğer özgün yaklaşımıdır. Bu bağlamda, panoptik tasarım anlayışının, panoptikon ve panoptisizm ile gözlem ve gözetim ikilikleri bağlamında değerlendirilmesi, metaforik ve gerçek anlamlarının ortaya konulması ve Jeremy Bentham'ın panoptikon tasarımına ilişkin mektuplarının analiz edilmesiyle panoptik tasarım ilkelerinin oluşturulması araştırmanın önemli katkılarından biridir.

Panoptik tasarım ilkeleri ile kentlerin oluşum şekilleri arasında kurulan ilişkiler neticesinde, kent merkezlerinin değerlendirilmesine yönelik özgün ilkelerin türetilmesi, mimarlık ve kent çalışmaları bağlamında yenilikçi bir yaklaşımdır. Bu ilkeler doğrultusunda yapılan değerlendirmelerin görsel bir biçimde ifade edilmesine imkân sağlayan bir model geliştirme fikri ve bu bağlamda kartografya ve linkografi tekniklerinin senteziyle tasarlanan karto-linkografi modeli ise çalışmanın en özgün katkılarından birini teşkil etmektedir. Ayrıca, araştırma kapsamında kullanılan, tasarım ürünleri için geliştirilmiş bir teknik olan linkografinin, kent ölçeğine uyarlanması çalışmanın özgün yönlerinden bir diğerini oluşturmaktadır. Bu uyarlama, linkografi tekniğinin kentsel analizlerde de başlı başına bir model olarak kullanılmasına imkân tanımaktadır.

Son olarak, araştırmanın alan çalışması için seçilen Konya tarihî kent merkezine ilişkin çeşitli çalışmalar mevcut olmakla birlikte, bu çalışmaların büyük ölçüde aynı kaynaklara dayandığı, benzer verileri tekrar ettiği ve kentsel alanın yalnızca sınırlı bir bölümüne, özellikle Alaaddin Tepesi ve doğusuna, odaklandığı gözlemlenmiştir. Tarihî kent merkezinin kronolojik bir süreklilikle, bütüncül bir yaklaşımla ele alınmadığı ve mevcut çalışmaların çoğunlukla envanter niteliğinde olup kentin morfolojik gelişimini açıklamakta yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Konya tarihî kent merkezine odaklanan bir alan çalışması yürütmek, hem araştırmanın özgünlük değerini artırmakta hem de tarihî mirasın belgelenmesine katkı sunmaktadır. Özellikle yoğun nüfus, yüksek sirkülasyon ve süregelen imar faaliyetleri nedeniyle fiziksel aşınma ve bozulma riski taşıyan bu tür merkezî alanların titizlikle belgelenmesi, kronolojik gelişimlerinin ortaya konulması ve bütüncül bir yaklaşımla analiz edilmesi, tarihî mirasın korunmasında oldukça önemlidir.

1.6. Tanım ve Terimler

Bu araştırma kapsamında sıkça kullanılan terim ve kavramlar şöyledir: Karmaşık sistemler, kent merkezi, tarihî kent merkezi, panoptikon, panoptisizm, panoptik tasarım

anlayışı, kartografi, linkografi ve karto-linkografi. Karmaşık sistemler dışında kalan terim ve kavramların her biri tezin içeriğinde, ilgili bölümlerde oldukça kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Ancak karmaşık sistemler kavramı araştırmaya dahil edilmediğinden, tezin akışını bozmamak adına bu başlık altında ele alınmış ve kentlerin neden karmaşık sistemler olduğu açıklanmıştır.

Bu çalışma kapsamında kentler ve kent merkezleri karmaşık sistemler olarak kabul edilmiştir. Bir sistemin karmaşık sayılabilmesi için bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikler şöyledir:

Öngörülemezlik: Karmaşık sistemlerde her zaman neden-sonuç ilişkisini kurmak, tahmin edilebilir, öngörülebilir sonuçlarla karşılaşmak mümkün değildir. Pek çok değişkenin olması sonucu değiştirebilmekte, bazen çok küçük etkiler büyük sonuçlara sebebiyet verebilmektedir. Bu, karmaşık sistemlerin kelebek etkisi denilen özelliğini göstermektedir. Küçük etkilerin büyük sonuçlara sebebiyet vermesinden dolayı bu sistemler, hassas ve farklı çekici özelliklere açık bir yapıya sahiptirler. Küçük etkilerin büyük sonuçlara sebebiyet vermesi, sonuçların her zaman öngörülememesi bu sistemlerde olasılık alanının çeşitli olduğunu ve pozitif geribildirim mevcut olduğunu göstermektedir. Küçük etkiler sonucu yaşanan büyük kaoslar güçlendirici, değiştirici, etki artırıcı pozitif geri bildirime sebep olmaktadır (Saygan, 2014).

Bağlılık: Karmaşık sistemlerin pek çok bileşeni vardır ve bu bileşenler birbirinden kopuk değildir. Birinde meydana gelen bir değişim diğer bileşenleri de etkileyebilmektedir (Saygan, 2014).

Kendi kendini örgütlenme: Bu özellik kendiliğinden oluşmayı anlatmaktadır. Herhangi bir dış etkiye, tasarıma maruz kalmadan sistem kendi kendini örgütlemektedir. Bu örgütlenme hali doğal olarak bir diğer özellik olan geleneksel kontrol araçlarının geçerli olmamasına neden olmaktadır (Saygan, 2014).

Oluşum: Sistemi meydana getiren parçaların bütünlüğünü ve bir aradalığını temsil etmektedir. Sistemin parçaları birbirinden kopuk, tek başına ele alınamamaktadır. Çünkü önemli olan parça değil, parçaların oluşturduğu bütündür. Karmaşık sistemler bütüncül (holistik) bir yapıya sahiptirler ve bu bakış açısıyla ele alınmalıdırlar. Bu durum birlikte evrim özelliğini de beraberinde getirmektedir. Hiçbir parçanın birbirinden kopuk olmaması, bir sistemde meydana gelen bir değişimden diğer sistemin etkilenmesine neden olmaktadır. Karşılıklı etkileşim sonucu, sistemler/birimler birbirlerinin evrimleşmesini sağlamaktadır. Bu, aynı zamanda yol bağılılığı denilen özelliği açıklamaktadır. (Saygan, 2014).

Dengeden uzaklaşmak ve kaosu eşik: Bu özellik karmaşık sistemlerde esasen bir denge olmadığını, ancak bu dengesizlik ve düzensizliğin bir noktada dengeye dönüştüğünü anlatmaktadır (Saygan, 2014).

Karmaşık sistemlerin belirtilen bu özellikleri, kentlerin niçin karmaşık sistemler olarak kabul gördüğünü açıklar niteliktedir. Çünkü kentler pek çok farklı işleve, kullanıcıya, bileşene, değişkene sahip, öngörülemez “*komplekslik düzeyi sonsuz olan, açık, dinamik, canlı, yaşayan sistemlerdir*” (Başlık, 2011). Böylesine karmaşık bir sistemin problemleri de oldukça karmaşık olup pek çok niceliğin anlaşılması zor ve birbirine bağlı şekilde, aynı anda değişebildiği durumlar vardır. Bu sistemlerin problemleri ve değişkenleri de birbirleriyle organik bir şekilde ilişki kurmaktadır (Jacobs, 2011). Yapılan araştırmalarda kentlerin, kent merkezlerinin karmaşık doğasını göz önünde bulundurarak ilerlemek ve bu doğrultuda yaklaşımlar geliştirmek, daha doğru sonuçlar elde edilmesine olanak sağlamaktadır.

2. KENT MERKEZLERİNE DAİR KURAMSAL BİR ÇERÇEVE

Bu bölümde kent merkezi ve tarihî kent merkezi kavramları kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Kavramların anlamsal karşılıkları, literatürde nasıl yer aldıkları incelenmiş, ardından kent merkezlerinin oluşumu tarih öncesi çağlar, tarih çağları ve yeni çağ ve sonrası olmak üzere kronolojik akış içinde anlatılmıştır. Her dönemde kent merkezlerinin oluşumunu sağlayan/etkileyen unsurlar (sonraki bölümlerde detaylandırılmak üzere) belirlenmiştir. Merkez-kent ilişkisine yönelik diğer kavram ve kuramlara da yer verilerek bu kavramların tezin odaklanmakta olduğu kent merkezleri ile ilişkisi sorgulanmıştır.

2.1. Kent Merkezi

Merkez, fiziki olarak bir şeyin orta noktasına işaret ederken, sosyolojik olarak idarenin, faaliyetlerin, sorumluluğun, hareketliliğin yoğunlaştığı bir alana, yere, duruma, kişiye işaret etmektedir. Kentsel ölçekte bakıldığında merkez, nicelik bakımından bir kentin merkez noktasına vurgu yapılabileceği gibi kent merkezi kavramı ile yaygın bir şekilde *“bir kentin, başlıca kamusal ve özel yapılarının, tecim, yönetim ve ekin kuruluşlarının bir araya toplandığı, çok katlı yapıları, yoğun ve devinimli nüfusu ile ilgi çekici kesimi”* (Keleş, 1980) ifade edilmektedir. *“Kent merkezleri, sermaye birikimlerinin gerek kamu gerekse özel sektörce kontrol altında tutularak, bu birikime uygun mekânsal yapılanmanın gerçekleştiği karar alma ve uygulama bölgeleridir”* (Ayten, 2005). Sosyolojik olarak kent merkezleri, yaş, dil, din, ırk, toplumsal statü vs. ayırt etmeksizin her bireye hitap eden, hizmet sunan, ortak ilişkilerin kurulduğu, sosyalleşmenin sağlandığı, toplumsal katılımın öncelikli mekânlarıdır (Aygün, 1990). Sosyolojik, kültürel, tarihsel, işlevsel ve mekânsal pek çok açıdan çeşitliliğin birlikteliğinin ve uyumun temsilidir.

Kent merkezi denildiğinde akla ilk olarak ticari faaliyetler gelmektedir. Tarih boyunca kent merkezleri ticaretle eşleştirilmekte, kent merkezlerinin nitelikleri, üretilen mal ve hizmetlere gelen taleple ilişkilendirilmektedir. Üretim ve tüketim faaliyetlerine bağlı olarak kent merkezlerinin fonksiyonları, etki alanları, mekânsal kullanımları değişebilmektedir. Ticari faaliyetler mekânsal ölçekte iki farklı şekilde kendini göstermektedir: Alışveriş yerleri ve alışveriş bileşikleri. Alışveriş yerleri, sadece ticari etkinliklerin yapıldığı dükkan, pazar, kapan vb. mekânlarken, alışveriş bileşikleri ticari etkinliklerin yanında yeme-içme, eğlence vb. sosyal etkinlikleri de bünyesinde barındıran saray, cami, agora, çarşı, panayır, fuar vb. mekânlardır. Alışveriş bileşikleri tarih boyunca

kent merkezi olma görevini üstlenmiş, kent merkezinin bütün işlevlerini barındıran kamusal alanlardır (Ayten, 2005; Aksel Gürün, 2005).

Erken sanayileşme döneminde fabrika, dükkan, istasyon, eğitim birimleri, eğlence birimleri ve daha pek çok yapı kendilerine kent merkezinden yer seçmişlerdir. Çünkü kent merkezleri erişilebilirlik açısından oldukça uygun alanlardır. Bu erişilebilirlik ulaşım sistemlerinin gelişmesini de desteklemiş ve kent merkezleri ulaşımında önemli bir kesişim noktası haline gelmiş, ulaşım ağları ve araçları ise zamanla kent merkezinin biçimini etkilemişlerdir. Hatta ulaşım ve ulaşım araçlarında yaşanan gelişmelerin tetiklediği banliyöleşme, bugün kent merkezlerinin karşı karşıya olduğu sorunların başlangıç noktası kabul edilmektedir (Aksel Gürün, 2005).

Zaman içerisinde kentlerin büyümesi, kentlerde yaşanan toplumsal değişimler, birtakım politikalar, nüfusun, konut alanlarının ve beraberinde pek çok işlevin kent merkezlerinden kentin çeperlerine ve farklı alt merkezlere doğru kaymaya başlaması gibi nedenlerle kent merkezlerinin toplumsal, politik, ekonomik ve simgesel yapıları oldukça olumsuz etkilemiş ve etkilemeye de devam etmektedir. Kent merkezlerinin yerini, onun pek çok olanağına sahip olan alışveriş merkezleri ve farklı alt merkezlerde kurulan sosyal tesisler almaya başlamış ve kent merkezleri ticari ve sosyal yeterliliğini büyük oranda kaybetmiştir. İnsanlar kent merkezine hiç temas etmeden yaşayabilir duruma gelmiştir. Günümüzde kent merkezleri *“ulaşılabilirlik, çeşitlilik, kamusal güvenlik, farklı alan kullanımları, kentsel tasarım ve idameden eksik olarak varlıklarını sürdürmektedirler”* (Aksel Gürün, 2005). Bu durum kent merkezi yerine geçen başka kavramların doğmasına neden olmuş, kent merkezi kavramı yerini “CBD (Central Business District)” yani “Merkezî İş Bölgesi” ya da Türkçe literatüre göre “MİA-Merkezî İş Alanı” kavramlarına bırakmaya başlamıştır.

CBD-Merkezî iş bölgeleri, kentin merkezinde bulunan, çok sık kullanılan, kentlerin odak noktaları olan güçlü kültürel kimliklerini koruyan, ticari faaliyetlerin ve ulaşım ağlarının yoğunlaştığı, yüksek kira potansiyeline sahip alanlardır. Bu alanlar kentin tarihî/geleneksel merkezi içinde olduğunda “Traditional CBD-Geleneksel Merkezî İş Bölgesi” olarak anılmaktadır. Kent içinde farklı noktalarda, sonradan merkezî iş bölgesi kurmak mümkündür. Merkezî iş bölgeleri ikamet ya da mülk satın alımı için genellikle tercih edilen yerler değildir. Bu bölgelerde konut yoğunluğu, lüks konut toplulukları görülmez. Ancak karma kullanım alanlarının yaygınlaşmasıyla bu standartlar günden güne değişmektedir (Blackburn, 2016; Jagannath, 2024).

Merkezî iş bölgelerinin birtakım kentsel tasarım sorunları vardır. Bunlar; genel sokak manzarasını etkileyen, görsel karmaşaya neden olan cephe, doku, malzeme, oran, ölçek, eski-yeni uyumsuzluğu, anten, kablo, mekanik ekipman, tente, tabela vb. sorunlar, bakımsız park alanlarına, ulaşım ağına ve servis-yükleme alanlarına dair sorunlar, bitki, kent mobilyası, aydınlatma vb. peyzaj sorunları, kentsel boşlukların yarattığı sorunlar, bireysel bina tasarım sorunları, yapılar arasındaki mesafe, çekme payı vb. sebeplerden doğan sorunlardır (Meehan, 1982).

Merkezî iş bölgeleri günümüzün önemli kentsel sorunlarının başında geldiği ileri sürülmektedir. Dünya genelinde yaşanan pandemi sonrası, karma çalışma alanlarının oluşması ve uzaktan çalışma olanaklarının doğması (hibrit çalışma modeli), bu bölgelerdeki hareketliliği büyük oranda azaltarak ticari faaliyetlerle beslenen ve var olan merkezî iş bölgeleri için büyük bir tehdit olarak görülmekte, bu tehditin ortadan kalkması için kent merkezlerinin evrimleşmesi gerektiği aksi takdirde her birinin yalnızca tarihin bir kalıntısına dönüşebileceği düşünülmektedir. Aynı zamanda merkezî iş bölgelerinin aile dostu alanlar olmaması, çocuklar için güvenli olmaması, yaşlı nüfusa uygun olmaması, çok fazla çevresel gürültü ve kirliliğe sahip olması gibi nedenlerle de pek çok açıdan olumsuz bulunmaktadır. Bu noktada CBD'den CSD (Central Social District-Merkezî Sosyal Bölge)'ye geçişin bir zorunluluk haline geldiği ileri sürülmektedir. Merkezî sosyal bölge; perakende, çalışma, barınma ve kamusal alanların bir arada bulunduğu, günün her zamanı canlı olan, insanların tek bir alanda yaşadığı, çalıştığı ve eğlendiği bölgelerdir. Bu bölgeler, kentsel nüfusun çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabilen, sosyal katılımı önemseyen, kente ve kentte yaşanabilecek bütün değişimlere uyum sağlayabilen, dirençli alanlar yaratmayı hedeflemektedir (Urban Design Lab, 2024).

Tüm bu açıklamalar, CBD'nin kent merkezi, traditional CBD'nin ise tarihî kent merkezi kavramına karşılık geldiğini düşündürmekle birlikte, bu terimlerin kapsam açısından geniş ölçekli kent merkezleri ve tarihî kent merkezlerini ne ölçüde karşılayabildiği tartışmaya açıktır.

2.2. Tarihî Kent Merkezi

Günümüz kentlerinin çok merkezli yapısı, kent merkezlerine yönelik bir yanılgıya neden olmaktadır. Kent merkezlerini diğer tüm merkezî oluşumlardan ayıran şey tarihsel süreçtir. Kent merkezleri yüzyıllar içinde oluşan sokakların, yapıların, yolların, açık alanların ve diğer her şeyin kompleks bir şekilde bir araya gelmesiyle oluşmaktadır (Aygün, 1990). Her kent merkezi aslında tarihî bir oluşumu ifade etse de kent

merkezlerine yüklenen ekonomik misyon, tarihî niteliklerini geride bırakmakta ve bu nitelikleri yeniden hatırlamak için tarihî kent merkezi kavramına ihtiyaç duyulmaktadır.

Tarihî kent merkezi Ahunbay (2017)'ın ifadesiyle, anıtların yoğun olarak bulunduğu, sınırlarının surlarla belirlendiği, spontane gelişim göstererek büyümüş, görünüm çeşitliliği sunmasına karşı kendi içinde homojen olan, bütüne uyumlu, ayrıntı açısından zengin bir çeşitlilik gösteren bölgelerdir. Tarihî kent merkezi, tarih sahnesinde yer aldığı her dönemde sosyo-kültürel, ticari ve siyasi etkinliklerin yoğun olduğu, kentin bütünüyle anlamlı ilişkiler kuran, temsil ve sembol boyutu olan bir kent parçasıdır. Pek çok kent için kentin başlangıç noktası olduğunu söylemek mümkündür. Shaukland (1996), tarihî kentlerin ve binaların bir devamlılık ve bağlantı sağladıklarını belirterek şöyle eklemektedir: *“Yeni kentsel gelişmenin giderek standartlaştığı, şahsiyetsizleştiği bir çağda bunlar, bir kentin öbür kentten farklı oluşumuyla hemen ayırt edilir. Eski binaları olmayan bir kentte yeterince şahsiyet de yoktur. Şahsiyet yoksunluğu yeni oluşan kentlerin dertlerinden biridir”* (Shaukland, 1996).

Günümüze ulaşabilen tarihi kent merkezleri, ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi'nde (2013) belirtilen özgünlük, bütünlük, tarihsel değer, belgesel değer, estetik ve sanatsal değer, teknik ve teknolojik değer, enderlik/teklik değeri, grup değeri, kullanım değeri ve folklorik değer gibi koruma değerlerinden en az bir tanesine veya pek çoğuna sahip olup; taşıdıkları tarihi değer, kültürel birikim, sirkülasyon yoğunluğu ve görünürlük ile kent için önemli bir kesişim ve odak noktasıdır. Tarihî kent merkezlerinin korunmasına yönelik ilk adım Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması Tüzüğü (Washington Tüzüğü-1987) ile atılmış olup, *“bu tüzük küçük veya büyük tarihi kentsel alanlarla ilgilidir; kentleri ve tarihi merkezleri saran doğal ve insan yapısı çevreyi de kapsamaktadır”* (Washington Tüzüğü-1987). Tarihî kentlerin hızlı bir şekilde harap olması ve yok olma tehditiyle karşı karşıya kalması neticesinde *“ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi) Venedik Tüzüğü'nü tamamlamak üzere, tarihi kentler ve alanlara ilgili bir uluslararası tüzük hazırlamayı gerekli görmüştür. Bu tüzükle tarihi kentlerin ve alanların korunması ile ilgili ilkeler, hedefler ve yöntemler tanımlanmaktadır”* (Washington Tüzüğü-1987).

Yapılan araştırmalar neticesinde gerek akademik yazında gerek kanun ve tüzüklerde tarihî kent merkezi kavramı yerine sıklıkla tarihî çevre, sit, kentsel sit gibi kavramların kullanıldığı görülmektedir. Bu tanımlamalara sırasıyla bakıldığında: **Tarihî çevre** *“geçmişten günümüze kadar bulundukları coğrafyaya sosyal, politik, ekonomik, kültürel ve teknolojik değerler katan yapı kalıntıları ve açık alanların oluşturduğu*

çevreler”dir (Ardıçoğlu ve Kurucu, 2023). Gerek kent içinde gerek kırsalda pek çok alanı tarihî çevre olarak nitelendirmek mümkünken tarihî kent merkezi kavramı daha spesifik ve bağlam olarak daha karmaşık bir alanı tanımlamaktadır. 2863 numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nda ve ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi’nde tarihî çevre ya da tarihî kent merkezine yönelik tanımlama bulunmamakta olup, sit ve kentsel sit kavramlarının tarihî kent merkezini kapsayan nitelikte olduğu görülmektedir. **Sit**,

“Tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, kültür varlıklarının yoğun olarak bulunduğu sosyal yaşama konu olmuş veya önemli tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlardır.” (2863-Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu)

Kentsel sit kavramı ise, *“mimari, tarihsel, sanatsal ve yerel özellik taşıyan ve bir arada bulunmaları ve bütünlükleri nedeniyle değerleri artan kültürel ve doğal çevre öğelerinin (yapılar, bahçeler, bitki örtüleri, yerleşim dokuları, duvarlar) birlikte bulundukları alanlar”* (ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi, 2013) olarak tanımlanmaktadır. Tüm bu tanımlamalar, tarihî kent merkezlerini kapsamakta ancak hiçbirisi tek başına tarihî kent merkezi yerine kullanılamamaktadır.

Yenice (2011), tarihi kent merkezlerinin yaşadığı sorunları beş odak çerçevesinde incelemektedir: Yoksulluk ve yoksunluk odaklı sorunlar, işlevini yitirmiş/terk edilmiş alanları kente kazandırma odaklı sorunlar, kentsel yaşam kalitesi düşük konut ve yaşam çevrelerinin iyileştirilmesi odaklı sorunlar, afet odaklı sorunlar ve geleneksel şehir dokusunun korunması ve geliştirilmesine dönük sorunlar. Ayrıca merkezî iş alanı kullanımlarının yoğunlaşması, yüksek oranda nüfus ve alan kullanımı artışı, buna bağlı olarak oluşan rant, spekülasyon vb., çöküntü alanlarının oluşması, ulaşım ve otopark sorunları, yıkım ve akabinde çok katlı yenilenme, korunamama ve terk edilme (Tunçer, 1998 Akt.,Ter, 2002) bugün tarihî kent merkezlerinin karşı karşıya olduğu temel sorunların başında gelmektedir. Bu sorunların yanı sıra tarihî kent merkezlerinin potansiyelleri de bir tehdit unsuruna dönüşebilmektedir. Günümüzde canlılığını korumaya devam eden tarihî kent merkezleri, herhangi bir kent merkezinin bütün özelliklerini taşımasının yanında turizm potansiyeli ve bunun sağladığı ekonomik değer ve marka değeriyle de öne çıkmaktadır. Bu potansiyel (aynı zamanda yük), davetkâr bir tutumla canlılığın devam etmesini, tarihî mirasın sürdürülebilirliğini sağlarken, öte

yandan kimliğin zaman içinde kaybolmasına neden olacak şekilde tehditkârdır. Bu nedenle tarihî kent merkezleri tanınma ve korunma kaygıları arasında sıkışmış durumdadır. Bir taraftan korunmaya çalışılırken öte yandan cazibe merkezi haline getirilerek pek çok ziyaretçiyi ağırlaması ve ekonomik kalkınmaya katkı sunması amaçlanmakta, tarihî kent merkezlerinin varoluşu, anlam değeri unutulmaktadır (Korkmaz ve Yamaçlı, 2024). Tadmori (2007), tarihî kentlerin yaşadıkları sorunları, karmaşık doğasını ve yaklaşımın nasıl olması gerektiğini oldukça açıklayıcı bir biçimde ifade etmektedir:

“Ne oranda olursa olsun, bir bütün olarak tarihi şehirler konu olunca, katı anlamda kimlik koruma, kolay bir konu değildir. ... Bir cami veya bir kilise gibi anıtsal yapılar nispeten kolay ele alınabilirken, bu durum, fiziksel ve sosyo-ekonomik içeriğe geldiğinde (yolların yapımı, yoğun kamu açık alanları, tarihi evler, geleneksel ticari veya endüstriyel faaliyetler ve tüm aktiviteler ve işlemesine gerek duyulan yapıları desteklemek ve yaşayan bir çevrenin bir parçası olarak korumak) çok daha karmaşık hale gelir. Hatta özel mülk sahipliği ve bina kullanımı problemleri ortaya çıkar ki, bu daha yumuşak rehabilitasyon şekli gerektirir ve direkt hükümet müdahalesiyle tam olarak çözümlenemez. Tüm bu komplikasyonlar ele alınmalıdır, zira, amaç tarihi şehrin yaşama kabiliyetini sağlamaktır ki, bu da tarihi dokunun doğal evrimine müsaadeyi ifade eder. Bireysel tarihi eserlerin, onların tarihsel çevresini korumadan ve rehabilite etmeden ve de onlara destek olan hayati sosyal ve ekonomik güçleri desteklemeden restorasyon yapmak anlamsız olur ve sonunda tarihsel şehri kendi besininden yoksun bırakmak olur.” (Tadmori, 2007)

Tüm bu paradoks tarihî kent merkezlerin karmaşık doğasını bir kez daha gözler önüne sermektedir. Tarihî kent merkezlerinin sahip olduğu bütün bileşenlerin hepsi göz ardı edilemeyecek şekilde birbiriyle karmaşık bir örüntü oluşturmaktadır. Yapılacak müdahalelerde herhangi birinin kapsam dışı bırakılması, tarihî kent merkezinin kimliğini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Bu merkezlerde bir yerin özünü, karakterini oluşturan; durumu, kullanım düzeyi ve binalar, yapılar, nesneler, alanlar, manzaralar, odak noktaları, arkeolojik kaynaklar, arazi/bina kullanımları gibi fiziksel unsurlar (Jamieson, 1990), sosyo-kültürel, siyasi, politik vb. pek çok unsur bir arada değerlendirilmelidir. Bütüncül bir değerlendirme yapabilmek ilk önce tarihsel süreci incelemeyi gerekli kılmaktadır. Bu inceleme, kentin diğer parçalarına ve bütününe yönelik çıkarımlarda bulunulmasına ve sonradan oluşan kent merkezlerini, hatta kentin tamamını anlamaya da olanak sağlamaktadır.

2.3. Kent Merkezlerini Anlama ve Açıklama Girişimi Olarak Tarihsel Süreçler Üzerine Düşünmek

Kentlerin oluşum süreci her şeyden önce kent merkezlerinin oluşum süreçleridir. Kent merkezleri bir bakıma etkileşimin başladığı ilk yerdir, başlangıç noktasıdır. Kentler, temel ihtiyaçları karşılama girişimleri sonucu oluşan küçük merkezlerin, toplanma alanlarının etrafında gelişmiştir. Günümüzde tarihî kent merkezi olarak adlandırılan bu oluşumlar, modern kentsel yerleşimlerin ortaya çıkmasından çok önce varlık göstermiş olan köy, kasaba ya da ilk yerleşim çekirdeklerinin devamı niteliğindedir. Bu erken yerleşim alanlarından bazıları, tarihsel sürekliliğini koruyarak günümüze ulaşmış ve bugünün tarihî kent merkezlerini meydana getirmiştir.

Var olmak için belli bir birikime ve zamana ihtiyaç duyan kentlerin, stratejik parçası olan kent merkezleri (özellikle tarihî kent merkezleri), tarihsel süreçlerin ve kırılma noktalarının en yoğun hissedildiği yerlerdir. Bu nedenle tarihsel süreç içerisinde insanın mekân ve kent kurma yaklaşımlarını incelemek, toplumsal ve kentsel ölçekte yaşanan gelişmeleri, krizleri ve bunların kentlere yansımaları anlamak, merkez olgusunun oluşumuna ve kent merkezlerinin tarihsel süreçteki gelişimine ışık tutarak, kent merkezleri aracılığıyla kentleri çözümlemeyi sağlamaktadır.

Günümüzde kentlerin oluşum süreçlerine dair pek çok bilgiye ulaşılsa da 19-20. yüzyıla kadar bu alandaki çalışmaların yaygın olmadığı, mevcut kent çalışmalarının da Batı'ya odaklandığı ve genel yaklaşımın Batı'nın kültürü, sosyolojik yapısı, yaşadığı tarihsel değişimler vb. üzerinden genellemeler yapmaya yönelik olduğu görülmektedir. Batı kökenli kaynaklar kent çalışmalarına 20. yüzyılın ilk 10 yılı içinde sosyal morfoloji başlığı altında yer vermiş olup, şehircilik bilimi daha sonra ortaya çıkmıştır. 1910'larda başlayan şehircilik araştırmaları, 1950'lerde yerini alanı araştırmaktan çok, geleceğe yönelik planlamalara bırakmıştır. Bu zaman dilimi içinde kent araştırmalarının gelişimine bakıldığında genel olarak bir çalışmanın gündeme gelişiyle, herhangi bir kentsel krizin yaşanması arasında bir paralellik görülmektedir ve bu durum şaşırtıcı değildir. 18. ve 19. yüzyıllarda tarım, endüstri ve politika alanlarında yaşanan devrimler, iki dünya savaşı arasındaki dönem, İkinci Dünya Savaşı sonrası ve 1980 sonrası kent çalışmalarının en çok yoğunlaştığı zaman aralıklarıdır (Tuna, 2011; Tatlıdil, 1992).

Kentler tarihi süreç içinde incelenirken genel bir yaklaşımla kronolojik bir sınıflandırma ile tarih öncesi (prehistorya) devir kentleri, klasik devir kentleri, Roma kentleri, Orta Çağ başındaki kentler, modern kentler olarak incelenmektedir (Mutlu, Reyhan ve Doğan, 2016). Bu araştırma kapsamında da kent merkezlerinin oluşum

süreçleri Tarih Öncesi Çağlar, Tarih Çağları (Yunan, Roma, Orta Çağ ve Türk kentleri) ve Yeni Çağ (Rönesans kenti, sanayi kentleri ve çeşitli araştırmacılar) kapsamında ele alınmıştır.

2.3.1. Tarih öncesi çağlar (MÖ 12000-3000)

Kentleri anlamak adına yapılan kronolojik yolculukta başlangıç noktasının neresi olacağı büyük bir muammadır. Çünkü bazı görüşler, bir yerin kent olabilmesi için surları, kalesi, sınırları olması gerektiğini savunurken, bazı görüşler nüfusa odaklanmakta, bazı görüşler ise bunların hiçbirine gerek olmadığını ileri sürmektedir. Bu durum hangi tarihten önceki ya da sonraki yerleşimlerin kent olarak kabul edileceği ve hangi kıstasların bir yerin kent olması için yeterli olabileceği sorularının cevapsız kalmasına neden olsa da kentlerin bir anda ortaya çıkmadığı konusunda bütün araştırmacılar hemfikirdir. Kent çalışmalarında önemli bir araştırmacı olan Lewis Mumford *“günümüzde elde edilen bulgular ışığında fiziksel kentin tarihini neolitik çağ kültürünün son evrelerine dayandırsak da, kentin ortaya çıkışı aslında paleolitik ve neolitik çağ unsurlarının daha erken dönemlerde bir araya gelişinin nihai bir sonucu olduğunu”* (Mumford, 2007) ve *“kentten önce mezralar, kutsal yerler ve köylerin; köyden önce de obalar, ilkel sığınaklar, mağaralar ve işaret taşlarının; bütün bunlardan önce ise, insanoğlunun diğer birçok hayvan türüyle açıkça paylaştığı toplumsal yaşam eğiliminin söz konusu”* (Mumford, 2007) olduğunu belirtmektedir. Mumford (2007)’un, kent teşhis edilecekse daha derine ve geriye doğru gidilmeli tavsiyesinden hareketle, Paleolitik dönemden itibaren insanın mekân ve kent kurma yaklaşımları incelenmiştir.

Paleolitik dönemden başladığımızda ilkel insan toplumlarında günümüz kent merkezlerinin ve dahi kentlerinin oluşmasında etkili olan en temel davranış kalıbının ölü gömme, en önemli kavramın ise **inanç** olduğu görülmektedir. Bu dönemde, hatta yerleşik hayata geçiş dönemini de kapsayacak şekilde kentlerin oluşumunda inançla eşdeğer öneme sahip olan bir diğer konu ise temel ihtiyaçların karşılanmasıdır. Temel ihtiyaçları karşılayabilmede **uygun coğrafi koşullar** büyük önem arz etmektedir. Kolay ulaşılabilen, korunaklı, güvenli, temiz su ve yiyecek bulunan ve rahat avlanılabilen tarıma elverişli bölgeler, konaklamak ve ilerleyen zamanlarda yerleşmek için tercih sebebi olmaktadır (Mumford, 2007).

Mezolitik ve Neolitik döneme doğru gelindiğinde tarımın ve yerleşik hayatın izlerinin ilk kez görülmeye başlandığı bu dönemler (özellikle Neolitik dönem), kentlerin oluşumundaki ilk devrim olarak kabul edilmektedir. Bu dönemlerde ilk önce ana temanın

evcilleştirme, kadın, anne ve yuva olduğu görülmektedir. Hayvanları evcilleştirmek, doğanın verdiklerinde seçici olup ayıklamak ve çoğaltmak, toprağı ıslah etmek, elde ettiği ürünleri verimli besinlere dönüştürmek, türlü aletler icat etmek, çocukların güvenle büyüyebilecekleri korunaklı alanlar inşa etmek, sarmak, beslemek, büyütmek, şefkat göstermek, komşuluk kurmak, bütün canlıların komşuluğunda yaşam alanları oluşturmak kadınların eseridir ve bu eserler önce köylerin sonra da kentlerin temelini oluşturmaktadır. Köylerde ortaya çıkan, yaratılan pek çok şey geliştirilerek kentlere aktarılmış; yaşatılan pek çok gelenek, inanç, rutin ve ritüeller de bu yerleşim yerlerinin kalıcı olmasında, gelişmesinde ve sürdürülmesinde önemli rol oynamıştır. Kısaca bu dönemde pek çok şeyin temelinde **üretim** vardır (Mumford, 2007).

Pek çok araştırmacı, kentlerin temelini Neolitik döneme dayandığını söylemekte ve tarımla birlikte yerleşik hayata geçilmesinden söz etmektedir. Fakat daha sonraları özellikle Türkiye’de yapılan araştırmalar tarımdan da önemli bir noktaya **artı ürüne** dikkat çekmektedir. Artı ürün, ihtiyaçların karşılanmasından sonra elde kalan ürünü ifade etmektedir. Avcılık ve toplayıcılığın sistemli bir hale getirilmesiyle önce artı ürün oluşmuş, sonra yapı ihtiyacı ortaya çıkmış, paralelinde ise sınıf kavramı gündeme gelmiştir. Tarımla birlikte yerleşik hayata geçilmesi daha sonra gerçekleşmiştir (İ. Tekeli, 2010). Bu çerçevede bakıldığında Mezolitik ve Neolitik dönemle birlikte **üretim, iş birliği, toplum, sınıf ve kültür** kavramları da kentlerin oluşumunda rol oynayan bileşenlere eklenmektedir. Her toplumun örgütlenme hususundaki başarısı ya da başarısızlığı kentin dönüşümüne ya da yeni bir kentin oluşumuna ön ayak olmuştur. Bu durumda *“şehirlerin toplumların örgütlenme şekillerine göre, üretilen veya ele geçirilen toplum zenginliklerinin ve bunları yaratan ilişkilerin örgütlendiği ve denetlendiği merkezlerde ortaya çıktığını”* (Tuna, 2011) söylemek yerinde olacaktır.

2.3.2. Tarih çağları (MÖ 3000-MS 15.yüzyıl)

Tarih öncesi dönemlerde kentlerin oluşumunda etkili olan unsurların büyük bir kısmı, sonraki dönemlerde de önemini korumuştur. Bir çağın kapanıp, o çağla birlikte bütün gelişmelerin de yok sayılması gibi bir durum söz konusu değildir. Tarih öncesi dönemlerde insanın mekân oluşturma ve kent kurma eylemlerinde etkili olan sebepler/unsurlar aynı kalarak ya da kendini güncelleyerek dönemler boyunca etkisini sürdürmektedir.

Tarih çağlarında kent merkezlerinin oluşumunu incelemeden önce belirtilmesi gereken önemli bir husus vardır: Bu döneme yönelik kent çalışmaları büyük oranda

Batı'ya odaklanmakta, kentlerin oluşum süreçleri de çoğunlukla Yunan ve Roma kentleri üzerinden anlatılmakta, Türk kentlerinden neredeyse hiç bahsedilmemektedir. Türk toplumlarının konar-göçer yaşam tarzı, Türk kentlerinin tarihsel sürecine dair oldukça tartışmalı ve yanılığa açık bir alan açmakta, pek çok araştırmacı Türk kentlerini Selçuklular ile başlatmaktadır. Türklerin başıboş, barbar ve göçebe (göçebe ve konar-göçer birbirinden farklı kavramlardır) ifade edilmesi sıklıkla tercih edilen bir durumdur. Oysa şehir kurma faaliyeti için temel gereksinimler olan mabetler, mezarlar, ekonomik faaliyetler, kültür-sanat faaliyetleri, kültür-medeniyet oluşumu, siyasi yapılanma ve teşkilatlanmanın Hunlardan itibaren tüm Türk devletlerinde olduğu ve Türklerin kent kurduğu tarafsız kaynaklarda görülmektedir (Korkmaz, 2018; Karahan, 2012). Bu nedenle tarih çağlarında kent merkezlerinin oluşumu ve gelişim süreçleri Yunan ve Roma kentleri ile birlikte Türk kentleri kapsamında da ele alınmıştır.

Tarih çağlarında, gerçek anlamda bir toplumun, sınıf bilincinin oluşması ve ticaretin gelişmeye başlamasıyla birlikte, malların korunması ve güvenlik ihtiyacı **askeri yapıyı** ve onları komuta edecek bir **erki** ve bağlantılı olarak **devlet** kavramını doğurmaya başlamıştır. Devlet olarak tanımlanan örgütlenme modeline ilk kez Yunan sitelerinde (polis) rastlanmaktadır. Aslında MÖ 1500-1000 dolaylarında Sümerler, İbraniler, Babiller gibi toplumlarda da bir yönetim şekli olmasına rağmen Batı, Yunan sitelerini kentlerin başlangıcı olarak kabul etmektedir. Aristoteles Yunan kent devletleri hakkında yazdığı *Politika* isimli kitabında şehirlerin kurulmasına yönelik dört temel kuraldan bahsetmektedir: **uygun sağlık koşulları, stratejik konum, savunma ve güvenlik**. Bu dört kural tarih öncesi çağlarda olduğu gibi **uygun coğrafi koşullara** işaret etmekte, geçmişteki mekân ve kent kurmak için gerekli olan temel ihtiyaçların hâlâ ön planda olduğu görülmektedir. İlk insanların sığınak olarak kullandığı mağara da dayanıklı bir sığınak inşa etme fikrinden yola çıkılarak kurulan, Yunan kentlerinin temel yapıtaşı olan Akropolis de aynı içgüdüsel yönelimden doğmaktadır (Uğurlu, 2010; Bayar, 2021).

İnanç, Yunan kentlerinde son derece önemli bir konudur. Mitolojik figürler ve Tanrılar kentlerle ilişkilendirilmekte, mimarinin ve kentin biçimlenmesinde bu figürlerden yararlanılmaktadır. Yunan kent planlamasının önemli isimlerden biri olan Hippodamos, kent planında kozmosu referans alarak, kozmosta bulunan **uyum, düzenlilik ve geometrik düzenin** kentlere uygulanabileceğini ileri sürmektedir. Yunan kentlerindeki bu sembolik anlamların yanında matematik düşünce de oldukça önemsenmekte, doğal formlar bile geometrik bir şekilde ifade edilmektedir. Mimaride, heykelde, sanat eserlerinde **estetik, doğa, insan ölçüleri, oran-orantı, renk, simetri**,

ritim temel kaygıdır. Helenistik dönemin sonuna doğru Yunan kentleri özelliğini ve kimliğini kaybederken, Roma kentleri önemli bir konuma gelmeye başlamıştır (Mazı, 2014; Uğurlu, 2010).

Romalıların kent planlamasını ciddiye aldıkları, bu alanda önemli ve kalıcı katkıları olduğu kabul edilmektedir. Roma dönemi mimarlığına ve kentlere yönelik temel kaynaklardan biri olan Vitruvius'un *De Architectura* kitabı, Roma kentlerini kentin arazisinden, kent duvarlarına kadar bir kentin oluşumu için gerekli olan tüm bileşenler (coğrafi koşullar, ulaşım, güvenlik, sokaklar, yapı türleri, tasarım ilkeleri) doğrultusunda detaylı bir şekilde incelemektedir. Özetle; Romalıların kentleri kurarken ilk önce **uygun coğrafi koşullara** dikkat ettikleri, daha sonra kenti dikdörtgen biçimde sınırlandırarak duvarlar ördükleri ve iki eksen belirledikleri görülmektedir (**aks belirleme**). İki eksenin kesiştiği noktada bir meydan yer almakta olup burası kentin merkezini oluşturmaktadır (**merkez oluşturma**). Roma kent merkezinde kamu yapıları, tapınak, forum, kütüphane gibi önemli yapılar bulunmaktadır. Roma kentlerinde **katı bir düzenlilik, geniş alanlara yayılma, büyük meydanlar ve büyük binalar** hakimdir. Ayrıca **altyapı (kente su getirme ve kanalizasyon)** ve **sokaklara kaldırım döşenmesi** de en temel kriterlerdir. Roma kentlerinde diğerlerinden farklı olarak ticaret bir önem arz etmemekte, aksine seçkinler tarafından aşağı bir iş olarak görülmekte ve nüfusun büyük bir kısmı geçimini topraktan sağlamaktadır. Ticarete olan ilginin az olması, kent merkezlerinde kilisenin gücünü arttırmakta ve piskopos kentleri ortaya çıkarmaktadır. Birçok kentin varlığı bir piskoposun varlığına bağlı olup bu kentlerin kurulduğu yedi tepenin tanrıların kutsal yeri olduğu ileri sürülmektedir. **İnanç**, Roma kentleri üzerindeki etkisini bu şekilde göstermektedir (Vitruvius, 1998; Bayar, 2021; Altunbeğ Turgut, 2019; Mazı, 2014; Uğurlu, 2010).

Orta Çağ kentlerine bakıldığında, bu dönem kentlerinin kökenlerine dair (1893 yılında) çalışmalar yapan Henri Pirenne, Orta Çağ kentlerinin oluşmasında **ticaret, tüccarların toplanması** ve **uygun coğrafi koşulların** öneminden bahsetmekte, bilhassa tüccarların önemini ve toplumsal sınıfları vurgulamaktadır. Dönemin bu sosyal ve ekonomik süreçlerini yansıtan en önemli kamusal merkezler meydanlardır. Ayrıca Pirenne, en temel iki gereksinim olan **güvenlik** ve **savunmanın**, Orta Çağ kentlerinin oluşumunda önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Benzer şekilde Gidon Sjoberg de Orta Çağ kentlerinin oluşmasında **tarım ve tarım dışı alanlarda ilerlemiş teknoloji, yaşama elverişli bir fiziksel çevre** ve **yerleşmiş ve gelişmiş bir sosyal örgütlenme** olmak üzere üç koşulu gerekli görmektedir. Bu kavramlar dışında Orta Çağ kentlerinde

kent planlamasına çok fazla kafa yorulmadığı bu nedenle kentlerin **organik formda, kendiliğinden** geliştiği ileri sürülmektedir. Planlı şehir anlayışına karşı tabii olarak büyüyen şehir anlayışının en güzel örneklerine bu dönemde rastlanmaktadır (Tuna, 2011; Uğurlu, 2010; Bayar, 2021).

İslamiyet'ten önce Türk kenti ve Türk İslâm kenti olarak iki ayrı başlıkta Türk kentlerine bakıldığında ise: İslamiyet'ten önce Türk kentinde, yaşam tarzını etkileyen en temel unsurun **coğrafi koşullar** olduğu, Türklerin yaşam şartları elverişli olan bölgelere yerleştikleri; Türk kentlerinin yakınlarında nehir, göl vb. su kaynağının olduğu, nehir boylarında otağların/çadırların bulunduğu ve kentlerin kurulduğu bölgelerin hayvancılığa ve ziraate elverişli olduğu bilinmektedir. Türklerde şehirleşmeyi başlatan bir diğer önemli unsur da sınırların genişlemesi, buna bağlı olarak idari kontrol ihtiyacının doğması yani **teşkilatlanmadır**. Bu durum **sosyal organizasyonun ve örgütlenmenin** önünü açmakta, askeri yapıyı güçlendirmektedir. Beraberinde silah, teçhizat, gıda vb. ihtiyaçların doğması, zanaat faaliyetlerinin ve **üretimin** gelişmesini desteklemekte, tüm bunlar da yerleşik bir düzenin yani kentin kurulmasını sağlamaktadır (Çandarlı Şahin, 2023; Gömeç, 2019).

Konargöçer Türk toplumlarının “yerleşikleşirsek güçsüzleşiriz” inancıyla yerleşik düzene geçmekte direnç gösterdikleri, ancak kent kurmaya başladıklarında ise bu inanç sebebiyle **güvenlik** konusunu çok önemsedikleri, hatta nehir yataklarına yerleşmelerinin bir sebebinin de korunaklılık olduğu ileri sürülmektedir. Türkler, güvenliği sağlamak için surlardan, kalelerden, hendeklerden önce coğrafi imkânlardan yararlanmakta, kentleri **savunma** kolaylığı sağlayacak şekilde kurmaktadır (Çandarlı Şahin, 2023).

Türk kentleri genellikle kare ya da kareye yakın dikdörtgen planlı, nadiren dairesel, merkezinde saray/idari merkez bulunan, etrafı sur ve hendeklerle çevrili bir tipolojiye sahiptir. Türkler için bir yerin kent olabilmesi için etrafının surlarla/duvarla çevrili olması gerekmektedir. Kentin bir ticaret sistemine, pazar, mezar, kale, sur, saray, ordugah, hamam, ibadethane, anıt, barınma alanları gibi yapılara sahip olduğu bilinmektedir. Kentin mekânsal organizasyonunda **inançların ve sembollerin** etkili olduğu görülmektedir. Toplumun en üst düzey kişisi kabul edilen kağan, Tanrı'ya yakın olabilmesi için alanın en yüksek tepesine konumlanmaktadır. Kağanın sarayı/çadırı aynı zamanda kentin merkezinde yer almakta ve bulunduğu suni tepe de dünyanın merkezinde bulunduğu inanılan kozmik dağı temsil etmektedir. Bu durum Türklerin güçlü bir **merkez** algısı olduğunu göstermektedir (Çandarlı Şahin, 2023).

Türk kentlerinde dikkat çeken bir diğer unsur da **esnek ve modüler tasarımlardır**. Türklerin göçer yaşamına dair izlerin yerleşik düzene geçtikten sonra da yazlık-kışlık başkent uygulaması ile kendini göstermeye devam ettiği; bu alışkanlığa uygun olacak şekilde indirilip kaldırılabilen köprüler, taşınabilir merdivenler, sınırları değiştirilebilen duvarlar gibi hareketli yaşam tarzına uyum sağlayacak yapılar inşa ettikleri bilinmektedir (Çandarlı Şahin, 2023).

İslamiyet'ten sonra geleneksel Türk İslâm kentlerine bakıldığında ise, tipik Türk kentlerindeki yaklaşımlar mevcut olmakla birlikte buna ek olarak Türk İslâm kentlerinde öne çıkan en temel unsurun **inanç** ve **sosyo-kültürel yapı** olduğu görülmektedir. Cami, mescit gibi ibadet mekânları Türk İslâm kentinin çekirdeğini oluşturmakta ve kent bu yapılar etrafında şekillenmektedir. Eğer bir şehir fetihle ele geçirilmişse o zaman da ilk önce kiliseler camiye çevrilmektir. Caminin ardından darü'l imara denilen, emirlik sarayı/hükümet konağı niteliğindeki yapılar (idare), medreseler (eğitim) ve hamamlar (İslâm dininin temizlik anlayışı) Türk İslâm kentinin çekirdeğini, merkezini oluşturmaktadır (Can, 1991).

Türk İslâm kenti, **organik** biçimlenen kent dokusuna ve ulaşım ağına sahiptir. İslamiyet'in getirdiği **mahremiyet algısı**, özel hayatı gizli tutan, **güvenli yaşam alanlarının** kurulmasını sağlamakta; ikamet alanları içinde her hanenin kendi mahremiyeti ve güvenliği doğrultusunda hareket etmesi, kent dokusunun ve ulaşım ağının organik bir biçimde gelişmesine, rastlantısal ve düzensiz bir yol ağının, çıkmaz sokakların ve yüksek duvarlı konut tipolojilerinin oluşmasına neden olmaktadır. Mahremiyet algısının kent dokusuna bir diğer etkisi de ikamet alanları ile ticari alanların birbirinden tamamen ayrı konumlanmasıdır (Can, 1991).

Türk İslâm kentinde **ticari faaliyetler**, çarşı ve pazarlar oldukça önemli olup İslamiyet'in yayılmasında ticaretin rolü büyüktür. Ticari yolların İslâm hakimiyetindeki topraklardan geçiyor olması, dini buyrukların ticareti desteklemesi, pek çok İslami şahsiyetin ticaretle uğraşması gibi sebepler, ticari faaliyetlere ayrı bir önem atfetmektedir. Bu önem mekânsal organizasyonda da kendini göstermektedir. Ticari birimler genellikle kentin merkezinde, çekirdeğinde, caminin çevresinde toplanmaktadır. Kent merkezinde bulunması sakıncalı olan (kirlilik, koku, hijyen vb. sebeplerle) ticari faaliyetler ise kent dışında, çoğunlukla sur kapılarının etrafında yer almaktadır. Çarşı içinde bir **mekânsal organizasyon** bulunmakta, mekânlar ticari faaliyetlere göre sınıflanmaktadır (Can, 1991).

Yapılan araştırmalar neticesinde kentlerin ve kent merkezlerinin ortaya çıkışında hemen her kùltùrlerde bazı yaklaşımların ortak olduğu ve kent merkezlerinin belli başlı unsurlar etkisinde biçimlendiği dikkat çekmektedir.

2.3.3. Yeni çağ ve sonrası

Orta Çağ'dan Yeni Çağ'a geçiş dönemi kabul edilen Rönesans dönemi (14-17. yüzyıl), mimari ve kent adına önemli bir dönemdir. Sanat Çağı olarak da bilinen bu döneme estetik, özgürlük, aydınlanma gibi kavramların damga vurduğu, mimaride ve kentsel ölçekte ölçü, oran ve orantıda yeni estetik arayışlarla yeni bir mimari dil oluşturulmaya çabalandığı, Avrupa'da mimariye ve kentlere sanat eseri gözüyle bakılmaya başlandığı gör÷lmektedir. Ancak mekânsal biçimlenmenin geçmiş kentlerle benzerlikleri olup, tapınak ve pazar yeri kentin merkezinde, çekirdeğinde yer almaktadır. Mimari yapılar, sosyal ve siyasi yapının rasyonelitesine uygun bir şekilde **ideal şehir** ve buna bağlı olarak **ideal insan, ideal toplum** anlayışı doğrultusunda biçimlenmektedir. Orta Çağ'ın organik, kendiliğinden gelişen dokusu yerini **geometrik, biçimsel, estetik formlara** bırakmakta, bu formlar **sınır, düzenlilik, kapalılık, tanımlı bir nüfus, kontrol edilebilirlik** gibi ideal şehir ilkeleri doğrultusunda oluşmaktadır. İdeal şehir anlayışının en önemli isimlerinden biri olan Leon Battista Alberti 1450-1472 yılları arasında yazdığı *De readifactotia* başlıklı kitabında ideal şehir anlayışının kurucu ilkelerini şöyle ifade etmektedir: **Muntazam, rasyonel bir plan ve mimari, dairesel ve ışınsal formlarda düzenlenen kent, eşit yükseklikte binalar, merkezinde meydan olan ışınsal ve düz bir aksı takip eden yollar ve yolun sonunda önemli bir yapı olması, kentin açık alanlara ve meydanlara sahip olması, kentin hava alması, kent merkezinde kamu binalarının yer alması.** Bunlara ek olarak; **sağlık şartları, iklim, altyapı, güvenlik, huzur, sadelik, rahat ulaşım, simetri, düzen, uyum, estetik, fonksiyonellik, oran/orantı, insan odaklı mimari** de Alberti'nin ideal şehir anlayışının ilkeleridir (Kürkçüoğlu, 2010; Bayar, 2021). İdeal şehir arayışının yalnızca Alberti ile sınırlı kalmadığı, farklı araştırmacılar tarafından bu konu üzerine kafa yorulduğu, ideal şehrin nasıl olması gerektiğine dair çeşitli gör÷şler ortaya atıldığı, bu gör÷şlerden bazılarının kendilerine uygulama alanı bulurken bazılarının ütopya olarak kaldığı gör÷lmektedir.

Bu dönemde kentlerin ve kent merkezlerinin gelişiminde en önemli kırılma noktaları Sanayi Devrimi (18.-19. yüzyıl) ve Fransız İhtilali'dir (1789). Savunmadan kaynaklı doğan kale-kent anlayışının ortadan kalktığı, savunmanın yalnızca bir kentin değil bütün ÷lkenin konusu haline geldiği gör÷lmektedir. Artık kentler sanayi kenti,

endüstri kenti gibi kavramlarla anılmaktadır. Sanayileşmenin ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle kentlerin büyümesi ve gelişimi ivme kazanmakta, emek ve sermayenin kentsel alanların merkezlerine toplanması ve kırsal alanda yaşam koşullarının kötüleşmesi ile birlikte kırsaldan kent merkezlerine yoğun bir göç yaşanmaktadır. Bu dönemin kentlerinde ulaşım ağları, göç ve fabrikalar önemli yer tutmaktadır. 19. yüzyıl için otomobilin kenti doğurduğu ileri sürülmekte, kent merkezlerinin etki alanının genişlemesi ve ulaşım sistemlerinin gelişmesiyle bugünün kenti ortaya çıkmaktadır. Tüm bu gelişmeler kaçınılmaz olarak kentsel sorunlara da neden olmaktadır. Kentlerin bu dönemde hiç olmadığı kadar kirli, karmaşık ve kalabalık olduğu ileri sürülmektedir. Hızlı kentleşme, sanayiler, çalışmaya gelen işçiler, işçi mahallelerinin oluşması, konut sorunu, niteliksiz yaşam alanları, nüfusun kentlerde hızlı artışı, kentlerde tabakalaşma vb. başlıca sorunlardır. Bu sorunlara çözüm bulmak amacıyla pek çok araştırmacının odağını kentlere çevirmesi ile kente yönelik çalışmaların hız kazandığı ileri sürülmektedir. Güzel Şehir, Bahçeşehir, Bahçe Kent, Radiant Kent, Broadacre Kent gibi çalışmalar bu türden çalışmalara örnek gösterilebilmektedir (Mutlu, Reyhan ve Doğan, 2016; Yazar ve Önkol, 2019; Tuğaç, 2023; Uğurlu, 2010; Yücel, 2020; Aygün, 1990).

Güzel Kent yaklaşımı, kent merkezlerinin tarihi açısından oldukça önemlidir. *“Güzel Kent hareketi, 1890’larda başlayan ve kentleri güzelleştirmek ve anıtsal bir ihtişam getirmek amacıyla kent planlamasında geliştirilen bir reform felsefesidir”* (Tuğaç, 2023). Bu hareket ile birlikte bir şehir planlama dalgası yaratıldığı, her büyük şehrin, güzel şehir olmak için planlandığı, şehir merkezi kavramının öne çıktığı ve neredeyse her kentin bir merkezinin olduğu belirtilmektedir. Güzel Kent hareketiyle, kentin cazibe merkezi haline getirilmesi, kent merkezlerinin de cazip hale getirilerek, merkezden uzaklaşmış üst gelir grubunun yeniden kent merkezinde yaşaması ve çalışması, kent merkezine dönüşün teşvik edilmesi, ekonomik kalkınmanın sağlanması, toplumda etik değerlerin ve vatandaşlık erdemlerinin oluşturulması ve bu sayede yaşam kalitesinin yükselmesi ve sosyal sorunların çözülmesi amaçlanmaktadır. Güzel Kent yaklaşımı, geleneksel tarzda düzenlenen büyük boşluklara, meydanlara, meydan ve bahçelere yerleştirilmiş çeşmelere, görkemli kamu binalarına sahip olan merkezlerin; toplumdan uzak, vatandaşı küçümseyen bir tasarım anlayışına sahip olması, trafik ve dolaşım ağını göz ardı etmesi bakımından eleştirilmektedir. Yine de bu yaklaşım, planlamaya yönelik gelecekte atılacak adımlara referans olması, dünyanın her yanında planlamacıların yetişmeye başlaması, planlama kurullarının/derneklerinin kurulması ve konferansların verilmesi bakımından oldukça önemlidir (Gallion, 1950; Tuğaç, 2023).

Bu dönemde kentlere yönelik diğer önemli kırılma noktaları, araştırmacılar ve teorilerden kısaca bahsedilecek olursa:

- Orta Çağ'ın sonları, Yeni Çağ'ın başlangıcı ütopyalar için önemli bir dönemdir. Ütopya var olmayan yok anlamına gelmektedir. İlk ütopyaların Platon'a (M.Ö. 427-M.Ö. 347) ait olduğu bilinmektedir. Thomas More'den *Ütopya* (1516), Johannes Valentinus Andreae'den *Christianopolis* (1619), Tomasso Campanella'dan *Güneş Ülkesi* (1623), Francis Bacon'dan *Yeni Atlantis* (1623), Johann Gottfried Schnabel'den *Insel Felsenburg* (1731), Etienne Cabet'ten *Icaria'ya Yolculuk* (1840), Edward Bellamy'den *Geçmişe Bakış: 2000* (1887), Herbert George Wells'den *Çağdaş Bir Ütopya* (1905), Charlotte Perkins Gilman'dan *Herland* (1915), Aldous Huxley'den *Ada* (1962), Ernest Callenbach'tan *Ekolojik Ütopya Örneği: Ekotopya* (1975) ve Ursula K. Le Guin'den *İkili (Kentsel) Ütopya Örneği: Mülksüzler* (1974) yaygın bir şekilde bilinen ütopyalardır. Bu eserlerin her biri kendi ideallerini yansıtan bir toplumu ve kenti anlatması bakımından oldukça önemlidir (Y. Akyüz, 2017; Duman Yüksel, 2012; Akkoyunlu Ertan, 2012).
- Hippolytus A. Collibus (1600), şehirlerin oluşumunda insanın toplumsallığı üzerinde duran bir araştırmacı olup, kentlere dair görüşlerin ve çalışmaların bir hayli yüzeysel olduğu bir dönemde sosyolojik bir konuyu kentlerle ilişkilendirmesi bakımından önemlidir (Tuna, 2011).
- Giambattista Gherardo d'Arco (1771), devletin ihtiyaçlarını geçim, manifaktür ve güvenlik olarak sınıflayarak bu üç ihtiyacın tarımcılar, zanaatkarlar ve yöneticiler olarak üç sosyal sınıfı oluşturduğunu savunmakta, kentleri de üç temel ihtiyaç ve üç sosyal sınıf çerçevesinde okumaktadır. D'Arco'nun bu açıklama girişi, kentleri pek çok bileşen çerçevesinde ele alan ve bileşenler arasında bağlantı kurabilen ilk teorilerden olması açısından önemlidir (Tuna, 2011).
- Yaklaşık olarak 17-19. yüzyıllarda yapılan çalışmaların, görüş ve teorilerin bir kısmını sistematik bir şekilde derleyerek bizlere sunan önemli araştırmacılarından biri de René Maunier'dir. Maunier bu görüşleri, basit ve elemanter teoriler ile çoklu nedenlere dayanan teoriler olarak iki başlık altında sınıflandırmaktadır. İlk teoriler, insanların fiziksel ve sosyal özellikleriyle fiziki çevre özelliklerini ilişkilendiren **basit ve elemanter teoriler**dir. Örneğin küçük boylu insanlar küçük şehirler tarafından çekilmekteyken, iri ve güçlü insanlar büyük şehirleri

biçimlendirmeye gitmektedir. **Çoklu nedenlere dayanan teoriler** ise doğal koşullar ve konum, iktisadi koşullar, hukuki-siyasi koşullar ve diğer koşullar çerçevesinde gelişmektedir. Örneğin; deniz, nehir, dağlar, geçitler ya da boş ve barınılmaz geniş topraklarla çevrili olan ülkelerde dağınık düzen evler veya küçük köyler görülürken; istilalara karşı savunmasız, etrafı güçlü milletlerle çevrili olan ülkelerde birbirine bitişik evler, kalabalık yaşam, duvarlarla çevrili yaşam alanları ve güven ihtiyacı görülmektedir (doğal koşullar ve konum). Köylerde topraklar çok kişiye paylaştırılmışsa köyler çok fakat oturanı az olurken, az kişiye paylaştırılmışsa köyler az, oturanı çok olmaktadır (iktisadi koşullar). Bir yerde saray hayatı, hukuki kuruluşlar, yargı organları varsa bunlar şehrin oluşumunda etkili olmaktadır (hukuki ve siyasi koşullar) (Tuna, 2011).

- 1893 yılında Belçikalı tarihçi Henri Pirenne'nin *Orta Çağ Şehir Kuruluşlarının Kökeni* isimli makalesi, kent açıklama girişimlerini derleyen ilk çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Pirenne, ortaya atılan bütün görüşleri, doğru/yanlış olarak nitelendirmemesi, her bir görüşün bulunduğu tarihi süreç ve bölge için uygun olduğunu savunması ancak genelleme tutumunu ve bütünü açıklama iddialarını eleştirmesi bakımından önemlidir (Tuna, 2011).
- Engels, Marx, Durkheim, Weber ve Simmel, bugün şehircilik çalışmalarının temeli olan klasik kent kuramlarını ortaya atan isimlerdir. Pek çok araştırmacı, kent farkındalığının bu isimlerle başladığını savunmaktadır. Frederich Engels 1845 yılında kaleme aldığı *Büyük Kentler* isimli yazısıyla işçi mahallelerindeki sorunları ve sınıf ayrımının kentlere yansımalarını, kent-sınıf-mekân oluşumu ekseninde incelemektedir. Marx (1818-1883), Durkheim (1858-1917) ve Weber (1864-1920) kent çalışmalarında pek çok araştırmacının referans aldığı, sanayi kenti üzerinden toplumu, uygarlığı ve modernliği açıklamaya çalışan önemli isimlerdir. Bu üç düşünürün amacı yeni bir kent kuramı ortaya atmak değil kenti tarihsel süreçte bir analiz nesnesi olarak kullanmak, kapitalizmle birlikte değişen toplumsal yapıyı incelemektir. Marx ve Engels 1960'lardan sonra kent sosyolojisinin kuramsal tartışmalarını şekillendirmektedir. Weber'in fikirleri sosyal mekânsal sistem olarak kent yaklaşımı üzerine odaklanmakta olup, *Şehir* kitabı (1921) kent çalışmaları için önemli bir kaynaktır. Georg Simmel (1858-1918), modern toplumun ve modern kentlerin oluştuğu bir dönemde modernleşmenin yarattığı yaşam biçimini, insan tiplerini ve metropolleri anlamaya yönelik çalışmalarıyla öne çıkmakta, Durkheim ile birlikte Chicago

Okulu'nun çalışmalarına referans olmaktadır (Okan, t.y.; Güneş, 2019; E. Özdemir, 2010; Erman, 2010).

- 19. yüzyılın sonlarına doğru geldikçe kent çalışmalarına dair Chicago Okulu, karşımıza çıkmaktadır. Chicago Okulu, 1892'de Chicago Üniversitesinde Sosyal Bilimler ve Antropoloji adıyla kurulmuş bölümde, 1930'lara kadar sosyoloji çalışmaları yapan bir grup araştırmacıyı ifade etmektedir. Chicago Okulu'nun ilham kaynağı Chicago kentidir. 1830 yılında 100 nüfuslu bir kent olan Chicago'nun, 100 yıl içerisinde 3.373.753 nüfusa ulaşması, pek çok açıdan gelişim ve değişim göstermesi, aynı zamanda da birtakım problemlerin açığa çıkması, farklı disiplinlerden araştırmacıların bu bölgeye ilgi duymasına neden olmaktadır. Okul, bireylerin davranışlarını gözlemleyerek kenti açıklamaya çalışması, en temel sorulara farklı açılardan cevap araması ve kullandıkları metodoloji ile şehircilik ve kent sosyolojisi alanında özgün bir çalışma ortaya koyması, kentsel nüfusun çevreye nasıl uyum sağladığı sorusuna, mekân ve sosyal süreçler arasında ilişki kurdukları kuramsal bir perspektifle cevap araması bakımından öne çıkmaktadır. Chicago Okulu, kenti sosyolojik bir bakış açısıyla değerlendirmesi, hem doğa bilimleri hem de kültür bilimleri ekseninde ele alması bakımından da öncü kabul edilmektedir. Bugün ekolojik yaklaşım olarak bilinen kuram da bu anlayış üzerinden şekillenmektedir (Serter, 2013; Esgin, 2016). Chicago Okulu'nun bir üyesi olan Louis Wirth de kentleri kültür bağlamında değerlendirmesi ve klasik çalışması olan *Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme* (1938) başlıklı makalesiyle kenti sosyolojik bir olgu olarak kavramlaştırmaya çalışması, sosyolojik kurama önemli katkılarda bulunması bakımından önemlidir (Bal, 2006; Tatlıdil, 1992; E. Özdemir, 2010).
- Ekolojik yaklaşım/insan ekolojisi kuramı, kent sosyoloğu olan R. Park, Mc Kenzie ve E. Burgess tarafından geliştirilen bir kuramdır. Comte, Spencer, W.I. Thomas, Darwin, Durkheim gibi pek çok düşünürden etkilenecek kurgulanan bu teori, kentin insan özünün bir yansıması olduğunu, kent içindeki hareketlerin ve bu hareketlerle oluşan kentsel mekânın da tıpkı insan gibi doğal ve değiştirilemez olduğunu ifade etmektedir. Bu kuram adını, Ernst Haeckel'in ekoloji tanımlamasından (canlıların birbirleriyle ve yaşadıkları ortamla olan ilişkileri dahil, doğal çevrenin çalışılması) almaktadır. Mc Kenzie'nin buradan hareketle, ekolojik bir yapı olarak tanımladığı toplumun göç hareketlerini açıklamak için bitki ve hayvan sosyolojisine başvurması ve oradan yayılma, mücadele, yerine

geçme ve istila kavramlarını alması; Burgess'in de Mc Kenzie'nin bu görüşü ile Darwin'in geliştirdiği rekabete dayanan evrim fikrini harmanlayarak göç olgusunu açıklamaya çalışması oldukça farklı bir bakış açısidir (Serter, 2013).

- 1933 yılında yapılan, pek çok araştırmacının katkısı ve Le Corbusier'in öncülüğünde düzenlenen, manifesto niteliğindeki Atina Anlaşması, “*modern şehircilik ilkelerinin yer aldığı derli toplu bir metin*” (Olgun, 2010) olarak görülmektedir. “*Atina Anlaşması, şehircilikte ve konut tasarımı psikolojik ve sosyolojik verileri hesaba katan, bütün yönleriyle insanlar için şehirler ve konutlar yapmayı amaçlayan bir insancıl görüşün, bir daha değişmeyecek bir şekilde yerleşmesini sağlamıştır*” (Yörükân, 2021). Aynı zamanda bu anlaşma, Le Corbusier'i fonksiyonel şehir planları yapmaya yönlendirmiştir (Yörükân, 2021).
- Fransız coğrafyacı Georges Chabot'un *Şehirler* (1948) isimli çalışmasıyla kentlere yönelik genel geçer ölçütler bulmaya çalışması; o güne kadar yapılan tanımlamaların bütün kentler için genellenebilir olmadığını görünce kentleri işlevlerine göre sınıflandırması (askeri, ticari, sınai, tedavi, sayfiye ve turizm, entelektüel ve dini, idari, karmaşık) bakımından önemlidir (Tuna, 2011). Yine Fransız bir coğrafyacı olan Pierre George *Şehir* (1952) kitabıyla kentleri tanımlama ve açıklama girişimlerinin gerek en basit anlamda gerekse evrensel boyutta yetersiz olduğunu ifade etmekte, bir tanımlama yapmak yerine iktisadi ilişkiler çerçevesinde sınıflandırma yapmayı (kırsal ekonomi içindeki şehirler, tüccar şehirler, sanayi ve ticaret şehirleri, sömürge şehirler ve sosyalist şehirler) tercih etmektedir (Tuna, 2011).
- 1980 kent çalışmalarına yönelik paradigma değişiminin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönem, kentler artık sınıf, sanayi, Marksist kuramlar çerçevesinde değil, kimlik ve temsiliyet üzerinden okunmaya başlanması, kültürel çalışmaların kent araştırmalarında önemli bir yer edinmesi bakımından önemlidir (Erman, 2010).
- 1996 yılında kabul edilen Yeni Şehircilik Akımı, kentlerde yaşanan sorunlara çözüm bulmak amacıyla interdisipliner yaklaşımla yürütülen bir hareketi ifade etmektedir. Yeni Şehircilik Akımı, fiziksel müdahalelerin kent sorunlarını çözmek için tek başına yeterli olmadığını, kamu politikalarının ve kentsel gelişim uygulamalarının akım bağlamında belirlenen ilkeler doğrultusunda yeniden yapılandırılması gerektiğini savunmaktadır (CNU- Congress for the New Urbanism, 2001).

- Ek olarak; kentlerin kökenini, oluşumunu, geçirdiği süreçleri ve dönüşümleri inceleyen Lewis Mumford; kentlerin karmaşık bir sistem olduğunu dile getiren ve kentlerin nasıl ele alınabileceğine yönelik yöntem önerisi sunan Jane Jacobs; kenti mekân, gündelik hayat ve kapitalist sosyal ilişkilerin yeniden üretimi olarak üç kavramla tanımlayan, 1960 sonrası yazdığı pek çok kitapla kent çalışmalarına önemli katkılarda bulunan ve Manuel Castells, David Harvey gibi isimlere de referans olan Henri Lefebvre (Okan, t.y.); Lefebvre'den aldığı ilhamla kentleri kapitalizm, ekonomi, değer vb. kavramlar çerçevesinde değerlendiren David Harvey; kente dair somut inceleme teknikleri sunan, kent imgelerini oluşturan Kevin Lynch gibi isimler de bugün kent çalışmalarındaki önemli referans kaynakların başında gelmektedir.

Görüldüğü üzere sanayi kentleriyle birlikte kentler ve kent merkezleri büyük oranda biçimlenmiş olup artık hızlı büyümenin beraberinde getirdiği sorunlar ve bu sorunlara çözüm arayışları ön plana çıkmaktadır. 21. yüzyıla kadar kent araştırmalarına yönelik konu başlıklarını Paddison (2001)'dan referansla Tablo 2.1'de özetlenmiştir.

Tablo 2.1. 19. ve 20. yüzyıl kent çalışmalarına yönelik başlıca konular (Paddison (2001)'dan referansla yazar tarafından hazırlanmıştır)

Dönem	Kent çalışmalarına yönelik başlıca konular
19. yüzyıl	Bölgesel Analizler: Erişilebilirlik, Pazar yeri ve tarım arazileri arasındaki mesafe, konum teorileri, toplumsal sınıfların kent içindeki örüntüsü Sosyolojik: Kentsel ve toplumsal yaşamın doğası, ideal şehir, yoksulluk ve kent Kent Planlama: Sosyal ideallerin kentsel planlamaya dönüştürülmesi, planlama teorilerinin gelişmeye başlaması, bahçe şehir, başkent şehir gibi modeller
20. yüzyıl	Bölgesel Analizler: Kent içi arazi değerlerinin, erişilebilirliğin ve saha özelliklerinin, potansiyellerinin örüntülenmesi, kentsel arazi kullanımları, kentsel ekonomi Sosyolojik: Şehir hayatı ve toplumsal davranışlar, kentsel yaşamın toplumsal doğası ve anlamı, kentsel büyüme ve toplumsal farklılaşma, sosyo-mekânsal farklılaşma, kentsel rekabet, arazi kullanımı ve gruplar arasındaki ilişki, topluluk çalışmaları, kentsel güç, güç dağılımları, kentsel yönetim, kentsel ideoloji, toplumsal tüketim, kentsel gelişim ve toplumsal koşullarla, eşitsizliklerle ilişkili toplumsal süreçlere vurgu, bağımlılık teorileri ve sömürge kentler Kent Planlama: Modernist kent vizyonları, kentlere yönelik pek çok konuda yeniden yapılanma, kentsel ekonomi, konut analizleri, kent ve politika, kentsel girişimcilik, tüketim merkezi olarak şehirler Mekânsal Ağlar: Kent sistemlerinin mekânsal dağılımı, kentsel ekonomi, küresel şehirler, bölgesel alanlarda kentsel yeniden yapılanma

2.4. Kent-Merkez İlişisine Yönelik Diğer Kavram ve Kuramlar

Merkez ve kent kavramları bir arada sorgulandığında akademik çalışmalarda geçen merkezî yerler olarak kentler, merkezî kent, merkezî yer, merkez alan gibi kavramlar dikkat çekmektedir. Bu kavramlar ve kuramlar ile çalışmanın odaklanmış olduğu kent merkezi arasındaki ilişkiyi sorgulandığında:

Kent merkezlerini açıklama girişimlerinde karşımıza çıkan kuramlar genellikle iki farklı bakış açısıyla ele alınmaktadır: Davranışsal kuramlar ve normatif kuramlar. Davranışsal kuramlar genellikle kent merkezlerinin işlevlerinin ülkenin yerleşme sistemi içinde nasıl belirleneceğine cevap arayan merkezî yer kuramları ve merkezî işlevlerin kent formu içinde nasıl yer alacağına cevap arayan kent ekolojisi kuramlarıdır. Normatif kuramlar ise bugüne kadar pek çok araştırmacı, kent planlamacı ve mimar tarafından ideal bir kent formu yaratma girişimiyle ortaya attığı kuramları (bahçe şehir, lineer kent, geleceğin şehri gibi) ifade etmektedir. Bu kuramların çoğu uygulama alanı bulamasa da kentsel yaşam biçimlerinin ortaya konulması açısından değerlidir. Kevin Lynch, normatif kuramlarla kent tasarlamının zor olduğunu, biçimin her zaman önemli olmayabileceğini ve her kültüre uygun bir yer kalitesinden söz edilemeyeceğini belirterek normatif kuramlarla kent tasarlamının mümkün olmadığını savunmaktadır (İ. Tekeli, 2011). Bu konu hakkında akademik yazında yer alan yaklaşımları detaylandırmak gerekirse:

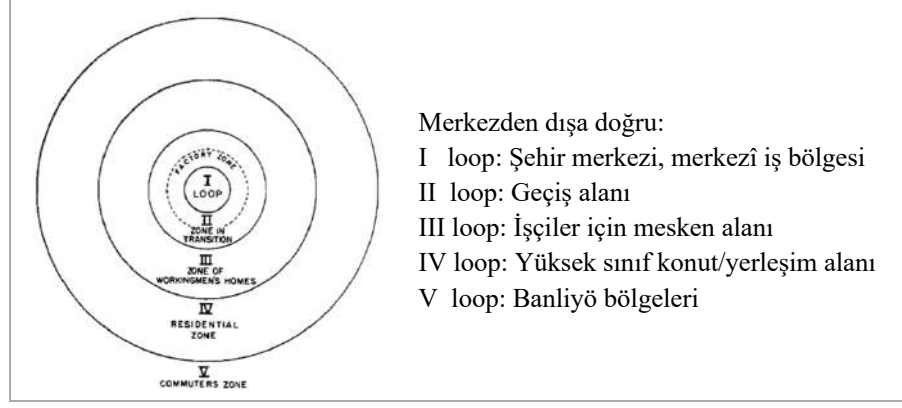
Bir sınıflandırma türü olarak merkez kavramı: Kentlere yönelik bazı sınıflandırma girişimleri olduğu dikkat çekmektedir. Bu girişimlere göre kentler geçim kaynaklarına ve hizmet şekillerine göre sınıflandırıldığında, merkezî yerler olarak kentler, ulaştırma ve duraklama noktası olarak kentler ve uzmanlık gerektiren hizmetler için yoğunlaşma noktası olarak kentler olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Merkezî yer olan kentler, üretim alanları boyunca dengeli bir biçimde dağılım göstermiş, bulunduğu alana ve çevresine hizmet sunan kentlerdir. Merkezî yerleri yalnızca geçim odaklı değil, siyasal merkez, dini merkez, ticaret merkezi vb. sınıflandırmak da mümkündür. Ulaştırma ve duraklama noktası olan kentler, taşıma yolları boyunca kurulan, doğrusal yayılım gösteren, alışveriş hizmeti sunan kentlerdir. Uzmanlaşan kentler ise tek bir konuda uzmanlaşmış (kömür, maden, üretim, turizm vb.) veya kendisi ve yakın çevresi için dinlenme-eğlenme imkânı sunan kentlerdir. Bu üç geçim modelinin ve kent yapısının hepsini tek bir kentte görmek de mümkündür (Harris ve Ullman, 2002). Bu sınıflandırmada kastedilen merkezî yer kavramı ile kent merkezi aynı şeye karşılık gelmemektedir.

Bir kent kuramı olarak merkez kavramı: Kent ve merkez ilişkisine yönelik pek çok kuram mevcuttur. Kentlerdeki mekânsal yapılanmaya odaklanan, fonksiyon, büyüklük, nüfus, ekonomi vb. kriterler bağlamında kent içinde hiyerarşik bir sıralanma oluşturmaya çalışan ve genellikle çemberlerle, halkasal dizilimlerle sembolik olarak ifade edilen bu kuramların kökeninin J. H. Von Thünen'e dayandığı kabul edilmektedir. Konum teorisi, arazi kullanım teorisi gibi isimlerle de bilinen bu teori, merkezî kentin etrafında gelişen tarım arazilerinin mekânsal düzenlenmesine odaklanmaktadır (Şekil 2.1). Araziler, kullanım türü, mesafe, maliyet vb. kriterlere göre değerlendirilerek, merkezden yani şehirden dışa doğru halkasal bir gelişim şemasıyla ifade edilmektedir. Thünen'e göre pazar, şehrin merkeziyken, merkezden uzaklaştıkça tarımsal ürünler ve arazi kullanım şekilleri değişebilmektedir. Daha sonraları, bu teoriye oldukça benzer teoriler de geliştirilmiştir (Yiğit, 2014; Yazıcı, Öztürk ve Ayazlı, 2019).

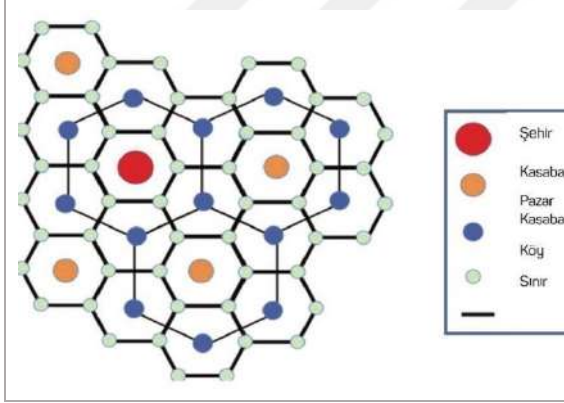
Şekil 2.1. Von Thünen'in merkez kuramı (Yazıcı ve diğerleri, 2019)

Bir diğer kuram, Ernest Burgess tarafından 1925 yılında ortaya atılan ve 1980'lere kadar kentlerin mekânsal yapısını açıklamak için standart bir model olarak kullanılmış olan tek/eş/ortak merkezli çemberler kuramıdır (Şekil 2.2). Bazı kaynaklarda eş merkezli bölgeleme teorisi olarak geçmektedir. Kentin iç içe geçmiş beş daireden oluştuğu, sosyal ve ekonomik aktivitelerin tek bir odakta, merkezî iş alanında toplandığı, konutların ve yerleşim alanlarının ise çeperlerde konumlandığı bir modeli ifade etmektedir. Beş çember, içten dışa doğru, kent merkezi, iş ve ticaret bölgesi, geçiş bölgesi, işçilerin oturdukları alan, yüksek sınıf için konut alanı ve banliyöleri temsil etmektedir. Zamanla bu model, çeperdeki gelişimin ve işgücünün artması, alt merkezleri açıklayamaması ve ulaşım mesafesi ve süresinin artması sebebiyle değişime uğramıştır (Aluç, 2012; Sat, Gürel Üçer, Varol ve Yenigül, 2017; Turut ve Özgür, 2018).

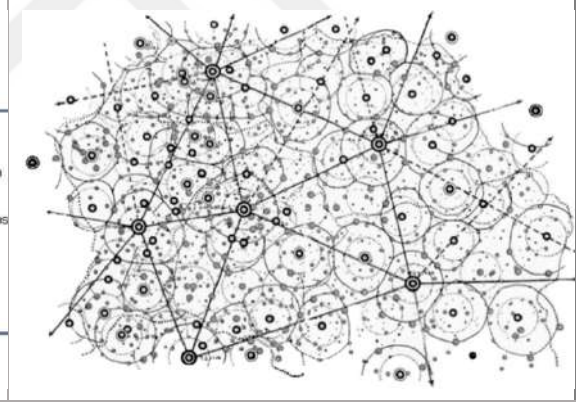

Şekil 2.2. Burgess'in eş merkezli çemberler kuramı (Burgess, 1925)

Christaller tarafından 1930 yılında ortaya atılan merkez alan kuramı da kentlerin nüfuslarını, işlevlerini ve kademelerini belirleyen ve mekânsal ölçekte de kademeli bir kent planını anlatan bir kuramdır (Şekil 2.3 ve Şekil 2.4). Çeşitli faaliyetlerin yoğunlaştığı yerler merkezdir. Ancak tek bir merkez yoktur. Farklı yoğunluklarda farklı alt merkezler de vardır ve bu merkezlerin birbirleriyle ilişki kurması önemlidir. Bu kuram altıgen formlarda soyutlaştırılarak şematize edilmiştir (Çötetli ve Yenen, 2012).

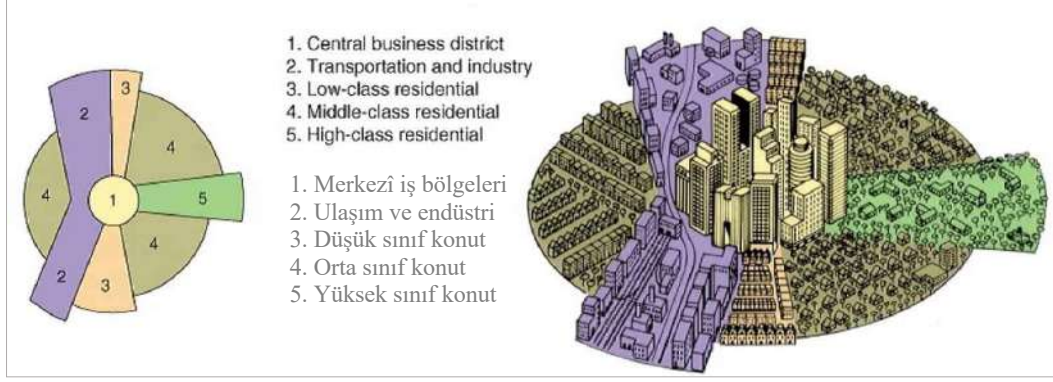

Şekil 2.3. Merkezî yerlerin hiyerarşisi (Bilen Kazancık ve Bilen, 2020)

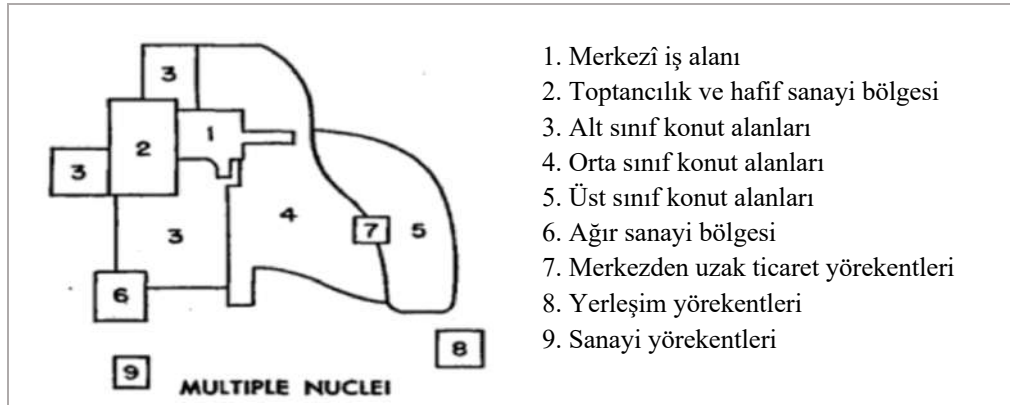
Şekil 2.4. Merkezî yerler haritası (Çötetli ve Yenen, 2012)

Homer Hoyt, Burgess'in eş merkezli çemberler kuramına eleştiri olarak, 1939 yılında 142 Amerikan kentini 36 yıl boyunca gözlemleyerek kentsel bölgelerde ulaşım olanaklarının ve güzergahın önemini vurgulayan sektör kuramı, (Şekil 2.5) kentteki mekânsal düzenlemenin çemberler şeklinde değil, dilimler şeklinde ve merkezden çepere doğru yıldız gibi yayılması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu kuram kentleri sadece ekonomik değer olarak görmesi, kente dair diğer bileşenleri göz ardı etmesi ve pek çok açıdan konuyu basitleştirmesi nedeniyle eleştirilmektedir (Serter, 2013; Şafak, 2023).

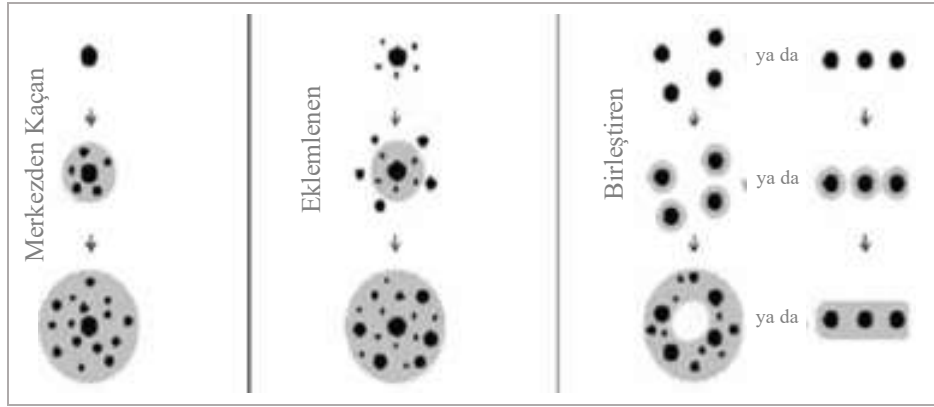

Şekil 2.5. Sektör Kuramı (Planning Tank, 2020)

Bu kuramlardan farklı olarak 1945 yılında Chauncy D. Harris ve Edward L. Ullman tarafından geliştirilen çok merkezli gelişim kuramı (Şekil 2.6) ise kentlerin çok merkezli gelişim eğilimi gösterdiğini, bu merkezlerin en başından var olabileceğini ya da zamanla ihtiyaç doğrultusunda çeşitlenebileceğini savunmaktadır. Bu görüşe göre çok merkezli kentler; başlangıçtan itibaren çok merkezli olan kentler ve göç ve kentsel işlevler bakımından uzmanlaşmanın sonucu olarak sonradan merkezlerin ortaya çıktığı kentler olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu modele sahip kentler merkezden kaçan, eklemelenen ve birleştiren olarak üç farklı tipte sınıflandırılmaktadır (Şekil 2.7). Çok merkezli gelişim kuramı, kentlerin tarihini süreç içindeki boyutunu ve merkezler arasındaki bağlantıyı yok sayması açısından eleştirilmektedir (Şafak, 2023; Serter, 2013; Sat ve diğerleri, 2017; Champion, 2001).

Şekil 2.6. Çok merkezli gelişim kuramı (Şafak, 2023)

Şekil 2.7. Çok merkezli gelişim kuramına göre kent tipleri (Sat ve diğerleri, 2017; Champion, 2001)

Görüldüğü üzere merkez kavramına yönelik bu kuramlar, kent formu, işlevi, işlevlerin dağılımı ve büyüme potansiyelleri arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik kuramlardır. Bu kuramlar kent merkezlerini ilgilendirse de esasen kentin bütününe yönelik kuramlardır ve doğrudan kent merkezlerini açıklamamaktadır. Kent merkezleri araştırma kapsamında bütüncül bir bakış açısıyla ele alındığı için merkez kuramlarıyla ilişkisinin ortaya koyulması önem arz etmekte olup bu başlık altında aradaki farkın açıklanması gerekli görülmüştür.

2.5. Bölüm Değerlendirmesi

Kent merkezlerine dair kavramsal boyutun kapsamlı şekilde incelendiği bu bölümde, 19. yüzyıl sonlarından itibaren kentlerin akademik bir çalışma alanı haline geldiği görülmektedir. Ancak buna karşın, kent merkezlerine yönelik çalışmalar oldukça sınırlı kaldığı; kent-merkez ilişkisini açıklayan kuramların ise büyük ölçüde ekonomik yaklaşımlar çerçevesinde şekillendiği dikkat çekmektedir. Bu durumun oldukça anlaşılır bir nedeni vardır: Kentin oluşması uzun zaman almış olup bu oluşumu başlatan/hızlandıran temel kırılma noktası Sanayi Devrimi'dir. Sanayi Devrimi öncesinde kente yönelik çalışmalar, yerleşim alanlarını anlamaya yönelik olup bu alanların; doğal koşullar, fiziki çevre, antropoloji, geçim kaynakları vb. temel konular üzerine şekillenen basit teorilerle açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak Sanayi Devrimi ile birlikte kentler göç, sermaye, emek, yoksulluk, iş olanakları, barınma sorunu vb. sosyolojik konularla gündeme gelmeye başlamış ve tüm bunlara çözüm aranmaya çalışılmıştır. Ardından kente yönelen yoğun ilgi, kentlerin büyümesi, gelişim yönü, konumu, ulaşım ağı gibi konuları gündeme getirmiş ve kentsel büyüme modellerine yönelik teoriler geliştirilmiştir. Kısacası bugün deneyimlemekte olduğumuz kent merkezleri oluşurken yaşanan bir dizi kaotik durum, araştırmacıların odağını kente yönelik öncelikli

problemlere çözüm aramaya yönlendirmiştir. 20. yüzyılın sonlarına kadar kent çalışmalarının odağı şehir yönetimi, şehirlerin planlanması, kentsel politikaların üretilmesi, yerleşim analizi, şehir sistemleri çalışmaları ve sosyo-kültürel, kurumsal, politik, ekonomik yaklaşımlar olmuştur. Bu konular da genellikle coğrafyacılar, ekonomistler, sosyologlar, kent antropologları ve siyaset bilimciler tarafından ele alınmıştır (Paddison, 2001).

Sahip olduğu dinamikler bakımından diğer merkezlerden farklılaşan ve hassasiyetle ele alınması gereken tarihî kent merkezlerinin gündeme gelmesi de oldukça zaman almıştır. Tarihî mirasa ve korumaya yönelik yapı odaklı araştırmalar ve uygulamalar 19. yüzyılda başlamış olsa da tarihî çevre ve tarihî değeri olan kent merkezlerinin korunması ve yeniden canlandırılmasına yönelik yaklaşımların gündeme getirilmesi 1933 yılına (Atina Anlaşması) rastlamaktadır. Günümüzde ise tarihî kent merkezlerine yönelik çalışmaların hâlâ yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir.

Kent merkezlerinin ve tarihî kent merkezlerinin uzun süre göz ardı edilen konular olmasının ve hâlâ yeterli düzeyde çalışmanın bulunmamasının, yasal boyutta da birtakım kavramsal eksikliklere neden olduğu düşünülmektedir. Bütün kanunların, yönetmeliklerin, kararnamelerin, tüzüklerin, genelgelerin ve tebliğlerin yer aldığı T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi üzerinden kent merkezlerine yönelik bir tarama yapıldığında, kent merkezi kavramını tanımlayan bir mevzuata rastlanmamıştır. Benzer şekilde tarihî kent merkezlerinin de (niteliği, potansiyeli, yoğunluğu, hareketliliği, görünürlüğü, problemleri ve pek çok yönüyle daha özelleşmiş alanlar olmasına rağmen) mevzuatta yer almadığı görülmektedir. Yalnızca 2863 numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nda ve ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi'nde temel tanımlar içinde "sit ve kentsel sit" kavramları yer almakta ve bu kavramların tanımlamaları tarihî kent merkezi kavramını kapsamaktadır. Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması Tüzüğü (Washington Tüzüğü-1987)'nde ve Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması ve Yönetimi ile *İlgili Valetta İlkeleri*'nde ise "tarihi kentler ve kentsel alanlar" kavramı kullanılmaktadır. Tüm bu kavramlar ne kadar kapsayıcı olsa da doğrudan kent merkezi ve tarihî kent merkezi kavramlarının tanım, kapsam ve sınırlarını açık bir şekilde tanımlamamaktadır.

Günümüz kentlerinin çok çekirdekli/merkezli bir yapıya sahip olmasının, akademik yazında ve yasal düzlemdeki bu eksikliklerin bir diğer nedeni olabileceği düşünülmektedir. Merkezî iş alanı (MİA ya da CBD-Central Business District), merkezî sosyal bölge (CSD-Central Social District) gibi kavramların gündeme gelmesi ve kent

planlamalarının bu doğrultuda şekillendirilmesi ile “kent merkezi” kavramı çok daha karışık ve belirsiz bir hale gelmiştir. Bu kadar çok merkezî oluşumun kavramsal sınırların mevzuatta belirlenmemiş olması, yine bu belirsizliği pekiştiren bir durumdur. Bu hususta kesin olan çıkarım şudur ki; sosyo-kültürel, ekonomik, politik, mimari ve tüm boyutlarıyla tarihsel süreklilik içinde şekillenmiş merkezler, özgün niteliklere sahip kent merkezleri iken, sonradan kurgulanan merkezler yalnızca bulundukları çevre içinde sınırlı bir işlev üstlenen merkezî alanlardır. Bir yerin kent merkezi olması ile bulunduğu çevre içinde merkezî bir niteliğe sahip olması arasında önemli farklar vardır. Bu bağlamda “merkez” kavramının kapsamlı bir biçimde açıklanması, özellikle tarihî kent merkezlerinin diğer kent merkezlerinden ve tarihî çevreden farkının ve öneminin vurgulanması oldukça elzemdir.

Sonuç olarak, bu bölümde kent merkezleri ve tarihî kent merkezlerine ilişkin literatürde var olan kavramsal belirsizliklere açıklık getirilmiş; konuya dair terminolojik, kuramsal ve yasal çerçevede daha tutarlı bir anlayış geliştirilmesine katkı sağlanmıştır. Kent merkezlerinin bir kentin oluşumunda başlangıç noktası olma özelliği vurgulanmış ve tarih boyunca farklı kültürler kapsamında kent merkezlerinin ve kentlerin biçimlenmesini etkileyen unsurlar açık bir şekilde saptanmıştır. Bu unsurlar dördüncü bölümde tablolar halinde sunulmuştur.

3. PANOPTİK TASARIM ANLAYIŞI

Bu başlık altında panoptik tasarım anlayışını her yönüyle kavrayabilmeyi sağlamak adına panoptikon kavramı bütüncül bir bakış açısıyla ele alınarak; panoptikonun ortaya çıkış serüveni, etimolojisi, semantik (anlamsal) boyutu bağlamında gözlem ve gözetimle ilişkisi, sentaktik (biçimsel) boyutu bağlamında panoptikon tasarımının biçimsel özellikleri incelenmiş, ardından Jeremy Bentham'ın mektupları aracılığıyla panoptik tasarım ilkeleri derlenmiştir.

3.1. Panoptikon Kavramı

Panoptikon, Samuel Bentham tarafından kurgulanan ve faydacılık düşüncesinin önemli temsilcilerinden biri olan kardeşi Jeremy Bentham tarafından hakkında pek çok mektup yazılarak geliştirilen; günümüzde de Jeremy Bentham ile anılan bir tasarım ürünü ve aynı zamanda mimari bir düşünüş biçimidir.

Samuel Bentham 1784 yılında gemi mühendisi olarak çalışmak üzere Prens Potemkin'in Rusya Cricheff'deki malikanesine giderek, malikanenin yönetiminin sorumluluğunu almış ve niteliksiz işgücüne dair birtakım gözlemlerde bulunmuştur. Bu gözlemler Samuel Bentham'a, merkezî denetim ilkesine dayanan, işçilerin denetim altında tutulmasını sağlayan panoptikon tasarımına yönelik ilham vermiş; bir gözetim evi tasarımının nitelik ve disiplin sorunu ve ilgili kitlenin eğitimi için çözüm sağlayabileceğini düşünmüştür. S. Bentham bu fikirlerini 1786'da kendisini ziyarete gelen kardeşi Jeremy Bentham ile paylaşmış ve J. Bentham, S. Bentham'ın tasarladığı panoptikon projesinden çok etkilenmiştir. J. Bentham, bu tasarımın pek çok yapı türüne uyarlanabileceğini, özellikle bir hapisane gibi iş görebileceğini fark ederek fikirlerini anlatan mektupları Rusya'da yazmaya başlamıştır. J. Bentham 1788'de, S. Bentham ise 1790'da Londra'ya döndükten sonra bu konuda çalışmalarına devam etmişlerdir. S. Bentham daha çok panoptikona yerleştirilecek makinelerin icadına kafa yorarken, J. Bentham (panoptikon her ne kadar endüstriyel yapılar odaklı tasarlanmış olsa da) hapisane fikri üzerine yoğunlaşmış ve İngiliz Hükümetinin dikkatini bu projeye çekmek için uğraşmıştır. Ancak bu proje Londra'da reddedilmiştir. J. Bentham yazdığı mektupların basılması için epey uğraş vermiştir. Mektupların gerçek anlamda basılıp basılmadığından o dönemde de günümüzde de emin olunamamıştır. 1791'de J. Bentham bir şekilde Fransızlar ile bağlantı kurmayı başarmış ve İsviçreli çevirmen Etienne Dumont ile tanışmıştır. Dumont, J. Bentham'ın yazılarını düzenleyip Fransızca'ya çevirerek

baskısını yapmış ve J. Bentham'ın ve çalışmalarının Avrupa'da tanınmasına ve popüler olmasına katkı sağlamıştır (Pease-Watkin, 2019).

3.2. Panoptikon Kavramının Semantik (Anlamsal) Boyutu

Panoptikon etimolojik olarak Antik Yunanca'ya dayanmakta olup "*bütünü (pan) gözlemlemek (opticon)*", "*her yeri gören yer*" anlamlarına gelmektedir (Bauman ve Lyon, 2016). Kelimenin içerdiği görme eylemi, bu kavramın hangi bağlam çerçevesinde ele alınacağı konusunda literatürde önemli bir tartışma alanı ve belirsizlik yaratmaktadır. Çünkü görmek söz konusu olduğunda karşımıza iki kavram çıkmaktadır: Gözlem ve gözetim. Gözlem ve gözetim arasındaki anlam farkı ve gören-görülen ikilemi, panoptikonun iki zıt bakış açısıyla değerlendirilmesine yol açmaktadır. Bu belirsizliğe J. Bentham'ın faydacılık ilkesini benimsemiş bir düşünür olmasının ve kendi yarattığı panoptikonu (mimari boyutunun yanında) dünyayı yeniden kurmanın ve ahlaki mimarinin reçetesi olarak ifade etmesinin yol açtığını söylemek mümkündür. Çünkü bu bakış açısı araştırmacıları gözetim kavramına yönlendirmektedir. Bu yönüyle panoptikon, akademi dünyasının dikkatini gözetime çekmesi, gözetim çalışmaları için çıkış noktası olması ve bilimsel çalışmaları destekleyen bir polemik alanı oluşturması bakımından oldukça önemlidir (Bauman ve Lyon, 2016; Elmer, 2012).

Panoptikonun semantik boyutu yalnızca etimolojik karşılığından ibaret değildir. Kavramın sahip olduğu anlam derinliği gözetim ve gözlem ikiliğinden doğmaktadır. Bu nedenle panoptikon, gözetim ve gözlem kavramları bağlamında ayrı ayrı incelenmiştir.

3.2.1. Panoptikon ve gözetim

Türk Dil Kurumu (TDK) gözetim kavramını "*gözetmek işi, nezaret*" olarak tanımlamaktadır. Gözetlemek ise "*birine veya bir şeye gizlice bakmak, dikizlemek, birinin yaptıklarını belli etmeden izlemek*" olarak tanımlamaktadır. Sosyolojik çalışmalarda kendine geniş bir yer edinen bu kavram genellikle bireylerin/toplumların izlenmesi ve bireylere/toplumlara dair verilerin toplanması ve depolanması olarak karşılık bulmaktadır (Karakehya ve Usluadam, 2016). Politik bir bakış açısıyla bakıldığında gözetim, toplumları disipline etmeye ve denetim altında tutmaya yarayan bir araçtır (Aytaç, 2023).

Gözetim insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Akademik çalışmalarda yerini alması daha yakın bir zamana tarihlense de yeni olan gözetim kavramı değil, gözetimin deneyimlenme biçimleri ve meşrulaşmasıdır. Modern çağlara kadar bugün algılanan

şekliyle bir gözetimden söz etmek mümkün değildir. 11. yüzyılda gözetimin ilkel örnekleri görülmüş, 19. yüzyıl ile hızlı bir biçimde yayılmış olup gözetimin demokrasi ile birlikte yaygınlaştığı kabul edilmektedir. Geçmişte daha yerel düzeyde, ailevi ve dini etkiler altında bir gözetim deneyimlenirken, yaklaşık 19. yüzyıldan bu yana toplumsal, siyasi ve politik boyutta bir gözetim deneyimlenmektedir (Lyon, 1997).

Gözetim, doğası gereği hem faydacı, talep edilen, gerekli hem de rahatsız edici, zorlayıcı, kontrolcü bir olgudur. Faydacı boyutta; denetimi ve güvenliğin sağlamak, bilgiye ulaşmak ve bilgiyi depolamak için gözetime ihtiyaç duyulmakta ve gönüllü talep edilmektedir. Toplumsal süreklilik için düzenin ve güvenliğin sağlanmasında gözetim güçlü bir yardımcıdır. Ancak gözetleme eyleminin beraberinde getirdiği her an gözetlenme gerçeği, özel alanın ve sınırların kaybolması, gözetlemeyi rahatsız edici bir olgu haline getirmektedir. Bu noktada Zygmunt Bauman'ın çarpıcı bir görüşü vardır. Bauman, mahremiyet hakkımızdan kendi rızamızla vazgeçtiğimizi ya da bize sunulanlar karşılığında bir bedel ödemeyi tercih ederek mahremiyetin kaybolmasına rıza gösterdiğimizi ileri sürmektedir. Bauman, bu durumun psikolojik boyutuna da değinerek; eskiden var olan *“hiçbir zaman yalnız değilim korkusunun”* günümüzde *“bir daha asla yalnız kalmama, terk edilmeme, görmezden gelinmeme, dışlanmama umuduna”* dönüştüğünden, ifşa edilme korkusunun yerini fark edilmenin hazzına bıraktığından söz etmektedir. Yani izlenme ve gözetlenme, bir noktada tehdit edici bir durum olmaktan çıkıp cezbedici bir hal almaktadır (Bauman ve Lyon, 2016). Bauman'ın bu açıklamaları gözetimin kendi içindeki düalitesini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Gözetim kavramının akademik çalışmalarda yerini almasında (ve her gözetim çalışmasının etrafında şekillendiği) üç öncü isim vardır: Bentham kardeşler ve panoptikon tasarımı, George Orwell ve 1947-48 yıllarında yazdığı *1984* isimli kitabındaki her şeyi gözetleyen Big Brother (Büyük Birader) karakteri ve Foucault ve onun panoptisizmi. Gözetim çalışmaları yalnızca bu üç isimle sınırlı değildir. Gerek edebi eserlerde gerek akademik çalışmalarda bu konuya pek çok kez değinilmiş, çeşitli metaforlar üretilmiştir. Örneğin Karl Marx gözetim kavramını kapitalizm, sermaye, üretim, tüketim, emek gibi konularla, Max Weber bürokrasi ile birlikte değerlendirmektedir. Ancak akademinin bakış açısını değiştiren, farklı bir çerçeveden sorgulamaya yönlendiren Bentham kardeşler, George Orwell ve Foucault olmadan gözetime yönelik bir araştırma yürütmek mümkün değildir.

Bentham kardeşlerin tasarladığı panoptikonun, gözetim tartışmalarının ve metaforlarının başlangıç noktası olduğunu söylemek mümkündür. Topluma yönelik bir

düşüncenin mimari bir form ile ifade edildiği panoptikon, anlamsal karşılığından ve çıkış noktasındaki denetimi sağlama gayretinden olsa gerek, panoptik gözetim başlığıyla çalışmalara konu olmaktadır. Oysa panoptik gözetim kavramı, daha çok George Orwell'in 1984 romanına konu olan toplumun ve Büyük Birader'in (her şeyi gözetleyen, denetim altında tutan) gözetim anlayışıdır. Bu gözetim anlayışı ilerleyen zamanlarda Foucault ile özdeşleşmekte ve Foucault'un panoptisizmi olarak karşılık bulmaktadır.

George Orwell'in 1984 romanı/kara ütopyası, "*toplumun arzulanmayan, kaçınılmaz ama pekala mümkün müstakbel durumunun edebi bir betimlemesi*"dir (Lyon, 1997). Roman, Okyanusya adı verilen bir yerde geçmektedir. Burada gündelik hayat da dahil olmak üzere her şey Büyük Birader tarafından izlenmektedir. En mühim amaç, düşünceyi yok etmek, böylece suç kavramını ortadan kaldırmaktır. Çünkü düşünmek en temel suçlardan biridir. Bu amaç doğrultusunda insanlar tele-ekranlarla 24 saat boyunca izlenmekte, kullanılan kelimelere, aile yapısına, evliliklere hatta giyinme, beslenme gibi temel ihtiyaçlara kadar müdahale edilmektedir. Geçmişe dair her şey yok edilmekte, sonra yeni bir hikaye yazılmakta, gerek duyulursa o hikaye de gerek duyulursa insan da kolaylıkla yok edilmektedir. Toplum haz ve neşe verecek her şeyden uzak tutulmakta, sürekli çalıştırılmakta, gözetlenmekte ve yalnızca nefret saatlerinde öfkelerini dışa vurarak rahatlamalarına izin verilmektedir. Böylece sürekli stres ve kaygı halinde, en ufak bir harekette yok edilme korkusu taşıyan, bu sayede kolayca yönetilebilen bir toplum yaratılmaktadır. Bu kitabın bilimsel çalışmalara (özellikle gözetim çalışmalarına) konu olmasının en temel nedeni sürekli izlenen bir toplum yapısını ortaya koyuyor olmasıdır. Ayrıca Büyük Birader kavramı da iktidarın toplumları gözetleme ve denetim altında tutma çalışmalarını ifade eden güçlü bir metafor olarak akademik çalışmalarda yerini almaktadır.

Gözetim konusunu oldukça kapsamlı bir şekilde ele alan ve panoptikon kavramı ile gözetim arasında ilişki kuran bir diğer önemli isim Michel Foucault'tur. Foucault, 1975 yılında yayımlanan *Surveiller et Punir, Naissance de la Prison (Gözetim Altında Tutmak ve Cezalandırmak, Hapishanenin Doğuşu)* isimli kitabında panoptikonu farklı bir anlamsal boyuta taşımaktadır. Bu kitaptan sonra panoptikon, çoğunlukla bir iktidar metaforu olarak ele alınmaktadır. Foucault, kitabında panoptikon tasarımını bazen yerinde bir karar olarak görüp bazen eleştirel yaklaşıp da genel bakış açısı "*bu cins mimarilerin belli bir siyasi ütopyayı ifade ettikleri*" (Foucault, 1992) yönündedir.

Foucault gözetimi salgın hastalıklarla ilişkilendirerek anlatmaktadır (üçüncü ayırım, *Görünmeden Gözetim Altında Tutan Hapishane Sistemi* başlığı altında).

Foucault'a göre salgın dönemlerinde uygulanan karantina yöntemleri bir iktidar düşüdür. Cüzzam, büyük kapatmanın örneği olup, hastalığa yakalananların sürgün edilmesi iktidar tarafından arındırılmış bir toplumun düşünüyü temsil ederken, veba hastalığına yakalananların tutuklanması ve alınan diğer önlemlerle disiplinli bir toplumun düşünüyü temsil etmektedir. *“Vebaya yakalanan kent, tamamı itibarıyla hiyerarşi, gözetim, bakış, yazı tarafından katedilen kent, tüm bireysel bedenler üzerinde ayırıcı bir şekilde yaygınlaşan bir iktidarın işleyişi içinde hareketsiz kılınan kent; bu, mükemmel yönetilen kent ütopyasıdır”* (Foucault, 1992). Zamanla bu iki farklı durum üzerine -cüzzam (sürgün) ve veba (tutuklanma)- gelişen iktidar düşü iç içe geçmeye başlamaktadır. Gözaltına almayı mekâna yansıtmak, toplumdan kovulanları ya da dışlananları bireyselleştirmek ama aynı zamanda kovmayı işaret etmek temel amaç haline gelmektedir. Akıl hastaneleri, hapishaneler, ıslahhaneler vb. denetim mekânları iki şekilde işlemektedir: ikili ayırma ve işaretleme (tehlikeli-tehlikesiz, normal-anormal) ile baskı altına alıcı ayırma ve farklılaştırıcı dağıtım (kim-nerede olmalı-neyle belirlemeli-nasıl tanımalı, gözetim nasıl sağlanmalı). Foucault, görmek ve görülmek ikileminin yansımaları olan J. Bentham'ın panoptikon tasarımı da bu düzenlemelerin mimari biçimi olarak görmekte ancak o zamana kadar alışlagelmiş hapishanelerin yanında daha insancıl bulunmaktadır (Foucault, 1992).

Foucault'un anlatmaya çalıştığı panoptikon ile J. Bentham'ın tasarladığı panoptikonu ayrı ayrı incelediğimizde bir karışıklık olduğu ve ikisinin teorilerinin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Bu noktada Brunon-Erst (2013), panoptikon ile panoptisizm arasındaki anlam farkına dikkat çekmektedir. Panoptikon, sosyal bir amacı sağlamak için inşa edilmiş mimari bir örnek iken, panoptisizm, *“sürekli bireysel denetim şeklinde, denetim, cezalandırma, tazminat şeklinde ve ıslah, yani bireylerin belirli normlara göre kalıplanması ve dönüştürülmesi şeklinde bireylere uygulanan bir iktidar türüdür”* (Foucault'tan Akt., Brunon-Erst, 2013). Foucault, *“Bentham'ın faydacı teorisini bir bütün olarak tanımlamak için”* (Brunon-Erst, 2013) panoptisizm terimini icat etmiş olup bu kavram aslında Bentham'ın her şeyi gören bir müfettişle hapishane projesinden türetilen gözetim toplumunun teorileştirilmesinin temsidir. Pek çok kişi Foucault'un insancıl bir ceza sistemini planlayan J. Bentham'a yönelik çıkarımlarının oldukça tuhaf görüldüğünü savunurken pek çok kişi için de J. Bentham kötü bir imaja sahiptir. Foucault J. Bentham'ın bilinirliğine ön ayak olurken aynı zamanda J. Bentham'ı gözetimin ve Büyük Birader'in öncüsü haline getirmektedir. Bu noktada panoptikon çalışmalarının ilerleyebilmesi adına iki düşünürü de anlamak ve bu karmaşayı ortadan

kaldırmak oldukça önemlidir. Paris Ouest-Nanterre-La Défense Üniversitesinde 2002 yılında, Jean-Pierre Cléro ve Christian Laval tarafından kurulan Benhtam Araştırma Merkezi'nde (The French Centre Bentham), hem J. Bentham hem de Foucault bilgileri tarafından oldukça kapsamlı araştırmalar yapılmış olup neticesinde araştırmacılar/bilginler, Foucault'un J. Bentham'ın yorumlarını çarpıttığı noktasında hem fikir olmuşlardır. Foucault'un ilgisi modern devletin doğasını anlamak iken J. Bentham'ın ilgisi panoptik mimaridir (Brunon-Erst, 2013). J. Bentham'ın ilgi alanını, düşünce yapısını ve panoptikon tasarımı, endüstriyel kullanım için tasarlanmış olmasına rağmen yalnızca hapisane bağlamında ele almasının, panoptikonun Foucault'un perspektifinden yorumlanmasına zemin hazırlamış olabileceği düşünülmektedir.

Gözetim araçları ve modelleri

Gözetim, izleyerek gözetim ve depolayarak gözetim olmak üzere iki farklı biçimde tezahür etmektedir (Ak, 2013). İzleyerek gözetim, gözetimin en ilkel biçimidir ve insanın doğasında olan bir olgudur. *“Ezelden beri insanlar, ne yaptıklarını kontrol etmek, kaydettikleri ilerlemeyi izlemek, örgütlemek veya korumak için diğerlerine bakmışlardır”* (Lyon, 1997). Dolayısıyla insan, en temel gözetim aracıdır ve hiçbir yardımcı araca gerek duymaksızın göz ile sosyal yaşamda her an her şeyi gözetlemekte, gündelik pratikler içinde hiç durmadan ve çoğunlukla farkında olmadan, izleyerek her şeyin bilgisini edinmektedir. Bu gözetim ve gözetimle gelişen sosyallik, aynı zamanda insanın güvenliğini sağlama ve tehlikeden korunmada en etkili silahlarından biridir (Ak, 2013).

İzleyerek gözetim şekline yazının icadıyla birlikte depolayarak gözetim de eşlik etmeye başlamıştır. Verilerin toplanmasını ve denetimin sağlanmasını amaçlayan gözetim için ilk araç yazı olmuştur. Giddens (2008)'e göre yazı, *“kayıt ya da çetele tutmak için kullanılan bir idari not etme usulü”* olarak ortaya çıkmıştır. Geçmişten günümüze ulaşan tabletlerin ve yazılı metinlerin büyük bir kısmının idari, istatistiksel ve ticari belgeler olması, yazının kullanım amaçlarının başında veriyi toplama olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu da yazıyı modern olmayan devletlerde önemli bir gözetim aracı haline getirmektedir (Giddens, 2008).

Yazının icadından sonra pek çok gelişmenin/icadın aynı zamanda gözetime hizmet eden bir araca dönüştüğünü söylemek mümkündür. Geçmişte el yordamıyla ve sınırlı bir alanda sağlanabilen gözetim, günümüzde teknolojik gelişmelerin desteğiyle çok daha ulaşılabilir, pratik, sistemli ve oldukça geniş bir alanı kapsayacak şekilde

sağlanmaktadır. Bilginin akışını, iletimini ve depolanmasını sağlayan bütün görsel, işitsel, dokunsal, telekomünikasyon ve kitle iletişim araçları, bilişim teknolojileri, yazı, gazete, dergi, kitap gibi yazılı basım araçları, radyo, televizyon, fax, telgraf, kamera, telefon, bilgisayar, internet gibi iletişim araçları, her türlü kayıt cihazları, şehir kameraları, güvenlik kameraları, düzen ve güvenliği sağlamakla görevli kolluk kuvvetleri, günümüzde yaygın bir şekilde kullanılan oyun/eğlence/sosyal medya/web sitesi gibi sanal platformlar, insansız hava araçları, uydular, resmi uygulamalar, bankacılık uygulamaları, kredi kartları, navigasyonlar, kimlikler, tüketim/alışveriş mekânları ve uygulamaları, havaalanları gibi stratejik mekânlar, bütün kamusal alanlar, hatta günümüzdeki akıllı evler, arabalar vb. gözetimin en güçlü araçlarıdır.

Gözetim araçlarının ve modellerinin farklılaşmasında 11 Eylül saldırıları bir milat kabul edilmektedir. Bu saldırılar sonrası Amerika, özgürlük ve güvenlik dengelerinin korunması adına birçok yaptırım kararı almış, merkezî denetime yönelik Enformasyon Bilinçlendirme Ofisi kurarak, burada geliştirilen yazılımlarla küresel düzeyde gözetime başlamıştır. Saldırının psikolojik yansımaları gereği toplum, bu gözetimi kendi rızalarıyla talep etmiş, bu sayede gözetime dair yapılanlar daha meşru kılınmıştır (Dolgun, 2015).

Gözetime dair oldukça çeşitli sınıflandırmalar vardır. Temel olarak gözetim üç şekilde sınıflandırılmaktadır: İzleyen izlenenlerin üzerinde olduğu sürveyans (surveillance), izleyenlerin, izlenenlerin altında olduğu suveyans (sousveillance) ve herkesin herkesi izlediği ekiveyans (equivelance) (Ş. Özdemir, 2020). Dolgun (2015), nitelik bakımından gözetimi üçe ayırmaktadır: Pastoral nitelikli gözetim, teknik gözetim ve enformatik gözetim.

Pastoral nitelikli gözetim: Uygarlıklar, beylikler, imparatorluklar, askeri devletler, göçebe toplumlar vb. oluşumlarda kamu faaliyetlerini ve bu faaliyetlerdeki işgücünü denetlemek, vergi kontrolü sağlamak, nüfusu kayıt altına almak, her an savaşa hazır olmak gibi amaçlarla yapılmaktadır (Dolgun, 2015).

Teknik gözetim: Ulus-devlet ile birlikte karşımıza çıkmaktadır. Modernizm ve kapitalizm içinde bireyler gözetlenerek ve disipline edilerek, devlet yönetimi, iç ve dış tehlikelere karşı korunma, sanayi kentlerinin ve kapitalist işletmelerin artışı amacıyla gözetim sağlanmaktadır (Dolgun, 2015).

Enformatik gözetim: Bilişim teknolojilerinin birtakım sınıflara ve iktidarlara sunduğu imkanlar sayesinde her bireyin, her yönden gözetlenmesine karşılık gelmektedir (Dolgun, 2015).

Bu sınıflandırmalar haricinde gözetim yaklaşımlarının her dönemde güncellenerek yerini daha üst model bir gözetim anlayışına bırakması nedeniyle farklı sınıflandırmalar da karşımıza çıkmaktadır. Gözetimde kullanılan araçlara, uygulanış biçimine ve gözetleyen-gözetlenen ilişkisine göre gözetim modellerini sıralayacak olursak:

Panoptikon: Panoptikon için gözetim modellerinin başlangıç noktası olduğunu söylemek mümkündür. Bir gözetim modeli olarak panoptikon, bir kişinin ya da azınlığın, çoğunluğu izlediği bir gözetim türünü ifade etmektedir.

Süperpanoptikon: Süperpanoptikon kavramı Mark Poster tarafından ortaya atılmıştır. Poster, 20. yüzyıl sonrası gözetimin elektronik olarak yaygınlaşma tarzına odaklanmakta ve bu konuda analizler yapmaktadır. Elektronik araçların gözetimi kolaylaştırarak panoptikondaki mimari öğelerin yerini aldığını, böylece süperpanoptikonu yarattığını ileri sürmektedir (Lyon, 1997). Elektronik olan her şey süperpanoptikonun güçlü araçlarıdır. Panoptikonun temellendiği hapisane ve gözetleme kulesi burada internet, bilgisayar, sosyal paylaşım siteleri gibi sanal araçlara dönüşmektedir. Süperpanoptikon, tanımlama, sınıflandırma ve değerlendirme işlevleri üzerine kuruludur. Bireylerin buralardaki eylemleri üzerinden kimlikleri tanımlanmakta, tercihlerine göre sınıflandırılmakta ve değerlendirilmektedir. Panoptikonda bir veya birkaç kişinin çoğunluğu gözlemlene hali, süperpanoptikonda herkesin birbirini gözlemlene haline dönüşmektedir (Öztürk, 2013).

Sinoptikon: Sosyolog Thomas Mathiesen tarafından ortaya atılan sinoptikon kavramı, çoğunluğun bir veya birkaç kişiyi (azınlığı) gözlemlemesidir. Radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçları sinoptikonun temel unsurlarıdır. Televizyon programlarının neredeyse tamamı sinoptik gözetlemeye örnektir. Sinoptikonda gönüllü bir gözetlenme vardır. Daha da ötesinde insanların izlemek ve izlenmek için ayartıldığı bir sistem üzerine kuruludur (Bitirim Okmeydan, 2017).

Omniptikon: Bu kavram ilk kez Jeffrey Rosen'in 2004 yılında yazdığı *Çıplak Kalabalık* adlı eserinde geçmektedir (Kalaman, 2019). Omni, İngilizce'de "her yerde bulunan" anlamına gelen "omnipresence" kelimesinden gelmektedir (Mertoğlu, 2023). Gözetim, panoptikon, süperpanoptikon, sinoptikon gibi evrelerden geçerek teknolojinin sağladığı erişilebilirlik ile omniptikona dönüşmektedir. Özellikle internet, omniptikona geçişi sağlayan önemli bir araçtır. Omniptikon, herkesin herkesi her an gözetleyebildiği ve buna gönüllü olduğu bir gözlem türüdür (Bitirim Okmeydan, 2017).

Banoptikon: Didier Bigo tarafından ortaya atılan bu kavram, risk, terör, savaş, göç gibi durumları referans alarak, güvenliksizleştirme süreçlerine yönelik olarak, birtakım gözetim biçimlerine kimlerin tabi olacağını belirlemekle ilgilidir. Sanal bir şekilde işleyen ve veri akışını yönlendiren banoptikon, gelecekte yaşanabilecek olası senaryolara karşı tedbir amaçlı profiller oluşturarak bu profilleri istenmeyen olarak belirleyebilir ya da dışlanmayan profilleri normalleştirebilir. İstenmeyen profillerin belirlenmesi banoptikonun ana stratejisidir (Bigo, 2008; Bauman ve Lyon, 2016).

Katoptikon: Bu model panoptikon kavramından türetilmiş olup tıpkı panoptikon gibi mimari bir gözetim biçimini ifade etmektedir. Katoptikonda panoptikondaki gözetim kulesinin yerinde ayna vardır, mekân tamamen şeffaftır ve burada statü farkı yoktur, herkes eşittir. Bu, herkesin herkesle iletişim kurmasını sağlamaktadır. Katoptikon bir gözetim modeli olarak yalnızca mimari ile sınırlı olmayıp, teknolojinin desteğiyle küresel çapta genişletilebilir niteliktedir. Bu gözetim türü yalnızca insanları değil yapay zeka teknolojileriyle var edilen robot vb. bütün formları/yapay ajanları da kapsamaktadır. Katoptikon, eşitliğin sağlanabilmesi adına gelecekte denetimin ve gözetimin yalnızca yapay ajanlara devredilme olasılığını da içermektedir (Ganascia, 2009). Gözetim modellerinin her çağda kendini güncellediği göz önünde bulundurulduğunda, katoptikonun geleceğin gözetim modellerinden biri olabileceğini söylemek mümkündür.

Görüldüğü üzere pek çok gözetim modeli bulunmaktadır. Gözetim araçları ve modelleri modern dünya değiştikçe sürekli değişmektedir. Bu durumu en güzel biçimde açıklayan ve özetleyen ifade kuşkusuz Bauman ve Lyon (2016)'un "*akışkan gözetim*" ifadesidir. Akışkan gözetim, gözetimin durmaksızın değişmesinden doğan bir kavramdır. Bu akışkan gözetim içinde, gözetim araçları ve modelleri kuşkusuz değişmeye devam edecek ve her çağın gereğine uygun olarak güncellenecektir.

3.2.2. Panoptikon ve gözlem

Panoptikon kavramının Antik Yunanca'dan geldiği düşünülen "*optikon*" kısmı "*οπτικός (optiko)*" görme, görüş anlamlarına gelmektedir (Dict) ve görme eylemi oldukça geniş kapsamlı bir anlam boyutuna sahiptir.

John Berger, *Görme Biçimleri* kitabına "*görme konuşmadan önce gelmiştir*" diye başlamakta ve şöyle eklemektedir: "*ne var ki başka bir anlamda da görme sözcüklerden önce gelmiştir. Bizi çevreleyen dünyada kendi yerimizi görerek buluruz*" (Berger, 1986). Burada görmek, yalnızca bakmaktan ibaret olan bir görmek değil, görülenin algılanmasıyla bilgi, anlam, yargı vb. çıkarımlarda bulunmaya alan açan bir görmektir.

Bu, aslında gözlemdir ve gözlem bir bakıma anlamlı bir görme biçimidir.

Gözlem, TDK tarafından *“inceleme sonucu elde edilen değer, müşahade”*, gözlemlemek ise *“bir nesneyi, olayı veya bir gerçeği, niteliklerinin bilinmesi amacıyla, dikkatli ve planlı olarak ele alınıp incelemek, müşahade etmek”* olarak tanımlamaktadır. Gözlem sosyal bir varoluşa, algıya, iletişime, deneyime, gelişime yönelik çağrışırda bulunurken, gözlemlemek kontrollü, gönüllülük esasına dayanan, sınırları olan bir görme eylemine yönelik çağrışırda bulunmaktadır.

Fiziksel ve duysal bir eylem olan gözlem, bireyin gelişimine, sosyalleşmesine katkı sağlayan, sosyolojik ve psikolojik açıdan önemli bir olgudur. İnsan çevresinde gelişen olayları, olayların sebeplerini, oluşum süreçlerini, gelecekteki yansımalarını gözlem yoluyla algılamaktadır. Bireyin gündelik yaşam pratikleri içinde sistematik olarak yaptığı etkileşimleri ve ilişkileri izleme, değerlendirme, sonuçlar çıkarma ve yorumlama eylemlerinin tamamı gözlemi ifade etmektedir. Gözlem doğrudan gözlem ve dolaylı gözlem olarak ikiye ayrılmaktadır. Doğrudan gözlem, gözlemcinin gözü önünde gerçekleşen olayların gerçekleştiği anda izlenmesiyle oluşan gözlemdir. Dolaylı gözlem ise, uzaktan, başkalarının gözlemine ya da belge vb. kayıtlara dayanarak yapılan gözlemdir (Ciesielska, Boström ve Öhlander, 2018; Cemaloğlu, 2021).

Gözlem, pek çok yönüyle gözetimden ayrılmaktadır. Gözlem, sosyolojik ve psikolojik açıdan karşılıklı bir eylemken gözetim çoğunlukla tek taraflıdır. Gözlem insanın yaradılışının bir gereği olarak bir tür hayatta kalma refleksidir. Bireyin toplumda yer edinebilmesi ve kendini koruyabilmesi için hem gözlemci hem gözlemlenen olması gerekmektedir. Bu sayede iletişim kurulmuş olur. Gözetim ise denetimi sağlamak amacıyla insan tarafından kurulan bir sistemdir. Bireyin çoğunlukla maruz kaldığı, ancak bir noktada da güvenin sağlanabilmesi için mecburi olarak rıza gösterdiği bir görme eylemidir. Gözlemde de denetimi sağlama arzusu vardır ancak bu, gözetimin amaçladığı denetimden farklı olarak sosyal ilişkiler bağlamında gelişen bir denetimdir. Birey, toplum içindeki imajını koruma kaygısıyla, görüldüğünün farkında olarak, başkalarının izlenimlerini yönetmek ve insanların tepkilerinin ve kendisine nasıl davranacaklarının denetimini elinde tutmak isteyebilmektedir. Bu nedenle diğerlerini gözlemleyerek nasıl bir izlenime sahip olmak istiyorsa o doğrultuda davranışlar sergileyebilmektedir (Goffman, 2004).

Gözlem aynı zamanda bir araştırma tekniği olarak gözetimde olduğu gibi veri toplama ve veriyi sistemli bir şekilde kaydetme yöntemidir. Ancak gözetimdeki veri toplama ve kaydetme, toplumsal denetimi ve kontrolü sağlamayı amaçlarken, gözlemdeki

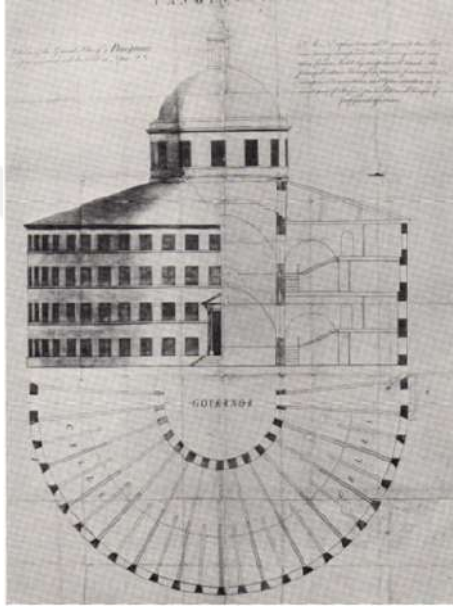
veri toplama ve kaydetme bilimsel bir çalışma üretmeyi, geliştirmeyi, üretmeyi amaçlamaktadır. Gözlemin yalnızca gözle yapılan bir eylemi çağrıştırdığını düşünmek büyük bir yanılsamadır. Gözlem bütün duyularla toplanan bilgilerin, konuşma, soruşturma ve tartışma yoluyla denetlenmesi ve pekiştirilmesidir. Dolayısıyla gözlem, bilgiyi yorumlama sürecini içinde barındırmakta ve bu yönüyle görmeden ayrılmaktadır. Duyularla elde edilenler, görülenler doğru olabilir ancak bu durum gözlemin de doğru olacağı anlamına gelmemektedir (Güvenç, 1979). Çünkü gözlem subjektif bir eylem olup, pek çok değişkenden etkilenmektedir. Bu değişkenlerin başında kültürel farklılıklar gelmektedir. Her toplum, kendi yetiştirdiği bireye kendi kültürünü olağan görmeyi öğretmektedir (Güvenç, 1979). Birey kendi kültürü içinde gözlemci olduğunda ait olduğu kültürü hassasiyetle koruma ve sürdürme yaklaşımına sahip olabileceği gibi, bu kültüre yabancı olan bir birey kültürel değerlerin anlam derinliğine yeterince sahip olamayacaktır. Bir diğer bakış açısıyla da her bireyin kendi kültürüne tarafsız yaklaşması zor olacağı için fark yaratabilecek önemli hususları gözden kaçırabilirken, yabancı bir bireyin tarafsız bakışı farkındalığın oluşmasında etkili olacaktır. Bu durum her zaman her iki gözlemin de ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla kentlerin de hem kendi kültürü içinde değerlendirilmesi hem de tarafsız bir bakış açısıyla ele alınması oldukça önemlidir. Yani Güvenç (1979)'ın da belirttiği üzere, bir yabancı gibi, dıştan içe doğru ve toplumun bir üyesi gibi, içten dışa doğru bir yaklaşıma sahip olmak gözlemin sonuçlarını pozitif bir şekilde etkileyecektir.

Gözlem, tasarımın dahil olduğu her alanda da önemli bir yer tutmaktadır. Tasarımcı, ilgilendiği nesnenin doğrudan ya da dolaylı olarak sahip olduğu tüm öğeleri iyi derecede gözlemleyip, iletiyi yansıtabilecek bağlantılar kurabilmelidir (Turgut, 2023). Bir tasarım nesnesinin algı boyutunda anlamlandırılmasında pek çok süreç olsa da yolculuğun çıkış noktası gözdür. Bakma eylemi önce görmeye sonra tanımlamaya dönüşmektedir (Alparslan, 2019). Gözlemin tasarım süreçlerini ilgilendiren bu algı boyutu dördüncü bölümde ele alınmıştır.

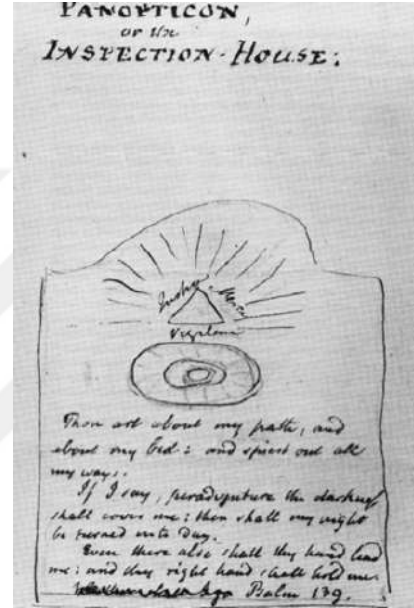
3.3. Panoptikon Kavramının Sentaktik (Biçimsel) Boyutu ve Panoptik Tasarım Anlayışı

Panoptikon tasarımı, temelde standart bir plan biçimine sahip olup bu planı şekillendiren her tasarım kararı, sosyolojik, psikolojik, politik veya ekonomik olarak bir temele dayanmaktadır. Panoptikon planı, merkezde bir gözetleme kulesinden ve kulenin etrafında dairesel formda hücrelere bölünmüş bir yapıdan oluşmaktadır (Şekil 3.1 ve 3.2).

Her bir hücrede biri dışarıya bakan, hücreye ışık gelmesini sağlayan, diğeri de kuleye bakan iki pencere bulunmaktadır. Dışarıdan gelen ışık sayesinde bütün hücrelerin içindeki silüetler olduğu gibi görülebilmektedir. Her hücre sürekli olarak görülebilir durumdadır. Bentham'ın amacı; görünmeden, tek taraflı bir gözlem oluşturarak, gözlemleyen olsun ya da olmasın mahkumların sürekli gözlendikleri endişesini taşıyarak bir kabahatte bulunmaktan korkmalarını sağlamak yani otoriteye korumaktır (Pimenta, 2008; Foucault, 1992; Steadman, 2007; Özdel, 2012).

Şekil 3.1. Bentham'ın 1787 tarihli panoptikon tasarımı (Steadman, 2007)

Şekil 3.2. Bentham'ın panoptikon kitabının kapağı için yaptığı eskizler (Steadman, 2007)

J. Bentham, panoptikonu sosyal konutlar, işletmeler, darülacezeler, hastaneler ve okullar için de geçerli bir mimari konsept olarak görmekte ve teftiş evi olarak adlandırmaktadır. Ancak yine de çalışmaları hapishaneler ve ceza infaz kurumları üzerinde odaklanmaktadır. Bunun sebebi, J. Bentham'ın panoptikonu tasarladığı sırada Londra Middlesex'de yeni bir ıslahevi planlandığına dair haberlerden etkilenmesidir. J. Bentham haberlerin ardından tasarımın bir hapishaneye de uyarlanabileceğini düşünerek odağını hapishanelere yönlendirmiştir. J. Bentham hayattayken panoptikon tasarımını somut olarak hiç görmemiştir (Pease-Watkin, 2019).

Dünya genelinde J. Bentham'ın panoptikon tasarımını referans alarak inşa edilmiş hapishane tasarımları bulunmaktadır. Küba'da J. F. Metzelaar tarafından tasarlanan Presidio Modelo (Şekil 3.3 ve 3.4), Hollanda'da Koepelgevangenis/Cupola Prison (Şekil 3.5 ve 3.6), Illinois/ABD'de W. Carby's Zimmerman tarafından tasarlanan Stateville Penitentiary yaygın bir şekilde bilinen panoptikon tasarımlarıdır.

Şekil 3.3. Presidio Modelo (Hidden Architecture)

Şekil 3.4. Presidio Modelo (Hidden Architecture)

Şekil 3.5. J. F. Metzelaar tarafından tasarlanan Koepelgevangenis (cupola prison), Arnhem, 1882-1886 (Özer, 2019)

Şekil 3.6. Koepelgevangenis (cupola prison) iç mekan görseli (McGowan, 2025)

J. Bentham'ın 1787 yılında Rusya'da bulunduğu sırada İngiltere'ye göndermek üzere yazdığı ve sosyal bir durumu mimari ile çözmeyi hedeflediği mektupları panoptikon tasarımına ve panoptik tasarım anlayışına dair bilgiler içermektedir. Panoptikonu ve panoptik tasarım anlayışını anlamak için önemli bir kaynak olan bu mektuplarda Pease-Watkin (2019)'in tanımıyla “*Benthamcı ilkeler*” olarak anılan, bu araştırma kapsamında “panoptik tasarım ilkeleri” olarak adlandırılan ilkelere yönelik kapsamlı tarifler bulmak mümkündür. Ancak özellikle belirtilmesi gereken bir husus vardır: J. Bentham bu mektuplarda panoptik tasarım ilkesi adıyla herhangi bir ilkeden bahsetmemekte olup, bu ilkeler araştırma kapsamında mektupların detaylı analiziyle elde edilmiştir. Panoptik tasarım anlayışını anlamak ve ilkelerini tespit etmek için bu mektupların titizlikle incelenmesi elzemdir. Akademik yazında J. Bentham'ın mektuplardan derlenen, panoptik tasarım ilkelerini tespit eden bir çalışmaya rastlanmamış olup bu analiz tezin özgün kazanımlarından biridir.

J. Bentham'ın mektuplarından derlenen panoptik tasarım ilkeleri şöyledir:

1. Gözlemlenebilirlik
2. Her yerdelik hissi ve görünmeden gözlemleme mekanizması
3. Bir merkez oluşturma
4. Güvenlik
5. Kontrollü denetim ve denetimli erişilebilirlik
6. Minimum sirkülasyon
7. Esnek ve modüler tasarım
8. Form
9. Katlar/birimler arasında görsel ilişkinin kurulması
10. Sınıflandırma
11. Katılım, sorumluluk ve iş birliği
12. Ekonomi

Belirlenen bu ilkelerin yer aldığı mektuplar ve mektuplarda geçen ifadeler Tablo

3.1 derlenmiştir.

Tablo 3.1. Jeremy Bentham’ın mektuplarından referansla derlenen panoptik tasarım ilkeleri (Çoban ve Özarslan, 2019)

Mektup1: “Tek bir cümleyle söylemek gerekirse, bence bu binanın, çok sayıda insanın gözetim altında tutulmasının amaçlandığı binalar marifetiyle çevrelenemeyecek ya da denetlenemeyecek kadar geniş mekâna sahip olmayan, istisnasız bütün kurumlara uygulanabilir olduğu kabul edilecektir.” Mektup 21: “Bu tek ilkenin kademeli bir şekilde benimsenmesiyle ve çeşitli uygulamaları sayesinde, uygarlaşmış toplumun yüzüne yayılan yeni bir görünümü fark ettiğinizde ne söyleyeceksiniz? Ahlak kuralları reforme edildi- sağlık (politikası) iyileştirildi- endüstri güçlendirildi- eğitim yaygınlaştırıldı- halkın yükü hafifletildi- Ekonomi, eskisi gibi, sağlam temellere dayandırıldı- Sosyal Yardım Kanununun gordion düğümü kesilmedi, ama çözüldü- tüm bunlar basit Mimari bir düşünce ile gerçekleştirildi.”	
Panoptik Tasarım İlkeleri	J. Bentham’ın Mektubu
1. Gözlemlenebilirlik 2. Her yerdelik hissi ve görünmeden gözleme mekanizması	Mektup 1: “... arzulanan bir başka şey ise, mümkün olduğunca çok nedenle, her an gözetlendiğine inanması, ya da aksine gözetlenmediğinden emin olamaması, gözetlendiğine kendini inandırmasıdır. Birazdan göreceğiniz gibi, ağabeyimin planın bu özellik, gözetim, tümüyle sağlanmıştır.” Mektup 5: “... işin özü, iyi bilinen, etkili görünmeden gözetleme mekanizmasıyla birleşen gözetleyicinin konumunun merkeziliğinde yatmaktadır. ... Gözetlenen insanların kendilerini her zaman gözetim altındaymış gibi hissetmelerinin, yani en azından büyük ihtimalle böyle olmasının, muhtemelen en önemli nokta olduğunu fark ettiğinizde memnun olacaksınız, ancak bu, tek önemli nokta değildir. Eğer öyle olsaydı, aynı fayda, herhangi bir biçimdeki başka binalardan da elde edilirdi. Burada önemli olan şey, mümkün olan en geniş zaman diliminde, her bir kişinin gerçekten gözetim altında tutulmasıdır.” Mektup 17: “Nezaretle ilgili olarak, bu durumda olan insanlara gözetleme ilkesi uygulanacaktır; mahkûmlarda olduğu gibi bu ilke nezaret için de çok avantajlıdır.” Mektup 19: “Şu an var olan mekânlardan hiçbiri, gözetim ilkesinde diğerlerine yer açmak amacıyla yıkılmamalı, bu, ne beklenen ne de istenen bir durumdur. Fakat gelecekte bu amaç için dikilecek olan herhangi bir bina gözetime uygun bir biçimde yapılmalıdır...”

	Mektup 21: “ Bu planın amacı, mahkûmların böyle bir şeyden şüphelenmeden söyledikleri şeyi bilmektir. Gözetim ilkesinin amacı tam da tersiydi: onları sadece şüpheli yapmak değil, aynı zamanda, durum bu olsa da, yaptıkları her şeyin bilindiğine dair kendilerinden emin olmalarını sağlamaktır. İlkinin amaç ortaya çıkarmak, ikincisinde ise önlemedir. Önceki durumda yöneten kişi casustur; diğer durumda ise gözetleyendir. İlkinin amacı kalbin gizli köşelerini gözetlemektir; diğeri, yukarıdaki ise düşünceleri ve hayalleri kendi hallerine bırakarak, açık olarak yapılan eylemler üzerinde durmaktadır.”
3. Bir merkez oluşturma	Mektup 2: “Bina daireseldir. Tutukluların odaları binanın çeperinde konumlanır. İsterseniz, bunları hücre olarak adlandırabilirsiniz. Bu hücreler birbirinden ayrılmıştır ve böylelikle, binanın çeperinden merkeze uzanan ve en büyük boyuttaki hücreyi oluşturmak için gerekli olduğu düşünülen mümkün olan noktaya dek uzatılan dairesel bölmeler sayesinde tutukluların birbirleri ile iletişim kurmaları engellenir. Gözetleyicinin odası merkezde yer alır; istersen buna gözetmenin locası diyebiliriz.” Mektup 18: “Nezaret eden kişinin konumunun merkeziliği, diğer amaçlar için olmasa da en azından idare etmek ve emir vermek için her halükarda kullanışlı olacaktır.”
4. Güvenlik	Mektup 3: “Koridor, hücrelerin sayısının iki veya dört olmasına bağlı olarak, ya bir katın yüksekliğinde ya da iki katlı hücrelerin yüksekliğinde olabilir. Her iki durumda da, koridorun üstündeki bölüm locaya eklenebilir, böylelikle kapılar olmadan, her iki uçtakilere dünya ile iletişim kurma olanağı sağlar ve bir gardiyanın kendini, mahkûmları arasında bir mahkûm olarak bulması tehlikesine karşı güvenliğini sağlar.” Mektup 6: “... kanunları ihlal edenleri ve koruyanları ortak bir felaketle kuşatarak, suçun merkezinden adaletin merkezine, en korkunç biçimlerinden biriyle, ölüm taşıyan bir duruma, enfeksiyon tehlikesi ne kadar, hiçbirisi şu anki kadar zorlayıcı değildir, hiçbirisi maalesef bu kadar sağlam temellere dayandırılmamıştır, hiçbirisi ne bu kadar doğal bir şekilde mazeret üretir ne de herhangi bir mazeretin kabul edilmesine karşı bu kadar güçlü bir gerekçeye sahiptir. Fakat bu şekilde inşa edilmiş bir bölgede, ve bu kadar sağlam bir disiplin altında, enfeksiyon nasıl oluşsun? Veya nasıl devam etsin? Bu çeşit bir tehlikeye karşı, fakirlerin, biri de

	muhtemelen diyebilir ki veya hatta en zenginlerin kendi evleri bile aynı şekilde ne kadar güvenli olabilir? ... Gözetmen ya da gardiyanın ailesinin de güvenilir olması gerekir, güvenilir olduğu sürece, bu anı denetleyiciler müfettişler, görevliler, milletvekilleri olacaktır, güvenilmez olduğunda ise bu kişiler tanıklar ve de yargıçlar olacaktır.” Mektup 7: “Mahkûmiyetten önce olduğu kadar sonra da, özellikle içinde bulundukları durumun umutsuzluğu yüzünden firar etmeye teşebbüs edenlerin durumu anlaşılabilir, gözetim-evi, sizin de çoktan fark ettiğiniz gibi, firarlara karşı ve özellikle de her türden suçlu için, belki de şimdiye kadar pratikten çok planlamayla ulaştığımız bir güvenlik düzeyi sağlayacaktır.” Mektup 12: “Fakat ağabeyimin gözetim-evlerinden birinde, insanlar zaten çok güvenli ve sessiz olan zindanıdadır.” Mektup 13: “Durumu anlamak için, öyle sanıyorum ki, müteahhitim, şimdiye dek gördüğünüz denetimlere rağmen, mahkûmları işe yerleştirmeye ikna etmek için nasıl yönetilmesi gerektiğini bana sormanın lüzumlu olduğunu pek düşünmeyecektir. Bu yönetim altında, onların çalışmasından, hem de oldukça yoğun çalışmasından başka nasıl daha iyi bir güvenlik arzulanabileceğini bilemiyorum.”
5. Kontrollü denetim ve denetimli erişilebilirlik	Mektup 6’nın tamamında denetimden bahsetmektedir.
6. Minimum sirkülasyon	Mektup 5: “Bu tasarım, gözetmenin konumunu değiştirmeden tüm mahkûmları ve aynı anda yine konumunu çok da fazla değiştirmeden mahkûmların yarısını da aynı mükemmel şekilde gözetleyebileceği bir yer sağlar; ki bu tasarım ayrıca belirli boyutlarda ki mümkün olan en büyük odaları da kapsamaktadır; bu dairesel tasarım biçiminde, merkez, ışığa en yakın olan yerde konumlanır -böylelikle işin amacına göre yeterli ışık gözetilerek hücrelerin mümkün olan en büyük genişlikte olması sağlanır-: ve bu durum, gözetleme alanının birinden diğerine geçerken, gözetmenin kat edeceği mesafeyi de kısaltır.”
7. Esnek ve modüler tasarım	Mektup 3: “Şimdiye dek binanın nitelikleri ile ilgili olan ilkeler üzerinde durdum. Şimdi, belki de, bu ilkelere göre yapılmış bir binanın ileride uygulanması muhtemel olan

	değişik amaçlarla uyumlu bir biçimde nasıl genişletilebileceğini merak edebilirsiniz. Meslekleri icabı, sadece mimarlar bu konu üzerine yetkinlikle konuşabilirler. Ama hoş görürseniz birkaç şey söyleyeceğim.” (Mektubun devamında teknik detaylardan bahsetmektedir.) Mektup 4: “Bu çeşit müstakil bir binada tutulabilecek en fazla insan sayısı, her bir kurumun amaçlarına uygun olarak saptanabilir, insanların sayısını arttırmak tabi ki binaların sayısının da arttırılmasını zorunlu kılar. Bu dairesel yapılarda iki tane gerekli olduğunu farz edin: bu ikisi, aynı prensiplere göre inşa edilmiş olan kapalı bir galeri sayesinde tek bir gözetim evine dönüştürülebilir. Ve bu kapalı galerinin yardımıyla, gözetleme alanı istenilen ölçüde genişletilebilir. Eğer bu dairesel yapıların sayısı dörde çıkarılırsa, normalde açık olan bu şekilde kapalı alan haline dönüştürülebilir ve kapalı galerilerle çevrenmesi sadece bir yönden değil tüm yönlerden denetlenmesine olanak verir. Üzeri çevrenilmiş alan, ya binalar gibi dairesel olur, ya da kare veya dikdörtgen biçiminde olur, estetik kaygıya ya da alanın elverişliliğine göre bu biçimlerden biri ya da diğeri, yani en uygun olanı uygulanır. Aynı ya da farklı amaçlara uyarlanmış olan gözetim evlerinden meydana gelen farklı uzunluklardaki yapılar silsilesi, bu yöntemle farklı büyüklüklere dek genişletilebilir. ... Böylece, aynı ilke sayesinde, izin verilen açık-alan istihdamı veya binanın genel yapısından daha fazla kapalı alan gerektiren herhangi bir istihdam da gözetleme alanı içine dahil edilmiş olan bu açık alanda uygulanabilir. Bir bahçe, belli dönemlerde topluluğun birkaç üyesince, tüm topluluğun kullanımı için işlenebilir, hava alma ve egzersiz yapmak olanağı onları canlandırır ve rahatlatır.”
8. Form	Mektup 2 ve Mektup 3’ün tamamında tasarımın formundan, plan kurgusundan ve teknik detaylardan bahsetmektedir. Mektup 4: “Üzeri çevrenilmiş alan, ya binalar gibi dairesel olur, ya da kare veya dikdörtgen biçiminde olur, estetik kaygıya ya da alanın elverişliliğine göre bu biçimlerden biri ya da diğeri, yani en uygun olanı uygulanır. Aynı ya da farklı amaçlara uyarlanmış olan gözetim-evlerinden meydana gelen farklı uzunluklardaki yapılar silsilesi, bu yöntemle farklı büyüklüklere dek genişletilebilir. Mektup 5: “Binanın genel biçimine gelince, birçok amaç için en kullanışlı olan dairesel biçim gibi görülmektedir: Ancak bu kesinlikle tek önemli şart değildir. Bununla birlikte

	göreceğiniz gibi, hem tüm biçimler için mükemmel bir görüş sağlayan hem de aynı boyutlardaki sayısız blok için aynı görüşü sağlayan sadece bu dairesel biçimdir.” Mektup 20: “... gözetleme ilkesin en iyi sonuç veren dairesel biçimin, doğrusala göre avantajı oldukça fazladır ve aradaki fark yeterince önemliyse, gözetleme ilkesi, ya çok az dezavantajla ya da hiç dezavantajı olmadan doktorun anlattığı oval yapıya da uygulanabilir.”
9. Katlar/birimler arasında görsel ilişkinin kurulması	Mektup 3: “Üst katta, hücreler ancak 9 ayak derinliğinde olacaktır; üst kat hücreleri ile alt kattaki hücrelerin derinliği olan 13 ayak arasındaki fark, uzatılmış bölümleri çevreleyen galeriden kaynaklanır. Üst kattaki bu galeri de, bu kattaki ara alan için bir yer sağlar; ve üst ve alt kat arasındaki merdivenler, birazdan değineceğim, hem ara alan hem de loca arasında iletişim olanağı sağlar. ... zemin kattaki locanın zemini, birinci kattaki hücrelerin zeminden yaklaşık 4½ ayak yükseğe inşa edilir. Böylelikle, gözetleyici ayağa kalktığında, yukarıda değinilen üst kattaki hücrelerin zemininin hizasını, ya da bunun birazcık daha yükseğini, görebilir; ve her durumda, zorluk çekmeksizin, pozisyonunu değiştirmeksizin hem üst hem de alt hücreleri denetimi altında tutar.”
10. Sınıflandırma	Mektup 4: “Birçok yazar, durumları ve tutumları açısından masum oldukları kanıtlanabilir olanlarla suçlu oldukları kanıtlanmış olanların birbirine karıştığı bu normalleştirici disiplinin gözden düşmüş ve nahoş aktörleri üzerine, büyük bir gayretle ve hakkaniyetle uzun uzadıya yazılar yazdı. Dertleri bu kadar farklı olan insanların, aynı çatı altında tutulmaması gerektiği söylenir. Birleşik gözetim-evlerinde, iki durumda da eşit derecede elzem olan nezaret altında tutmadaki tedbiri elden bırakmadan, bu sorun çözümlenebilir.” Mektup 10: “Bu işlerle ilgili daha iyi bir fikir elde etmesi için, bunları dört sınıfa ayırdım. İlk başta, hapse girmeden önce zaten bir işi olanları ve orada kaldığı süre boyunca hapishaneye yararlı olacak bir şekilde bu işlerine devam edebilecek olanları yerleştiririm: ikinci olarak, belli sınırlar içinde kendi başlarına yürütmeye muktedir olmasalar da, bir insanın, bir takım diğer işleri şöyle böyle kolaylıkla öğrenebileceği, benzer bir işi yürütme eğilimi olan, bu işler için eğitilmiş olanları yerleştiririm, üçüncü sırada, biraz önce

	değindiğim alanlara hiçbir eğilimi olmayan, ama mesela hamallar, kömür taşıyıcıları, bahçıvanlar, çiftçiler gibi, aslında önceden bir iş için yetişmiş olanları yerleştiririm. Son olarak, düzenli bir şekilde, meslek olarak hırsızlık yapmaları için yetiştirilmiş olanları ve daha önce hiçbir iş için yetiştirilmemiş olanları yerleştiririm. Bu farklı sınıflandırmaları farklı şekillerde adlandırabilirim; bu adlandırmalar onlar içeri alındıklarında yapılmalı; ve bu işi ben beceremezsem, birisi benim için yapmalı. Onları “iyi eller”, “kabiliyet sahibi eller”, “ümit vaat eden eller” ve “tembeller” olarak adlandıracağım.”
11. Katılım, sorumluluk ve iş birliği	Mektup 5: “Çok önemli bir nokta da, gözetmen locası olarak ayrılan odanın başgözetmen ya da başkagardiyanın ve ailesinin, eksiksiz bir biçimde ve sürekli yaşaması için uygun hale getirilmesidir. Ayrıca ailenin kalabalık olması daha iyidir, çünkü böylelikle, yalnızca bir kişiye ödeme yapılmasına rağmen, aslında aile üyeleri kadar çok gözetleyici olacaktır.” Mektup 8: “Bahsi geçen cezalandırmaya mahkûm olan insanlara gelince tecrit doğası gereği ıslah etme amacına hizmet eder, kabullenilmesi de direnilmesi kadar zordur. Fakat bu plana göre, bu amaç, en azından diğer planlarda mümkün olduğu kadarıyla iyi sonuç verecektir, belki ilk bakışta fark edilmeyebilir, ya da belki de çoktan fark ettiniz. ... Tek amaçlı gözetim evlerinde onları ıslah etmek için tasarlanan tecritin derecesini hesaplamaya hiç gerek yok. Fakat herhangi bir biçimle geçmişte ya da son dönemde, tek bir amaç için inşa edilen binalarda, planın amaca uygun düzenlenmesi yüzünden tecrit kuralından vazgeçilmesi zorunlu olacaktır: mahkûmların sıklıkla dini törenlere katılmalarından elde edecekleri yararları kastediyorum. Fakat ağabeyimin dairesel gözetim-evinde, onlar hücrelerinden bile kımıldamadan, her durumda bundan faydalanabilirler. Çalışma alanı olarak ve ibadet alanı olarak düzenlenmiş olan yerler arasındaki yolda ne itiş kakış, ne de toplaşma; ne kavga etme, ne de işbirliği, ne firar için gizli planlar yapma; ne de bunu engellemek için kırbaç ya da pranga kullanmaya gerek vardır.” Mektup 10: “... müteahhitim ve ben bu noktalara ilişkin bir uzlaşmaya varmadan önce onun bana soracak bir sürü sorusu vardı. Bana söylemeden edemeyeceği şey şuydu -bu insanlar içeri alındığında, ben onları hangi işlerde çalıştırabilirim?- Cevabım ise şuydu. Onları yapabileceklerine ikna

	edebileceğin bütün işler. Şimdi, o halde, beyler, isterseniz, biraz düşünelim, onları hangi işe yerleştirirse en iyi şekilde onlardan yararlanır ve muhtemel hangi işleri yerleştirmekten kaçınmalıdır. Bu işlerle ilgili daha iyi bir fikir elde etmesi için, bunları dört sınıfa ayırdım. İlk başta, hapse girmeden önce zaten bir işi olanları ve orada kaldığı süre boyunca hapishaneye yararlı olacak bir şekilde bu işlerine devam edebilecek olanları yerleştiririm: ikinci olarak, belli sınırlar içinde kendi başlarına yürütmeye muktedir olmasalar da, bir insanın, bir takım diğer işleri şöyle böyle kolaylıkla öğrenebileceği, benzer bir işi yürütme eğilimi olan, bu işler için eğitilmiş olanları yerleştiririm, üçüncü sırada, biraz önce değindiğim alanlara hiçbir eğilimi olmayan, ama mesela hamallar, kömür taşıyıcıları, bahçıvanlar, çiftçiler gibi, aslında önceden bir iş için yetişmiş olanları yerleştiririm. Son olarak, düzenli bir şekilde, meslek olarak hırsızlık yapmaları için yetiştirilmiş olanları ve daha önce hiçbir iş için yetiştirilmemiş olanları yerleştiririm. Bu farklı sınıflandırmaları farklı şekillerde adlandırabilirim; bu adlandırmalar onlar içeri alındıklarında yapılmalı; ve bu işi ben beceremezsem, birisi benim için yapmalı. Onları “iyi eller”, “kabiliyet sahibi eller”, “ümit vaat eden eller” ve “tembeller” olarak adlandıracağım. Elbette, “kabiliyet sahibi eller”, iyi olanların yaptıkları işlere yaklaştıkça daha değerli olacaktır, yani sonunculara -kabiliyet sahiplerine-, öncekilerin -iyi olanların- işlerini öğretmekte daha az zorluk çekilecektir. Aynı düşünce, elbette,” ümit vaat eden eller” için de geçerlidir; birilerinin alışkanlıkla yaptığını, diğerleri disiplin yoluyla yapabilir. ... Genel kanı sanırım şöyleydi, eğer insanlar cezalandırılmaları amacıyla bir işte çalıştırılacaklarsa, onlara verilecek olan iş bir şekilde onların sevmediği bir iş olmalıdır; ve bu bağlamda, ıslahın yanında cezalandırma düşüncesi, ekonominin öteki yönünü bir parça görmezden gelmiş gibi görünür. Fakat ben, bir adamın işini çok fazla sevmesinde; ve başka bir yerde ne kadar çok sevmiş olabileceğinde çok büyük bir zarar ya da büyük bir tehlike görmüyorum; bu nedenle bu işi orada yapmak zorunda kaldığında bunu seveceği düşüncesine de anlayamıyorum.” Mektup 11’in tamamında mahkumların hangi iş kollarında nasıl çalışabileceğinden bahsetmektedir. Mektup 14: “Sağlanan faydayı en yükseğe çıkartmakla ilgilenen iki tarafın ortak seçimine bağlı olarak, mahkûmların emeğinin serbest bırakılmış en çok kâr getiren kanallara
--	---

	aktarılması bir kaynak sağlayacaktır ve mahkûmların tahliyesinden sonra da geçirmeleri için sağlam bir kaynak olacağını düşünüyorum. ... Her iki taraf da muhtemelen, birbirlerinden ayrıldıktan sonra bile, üretimsel ilişkileri sürdürecektir. Mektup 16: “Gözetim-evinde mahkûmların hücrelerinde yatmaları ve yemek yemeleri, çalışmaları, dua etmeleri, yani her şeyi başka bir yerde değil de hücrelerinde yapmaları beklenir. Sizin ıslah evinizde nerede yatacaklarını ya da nasıl yatacaklarını sorgulamayacağım.”
12. Ekonomi	Mektup 3: “Sanırım birçok durumda, özellikle de arazinin değerli olduğu ve gözetlenecek çok sayıda insanın olduğu, her bir kişi için ayrı bir odanın gerekmediği ve de gösteriştten çok tasarrufun ve ihtiyaçların önemsendiği durumlarda locanın bir katını hücrelerin iki katına hizmet edecek şekilde tasarlamak birçok açıdan uygun bulunacaktır.” Mektup 9’un tamamında ekonomik detaylardan bahsetmektedir. Mektup 15’in tamamında plana yönelik tasarruf beklentisinden bahsetmektedir.

3.4. Bölüm Değerlendirmesi

Tez kapsamında geliştirilen kent merkezlerine yönelik değerlendirme ilkeleri ve model önerisi için güçlü bir kuramsal zemin oluşturan panoptik tasarım anlayışı; yalnızca mimari bir yaklaşım değil, aynı zamanda mimarlık ile felsefe arakesitinde şekillenen, çok katmanlı bir düşünce biçimidir. Bu anlayış, Jeremy Bentham tarafından geliştirilen panoptikon tasarımından türemiş olup, mekânın organizasyonu üzerinden hem bireysel hem de toplumsal davranışları yönlendirme potansiyeline sahiptir.

Yapılan literatür taramaları neticesinde, panoptikon kavramının büyük ölçüde gözetim, denetim ve iktidar ilişkileri çerçevesinde ele alındığı; bu bağlamda Michel Foucault’un panoptisizm üzerine geliştirdiği kuramsal çerçevenin literatürde yaygın bir şekilde kabul gördüğü ve Foucault’un panoptisizminin, panoptikon kavramının taşıdığı mimari boyutu gölgede bıraktığı dikkat çekmektedir.

Panoptikon tasarımı, gerçekte yalnızca hapishanelere yönelik bir yapı modeli olarak değil, toplumsal sorunlara mimarlık yoluyla çözüm arayan daha geniş kapsamlı bir

düşünce biçiminin ürünüdür. Samuel Bentham'ın çalıştığı kurumda yaptığı gözlemler ve karşılaştığı sorunlar, bu yapının ilk düşünsel tohumlarını atmıştır. Kardeşi Jeremy Bentham ise bu gözlemleri daha sistemli bir hale getirmiş, biçimsel önerilerde bulunmuş ve panoptikon adıyla somutlaştırmıştır. Jeremy Bentham, ilgili dönemde bir hapishanenin inşa edileceği haberini aldıktan sonra bu düşünce biçimini hapishanelere uyarlamaya çalışmıştır. Ancak panoptikon, yalnızca hapishaneler için kurgulanmamıştır. Bu noktada, belirli bir işleve yönelik geliştirilen yapısal çözümler ile sosyo-kültürel gözlemler doğrultusunda şekillenen mimari bir düşünce biçimi arasında önemli farklar olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır. Dolayısıyla panoptikonun yalnızca hapishane mimarisıyla özdeşleştirilmesi, bu düşüncenin kapsamını önemli ölçüde daraltmakta ve indirgemeci bir okuma yaratmaktadır.

Literatürdeki bu anlam çeşitliliği, panoptikonun referans olduğu metaforlar, bu kavramın anlamsal derinliğini ortaya koymaktadır. Panoptikon, bütünü görmeye işaret eden anlam değeriyle; gözleme ve gözetime, biçime ve anlama, sosyo-kültürel yapıya ve mimariye aynı anda hitap edebilen bütüncül bir düşünüş biçimidir. Bu yönüyle panoptik tasarım anlayışı, mimaride ve kentlerde hem biçimsel hem de anlamsal düzeyde yapılacak analizlerde, kavramsal ve yöntemsel derinliğe sahip, son derece elverişli bir yaklaşım olarak görülmektedir. J. Bentham'ın mektuplarının analizi ile elde edilen panoptik tasarım ilkeleri de bu durumu açık bir şekilde göstermektedir. Panoptikonun farklı anlam düzeylerine referans veren çok yönlü yapısı, bu kavramı hem mimarlık disiplini hem de kent planlama alanı için verimli bir tartışma zemini hâline getirmektedir.

Bu bölümde panoptikon kavramı, hem semantik hem de sentaktik düzlemlerde kapsamlı bir biçimde ele alınmış; J. Bentham'ın mektupları titizlikle incelenerek “panoptik tasarım ilkeleri” tespit edilmiştir. Ayrıca panoptikon, panoptisizm ve panoptik tasarım anlayışı kavramsal olarak ayrıştırılmış; bu kavramlar arasındaki farklar açık bir şekilde analiz edilerek literatüre önemli bir katkı sağlanmıştır. Panoptik tasarım ilkelerinin belirlenmesi ve bu üç kavramın birlikte değerlendirilerek aralarındaki kavramsal sınırların netleştirilmesi, çalışmanın özgün katkılarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Tezin amacı ve kapsamı doğrultusunda, panoptik tasarım ilkelerinin kent merkezlerinin değerlendirilmesinde nasıl bir kuramsal referans sunduğu ile bu tasarım anlayışı ile kentler arasındaki benzerlikler dördüncü bölümde ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

4. SENTEZ

Bu bölüme kadar kent merkezleri ve panoptik tasarım anlayışı, kendi kuramsal çerçeveleri doğrultusunda kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bölüm ise, söz konusu kuramsal temeller ışığında bir sentez ortaya koymayı amaçlamaktadır. Panoptik tasarım anlayışı ile kent merkezlerinin mekânsal organizasyonları arasındaki benzerlikler ortaya konmuş; bu benzerliklerden hareketle, tarihsel süreç içerisinde kent merkezlerinin oluşumunu ve biçimlenmesini etkileyen temel unsurlar ile panoptik tasarım ilkeleri sentezlenmiştir. Bu sentez doğrultusunda, kent merkezlerine yönelik değerlendirme ilkeleri geliştirilmiştir. Sentez yaklaşımıyla oluşturulan bu değerlendirme ilkeleri, tezin özgün katkılarından biri olarak öne çıkmaktadır.

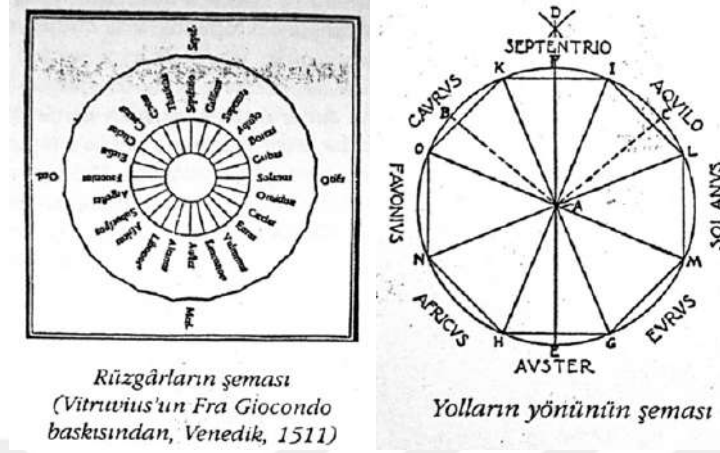
4.1. Panoptik Tasarım Anlayışı Bağlamında Kent Merkezleri

Kent merkezlerinin tarihsel süreç içinde oluşumunu etkileyen unsurlar ile panoptik tasarım ilkeleri önceki bölümlerde detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Ancak araştırmanın sağlam bir temele dayanması için odak noktası ve çıkış noktası arasındaki, yani panoptik tasarım anlayışı ile kent merkezi oluşumları arasındaki ilişkinin ortaya konulması elzemdir. Bu doğrultuda, bu bölümde panoptik tasarım anlayışı ile kent merkezi oluşumları arasındaki bağlantı sorgulanmış, aradaki benzerlik planlar ve çizimlerle desteklenerek ortaya konulmuştur.

Yapılan araştırmalarda hem pek çok kent merkezinde hem de ütopyalarda yer alan kent planlarında panoptik tasarım anlayışının izleri açıkça görülmektedir¹. Kentlerin bir merkez etrafında şekillendiği, ulaşım sisteminin genelde merkezden ışınsal bir düzende dağıldığı, güvenlik, denetim, kontrol ve gözlemlenebilirlik ilkelerinin sağlanabilmesi için surlar, kaleler, gözetleme kuleleri, sınırlar gibi etkili mimari çözümlerin üretildiği, kenti oluşturan birimlerin merkez ile surlar arasında yer aldığı ve kent içindeki birimlerin genellikle kendi içinde fonksiyonlarına göre sınıflandığı görülmektedir. Aynı zamanda kale ve surlar kapatılmanın, bağlantılı olarak hapishanenin ve panoptikonun ilk suretleri kabul edilmektedir (Aytaç, 2023). Dolayısıyla kale-kent modelinde inşa edilmiş kentlerde panoptik tasarımın yansımaları oldukça açık bir şekilde izlenmektedir.

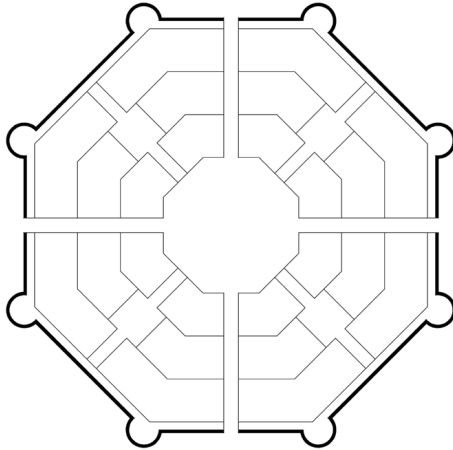
¹ Panoptik tasarım anlayışının ilkeleri; gözlemlenebilirlik, her yerdelik hissi, görünmeden gözlemlene mekanizması, bir merkez oluşturma, güvenlik, kontrollü denetim, denetimli erişilebilirlik, minimum sirkülasyon, esnek ve modüler tasarım, form, katlar/birimler arasında görsel ilişkinin kurulması, sınıflandırma, katılım, sorumluluk, işbirliği ve ekonomi olarak sıralanmaktadır.

Panoptik tasarım anlayışı ile kent merkezleri arasındaki ilişkiyi kent planları üzerinden daha detaylı bir şekilde örneklemek gerekirse:

Şekil 4.1. Rüzgârların ve yolların yönünün şeması (Vitruvius, 1998)

Panoptik tasarım anlayışının izlerini okuyabildiğimiz ilk örnekler, planlı kentlerin ortaya çıktığı ilk zamanlara kadar uzanmaktadır. Milattan önce Vitruvius'un çizdiği sekizgen rüzgar ve yol şemasının (Şekil 4.1) ilerleyen dönemlerde tasarlanan sekizgen kent planlarının ve özellikle Rönesans döneminde üretilen ütopyaların kökeni olduğu ileri sürülmektedir (Motak ve Woźniczka, 2021). Bu plan tipinin çeşitli versiyonları mevcut olup temel planlama yaklaşımı bir merkez oluşturma ve bu merkezden dağılan ışımsal yollardan oluşmaktadır (Şekil 4.2 ve Şekil 4.3).

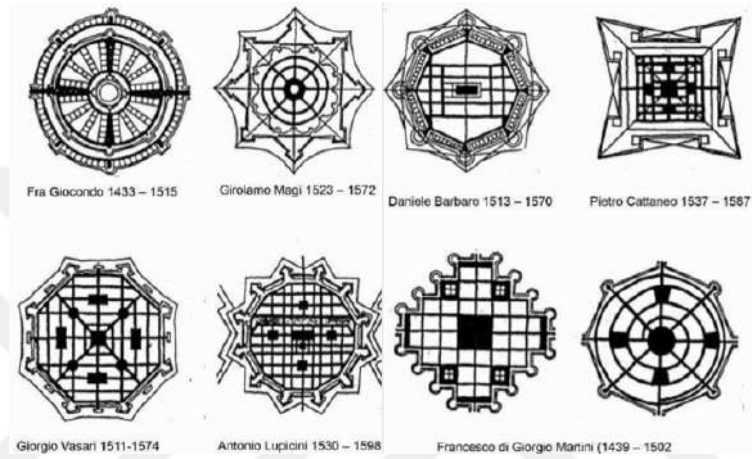
Şekil 4.2. Francesco di Giorgio Martini (1439–1501) planı (Motak ve Woźniczka, 2021)

Şekil 4.3. Finlandiya, Hamina kent planı (Motak ve Woźniczka, 2021)

Çokgen plan tiplerinin farklı bir versiyonu olarak karşımıza çıkan yıldız kent modeli de panoptik tasarım ilkelerinin görülebildiği bir kent modelidir. Bu modelin farklı ülkelerde uygulanmış ve uygulanamamış çeşitli örnekleri mevcuttur (Şekil 4.4). En

bilineni, Scamozzi tarafından tasarlanan, 1593–1623 yılları arasında İtalya’da inşa edilen Palmanova yıldız kentidir (Şekil 4.5). Yıldız kent modelinde, kent dokuz köşeli yıldız biçimine sahip olup, savunma duvarları, burçlar ve hendeklerle çevrilidir. Merkezde altıgen formunda bir meydan ile yönetim ve idari fonksiyonlar bulunmakta, çevresinde askeri birliklere ait yapılar ve meydan ile savunma duvarları arasında da halkın ikamet ettiği, kendi içinde meydanları bulunan bölgeler yer almaktadır. Birimler birbirlerine ışımsal yollarla bağlanmaktadır (Kürkçüoğlu, 2010).

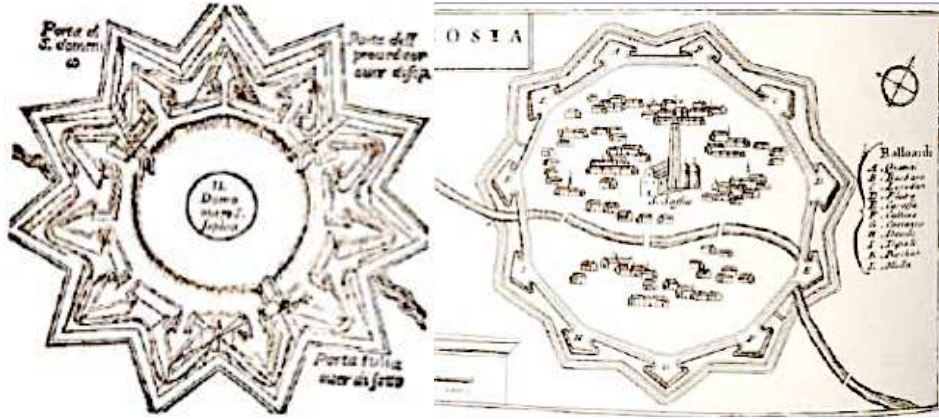

Şekil 4.4. Sekizgen planlı kent modeli ve yıldız kent modelinin çeşitli örnekleri (Sekman, 2017).

Şekil 4.5. Palmanova yıldız kent planı (Palmanova)

Roma dönemine tarihlendirilen Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin başkenti olan Lefkoşa kenti de dairesel bir plan tipine sahip olup yıldız kent modellerine benzemektedir (Şekil 4.6 ve Şekil 4.7). Sur içinde saray, mahkeme, katedral, başpiskoposluk konutu, konukevleri, manastırlar ve şövalyelerin evi yer almakta ve Orta Çağ kent modellerini yansıtmaktadır (Erçin, 2014).

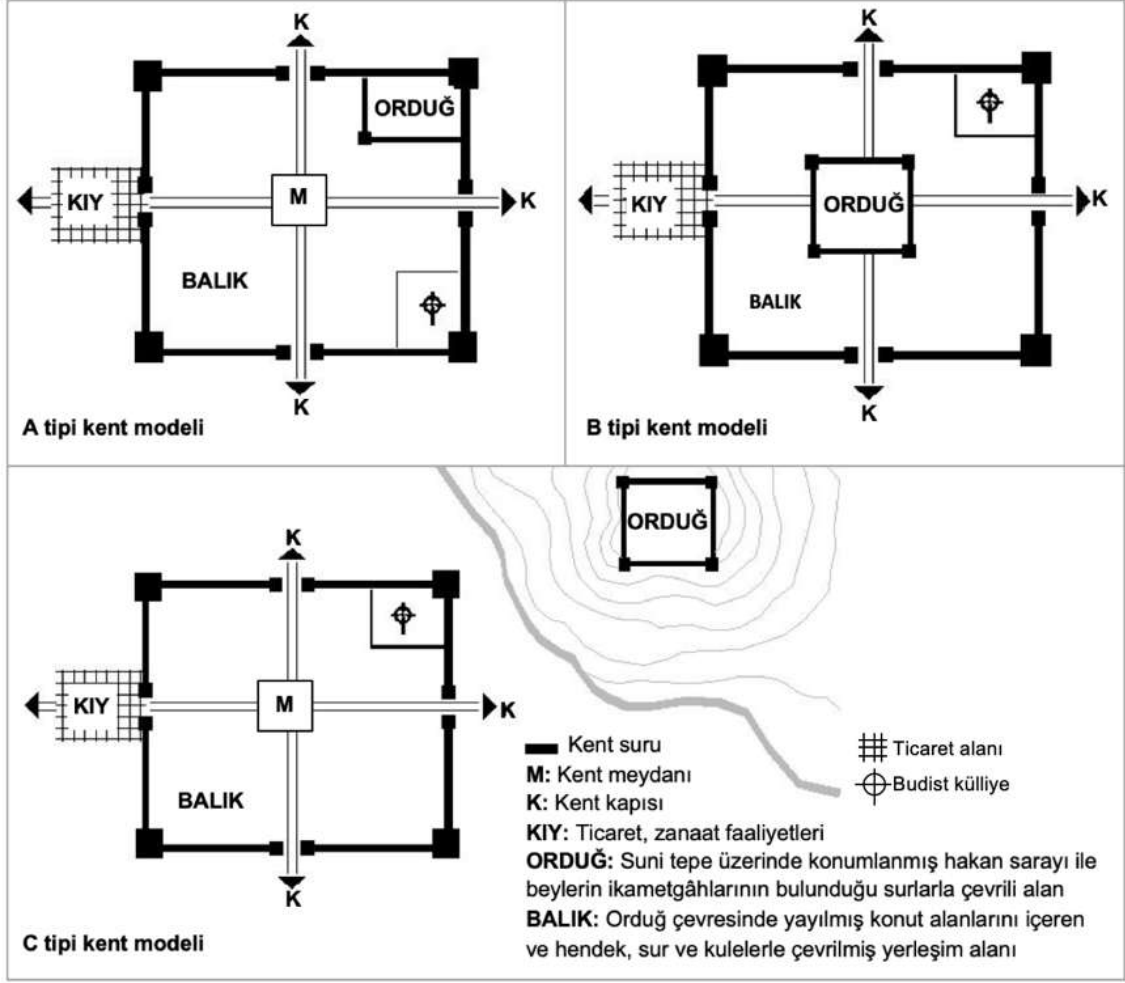

Şekil 4.6. Venedik dönemi Lefkoşa kentine dair çeşitli gravürler (Erçin, 2014)

Şekil 4.7. Lefkoşa kent planı, Lüzinyan dönemi (Erçin, 2014)

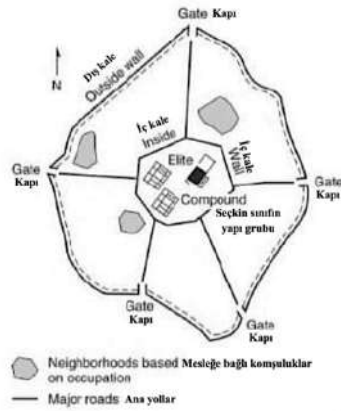
Türk kent modellerinde de diğer kale kent modellerinde olduğu gibi panoptik tasarımın izleri gözlemlenmektedir. Şekil 4.8’de görüldüğü üzere surlarla kapatılmış olan Orta Asya Türk kentinde bir merkez bulunmakta ve yollar bu merkezden dağılmakta, diğer birimler ise kendi içinde fonksiyonlarına göre örgütlenmiş bir biçimde bu merkezin etrafında toplanmaktadır. Orta Asya Türk kentlerinde; siyasal-yönetmel merkezler, üretim-dağıtım merkezleri, askeri-stratejik merkezler, dinsel yapılanma merkezleri, Hatun yerleşmeleri ve tarımsal üretim merkezleri şeklinde işlevsel bir kademelenme ve fonksiyonlara göre mekânsal örgütlenme görülmektedir (K. Özcan, 2005).

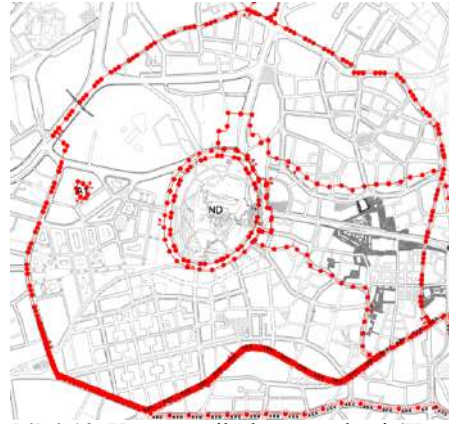
Şekil 4.8. Orta Asya Türk kent modelleri (K. Özcan, 2005)

Farklı zaman dilimlerinde, coğrafyalarda ve kültürel yapılarda yer alsalar dahi kentlerin benzer planlama yaklaşımlarıyla biçimlendiği dikkat çekmektedir. Örneğin Sümerlerin kent modeli (Şekil 4.9) ile kökeni Hititlere kadar uzanan Konya tarihî kent merkezi (Şekil 4.10) arasında gözlemlenen kent morfolojisindeki benzerlikler, ya da diğer örneklerde (Şekil 4.11, Şekil 4.12, Şekil 4.13, Şekil 4.14) olduğu gibi biçimsel farklılıklar bulunsa da, kent kurgularında benzer mekânsal yaklaşımların tercih edilmiş olması bu duruma güçlü bir örnek teşkil etmektedir. Bu benzerlikler, farklı toplumsal yapılarda ve dönemlerde bile insanın kent ve mekân kurma sürecinde sosyolojik, psikolojik, kültürel, siyasi vb. birtakım ortak yaklaşımların olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, tüm bu örneklerin panoptik tasarım anlayışıyla bu denli örtüşmesi, panoptik bakış açısının yalnızca bir dönem, durum veya bağlamla sınırlı kalmadığını, bazı evrensel yaklaşımları barındırdığını düşündürmektedir. Her ne kadar Bentham kardeşler bu konuyla ilgili doğrudan bir açıklamada bulunmamış olsalar da, özellikle J. Bentham'ın filozof ve

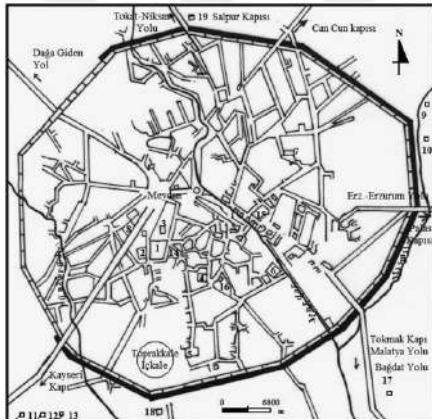
hukukçu kimliği göz önünde bulundurulduğunda; insana ve topluma dair derin gözlemler sonucunda panoptikon tasarımını geliştirmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

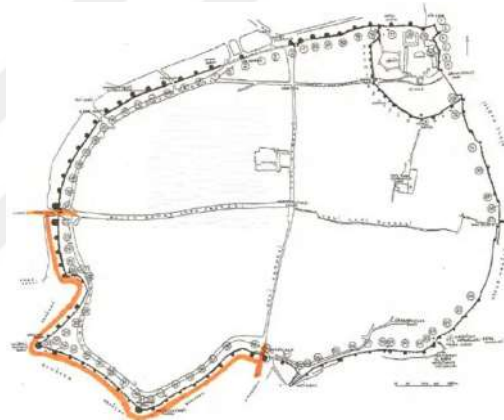
Şekil 4.9. Sümer kent modeli (Kaplan, Holloway ve Wheeler, 2014)

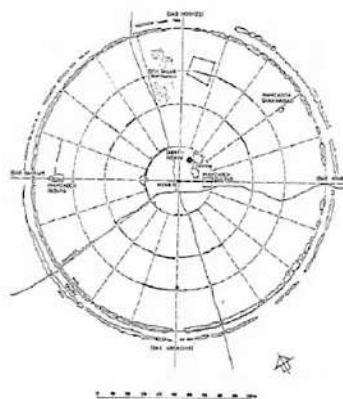
Şekil 4.10. Konya tarihî kent merkezi (Konya Büyükşehir Belediyesi arşivi)

Şekil 4.11. Selçuklu dönemi Sivas tarihî kent merkezi (Akbulut, 2009)

Şekil 4.12. Diyarbakır tarihî kent merkezi (Tuncer, 2012)

Şekil 4.13. Firuzabad Gur kenti (Tuncer, 2012)

Şekil 4.14. Türkmenistan Daşlı kenti (Tuncer, 2012)

4.2. Kent Merkezlerine Yönelik Değerlendirme İlkelerinin Belirlenmesi

Kent merkezlerine yönelik değerlendirme ilkelerinin belirlenmesinde hem tarihsel süreçte kent merkezlerinin oluşumu etkileyen unsurlar hem de panoptik tasarım ilkeleri referans alınmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde tarihsel süreçte kent merkezlerini oluşturan unsurlar ile panoptik tasarım ilkeleri arasında bir benzerlik olduğu görülmüştür. Görülen bu benzerlik ve devamında yapılan sentez çalışması adım adım özetlenmiştir:

Birinci adım: Değerlendirme ilkelerinin belirlenebilmesinde ilk adımı süreçler üzerine düşünmek oluşturmaktaydı. Bu doğrultuda kent merkezi oluşumlarını anlamak adına tarihsel süreçler incelenmiş (ikinci bölüm) ve kentlerin/kent merkezlerinin oluşumunu ve biçimlenmesini etkileyen unsurlar tespit edilmiştir (Tablo 4.1).

Tablo 4.1. Tarihsel süreçte kentlerin ve kent merkezlerinin oluşumunu ve biçimlenmesini etkileyen unsurlar (Araştırma kapsamında yapılan literatür taramaları neticesinde yazar tarafından derlenmiştir)

DÖNEM		Kentlerin ve Kent Merkezlerinin Oluşumunu ve Biçimlenmesini Etkileyen Unsurlar	
TARİH ÖNCESİ ÇAĞLAR		• İnanç • Uygun coğrafi koşullar • Üretim • Artı ürün • Tarım • İş birliği • Toplum • Sınıf • Kültür	
TARİH ÇAĞLARI	Klasik dönem Helenistik dönem	• Uygun sağlık koşulları • Stratejik konum • Savunma ve güvenlik • İnanç • Uygun coğrafi koşullar • Uyum • Doğa • İnsan ölçüleri	• Düzenlilik • Geometrik düzen • Estetik • Oran/orantı • Renk • Simetri • Ritim •
	Roma dönemi	• İnanç • Uygun coğrafi koşullar • Katı bir düzenlilik • Geniş alanlara yayılma • Büyük meydanlar ve büyük binalar • Aks belirleme • Merkez oluşturma • Altyapı (kente su getirme ve kanalizasyon) • Sokaklara kaldırım döşenmesi gibi yol çalışmaları	

	Orta Çağ	• Ticaret ve tüccarların toplanması • Uygun coğrafi koşullar • Tarım ve tarım dışı alanlarda ilerlemiş teknoloji • Yerleşmiş ve gelişmiş sosyal örgütlenme • Güvenlik ve savunma • Organik kent dokusu • Kendiliğinden gelişim
	İslamiyet öncesi Türk kentleri	• Uygun coğrafi koşullar • Güvenlik • Savunma • Teşkilatlanma • Sosyal organizasyon ve örgütlenme • Üretim • Merkez algısı • İnanç • Esnek ve modüler tasarım
	Türk İslâm kenti	• İnanç • Sosyo-kültürel yapı • Güvenlik • Mahremiyet • Organik kent dokusu • Mekânsal organizasyon • Ticaret
YENİ ÇAĞ'DAN GÜNÜMÜZE	Rönesans	• İdeal kent, ideal insan, ideal toplum anlayışı • Tanımlı bir nüfus • Kontrol edilebilirlik • Dairesel ve ışınsal formlarda düzenlenen kentler, merkezinde meydan olan ışınsal ve düz bir aksı takip eden yollar ve yolun sonunda önemli bir yapı olması • Muntazam, rasyonel bir plan ve mimari • Kentin açık alanlara ve meydanlara sahip olması • Kentin hava alması • Kent merkezinde kamu binalarının yer alması
	Sanayi Kenti	• Sağlık şartları • İklim • Altyapı • Güvenlik • Huzur • Sadelik • Rahat ulaşım • İnsan odaklı mimari • Eşit yükseklikte binalar • Sınır • Düzenlilik • Kapalılık • Simetri • Uyum • Estetik • Fonksiyonellik • Oran/orantı
		• Üretim • Emek, sermaye • Teknoloji • Sanayileşme • Ulaşım sistemleri • Kentleşme • Kırdan kente göç • Kent merkezlerine yönelim • Toplumsal, kentsel, siyasal, politik vb. pek çok sorun

İkinci adım: Tablo 4.1’de belirtilen tarihsel süreçte kentlerin/kent merkezlerinin oluşumunu ve biçimlenmesini etkileyen unsurlar, bu haliyle değerlendirme ölçütü olarak kullanmak için uygun değildir. Bu unsurlar kategorize edilerek ele alınmış; sosyo-kültürel, siyasal, ekonomik, teknolojik, doğal çevre ve yapay çevre başlıkları altında sınıflandırılmıştır (Tablo 4.2):

Tablo 4.2. Tarihsel süreçte kentlerin ve kent merkezlerinin oluşumunu ve biçimlenmesini etkileyen unsurların sınıflandırılması (Tablo 4.1’den referansla yazar tarafından sınıflandırılmıştır)

Sosyo-Kültürel	İnanç, kültür, toplum, sınıf, işbirliği, güvenlik, mahremiyet, gözlem, fiziksel ve sosyal gereksinimler
Politik	Stratejik konum, savunma, güvenlik, ideoloji, güç, kontrol, denetim, sosyal örgütlenme
Ekonomik	Ticaret, üretim-tüketim, emek, sermaye, değer, rekabet, yoksulluk
Teknolojik	Sanayileşme ve beraberinde getirdiği bütün teknolojik yenilikler
Doğal Çevre	Konum, coğrafi koşullar
Yapay Çevre	Mimari tasarım ilkeleri (uyum, düzen, estetik, oran, orantı, renk, simetri, ritim, fonksiyon, form vb.), görsel ilişki, algı, insan odaklı tasarım, esnek tasarım, modüler tasarım, erişilebilirlik, mekânsal organizasyon, sirkülasyon, aks oluşturma, merkez oluşturma, ulaşım, altyapı

Üçüncü adım: Araştırmanın hipotezlerinden biri panoptik tasarım ilkelerinin kent çalışmalarında güçlü bir referans olabileceğini öne sürmektedir. İlgili hipotezi hatırlayacak olursak: “Panoptik tasarım anlayışı, kent merkezlerinin çok katmanlı, karmaşık yapısını anlamada ve bu yapılara yönelik yeni bir değerlendirme yaklaşımı geliştirmede güçlü bir kavramsal zemin oluşturmaktadır” (Hipotez 3). Bu hipotezden hareketle J. Bentham’ın mektuplarından referansla panoptik tasarım ilkeleri belirlenmiştir. Bu ilkeler Tablo 4.3’te gösterilmiştir.

Tablo 4.3. Panoptik tasarım ilkeleri (Jeremy Bentham'ın mektuplarından referansla yazar tarafından hazırlanmıştır)

Panoptik Tasarım İlkeleri	• Gözlemlenebilirlik • Her yerdelik hissi ve görünmeden gözlemlene mekanizması • Bir merkez oluşturma • Güvenlik • Kontrollü denetim ve denetimli erişilebilirlik • Minimum sirkülasyon • Esnek ve modüler tasarım • Form • Katlar/birimler arasında görsel ilişkinin kurulması • Sınıflandırma • Katılım, sorumluluk, iş birliği • Ekonomi
----------------------------------	--

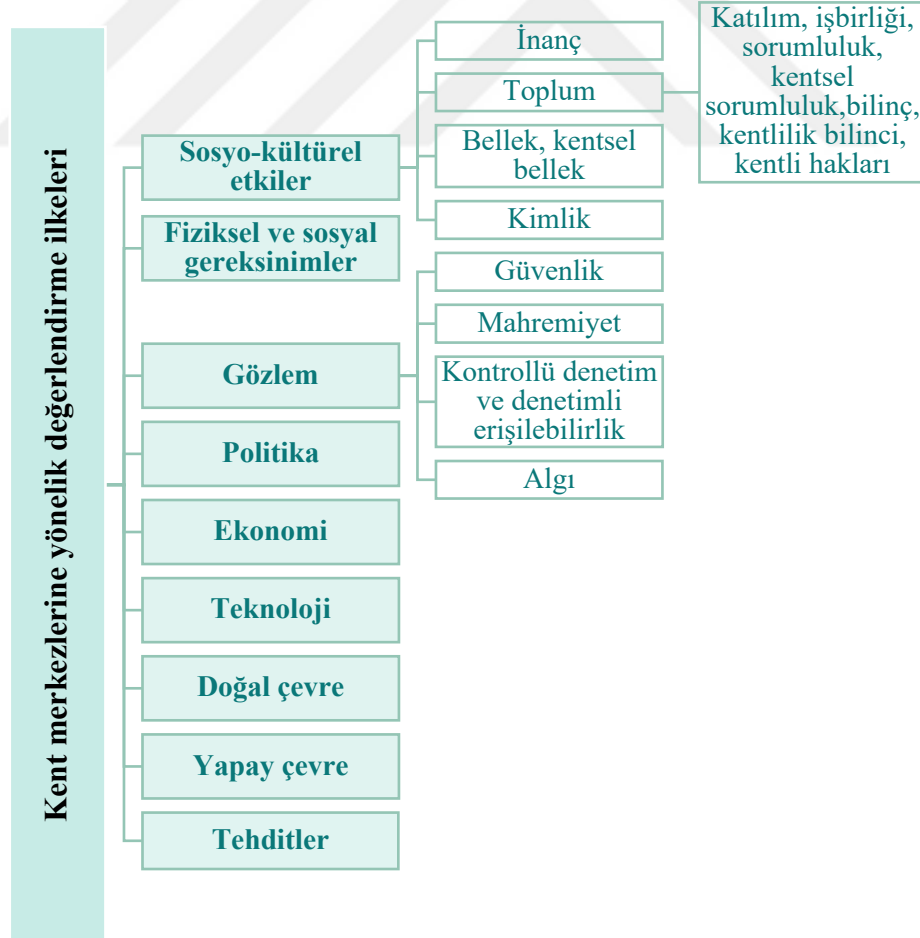
Dördüncü adım: Tablo 4.1, Tablo 4.2 ve Tablo 4.3 incelendiğinde tarihsel süreçte kentlerin ve kent merkezlerinin oluşumunu ve biçimlenmesini etkileyen unsurlar ile panoptik tasarım ilkeleri arasındaki benzerlik dikkat çekmektedir. Bu benzerlik doğrultusunda, Tablo 4.2'de belirlenen üst başlıklar temel alınarak bir sentez çalışması yapılmıştır. Her unsur ve ilke ilgili başlık altında kategorize edilerek kıyaslanmıştır (Tablo 4.4).

Tablo 4.4. Tarihsel süreçte kentlerin ve kent merkezlerinin oluşumunu ve biçimlenmesini etkileyen unsurlar ile panoptik tasarım ilkelerinin sentezlenmesi (Yazar tarafından kategorize edilmiştir)

Tarihsel süreçten elde edilen unsurlar	Kategori başlıkları	Panoptik tasarım ilkeleri
İnanç Kültür Toplum Sınıf İşbirliği Güvenlik Mahremiyet Gözlem Fiziksel ve sosyal gereksinimler	Sosyo-Kültürel	Gözlem Her yerdelik hissi ve görünmeden gözlemlene mekanizması Güvenlik Sınıflandırma Katılım Sorumluluk İşbirliği
Stratejik konum Savunma Güvenlik İdeoloji Güç Kontrol Denetim Sosyal örgütlenme	Politik	Güvenlik Kontrollü denetim ve denetimli erişilebilirlik Katılım Sorumluluk İşbirliği
Ticaret Üretim-tüketim Emek Sermaye Değer Rekabet Yoksulluk	Ekonomik	Ekonomi
Sanayileşme ve beraberinde getirdiği bütün teknolojik yenilikler	Teknolojik	--
Konum Coğrafi koşullar	Doğal Çevre	--
Mimari tasarım ilkeleri Görsel ilişki Algı İnsan odaklı tasarım Esnek tasarım Modüler tasarım Erişilebilirlik Mekânsal organizasyon Sirkülasyon Aks oluşturma Merkez oluşturma Ulaşım Altyapı	Yapay Çevre	Erişilebilirlik Minimum sirkülasyon Esnek tasarım Modüler tasarım Form Katlar ve birimler arasında görsel ilişkinin kurulması Sınıflandırma

Beşinci adım: Tablo 4.4’te yer alan unsurların ve ilkelerin her birinin ayrı ayrı değerlendirme ilkesi olarak kabul edilmesi değerlendirme sürecinde yalnızca karmaşaya sebep olmaktadır. Tabloda belirtilen unsurların sadeleştirilerek sınıflandırılması gerekmektedir. Sadeleştirmek ile kastedilen, bir ilkenin (her kentte etkili olmayabileceği düşünülerek) tamamen çıkarılması değildir. Çünkü böyle bir yaklaşımda hem çıkarılan ilkenin etkili olduğu bir alan için model işlevini yitirmekte hem de tezin düşünsel yol haritasında ve yönteminde vurgulanan ortalama dışı ipuçlarını arama adımı göz ardı edilmektedir. Doğru yaklaşım, ilkelerin genel bir bakış açısı sunacak şekilde üst başlıklarla ve yere özgü bir bakış açısı sunacak şekilde alt başlıklarla derlenmesidir. Böylece değerlendirme ilkeleri araştırmanın amacına uygun bir şekilde uyarlanabilir, geliştirilebilir ve özgün bir nitelik kazanmaktadır.

Adımlar doğrultusunda kent merkezlerine yönelik değerlendirme ilkeleri ve alt başlıkları Şekil 4.16’da görüldüğü gibi belirlenmiş olup, ilkeler alt başlıklarıyla birlikte detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Şekil 4.16. Kent merkezlerine yönelik değerlendirme ilkeleri (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Sosyo-kültürel etkiler, değerlendirme kriterlerinin tamamını kapsayan derinlikte bir ilkedir. İnsanın olduğu ve ürettiği her şey, her disiplin, kültürü ifade etmekte, kültür üzerine temellenmektedir. Kültürün bu kapsam genişliği içinde isabetli bir değerlendirme yapabilmek için bu başlığı sadeleştirmek gerekmektedir. Bu sebeple sosyo-kültürel etkiler ilkesi, kültür kavramı çerçevesinde insan, toplum, inanç, bellek ve kimlik alt başlıklarıyla birlikte ele alınmıştır.

Fiziksel ve sosyal gereksinimler, insan yaşamının ve mimarinin en temel yapı taşı olduğu için başlı başına bir ilke olarak ele alınmıştır.

Gözlem, tezin çıkış noktası olan panoptik tasarım anlayışının temel ilkelerinden biri olup; güvenlik, mahremiyet, denetim, algı, temas edilebilirlik, erişilebilirlik gibi pek çok kavramı içerdiği ve kent merkezlerinin oluşumunda önemli rol oynadığı için başlı başına bir ilke olarak ele alınmıştır. Bu ilke; güvenlik, mahremiyet, kontrollü denetim, denetimli erişilebilirlik ve algı alt başlıklarıyla desteklenmiştir.

Politika, mimarlık ve kent arasında çok güçlü bir ilişki vardır. Politika her ne kadar sosyo-kültürel bir konu olsa da kentler üzerindeki güçlü etkisi sebebiyle başlı başına bir ilke olarak ele alınmıştır.

Ekonomi, kentlerin ve kent merkezlerinin oluşumunda büyük öneme sahiptir. Kentsel mekânın oluşumunda ekonomik yapı, ekonomi için de kentsel mekân büyük önem arz etmektedir. Tıpkı politika gibi ekonomi de sosyo-kültürel etkiler başlığına dahil olsa da kentsel mekân üzerindeki rolü sebebiyle başlı başına bir ilke olarak ele alınmıştır.

Teknoloji, her çağın kendi koşulları içinde, çeşitli şekillerde kentleri ve mimariyi etkilemiştir. Günümüzde ise hem gündelik yaşamda hem de mimari ve kentler için bir gereklilik haline gelmiştir. Bugünün koşullarında kentlere yönelik yapılacak araştırmaların teknolojik gelişmelerden bağımsız ele alınması pek olası değildir. Bu nedenle teknoloji, başlı başına bir ilke olarak ele alınmıştır.

Doğal çevre, her yapılı çevrenin bağlı olduğu bir çevre olup, insanı, mimariyi ve kentleri biçimlendiren, yönlendiren en temel unsurdur. Tarih boyunca insanlar yaşam alanları kurmak için elverişli coğrafi koşulları aramışlardır. Dolayısıyla bir kentin bağlı olduğu doğal çevreden bağımsız bir şekilde ele alınması mümkün değildir. Bu nedenle doğal çevre, başlı başına bir ilke olarak ele alınmıştır.

Yapay çevre, yukarıda belirtilen tüm ilkelere etkilenmekte olup, bu faktörlerin etkileşimi sonucunda nihai biçimini kazanmaktadır. Yapay çevreyi oluşturan binalar, yapılar, anıtlar, sokaklar, caddeler, mahalleler, yollar, sınırlar, meydanlar, kentsel donatı elemanları gibi pek çok unsur vardır. Bunların yanı sıra oran/orantı, esneklik, modülerlik,

fonksiyonellik, sağlamlık, estetik, uyum, düzen, biçim, renk, simetri, ritim, ışık gibi pek çok mimari tasarım ilkesi de yapay çevreyi etkilemektedir. Tüm bunlar yapay çevre için alt başlık olabilecek niteliktedir. Ancak her birinin tek tek değerlendirme sürecine dahil edilmesi karmaşaya neden olacağı için bu başlık yere özgü olarak detaylandırılmalıdır.

Tehditler, bir kentin biçimini değiştirebilecek, bir kenti yok edebilecek ve yeni bir kent kurdurabilecek etkiye sahip güçlü tetikleyicilerdir. Bu ilke her ne kadar doğal çevre ile ilgili gibi görünse de hem doğa-insan-kent arakesitinde yer aldığı hem de tehditlerin yalnızca doğa kaynaklı olmadığı göz önünde bulundurularak başlı başına bir ilke olarak ele alınmıştır.

4.2.1. Sosyo-kültürel etkiler

Kültür, tanımlama problemi yaşayan, çok anlamlı bir kavramdır. Kültür kavramı üzerine çalışmalar yapan iki Amerikalı antropolog, kültüre yönelik 164 farklı tanımlama derlemiş olup bu derlemeyi eleştiren bir başka araştırmacı ise bilimsel bir kavramın bu kadar çok tanımı varsa onun tanımlanamayacağını kabul etmek gerektiğini belirtmektedir. Bu kavramın kullanılmaması gerektiğini öneren araştırmacılar da bulunmaktadır. En kısa ifadesiyle tanımlanacak olursa kültür; sonradan öğrenilen, tarihi bir sürekliliği olan, toplumsal, idealleştirilmiş kurallar sistemini temsil eden, temel biyolojik ihtiyaçları ve bunlardan doğan ikincil ihtiyaçları karşılayan, doyumu sağlayan, değişken, bütünlendirici ve soyut bir kavramdır. Kültür, hem bir toplumun ya da bütün toplumların birikimli uygarlığını hem belli bir toplumun kendisini hem bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesini hem de bir insan ve toplum teorisini ifade etmektedir (Güvenç, 1979). TDK kültür kavramını şöyle tanımlamaktadır:

“Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin; bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü; muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi; bireyin kazandığı bilgi.” (TDK)

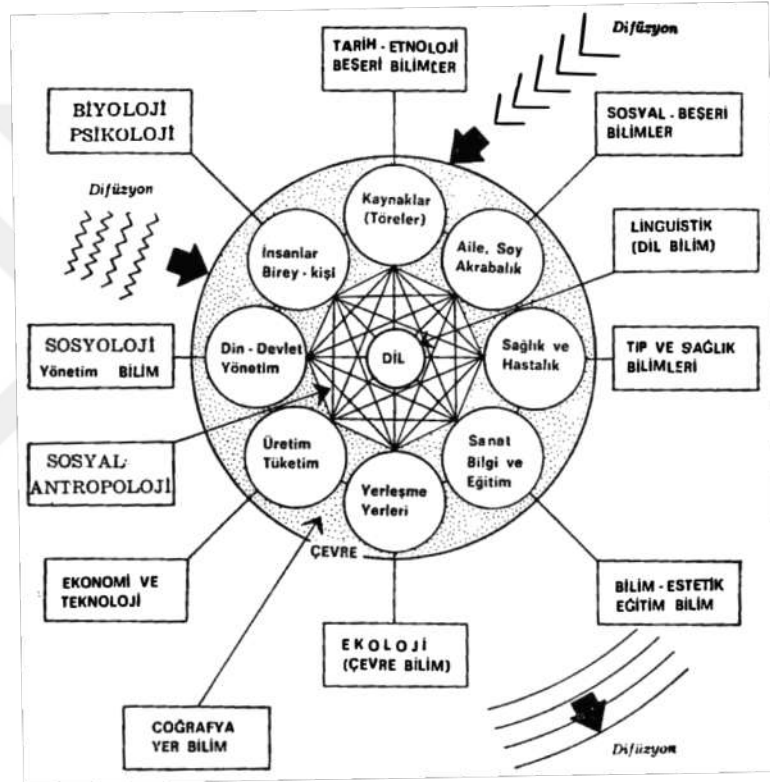
UNESCO Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi (2001) ise kültürü toplum veya bir sosyal gruba özgü manevi, maddi, entelektüel ve duygusal özelliklerin tümü olarak kabul ederken, kültürün, zaman ve mekân içerisinde çeşitli biçimler aldığını, biyolojik çeşitliliğin doğa için gerekli olduğu kadar değişim, yenilik ve yaratıcılık kaynağı olarak kültürel çeşitliliğin de insanlık için gerekli olduğunu, bu çeşitliliğin korunması gerektiğini

ve bireyin kültürel uygulamalarını yaşamasının en temel hakkı olduğunu vurgulamaktadır (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu).

Bireyin yaşamını ve varlığını anlamlandırmasına, kendisini ait hissetmesine olanak sağlayan, temel bir gereklilik kabul edilen kültür, mimari mekânın üretiminde de önemli bir rol oynamaktadır. Her mimari eser bulunduğu dönemin, coğrafyanın, ait olduğu toplumun, tasarımcısının, kullanıcısının kültürel özelliklerinin yansımasıdır. Kültür, Marx'ın *tanımıyla* “doğanın yarattıklarına karşılık, insanoğlunun yarattığı her şey” (Güvenç, 1979) ise insanın oluşturduğu mikrodan makroya her mimari ürün topluma ait kültürel değerlerin somut olarak ifadesidir. Kültürel değerler farklılaştıkça mimari de çeşitlilik kazanmaktadır. Bu çeşitlilik yapılı çevre için önemli bir zenginliktir. Mekân tasarlamak, toplumsal bir üretim süreci olup, “birçok boyutuyla, ona katılan, anlamlandırılan ve anlamlandırılmayan, algılanan ve doğrudan deneyimlenen, pratik ve teorik akışlarla üretilmekte” (Avar, 2009) ve bu üretim süreci, bir kültürü ifade etmektedir. Doğal çevre ve yapılı çevrenin sentezi olan kent, kültürün bir yansıması, simgesi niteliğindedir. Hatta kent “kültürün icra alanı” (Gökalp Yılmaz, 2017), “kültürün ayrıcalıklı üretim alanları ve farklı kültürlerin buluşma mekânlarıdır” (Geniş, 2011). Kültür, mimariden başlayarak kent parçasını ve bütün kenti şekillendirirken aynı zamanda kent kültürü de toplumsal kültürü her an yeniden şekillendirmektedir. Birey de bu kültürel etkileşime tanık olarak kendi kentsel deneyimini yaratmaktadır.

Mimarlık çoğunlukla teknik detaylarla ilişkili gibi görünse de temelde sosyo-kültürel yapıyla doğrudan ilişkilidir. Umberto Eco (2019), bir mimar ne kadar dâhi olursa olsun tasarımı hâli hazırda mevcut olan bazı değerlere (Eco bunu şifreleme süreçleri olarak ifade etmekte olup, kastettiği şey sosyo-kültürel etkiler ve buna bağlı oluşan algılar ve alışkanlıklardır) gönderme yapmıyorsa o biçimin işlevsel kılınamayacağını belirtmektedir. Eco (2019), bu duruma yönelik oldukça açıklayıcı bir örnek vermektedir: İtalya'nın güneyinde kalkınmayı desteklemek amacıyla yürütülen bir proje kapsamında köylüler için evler yapılmıştır. Köylüler için tuvaleti ve banyosu olan bu evler alışıktı olmadıkları şekilde çağdaştır. İhtiyaçlarını evin dışında gidermeye alışık olan köylüler klozet gibi bir yeniliği tanımadıkları ve buna alışık olmadıkları için klozetleri zeytin yıkama teknesi olarak kullanmışlardır. Klozetlerin üzerine ağ gererek zeytinleri buraya yerleştirmişler ve sifonu çekerek zeytinleri kolayca yıkamışlardır. Eco, bu hikaye üzerinden şunu anlatmaya çalışmaktadır: Klozet biçimsel olarak ne kadar işlevine uygun bir tasarım olsa da ve mimar tuvalet ve banyoları ne kadar işlevsel, tasarım ilkelerine uygun bir biçimde tasarlasa da bu evler, köylülerin sosyo-kültürel yapısına, tuvalet

alışkanlıklarına ve beklentilerine henüz uygun değildir. Biçimsel olarak zeytinciliğe yönelik bir çağrışımında bulunduğu için klozet köylüler tarafından buna uygun bir işlevde kullanılmıştır. Bu örnek, mimarlığın toplumdan ve kültürel dinamiklerden bağımsız olmadığını açık bir biçimde ortaya koymakta; aynı zamanda mimarın ve mimarlığın kültürel dönüşüm süreçlerinde etkin bir rol üstlendiğini vurgulamaktadır. Banyo-tuvalet tasarımları başlangıçta köylülerin alışkanlıklarına uygun olmadığı için amacı dışında kullanılsa da bir süre sonra köylüler klozetin işleviyle tanışacak, kullanıcı alışkanlıklarında bir dönüşüm yaşanacak ve bu dönüşüm mekânsal düzenlemelere yansıtacaktır.

Şekil 4.17. Kültür haritası (Güvenç, 1979)

Güvenç (1979)'ın hazırlamış olduğu kültür haritasından (Şekil 4.17) anlaşılacağı üzere kültür, pek çok kavramı ve disiplini bünyesinde barındıran bir kavramdır. Bu çalışma kapsamında belirlenen değerlendirme ilkelerinin neredeyse tamamı kültürü oluşturmakta, kültür tarafından şekillenmektedir. Ancak daha önce de belirtildiği üzere isabetli bir değerlendirme yapabilmek adına bazı ilkeler kültür başlığından ayrı tek başına ele alınırken bazı ilkelerin sosyo-kültürel etkiler başlığı altında yer almasına karar verilmiştir. İnanç, toplum (katılım, iş birliği, sorumluluk gibi kavramlar da dahil edilerek) bellek ve kimlik kavramları sosyo-kültürel etkiler ilkesi altında incelenmiştir.

İnanç: Tarih öncesi çağlarda, en ilkel insanlarda hiçbir canlıda olmayan bir davranışa rastlanmaktadır: Gömme davranışı. Bu eylem, ilk insanların inanç bağlamında bazı ilgilere ve kaygılara sahip olduğunu göstermektedir. O dönemlerin göçebe yaşantısı düşünüldüğünde, ilk kalıcı yerleşim yerine sahip olanlar ölümler olup, mezarlıklar, zaman zaman ölenleri anma, ritüel vb. amaçlarla bir araya gelinen toplanma yerleridir. İnsanların inançları doğrultusunda hac, ritüel, anma vb. amaçlarla gittiği böyle toplanma yerlerinin kent oluşumlarının ilk temellerinin atıldığı yerler olduğu ileri sürülmektedir. Tarihin pek çok evresinde kentlerin, özellikle kadim kentlerin, kainatı/kozmosu aynalayan bir felsefeden yola çıkılarak, bir yığın kozmik anlam ve imgeyle kurulduğu da görülmektedir. Tarihin sıfır noktası kabul edilen Göbekli Tepe'deki yerleşim alanlarının planlanması, Yunan şehirlerindeki mitolojik figürler, Platon'un ideal şehrinin semavi prototipi, Yaraticının cennetten gönderdiğine ve öyle kurulduğuna inanılan, yaratılışın başlangıç noktası sayılan Kudüs, dünya, cennet ve cehennem buluşma noktası olduğuna inanılan Ortadoğu, inanç kavramının kentler için temel unsurlardan biri olduğunu ve ilk yerleşim yerlerinin/kentlerin oluşumunda büyük rol oynadığını açık bir şekilde göstermektedir (Mumford, 2007; Bayar, 2021).

İnanç ve mekân arasındaki ilişkiyi sorgulayan pek çok felsefi görüşe göre insan mutlak haz, doyum ve mutluluk hayaliyle bir cennet mekân özleminin ve bunu yaratma hayalinin peşinden gitmektedir. Bu özlem ve hayal insana Hz. Adem'den miras kalmıştır. Cennetten kovulan insanın bu boyuttaki ilk işi de cenneti yeniden bulmak, cennet mekânı yaratmaktır (Bağlı, 2012). Bir başka görüşe göre de kent, insanlar arası mesafenin yakınlaştığı bir mekândır ve bu yakınlıktan doğabilecek sorunları önlemek için bir üst bilgiye/düzene ihtiyaç duyulmaktadır. Kent hayatını geliştirmeye ve düzenlemeye yönelik bu üst bilgi, ahlak ve dindir (Cansever, 1996). Tüm bu arzu ve ihtiyaçlar doğrultusunda her dinin, düşüncenin, inancın ve ideolojinin mekâna yansıması da farklılaşmaktadır.

Toplum: Kültürün en temel yapıtaşı insan ve toplumdur. Kültür, tanımında da belirtildiği üzere, toplumların birikimli uygarlığıdır. Kültürün bireysel değil toplumsal bir kavram oluşu onu öğrenilebilir, aktarılabilir ve sürdürülebilir kılmaktadır. Kültürel öğretiler, örgütlenmiş birlikler, gruplar ve topluluklar içinde insan tarafından yaratılarak birlik içinde paylaşılmaktadır (Güvenç, 1979). Toplum, kültürün yapıtaşı olduğu kadar kentin de baş aktörüdür. Aynı zamanda kent de *“insanın günlük bedensel/mekânsal pratiğinin ve ilişkisinin hayat bulduğu toplumsal bir sahnedir”* (Acun, 2019).

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde ilk sıradaki fizyolojik ihtiyaçlar da dahil olmak üzere bütün basamaklarda insanın insanla kurduğu ilişki vardır. Başka biriyle aynı yerde bulunmak ortak mevcudiyettir ve ortak mevcudiyet yaratmak sosyal ilişkilerin ve alışverişin oluştuğu alanlardır (Lyon, 2006). Mekân, ortak mevcudiyete sahip insanları bir araya getirmede birleştirici bir rol oynamakta, *“toplumsal deneyimler için ortak bir birliktelik zemini”* (Aytaç, 2013) sunmakta, toplumu şekillendirmekte ve bir duruşu, tavrı, dili inşa etmektedir. Örneğin, kahvehanenin, kütüphanenin ya da bir kulübün müdavimleri, ortak bir dil, jargon ve duruşa sahiptir. Bu yönüyle kent, mekân ve insan birbirinin yansıması olup, kent ve mekân insana ve topluma dair, insan ve toplum da kente ve mekâna dair güçlü işaretlerle doludur (Aytaç, 2013).

Ortak mevcudiyet yaratmayı, katılım ve iş birliği gibi kavramlarla açıklamak mümkündür. Katılım, bir bireyin sahip olduğu değerlerle toplum içinde ve kentte var olması, aktif bir şekilde yerini almasıdır. Birey, herhangi bir sorunun çözümüne ya da kendini ilgilendiren herhangi bir sürece katıldığı ölçüde kendini gerçekleştirmektedir ve bu katılım Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin en üstünde yer alan kendini gerçekleştirme basamağına karşılık gelmektedir (Sander, 2008). Katılım ise bir grubu, topluluğu yani iş birliğini gerekli kılmaktadır. Katılım ve iş birliği (ya da ortak mevcudiyet), toplumun temelini oluşturmakta, mekânsal boyutta aidiyet hissinin, belleğin ve kimliğin oluşumunu desteklemektedir.

Bireyin, bir yerin inşasına, bakımına, korunmasına ya da deneyimlenmesine doğrudan katılımı o yere dair bağlılık hissinin kuvvetlendirmektedir (Francis, 1989). Aynı zamanda katılım, mimariyi de biçimlendirmektedir. Mekânsal ölçekte katılım, kullanıcının mekânı deneyimlemesi ve davranışlarının mekânı şekillendirmesiyle sağlanmaktadır. Yavaşoğlu (2007)'nin *“mimari ürün, ilkin tasarımıyla, sonra kullanımla şekillenir”* ifadesinde açıkça belirttiği gibi mekânsal katılım, mekânın ve kentlerin biçimlenmesinde büyük önem arz etmektedir. Katılımın; katılım yokluğu, manipölasyon, terapi, ödün verme, bilgilendirme, danışma, yatıştırma, yurttaş erki, ortaklık, temsili erk ve yurttaş kontrolü gibi bazı seviyeleri vardır ve bireyin hangi seviyede katılım sağladığı önem arz etmektedir (Sander, 2008).

Toplumsal düzenin bir parçası olarak her bireyin kendine, birbirine ve bulunduğu çevreye karşı sorumlulukları vardır. Bugünün kentleri, kendisine ve topluluğuna güvenli ve yaşanabilir bir çevre yaratma arzusunda olan insanların sorumluluk ve iş birliği bilincinin ürünüdür. Bu bilinç ve sorumluluk kentlilik bilinci, kentli hakları ve kentsel sorumluluk gibi kavramları incelemeyi beraberinde getirmektedir. Fiziksel ve sosyal

gereksinimler başlığı altında da inceleneceği üzere bireyin kent içindeki gereksinimleri aynı zamanda kentli haklarını ifade etmektedir. Kentli hakları, yalnızca otorite, yerel yönetimler vb. tarafından karşılanan haklar olmayıp, bu hakların karşılanmasında ve sağlanan hakların korunmasında kentlilik bilinci ve sorumluluk önemli bir yer tutmaktadır. Kentli hakları, toplumun birlikte gayretiyle gerçekleştirilebilmekte; yaşanabilir bir kent için gereksinim-hak-sorumluluk dengesinin kurulması gerekmektedir. Kentsel sorumluluk; kente sahip çıkma, aidiyet duygusunu sağlama, kentlilik bilincini oluşturma, kentin ve kentlinin geleceği arasında anlamlı ilişkiler kurma, kent politikalarına bir kentli olarak hassasiyetle yaklaşma, yönetimde yer alma, kenti ve sahip olduğu tüm zenginlikleri, tarihî mirasını, sınırlarını, kamusal mallarını koruma, her bakımdan kente katılım sağlama (sosyal yaşam, kültürel etkinlikler, siyaset, yönetim vb.), kent kurallarına ve diğer kentlilere saygı gösterme ve tüm bu bilinci gelecek nesillere aktarma şeklinde tezahür etmektedir (Parlak, 2018).

Katılım, iş birliği, sorumluluk, ortak mevcudiyet gibi kavramların kentlerin biçimlenmesinde somut olarak ne gibi etkileri olabileceğine bakıldığında ise buna pek çok örnek bulmak mümkündür. Örneğin, Malatya Pütürge’de yapılması planlanan ve yapıldığı takdirde pek çok köyün su altında kalmasına sebep olacak olan baraj inşaatı, halkın kentli bilinciyle ve sorumluluğuyla hareket etmesi ve bu kararda yerini almasıyla iptal edilmiş, Pütürge’nin yerel dokusu ve yaşam alanları korunmuştur (Bahçetepe, 2024). Kaz Dağları’ndaki Ilgardere Rüzgar Enerji Santrali projesi, *“tarım ve hayvancılık ile geçinen yöre köylülerinin geçim kaynağı olan tarlalarının ve meralarının enerji şirketlerin rantı için ellerinden alınması, köylülerin göçe zorlanması ve RES’lerin çevre ve insan sağlığına zarar vermesi”* gerekçesiyle halkın tepkisi ve iradesi sonucu durdurulmuştur (İklim Haber, 2024). Hemen her kentin tarihinde bu haberler gibi toplumun başrolde olduğu, kentin kaderini belirlediği pek çok örnek mevcut olmakla beraber, her birinde olay/toplum/zaman/mekân farklı olsa da hepsinin ortak yönü, yaşam alanlarını ve kentlinin yaşam kalitesini tehdit eden kararlara karşı sürece katılan bireylerin kentin biçimlenmesini doğrudan etkilemeleridir.

Bellek: Bellek kavramı olarak unutmak ve hatırlamakla ilişkili bir kavramdır. Belleğin oluşması hatırlamak eylemiyle, belleğin yok olması ise unutmak eylemiyle ilişkilidir. Bellekte yer edinen ve hatırlanan her imge kentin kimliğini tanımlamakta olup belleğin değişmesi ya da silinmesi gibi durumlar kimliğin de değişmesine ya da yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Bellek kavramı hem bireysel hem de kolektif boyutu olan bir kavramdır. Bireysel bellek *“bizim yaşadıklarımız, duygularımız, eylemlerimizi ya da*

bir şekilde bizimle etkileşime giren herhangi bir şeyin hatırlanmasını sağlayan bir araç” (Özdemir ve Cengizoğlu, 2023) olarak tanımlanırken kolektif bellek *“geçmiş ile bugün arasında bir köprü görevi gören, geçmiş bugünde koruyup yaşatan, toplumda yaşanan sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel tüm olayların sonraki nesillere iletilmesini sağlayan bir bağ”* (Özdemir ve Cengizoğlu, 2023) olarak tanımlanmaktadır. Bireysel bellek, kolektif bellekten bağımsız değildir. Bir diğer ifadeyle toplum ve kolektif bellek olmadan bireysel belleğin oluşması mümkün değildir (Özdemir ve Cengizoğlu, 2023).

Bellek üç aşamayı içinde barındırmaktadır: Geçmişe ait bilgi ve deneyimlerin edinimi, depolanma/korunma ve hatırlamak (ya da unutmak) (Keskin, 2014). Dolayısıyla bellek kavramı geçmişe atıfta bulunan, bir süreci ve birikimi ifade eden, zaman içeren bir kavramdır. Bellek zamansal boyutta ele alındığında; Bauman ve Lyon (2016) gözetimin yaygınlaşması nedeniyle bu çağı *“unutmanın ve unutturmanın mümkün olmadığı bir çağ”* olarak görmekte Umberto Eco (2019) ise unutma çağı olarak nitelendirmekte ve *“çağımız yalnızca bir unutma çağı değildir, aynı zamanda bir yeniden elde etme çağıdır”* şeklinde ifade etmektedir. Her iki görüş de doğrudur. İnsanın unutmaya yatkın doğası Eco’yu doğrularken, günümüzde bilgi depolama yöntemlerinin gelişmesiyle beraber her şeyin kayıt altına alınarak insan belleğinden silinse de bir şekilde hatırlatılması Bauman ve Lyon’u doğrulamaktadır. Bu bağlamda belleğin günümüzde hiç kaybolmadığını ve her an yeniden üretildiğini söylemek mümkündür.

Bellek zaman kadar mekânla da doğrudan ilişkili bir kavramdır. Jan Assmann (2015), bellek-zaman-mekân ilişkisini *“hatırlama figürleri belli bir mekânda cisimleştirilmek ve belli bir zamanda güncelleştirilmek isterler, yani coğrafi ya da tarihi anlamda olmasa da her zaman somut bir mekâna ve zamana dayanırlar”* şeklinde açıklamaktadır. Toplumlar, kimliklerinin ve hatıralarının dayanak noktası olarak mekân yaratmaktadır, çünkü belleğin mekâna ihtiyacı vardır (Assmann, 2015) ve *“her bellek tekniğinin ilk aracı mekânlaştırmadır”* (Assmann, 2015). Belleğin mekânla ilişkisinin kurulmasında algı oldukça önemli bir kavramdır. Çünkü bellek, aynı zamanda algının oluşumuna da hizmet eden bir kavramdır. Hangisinin daha önce olduğu tartışmalı bir konu olsa da sürekli bir etkileşim olduğu kesindir. Bu ilişkiyi Umberto Eco (2019) çok temel ve açık bir şekilde şöyle örneklemektedir: Taş devrinde bir adamı düşündüğümüzde, bu adam yağmurdan ve soğuktan korunmak için belki içgüdüsel olarak belki bir hayvanı izleyerek bir kovuğa, yarığa ya da mağaraya sığınır. Mağaranın içindeyken mağarayı inceler ve mağaraya yönelik algı oluşturmaya başlar. Hava şartları düzeldiğinde dışarı çıkar ve bu kez mağarayı dışarıdan inceler ve içeri-dışarı

kavramlarına yönelik algı oluşturmaya başlar. Zihninde oluşan mağara fikri belleğine yerleşir ve bir daha aynı bir deneyimle karşılaştığında belleğinde oluşan bu algıyı yeniden kullanır. Bu mağarayı yeniden gördüğünde belleğinde yer edinmiş olan sığınma, korunma algısı, başka bir mağarayı gördüğünde de sığınabileceği, korunabileceği düşüncesini harekete geçirir. Somut bir deneyim, bellekte soyut bir anlam kazanır ve her çağrışım bellekte yer edinmiş bu algıyı yeniden gün yüzüne çıkarır. Eco'nun bu örneğinden anlaşılacağı üzere deneyimler neticesinde edinilen algı ve oluşan bellek, yeni bir şeye dair ilk fikirlerin oluşmasında da etkili olmaktadır. Bu örnek aynı zamanda algının hem gözlem hem de bellek boyutu olduğunu göstermektedir. Algının gözlemle olan ilişkisine gözlem başlığı altında detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

Belleğin kolektif boyutu ve kent arasındaki ilişkiye bakıldığında ise kentsel bellek kavramıyla karşılaşılmaktadır. Kentsel mekân içinde deneyimlenen pek çok an kültürel bir eylemin yansıması olup, bu eylemlerin kentle bütünleşerek yarattığı anlam, hem deneyimleyen zihninde, bireysel bellekte bir anı olarak yer almakta hem de kentsel belleği oluşturmaktadır. Bir olayın, anı değerinin aktarılmasında kentler önemli bir araçtır ve bu aktarımda olayın yaşandığı dönemin, aktörlerinin duyguları, kültürü, duruşu vb. pek çok soyut kavramın da hissettirilmesi amaçlanmaktadır (Uçar ve Rifaioğlu, 2011). Anılar mekândan bağımsız olmadığı için bir anı, tek başına bir anı olarak bellekte saklanmamakta, anıyı aktaran kent gibi araçlar da bellekte yerini almaktadır. Bu bağlamda kentsel bellek, kültürel izlerin kentsel mekânla bütünleşmesidir. İdeoloji, politik görüşler, toplumsal olaylar, beklentiler ve beğeniler, kente yönelik fiziki müdahaleler, afetler vb. pek çok durum kentsel belleği etkilemektedir (Erol, 2019).

Kentsel bellek ile temel gereksinimler, özellikle sosyal gereksinimler arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. İnsan için büyük önem taşıyan gereksinimler, aynı zamanda anlam arayışının en yoğun olduğu ve değer atfedilen eylemlerle doğrudan bağlantılıdır. Bu eylemlerin gerçekleştiği anlar ise kentsel belleğin en yoğun biçimde inşa edildiği zamanlardır. Örneğin Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde birinci seviye temel fizyolojik ihtiyaç olarak yer alan yemek yeme eylemi, sosyalleşerek, tarihî çevre, doğal çevre ya da marka değeri yüksek bir çevre içinde deneyimlendiğinde, bu eylem fizyolojik bir gereksinim olmaktan çıkıp anı değeri taşıyan bir eyleme dönüşmektedir. Başka bir açıdan bakıldığında ise insan, belleğinde yer etmiş kentsel mekânlarda fiziksel ve sosyal gereksinimlerini daha huzurlu ve konforlu bir şekilde karşılayabilmektedir. Çünkü temel sosyal gereksinimlerden biri olan aidiyet duygusu, bu huzur ve konforun oluşumunu destekleyen önemli bir faktördür. Aidiyet duygusunun oluşumu, belleğin oluşumu ile

paralel bir şekilde ilerlemekte olup kente/mekâna dair belleğin sürekliliği korundukça kent/mekân ve insan arasındaki bağ da korunmaktadır (Acun, 2019).

Kimlik: Kimlik, *“toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü; etiket; herhangi bir nesneyi belirlemeye yarayan özelliklerin bütünü; çehre”* olarak tanımlanmaktadır (TDK). Bu tanımlamayı mekânsal boyuta taşıdığımızda mekânı belirleyen ve tanımlayan tüm özellikler, nitelikler mekânın kimliğini ifade etmektedir. Her mekân kendi özelinde bir kimliğe sahip olduğu gibi mekânların bütünlüğü kentin kimliğini yansıtmaktadır.

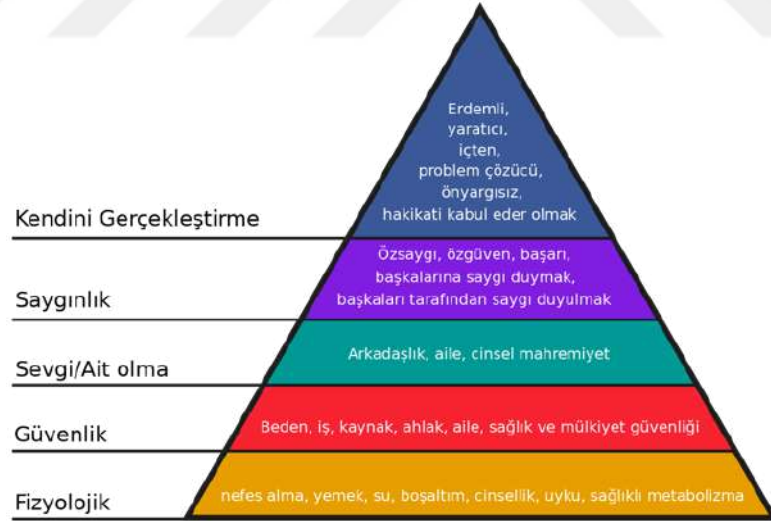
Assmann (2015), kimliğin iki boyutundan söz etmektedir: Ben kimliği (bireysel) ve biz kimliği (ortak). Bireysel kimlik, bireyi diğerlerinden ayıran detayların yarattığı imgeyken, ortak kimlik bireylerin özdeşleşmesiyle oluşan kimliktir. Assmann’ın kimlik sınıflandırmasını yapılı çevreye uyarlamak mümkündür. Her yapı kendi özelinde, diğer yapılardan ayrılan özgün tasarımıyla bir kimliğe sahip olduğu gibi, bulunduğu çevre ile bütünleşerek ve diğer yapılarla uyum sağlayarak yaratılan ortak kimliğe de sahiptir.

Kimlik, zaman içinde oluşmakta ve değişmektedir. Yavaş yavaş büyüyen, tarihi birikime sahip kentler, tarihsel katmanların birikimiyle oluşmuş güçlü bir kimliğe sahiptirler. Kentin ve yapıların özgün morfolojisi, kent-yapı-insan ilişkileri, bu ilişkilerin mekânsal izleri, ritüeller, kültürel alışkanlıklar, doğal çevre gibi pek çok unsur kent kimliğini şekillendirmektedir. Ancak kimliğin oluşmasında birey esastır. Yapılı ve doğal çevre, bireyle ve deneyimle beraber anlam ve değer kazanmaktadır. Kentli, kent yöneticileri, uzmanlar ve ziyaretçiler gibi kentsel mekâna anlam yükleyen her birey, kentsel kimliği doğrudan etkilemekte olup, her birinin kente yönelik kimlik algısı kendine özgüdür. Bireyler gibi kentlerin kimlikleri de kendilerine özgüdür, öyle olması beklenmektedir. Her kentin kendine ait bir tarihi, birikimi, kültürü ve kullanıcı profili bulunması; kimliğin, kültürle ve kültürün temel unsurları olan insan ve zaman bağlamında şekillenmesi, kentsel kimliği özgün, çoğul ve dinamik bir kavram hâline getirmektedir. Kentin sahip olduğu kimlik ne kadar güçlüyse bu kimlik küresel boyutta bir marka değeri de kazanmaktadır. Marka kavramı, bir ürünün benzerleri arasında fark edilmesini sağlayan özellik olarak tanımlandığında, kentin özgün yönlerini yansıtan kimlik kavramı da kentin marka değeri olarak görülmektedir (İ. Tekeli, 1990; Uçar ve Rifaioğlu, 2011; Oktay, 2011; Birol Özerk ve Akgün Yüksekli, 2011).

4.2.2. Fiziksel ve sosyal gereksinimler

Fiziksel ve sosyal gereksinimler bireyin hayatta kalmak ve yaşamını optimum konfor standartlarında sürdürebilmek için gereken temel ihtiyaçları ifade etmektedir. İnsan, yaşadığı çevre içinde hem çevrenin bir parçası olarak var olan bir nesne hem de çevresini deneyimleyen ve etkileyen bir aktördür. Nesne olarak, çevresel faktörlere uyum sağlamak zorunda iken, aktör olarak çevresini, bireysel ve toplumsal gereksinimleri doğrultusunda şekillendirme eğilimindedir.

İnsanın temel gereksinimleri, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde belirttiği gibi olup (Şekil 4.18) bu gereksinimlerin karşılanabilmesinde mekân önemli bir araçtır. Mekânsal düzlemde gereksinimlere bakıldığında ise fiziksel kullanıcı gereksinimleri; mekânsal gereksinimler (ölçü, boyut, eylem, eylemin yapılış şekli), ısısal gereksinimler (sıcaklık, ısı, nem, hava hareketleri), işitsel gereksinimler (ses), görsel gereksinimler (ışık), sağlık gereksinimleri (hijyen) ve emniyet gereksinimleridir (strüktür, afet, güvenlik). Sosyal gereksinimler ise mahremiyet gereksinimleri (görsel, işitsel, kişisel, toplumsal), davranışsal gereksinimler (sosyal mesafe), estetik gereksinimler (istek ve beğeniler) ve toplumsal gereksinimlerdir (Kıran ve Polatoğlu Baytin, 2009).

Şekil 4.18. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi (Maslow, 1943 Akt., Çoban, 2021)

Mimarlığın ve bağlantılı olarak kentlerin sosyal gereksinimleri karşılamada güçlü bir araç olduğu genellikle göz ardı edilmektedir. Ancak mimarlık, bireylerin gereksinimlerinin ve konfor şartlarının sağlanmasında ikna edici, farkındalık yaratan ve yönlendiren bir etkiye sahiptir. Birey farkında olsun ya da olmasın gündelik yaşam pratiklerinde mimarın ve kent planlamacıların belirlediği yolu izlemek zorundadır (Eco,

2019). Bu zorunluluk baskıcı bir biçimde değil, bireyi, toplumu, kültürü anlayarak ve yorumlayarak sunulmaktadır. Ancak sunulanın, bireye, topluma veya kültüre uygun olmaması, sosyal gereksinimleri karşılamaması, bireyin, ihtiyaçlarına ters düşen bir yönlendirmeye tabi tutulması ve böyle bir yapıda/çevrede yaşamak zorunda kalması durumunda psikolojik zorlanmaların yaşanması kaçınılmazdır. Bunun yanı sıra yapılar ve kentler bireyde neşe, huzur, sıcaklık, güven, otorite, baskı, boğuculuk vb. çeşitli duyguların uyanmasına neden olabilmektedir. Olumsuz duygular uyandıran yapılar ve kentler, biçimsel olarak konfor şartlarını sağlasa da psikolojik gereksinimlerini karşılamadığından birey kendini yeterince konforlu hissetmeyecektir. Olumlu duygular uyandıran yapılar ve kentler ise biçimsel konfor açısından bazı eksikliklere sahip olsa da birey tarafından daha tolere edilebilir bir yaklaşımla karşılanacaktır. Dolayısıyla sosyal gereksinimler de en az fiziksel gereksinimler kadar önemli bir rol oynamakta; bireyin hem fiziksel hem de sosyal gereksinimlerini karşılayamaması, önemli sorunlara yol açmaktadır.

Mimaride fiziksel ve sosyal gereksinimlerin karşılanmasında zaman ve esneklik önemli kavramlardır. Bir yapı yalnızca belirli bir zaman dilimi ve kullanıcı profili ile sınırlandığında gereksinimler de yalnızca o belirli zaman dilimi ve kullanıcı profili için karşılanabilir olacaktır. Zamanın beraberinde getirdiği kültürel, sosyal, teknolojik, ideolojik vb. değişimler, kullanıcı profilini ve gereksinimlerini değiştirebilmektedir. Kullanıcı fiziksel çevre ile pasif bir ilişki kurmaktan öte, sürekli değişen ve dönüşen deneyimlerden oluşan bir ilişki kurmaktadır. Mekânsal düzlemde fiziksel ve sosyal gereksinimlerin karşılanmasında kullanıcı profilinin ve zamanın dinamik doğası göz ardı edilmemelidir. Bu dinamik yapıya mekânların ve kentlerin uyum sağlayabilmesi için esnek olabilmeleri önemlidir (Vischer, 2008).

Toplum başlığı altında da değinildiği üzere, kent hakkı ve kentli hakkı gibi kavramlar da fiziksel ve sosyal gereksinimlerde önemli yer tutmaktadır. Kent hakkı, herkesin kentte yaşama, kente ulaşma, yerleşme ve seyahat etme gibi haklarını tanımlarken kentli hakkı, bireylerin oturma, dolaşma, dinlenme, gelişme vb. etkinliklerini gerçekleştirebilmesine ve kentsel hizmetlere erişebilmesine olanak sağlayan kentsel yaşam çevresine yönelik gereksinimleri ifade etmektedir (Akkoyunlu Ertan ve Ertan, 2013). Lefebvre kentli hakkını “*kenti gönüllerince biçimlendirme hakkı*” olarak tanımlarken Harvey de benzer bir şekilde “*kenti gönülümüze göre değiştirme ve yeniden keşfetme hakkı*” olarak tanımlamaktadır (Şahyar Akdemir, 2020). Avrupa Konseyi Kentli Hakları tarafından 1992’de kabul edilen Avrupa Kentsel Şartı gereğince; güvenlik,

kirletilmemiş, sağlıklı bir çevre, istihdam, konut, ulaşım ve dolaşım, sağlık, spor ve dinlenme, kültürler arası kaynaşma, kaliteli bir mimari ve fiziksel çevre, işlevlerin uyumu, katılım, ekonomik kalkınma, sürdürülebilir kalkınma, mal ve hizmetler, doğal zenginlikler ve kaynaklar, kişisel bütünlük, belediyeler arası işbirliği finansal yapı ve mekanizmalar ve eşitlik temel kentli haklarıdır (Parlak, 2018). Kente yönelik yapılan her müdahale (Avrupa Konseyi tarafından belirlenen haklardan en az birini ilgilendirmesi nedeniyle) aynı zamanda kentli haklarına da yapılmış bir müdahale demektir. Bu nedenle kent için alınacak her kararda temel fiziksel ve sosyal gereksinimlerin doğrudan etkileneceği göz ardı edilmemelidir.

4.2.3. Gözlem

Gözlem kavramının sosyolojik boyutuna panoptikon kavramıyla ilişkilendirilerek üçüncü bölümde yer verilmiş olup bu başlık altında gözlem kavramı kent ile ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Gözlem kavramını mimarlık ve kent çalışmaları kapsamında farklı alt başlıklar bağlamında ele almak mümkündür. Bu alt başlıklar güvenlik, mahremiyet, kontrollü denetim ve denetimli erişilebilirlik ve algı olup, gözlem kavramını tüm boyutlarıyla anlamak için bu kavramların her biri detaylandırılmıştır.

Güvenlik: Güvenlik, toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesini, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesini ifade etmekte olup (TDK) insanın en temel ihtiyaçlarından birisidir. Güvenlik, özünde duygusal bir ihtiyaç olmakla beraber, insan-insan ve insan-mekân arasındaki ilişkiyi belirleyen temel bir olgudur (Bağlı, 2012). Güvenlik gözlemle doğrudan ilişkili bir kavramdır. Çünkü güvenliğin sağlanabilmesi için temelde görme duyusu olmak üzere duyuların en az biriyle tehditlerin hissedilebiliyor ve gözlemlenebiliyor olması gerekmektedir.

Güvenlik ve savunma yerleşim alanlarının ve kentlerin oluşumunda ve biçimlenmesinde önemli rol oynayan temel ilkelerden biridir. Bir yerleşim yerinin inşa edilmesinde öncelikli kriter, beslenme, sağlık, yırtıcı hayvanlar, doğa, tehditler vb. pek çok konuda güvenli bir yaşam alanının sağlanabilmesi olup bu yaşam alanlarının sağlanmasında savunma oldukça önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Savunma, insanlar arası ilişkinin en temel biçimidir. Savunmadan sonraki adım ise tehlikelere karşı birlik halinde hareket etmektir (Cansever, 1996). Her dönemde insan, kendini ve topluluğunu koruma ve savunma içgüdüsünde olmuştur. Sadece “neye karşı” sorusunun cevabı değişmiştir. Yırtıcı bir hayvan, doğa, hastalıklar, metafizik boyutta bir varlık ya da insan. Örneğin tarih öncesi dönemlerde insanlar daha çok sihirsel savunma

yöntemlerine, metafizik alemin desteğine başvurmuş, savunma amaçlı labirentler, surlar inşa etmiş, yerlere, duvarlara, mağaralara daireler, şekiller, tılsımlar çizmişlerdir. Savunma araçları, çoğunlukla şeytandan, ölenlerin ruhlarından ve hastalıklardan korunmak için önemli bir sembolik anlam taşımıştır (Bağlı, 2012). Ancak zaman içinde yaşanan değişimler, insanı yalnızca yırtıcı hayvanlar, doğa, savaşlar ve salgınlara karşı değil, aynı zamanda teknolojik, sosyolojik, psikolojik ve coğrafi pek çok tehdide karşı da güvenliğini sağlamak zorunda bırakmıştır. Bu doğrultuda, savunma araçları da dönüşüme uğramıştır. Değişmeyen tek şey, savunma ve güvenliğin temelinde yer alan gözlem ihtiyacıdır. Gözlemin sağlanmasında, geçmişte kaleler, surlar ve gözetleme kuleleri gibi savunma yapıları etkin bir biçimde kullanılırken günümüzde bu yapıların yerini teknolojik araçlar alsa da gözleme dayalı güvenlik anlayışı geçmiş çağlardaki gibi temel işlevini korumaya devam etmektedir.

Kentlerde güvenliğin sağlanmasında görme mekanizmaları büyük önem taşımakta olup bu mekanizmalar bireysel, toplumsal, ekonomik, siyasi, kültürel ve pek çok açıdan vazgeçilmezdir. Bütün görme mekanizmaları hiç durmaksızın çalışmaya devam ederken, bu mekanizmalar, hem her an her yerde olacak kadar görünür hem de bireyin kanıksamasıyla bir o kadar görünmez haldedir (Lyon, Haggerty ve Ball, 2012). Aynı zamanda görülen her şey teknolojinin katkısıyla paylaşılabılır ve kolaylıkla erişilebilirdir. Herkes görmenin hem aracı hem de nesnesi durumundadır (Koskela, 2012) ve bu durum görme mekanizmalarının amacıyla zıt bir şekilde, güvenlik açıklarına ve mahremiyet ihlallerine sebep olacak şekilde kullanılmasından ileri gelmektedir. Tüm bunlar, gözetim çalışmalarında daha fazla güvenlik, daha fazla gözetim, daha az mahremiyet çelişkisinde uzlaşılması güç bir tartışmaya alan açmaktadır.

Mahremiyet: Mahremiyet, gizlilik olarak tanımlanmaktadır (TDK). Tanımlamayı biraz daha genişletmek gerekirse mahremiyet, *“kişilerin yalnız başına kalabildikleri, istedikleri gibi düşünüp davranabildikleri, başkalarıyla hangi yer, zaman ve koşullarda ne ölçüde ilişki ve iletişim kuracaklarına bizzat kendilerinin karar verebildikleri bir alanı ve bu alan üzerinde sahip olunan hakkı ifade etmektedir”* (M. Yüksel, 2003). Birey, etkileşim sıklığını, kamusal alana katılıp katılmayacağı veya ne düzeyde katılacağını kendi belirleme hakkına sahiptir (M. Yüksel, 2003). Mahremiyetin iki belirleyici özelliği vardır: Görünmezlik ve bağımsızlık (Bauman ve Lyon, 2016). Bu yönüyle mahremiyet kavramı gözlem, gözetim ve gözetim pratikleri ile doğrudan ilişkili bir kavramdır.

Mahremiyet kavramı, mimarlık ve kent çalışmaları kapsamında daha çok özel alan-kamusal alan bağlamında ele alınmaktadır. Kamusal alan, sosyal yaşam içindeki herkese açık olan alana, özel alan ise mahremiyet alanına karşılık gelmektedir. Ancak bu iki kavram birbirinin tam anlamıyla zıddı değildir. Kamusal, aleni olan olarak ele alındığında, mahremiyetin ihlali aleni olmak değil sırrın ifşa edilmesidir (Özbek, 2004). Bu, Jurgen Habermas'ın savıdır: “*Mahremiyetin karşıtı, doğrudan doğruya aleniyet veya yayın değildir; ifşaattır, sırrı açığa vurmazdır*” (Özbek, 2004). Bu yönüyle mahremiyet ve kamusal-özel alan arasındaki ilişki, görülmenin ötesinde bir anlam derinliğine ulaşmaktadır.

Kamusal alanda ve özel alanda görülmenin ve güvenliğin sınırları değişebilmektedir. Hem sosyalleşmek amacıyla görülmek hem de güvenlik amacıyla görülmek temel gereksinimlerinden olsa da birey, kamusal alanda da özel alanda da öncelikli olarak güvenliğin sağlanmasını talep etmektedir. Ancak güvenlik amacıyla da olsa görülmek zaman zaman bireyde çeşitli duygulara sebep olabilmektedir. Görme mekanizmalarının gündelik yaşamın hemen her anına erişebiliyor olması, bireyin güvende hissetmesine olanak tanırken aynı zamanda tedirginlik, utanç, mahremiyet duygusunun zedelenmesi gibi duyguları da uyandırabilmektedir. Koskela (2012, 52)'nin da belirttiği gibi bu, gözlemin ikircikli doğasıdır; gözlem, güvenlik duygusunu da güvensizlik duygusunu da şiddetlendirebilmektedir. Çünkü Berger (1986)'in ifade ettiği gibi insan, bir şeyi gördükten hemen sonra, aynı zamanda kendisinin görülebileceğini de fark etmektedir. Bu farkındalık güvenlik ya da sosyalleşme, ne amaçla olursa olsun tehdit olarak algılanabilmektedir. Bu nedenle güvenliği sağlamaya çalışırken mahremiyet sınırlarının korunması oldukça önemli olup, tam da burada kontrollü denetim ve denetimli erişilebilirlik kavramlarına değinmek gerekmektedir.

Kontrollü denetim ve denetimli erişilebilirlik: Denetim, bir toplumun güvenliğini sağlaması, varlığını sürdürebilmesi, bireyler ve gruplar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ve yönlendirilmesi için oldukça önemli olup gözlem, güvenlik ve mahremiyet kavramlarıyla ilişkili olmasından dolayı bu kavramlar gibi kendi bünyesinde bir ikilik barındırmaktadır. Ortak değerlerin toplumsal sistemi koruduğuna inananlar denetimin toplumsal önemine vurgu yaparken bu görüşe karşı olan pek çok araştırmacı da denetim konusunda toplumun geneline hizmet eden ortak bir çıkar bulunmadığını, devreye iktidar ve güç ilişkileri girdiği için denetimin sadece belli kesimlere hizmet ettiğini savunmaktadır (Dolgun, 2015). Kavramın barındırdığı ikilik ve akademik yazının

bu konuya dair eleştirel duruşu, gözlemin ihlalcı bir gözetime karşılık gelen anlamsal boyutuyla ve denetimin ne amaçla, nasıl ve kimler tarafından uygulandığıyla ilgilidir.

Tarih boyunca her dönemde denetimi sağlamak için farklı yöntemlere başvurulmuştur. 19. yüzyıldan bu yana kentler suçun ve ayaklanmaların muhtemel yuvası olarak görülmüş, denetimi sağlamak için hem mimari olarak hem de stratejik olarak düzen kurulmaya çalışılmıştır. Düzeni sağlamada temel gözlem araçlarından biri olan kalelerin yerini zamanla farklı araçlar almaya başlamıştır (Lyon, 1997). Bütün görme araçları temelde güvenliği ve denetimi sağlamak için kullanılan araçlardır. Bu araçlar geçmişte daha çok şiddet, ceza, baskı ve güç kullanarak denetime hizmet ederken günümüzde daha insancıl ve çoğunlukla da dijital araçlarla, daha kolay bir şekilde denetim sağlanmaktadır.

Denetim sadece toplumsal düzeni korumakla ilgili hukuki bir kavram değildir. Gündelik yaşam pratikleri içinde mekânsal denetime de ihtiyaç duyulmaktadır. Mekânsal denetim ile bir mekânın işlevine uygun kullanıcısına hizmet etmesi, erişilebilir olması ve mekân içinde güvenliğinin sağlanması kastedilmekte olup, bunları denetimli/kontrollü erişilebilirlik kavramı ile ifade etmek mümkündür. Bir mekânın erişilebilir olması, her zaman diliminde ve herkes için erişilebilir olması anlamına gelmemektedir. Böyle bir serbestlik toplumsal düzenin korunmasını zorlaştıracak ve mahremiyet ve güvenlik ihlallerine sebep olacaktır. Kentsel mekân içinde; kullanıcılar, kullanıcı olmayanlar, alan yöneticileri ve sahipleri, şehir yetkilileri ve tasarımcılar olmak üzere en az beş farklı grup vardır (Francis, 1989) ve bu grupların her birinin kamusal alan içinde kendi çıkarları, kontrol mekanizmaları ve erişilebilirlik sınırları değişmektedir. Her bir grubun ötekini yok sayarak kendi kontrol mekanizması içinde erişilebilirlik sağlamaya çalışması önemli sorunlara neden olacaktır. Dolayısıyla erişilebilirlik her ne kadar temel insan hakları kapsamında olsa da hem bireysel hem de toplumsal bir denetim ve kontrol mekanizması ve buna bağlı olarak denetimli erişilebilirlik gerekli olup kente yönelik kontrolün, denetimin, erişilebilirliğin ve sınırlarının belirlenmesinde tüm paydaşlar ortak sorumlulukla hareket etmelidir. Kentsel mekân içinde kontrol, bireysel ya da grup olarak, geçici veya kalıcı bir şekilde tek seferlik ya da sürekli sağlanabilmekte; güvenliği, düzeni, katılımı desteklediği kadar dışlayıcı da olabilmektedir. Ancak yapılan bilimsel çalışmalar, kontrolün stres ve kalabalık algısını azaltmada önemli bir aracı olduğunu ortaya koymaktadır (Francis, 1989; Dinç Uyaroğlu, 2023).

Erişilebilirlik kavramına yönelik değinilmesi gereken bir diğer önemli nokta, bu kavramın çoğunlukla sınırlı bakış açısıyla ele alınmasıdır. Erişilebilirlik, genellikle

mekânsal ölçekte, fiziki engeller ve engelliler, mesafe, ulaşım, hareket performansı gibi konular bağlamında ele alınmaktadır. Ancak bu kavramı mekânsal erişilebilirlik, fiziki erişilebilirlik, ulaşım erişilebilirlik, denetimli erişilebilirlik, görsel erişilebilirlik, dijital erişilebilirlik, duygusal erişilebilirlik gibi pek çok başlık altında değerlendirmek mümkündür. Örneğin tiyatroya giden bir izleyici, yapının erişilebilirlik standartlarına uygun olmasını beklediği ve talep ettiği kadar aynı zamanda yapıya ulaşabilmek ve oyundan haberdar olabilmek için dijital, görsel ve kentsel erişilebilirliği, oyuna, salona ve sahneye dair duyusal (özellikle görsel ve işitsel) ve duygusal erişilebilirliği, güvenli bir izleme deneyimi için mekânın denetimli erişilebilirliğini de beklemekte ve talep etmektedir. Kısaca erişilebilirliğin, sosyal, fiziksel, kültürel, psikolojik, teknolojik vb. pek çok boyutu olup bu kavramı yalnızca engelsiz mekânlar/kentler bağlamında ele almak yerine, fiziksel ve sosyal gereksinimleri karşılayan, mekân-kullanıcı eşleşmesini uygun bir şekilde sağlayan ve bireyin deneyimine alan açan mekânlar/kentler tasarlamak olarak görmek daha uygun bir yaklaşım olacaktır.

Algı: Öncelikle algı kavramının gözlem üst başlığı altında ele alınmasının nedenini belirtmek gerekirse, gözlem, algının oluşum sürecinde temel bir bileşendir. Sosyal bir varlık olan insanın kamusal alan içinde yerini alabilmesinde gözlemlenebilirlik önemli bir etkidir. Birey, kamusal alanın gözlemlenebilirliği içinde sessiz kalarak kendini koruma gereği duydukça sosyalleşmektedir (Sennett, 1996) Gözlenen ya da gözlemleyen olmak fark etmeksizin her gözlem beraberinde bir algıyı, tanımlamayı ve yargıyı oluşturmakta ve bireyin çevresine, yaşamına dair çıkarımlarda bulunmasına olanak tanımaktadır. Benzer şekilde bireyin mekânla ve kentle ilişkisinde etkileşimi başlatan ilk adım da gözlemdir.

Algı, hem duyusal hem de anlamsal boyutu olan bir kavramdır. Duyusal boyutu, duyu organlarımız aracılığıyla nesneye ait bilginin beyinde bir imgeye dönüşmesini ifade etmektedir. Duyusal algının oluşmasında görme en kabul gören ve güvenilen bir araçtır. Fakat algı sadece görerek değil diğer duyular aracılığıyla da oluşabilmektedir. Algının anlamsal boyutu ise bir nesneye yönelik deneyimlerimiz ve pratiklerimiz neticesindeki edinimlerimizi ifade etmektedir. Algının duyusal boyutu sosyal boyutuna göre daha basit ve anlaşılırdır. Duyusal seviyedeki somut uyaranlar hemen herkes tarafından algılanabilirken nesneye anlam yükleyen sosyal boyuttaki uyaranlar herkes tarafından aynı şekilde algılanmamaktadır. Sosyal uyaranların herkeste farklı olması, farklı algı seviyelerinin oluşmasını sağlayarak nesneye özgünlük ve zenginlik katarken öte yandan anlamı karmaşık hale getirebilmektedir. Bu nedenle bireyin sosyal boyutta bir algıya

sahip olması daha karmaşık bir süreci ifade etmektedir. Algıyı etkileyen bazı fiziksel ve sosyal uyaranlar bulunmakta olup; renk, biçim, doku, malzeme, koku gibi kavramlar fiziksel uyaranlarken; deneyim, bireysel zevkler, yaşam tarzı, kültür, düşünce yapısı gibi kavramlar ise sosyal uyaranlardır (Uslu ve Yalçın, 2020; Ç.E. Doğan, 2009; Kahraman ve Anıktar, 2023; Lynch, 1996).

Algı kavramı mekânsal bağlamda incelendiğinde, bu olguyu mekân ve birey olarak iki farklı perspektiften ele almak mümkündür. Mekânı özne kabul ettiğimizde, bir mekân ya da kent var olabilmek için gözlemlenebilirliğe ve algılanabilirliğe ihtiyaç duymaktadır. Bireyi özne kabul ettiğimizde ise, mekân, bireyin eylemlerini sürdürdüğü, tanımlanabilen fiziksel bir gerçekliktir (Soygeniş, 2019) ve bireyin algı olmadan bu fiziksel gerçekliği deneyimlemesi mümkün değildir. Bireyin her mekânsal deneyiminde bir algı oluşmakta, oluşması beklenmektedir. Algının oluşabilmesi için de mekânın imgelenebilir olması gerekmektedir (Lynch, 1996). Bir mekânın erişilebilir, imgelenebilir ve algılanabilir olmasında ilk esas okunaklılıktır. Okunaklılık, organize olabilmeyi, içinde yön bulabilmeyi, imaj oluşturabilmeyi ve hatırlanabilir olmayı içeren bir kavramdır (Köseoğlu, 2018). İster kentsel ister yapısal ölçekte olsun, mekân, okunaklı olduğu sürece tanımlanabilmekte ve görsel olarak kavranabilmektedir (Lynch, 2021). Bir mekân formu, rengi, ışığı, dokusu, malzemesi, kokusu, büyüklüğü gibi mekânı oluşturan elemanların varlığıyla, niteliği ve niceliği ile imgelenmektedir. İmgelenebilen mekân birey tarafından daha kolay algılanmakta, birey bulunduğu yeri bilmekte ve rahatça deneyimleyebilmektedir. Lynch'in kaybolma örneği, imgenin önemini oldukça açık bir şekilde ortaya koymaktadır: Günümüzün konum bulma servislerinin sağladığı kolaylık bir kenara konulduğunda, kentte kaybolma deneyimi yaşayan biri için yön/yol bulma sürecini başlatacak olan şey çevresel imgelerdir. Herhangi bir imge, geline ya da gidilecek olan yöne referans verdiğinde beyin oradaki algıyı hatırlamakta ve harekete geçmektedir. Dolayısıyla kentsel mekân içinde bir imge ne kadar okunabilir ve tanımlanabilirse kişi o kadar rahat ve hızlı hareket etmekte ve aynı zamanda kendini güvende hissetmektedir. Kaybolunca oluşan kaygı ve endişe, tanınan ve algılanan bir imgenin görülmesiyle yerini güvene bırakmaktadır. Bu, bir kentsel mekânın her zaman açık, okunaklı, belirsizliklerden uzak olması gerektiği anlamına gelmemektedir. Kentsel mekân içinde yaratılan ya da kendiliğinden oluşan sürpriz mekânlar da kişi üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Ancak böyle bir durumda da dikkat edilmesi gereken şeyler vardır: Yön duygusu tamamen kaybedilmemeli, her zaman bir çıkış yolu olmalı, sürpriz mekân

da kendi içinde tanımlanabilir ve algılanabilir olmalı ve bütünden kopuk olmamalıdır. Yani her durumda algının korunması esastır (Lynch, 2021).

Kentin her noktasının bir bütün olarak algılanması pek olası değildir. Birey kenti parça parça algılamakta, bu algı mozaiklerini birleştirerek bütüne dair bir imge oluşturmaktadır. Her bireyin kente yönelik algısı ve imgesi kendine özel gelişmekte, zaman içerisinde değişebilmektedir (İ. Tekeli, 1990). Algı mozaiklerini oluşturan unsurlar hem fiziksel hem de sosyal uyaranlar olup, fiziksel uyaranlarla oluşan algıya sosyal uyaranların ve beraberinde anlam değerinin eklenmesiyle algı bir üst boyuta taşınmaktadır. Uyaranlarda meydana gelen değişimler bireyin algısını doğrudan etkilemektedir. Bir yerin hem fiziksel hem sosyal olarak algılanma düzeyi o yerin kimliğini de etkilemekte; kimliği olan bir yer ise bellekte daha kolay ve hızlı bir şekilde yer edinmekte ve kullanıcısında bir bilinç ve aidiyet hissi uyandırmaktadır.

4.2.4. Politika

Politika, “devletin etkinliklerini amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve gerçekleştirme esaslarının bütünü; siyaset, siyasa; davranış biçimi, düşünce yapısı” (TDK) olarak tanımlanmaktadır. Politikanın temel amacı insanların hayatlarını düzenlemek, korumak ve değiştirmektir (Aköz, 2018). Demirkan (1996), “savaşların kaybedildiği, surların yıkıldığı, hendeklerin aşıldığı, askeri önlemlerin artık yetersiz kaldığı noktada başka çözümler bulundu; devreye politika girdi” diye belirterek, politikanın gücünü oldukça açık bir şekilde vurgulamaktadır. Politika kavramsal olarak oldukça geniş bir alanı kapsamakta ve insan yaşamı içinde yer alan pek çok konu politika bağlamında değerlendirilebilmektedir.

Politika, etimolojik köken olarak kente atıf yapan bir kavramdır. Site, kent, yöre, vatandaşların toplandığı şehir anlamlarına gelen “polis” kelimesinden türeyen politika, içerik bakımından da polisi, yani kente yönelik unsurları barındırmaktadır. Bu bakımdan kenti anlamak, politikayı anlamaktır (Aköz, 2018). Politikanın mimarlıkla ve kentle ilişkisi çoğunlukla ideoloji ve erk kavramları üzerinden sorgulanmaktadır. Erk, iktidarı ve gücü temsil ederken, ideoloji siyasal ya da toplumsal bir grubun davranışlarına yön veren düşünceleri temsil etmektedir (TDK). Erksiz bir kent ve mimari düşünmek pek olası değildir. Çünkü yaşam mekânsaldır ve olaylar bir mekân içinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla yöneticiler de erklerini mekân üzerinde kullanmak istemektedir (Tümer, 2008).

Geçmişten günümüze mimarlar erkin hizmetinde, sınırlılığında ya da etkisinde mesleklerini icra etmektedir (Gürel, 2008). Demokratik rejimlerin benimsenmesiyle birlikte mimar-erk arasındaki ilişki biraz daha farklılaşmış, mimarlar erke karşı bazı haklar elde etmiş ve mimarlık topluma hizmet etme iddiası taşıyan toplumsal bir sanat ve meslek olarak kabul edilmiş olsa da (D. Tekeli, 2008) erk ile arasındaki bağın tamamen kopması gibi bir durum söz konusu değildir. Erk, yalnızca bir yönetim birimi olarak kentlere ve mimarlara müdahale etmemekte, planlanan yollar, çizilen sınırlar, üretilen kültürel normlar, davranış kalıpları, beklentiler ve daha pek çok konuda kentliye de müdahale etmekte, kentliyi de yönlendirmektedir (Gökalp Yılmaz, 2017). Eğer Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine benzer bir hiyerarşi birey-mimar-erk-kent ilişkisi bağlamında kurulacak olsaydı birey kenti şekillendiren en temel unsur olup, üstünde bireyi yönlendirmede önemli bir misyona sahip olan mimarın ve tüm bunların üstünde hepsinin bağlı olduğu ve hepsini yönetme ve şekillendirme gücü bulunan erkin/iktidarın yer alması beklenirdi.

Erkin, herhangi bir imgeyi temsil etme, bunu dolaşıma sokma ve ikna etme gücü oldukça yüksektir. Bu nedenle yaşam alanlarının oluşturulmasında erkin, herhangi bir imge üzerinden kendi ideolojisini yaratması ve bu ideolojiyi mekân üzerinden kurgulaması sıkça karşılaşılan bir durumdur. Yapılar ve kentler aracılığıyla topluma kim oldukları ve nasıl yaşamaları gerektiği anlatılmaktadır. Erk yani iktidar kimse, kent kurgusundaki öncüller de erkin ideolojisi doğrultusunda yeniden şekillenmektedir. Bu ideolojinin yansıtılma çabası çoğu zaman kentlerin zarar görmesine neden olmakta, bir dayatmaya dönüşmekte, ideolojiye uymayan mimari miras yok edilmektedir. Bu bağlamda, mimarlığın ve kentin iktidarın ve ideolojilerinin sembolleştirilmesi için güçlü bir araç olduğunu söylemek mümkündür. Friedrich Nietzsche'nin dediği gibi "*mimarlık erkin retoriğidir*" (Demirkan, 1996; Erol, 2019; D. Tekeli, 2008; Kayaalp, 2008). Ancak bu açıklamalar, mimarlığın yalnızca siyasal bir erkin ürünü olduğu ya da erkin yalnızca mimarlığı araç olarak kullandığı yanılsamasını oluşturmamalıdır. Erkin siyasal, ekonomik, toplumsal hatta dini pek çok boyutu vardır ve kentsel mekânda yapılan her müdahale tüm bu boyutları kapsayan bütüncül bir yöne sahiptir.

Politika kaynaklı kentlerin biçimlenmesine örnek bulma çabası çok anlamlı olmayacaktır. Çünkü belirtildiği üzere kent politik yansıma alanıdır ve kentsel dönüşüm kararları, yıkım/yapım kararları, barajların/santrallerin inşaatı, ihaleler, toplu konut projeleri, tarihî alanların kullanımı, parsellerin, sınırların, kullanım amaçlarının, kat yüksekliklerinin belirlenmesi, yapım izinleri ve daha nicesi politikanın kent

biçimlenmesine etkisinin açık bir göstergesidir. Ancak politikayı özellikle ideoloji bağlamında ele aldığımızda oldukça çarpıcı örnekler mevcuttur. İdeoloji ve mimarlık arasındaki ilişkiyi en açık şekilde ortaya koyacak örneklerden biri Cumhuriyet ve ideolojisinin kentlere yansımalarıdır. Cumhuriyet ile birlikte “*rasyonel, seküler, kolektif ve devlet merkezli bir modernleşme anlayışı*” (Ö. Arıtan, 2008) benimsenmiştir. Bu anlayış kent planlama modellerine de yansıtılmaya çalışılmış; ulaşım (özellikle demiryolu hattı ve buraya bağlanan caddelerin kentle ilişkisinin kurgulanmasında), kadın ve erkeğin birlikte kullanımına olanak sağlayan, seküler kamusal alanın yeni alanı olarak açılan kent içi parklarda, İdeal Cumhuriyet Köyü anlayışıyla planlanmış köylerde, Halkevleri, Köy Enstitüleri gibi yeni kültürel, eğitsel mekân modellerinin geliştirilmesinde ve daha pek çok alanda Cumhuriyet ideolojisinin izlerini görmek mümkün olup, Cumhuriyet kentler ve mimarlık aracılığıyla toplumsal bellekte yer etmeye çalışmıştır (Ö. Arıtan, 2008). Böyle örnekler her çağda mevcut olup, her iktidar kendi ideolojisini mimarlık aracılığıyla kentlere yansıtmıştır ve yansıtmaya devam etmektedir.

4.2.5. Ekonomi

Ekonomi aslında politikadan, erkten bağımsız bir kavram değildir. Mimarlık, kent ve erk arasındaki yakın ilişkide en güçlü bağlantıyı ekonomi oluşturmaktadır. Erk gücünü gösterebilmek için mimara, mimar da tasarımı inşa edebilmek için erke ve erkin ekonomik gücüne ihtiyaç duymaktadır (D. Tekeli, 2008). Ancak ekonominin kentsel mekânın oluşmasında temel belirleyicilerden biri olması (Akın, 2008) ve biçimsel boyutta da ticari faaliyetlerin kent merkezlerinin oluşmasında ve biçimlenmesinde etkin rol oynaması, ekonomi ilkesinin ayrı bir başlık olarak ele alınmasını gerekli kılmıştır.

Ekonomi, “*insanların yaşayabilmek için üretme, ürettiklerini bölüşme biçimlerinin ve bu faaliyetlerden doğan ilişkilerin bütünü*” (TDK) olarak tanımlanmaktadır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere ekonomi, üretim ve tüketim pratiklerini, toplumsal ilişkileri, iş birliğini ve emeği içeren bir kavramdır. Tüm bu kavramlar mekân üretme biçimlerini, mekân kullanım alışkanlıklarını, mimariyi ve kentleri doğrudan etkilemektedir. Akın (2008)’a göre “*mimarlık ve kentleşmenin yönünü ve niteliğini belirleyen; üretim biçimlerinin özelliği, birikim biçiminin hareket yasaları, toplumsal sınıfların ve tabakaların ilişkileri, mülkiyet ilişkileri, emek gücü ve teknolojinin gelişmişlik derecesi, üretim güçlerinin örgütlenme düzeyidir*”.

Mimarlık, kent ve ekonomi ilişkisini farklı boyutlarda ele almak mümkündür. Bu boyutların her biri derinlemesine bir araştırma konusu olup kısaca özetlemek gerekirse:

Ticari faaliyetler bağlamında ele alındığında; tarih boyunca insanların geçimini sağlamak amacıyla yerleşim alanlarında birtakım ticari faaliyetlerde bulundukları, bu faaliyetlerin erişilebilir olması için genellikle merkezî alanlarda yoğunlaştığı ya da ticari faaliyetlerin yoğun olduğu alanların zamanla merkezî nitelik kazandığı, bu doğrultuda kent merkezlerinin oluştuğu ve bu merkezlerin doku, silüet, mimari, yoğunluk, değer vb. pek çok açıdan diğer yerleşim alanlarından ayrıldığı görülmektedir. Bu merkezler aynı zamanda kent içindeki odak noktalarını ve cazibe merkezlerini de temsil etmektedir. Bu bağlamda ticari faaliyetler kentleri, özellikle kent merkezlerini doğrudan etkilemektedir.

Genel ekonomik yapı bağlamında ele alındığında; ekonomik yapı, kentsel mekân için önemli bir belirleyicidir. Kent, uygun görülen yapılı çevre yatırımları doğrultusunda biçimlenmekte ve değişmektedir (Akın, 2008). Aynı zamanda (kentsel ölçekteki tüm mimarlık faaliyetlerini inşaat sektörü başlığı altında toplayacak olursak) inşaat sektörü, pek çok alt sektörü desteklemesi, tetiklemesi, istihdam sağlaması ve yüksek bütçeli yatırımlarla ekonomiye katkı sağlaması bakımından ekonominin öncü sektörlerinden biri olarak görülmektedir. İnşaat sektöründe yaşanan bir küçülme ya da dalgalanma ekonominin temel parametrelerini doğrudan olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bu nedenle hükümetler dengeli bir ekonomi için inşaat sektörüne önem vermektedir (Onur Işıkoğlu, 2018; Bayrak ve Telatar, 2021).

Kapitalist sistem bağlamında ele alındığında; bir ekonomik sistem olan kapitalizm, kendini sürekli yeniden üretmek için mekâna, bilhassa kentlere ihtiyaç duymaktadır. Mekân, sermaye için önemli bir kaynaktır. Öyle ki, kente sermaye çekebilmek, imaj ve küresel boyutta bir cazibe kazandırabilmek için yöneticiler yoğun çaba sarf etmektedir. Bu nedenle kapitalist sistem kendi amacı doğrultusunda mekânı geliştirme, dönüştürme, mekân üretme, mekânın sürekliliğini sağlama amacı taşımaktadır. Dolayısıyla (mekânı kentsel mekân olarak ele aldığımızda), kentleşme demek kapitalist sistemin gelişmesi ve beslenmesi anlamına gelirken kentsel çürüme de kapitalizmin değer kaybetmesi anlamına gelmektedir (Güneş ve Demirkol, 2008; Akın, 2008; Ergun ve Gül, 2017). Yani *“kentleşme kapitalizmin mekânı örgütlenme biçimidir”* (Akın, 2008).

Mimarlık, kent ve ekonomi arasındaki ilişki hangi bağlamda ele alınırsa alınsın, ortak payda; kentlerin önemli birer ekonomik kaynak olarak görülmesi, kentsel mekânın ekonomik kaygılar ve ticari faaliyetler doğrultusunda biçimlenmesi ve kentsel mekânın varlığını sürdürebilmesi için ekonomik kaynaklara ihtiyaç duymasıdır.

4.2.6. Teknoloji

Teknoloji ve mimarlık ilişkisi güncel bir konu gibi görünse de bu etkileşimin kökleri oldukça eskiye dayanmakta olup Endüstri Devrimi ve Elektronik Devrim önemli kırılma noktalarıdır. Endüstri Devrimi'nde ana tema makinedir ve teknoloji-mimarlık arasındaki ilişki de makine üzerinden kurulmaktadır. Pek çok mimari akım, yapıları makineye benzetmeyi amaçlamaktadır. Makine, yalnızca biçimsel olarak değil, pek çok yönden mimariye tesir etmektedir. Makine gibi üretilen mimarlık (seri üretim, prefabrikasyon), makine gibi işleyen mimarlık (ev bir yaşam makinesidir gibi söylemler), makine gibi görünen mimarlık, makine gibi çalışan yapılar (akıllı binalar vb.) ve yüksek teknolojik makine özellikleri taşıyan mimarlık (sökülebilir, taşınabilir vb.) makinenin mimariyi etkileme şekilleri olarak sıralanabilmektedir. Elektronik Devrim ise otomasyon ile ön plana çıkmakta ve akıllı binalar da bu devrimin yansımaları olarak görülmektedir (Vural, 2007).

Teknolojinin mimarlığa ve kente etkisini sosyo-kültürel ve teknik boyutta, iki ayrı bakış açısıyla ele almak mümkündür. Konuyu sosyo-kültürel açıdan, teknolojiye dair en bilinen argümanlardan biri olan, teknolojiyi insanın var ettiği ancak teknolojinin de insanı var ettiği argümanı çerçevesinde ele almak mümkündür (Tanyeli, 2013). İnsanın sonsuz hayal gücüyle yarattığı teknoloji, zamanla insanın beklentilerini, arzularını, gereksinimlerini, kültürünü ve daha çok şeyi yeniden şekillendirmektedir. *“Teknolojik üretkenliği aracılığıyla insanın dönüştürdüğü şey aslında bizzat kendisidir”* (Tanyeli, 2013). Mimarlığın kültür ve insan ekseninde biçimlendiği ve mimarın her şeyden önce bir insan olduğu düşünüldüğünde teknolojinin insanı ve kültürünü değiştirmesi demek, mimarın, toplumun, mimarının ve kentlerin de değişmesi anlamına gelmektedir.

Teknoloji-mimarlık ilişkisinin teknik boyutunu ise teknolojik gelişmelerle birlikte mimarlık meslek pratiğinin kolaylaşması ve sınırlarının zorlanması üzerinden ele almak mümkündür. Yapım teknolojilerinden, malzeme türlerine, bilgisayar ve hatta yapay zeka destekli tasarımlara varıncaya kadar pek çok gelişme bu bağlamda değerlendirilebilmektedir. Günümüzde teknolojinin takip edilmesi güç bir hızla ilerlemesi, mimarlığa da yansımakta, artık çeşitli çizim programlarından destek almanın da ötesine geçilerek yapay zekanın desteğiyle tasarım alanına yönelik ön araştırmaların tamamı kısa süre içinde yapılmakta, konseptte ve tasarıma yönelik destek alınmakta, mimarın zihninde beliren tasarımlar kısa bir betimlemeyle görsel çıktılarına dönüşmektedir. Mimar, tasarımının nasıl çizileceği, üretileceği, taşıyıcı sistemin nasıl kurgulanacağı gibi

konularda artık daha az kaygılanmaktadır çünkü tasarlanabilen, hayalde kurgulanabilen her şey teknolojinin desteğiyle çizilebilir, modellenabilir ve üretilebilir.

Teknolojinin bu katkılarının yanında, nüfusun ve bağlı olarak tüketimin artmasıyla birlikte gelen sorunlara çözüm üretmek amacıyla daha yaşanabilir kentler için geliştirilen, doğayı koruyan, tüketimi azaltan ekolojik/sürdürülebilir mimarlık gibi çeşitli tasarım yaklaşımlarında da teknolojinin desteği daha yoğun bir şekilde görülmektedir. Kentsel ölçekte ise “akıllı kent” vizyonunun ön planda olduğu, kentlerin giderek dijitalleşmeye başladığı görülmektedir. Bu vizyon, yaşam kalitesini arttırmayı, teknolojiyi, yaşamı ve kentleri bütünleştirmeyi, pratik çözümler üretmeyi hedeflemektedir. Teknoloji tabanlı bu kentler, yenilik, sorun çözme becerisi ve bilgi iletişim teknolojileri olmak üzere üç temel özelliğe sahiptir. Akıllı kent vizyonunun araçları ise coğrafi bilgi sistemleri, sanal gerçeklik, simülasyon teknolojileri, mobil cihazlar, dijital programlar, internet, nesnelerin interneti, veri depolama teknolojileri gibi araçlardır (Örselli ve Akbay, 2019).

Sanal uygulamalar ve sosyal medya gibi araçlar da teknoloji-insan-mimarlık ilişkisinde göz ardı edemeyeceğimiz, hemen her alanda değişimi tetikleyen, beklentiyi, beğenileri, güncel yaklaşımları belirleyen etki gücü oldukça yüksek bir araçtır. Tüm bu teknolojik araçların yaşamımızın önemli bir parçası olmasıyla birlikte “sanal mekân” kavramı da literatürde yerini almaktadır. Mekânsız mekân olarak da ifade bulabilen sanal mekân, “*maddesizleşen, taştan değil de bitlerden üretilen, soyut olmayan, ancak tamamen somut da olamayan, elle tutulamayan ama algılanabilir*” (Gürdağ, Akkavak ve Elibol, 2018) bir mekânı tanımlamaktadır. Bu sanal mekânlar aynı zamanda bir tür kamusal alanı temsil etmektedir. Üstelik bu sanal kamusal alanlar, her an her yerde olabilmeye ve pek çok eylemi gerçekleştirebilmeye imkân tanıyan, geniş bir gözlem olanağına sahip, ulaşılabilirliği yüksek alanlardır. Temel ihtiyaçlar dışında pek çok ihtiyaçları karşılayan sanal mekânlar fiziksel mekân gereksinimini giderek azaltmaktadır (Gürdağ, Akkavak ve Elibol, 2018). Eğitim için okula, çalışmak için ofise, sosyalleşmek için kafeteryalara, alışveriş için alışveriş merkezlerine hayati bir şekilde bağlı olunmadığı, sanal mekânlarla pek çok eylemin gerçekleştirilebileceği Covid-19 pandemisiyle birlikte çok açık bir şekilde görülmektedir. Bugün metaverse olarak adlandırılan sanal gerçeklik evreni ile spor müsabakaları, konserler, konferanslar, eğitimler, konferanslar, tıbbi çalışmalar, doktorların ortak operasyonları için iş birliği, uzaktan çalışma, toplantı, ticaret, fuarlar, askeri çalışmalar gibi pek çok aktivite

yapılmakta, herhangi bir şehir, yapı yüksek bir gerçeklikle deneyimlenebilmektedir (Yüksel ve Yıldız, 2022).

Tüm bu teknolojik gelişmeler toplum, mimarlık ve kent açısından oldukça farklı, heyecan verici deneyimler sunarken öte yandan teknolojinin insanlık, mimarlık ve kentler için bir tehdit olup olmadığı da tartışılmaktadır. Tanyeli (2013), teknolojinin ahlaki-etik bir kategori olmadığını ve yapıcı-yıkıcı, iyi-kötü gibi yargılarla ele alınmaması gerektiğini belirtmekte; teknolojiyi, sürekli olarak kendi kendisini üreten ve sorunları çözerken yeni sorunları yaratan başka bir gerçeklik türü olarak görmektedir. Bu tespite ek olarak, teknolojik gelişmelerin karşısında yer almak, toplumu, mimariyi, kentleri teknolojiden uzak tutmak da pek olası değildir. Asıl odaklanılması gereken şey, toplumda, mimaride ve kentlerde teknolojinin sınırlarını belirlemek, teknoloji aracılığıyla yaşanabilecek bir yozlaşmayı engellemek olmalıdır.

4.2.7. Doğal çevre

Doğal çevre, *“canlıların karşılıklı olarak etkileşim içerisinde bulundukları, yaşamlarını devam ettirdikleri, temel ihtiyaç maddelerini giderdikleri kendiliğinden oluşmuş her türlü ortam”* olarak tanımlanmaktadır (E. Akyüz, 2020). Doğal çevreden kasıt bir bakıma doğanın kendisi olup doğa, *“hava, su, toprak, flora ve fauna ontolojik yapı elemanlarından oluşan bir bütünlüktür”* (Sılaydın, 2007). Doğayla birlikte doğal çevrenin sahip olduğu doğal kaynaklar, bitki örtüsü, biyocoğrafya, iklim, baki, topoğrafya, jeomorfolojik yapı, toprak yapısı, afetler, yollar, bölgenin çevre alanlar içindeki durumu ve etki sahası gibi parametreler; güvenlik, beslenme, uygun sağlık koşullarının sağlanması, altyapı, verimlilik, ulaşılabilirlik, ticaret, yapılaşma durumu gibi pek çok temel gerekliliğin karşılanmasında ve yapay çevrenin biçimlenmesinde etkili olmaktadır (M.A. Özdemir, 1996). Her dönemde mekânın oluşumunda, yerleşim yerlerinin seçiminde ve kentlerin biçimlenmesinde doğal çevre koşulları önemli bir yer tutmakta; coğrafi koşulların uygun olması ve doğal çevrenin temel ihtiyaçları karşılamaya elverişli olması, yerleşim alanlarının seçiminde ve yapıların inşasında temel belirleyici ve yönlendirici olmaktadır². Antik kentlerin pek çoğunda topografyanın verimli bir şekilde kullanıldığı, yaya odaklı mekânların oluşturulduğu, rüzgar, güneşlenme, sıcaklık, nem vb. iklim verilerini dikkate alan bir yönlendirme sağlandığı ve su ve yeşil alanlar gibi

² Detaylı bilgi için Bölüm 2.3’e bakınız.

mikroklimatik elemanların yapı tasarımında etkin bir biçimde kullanıldığı görülmektedir (Tunçer, 2024).

Doğal çevre çoğunlukla yapay çevreden kopuk algılanmakta ve bu çevrelerin sınırları birbirine karıştırılmaktadır. Yapay çevreler kültürel boyutta bir mekânsal sınırı ifade etmekte olup bu sınır doğal alanı kapsayacak büyüklükte değildir (Sılaydın, 2007). Yapay çevre, doğal çevre içinde, insan eliyle inşa edilen, sınırlı bir alandır ve yapay çevrenin var olması için inşa edileceği bir düzleme yani doğal çevreye ihtiyacı vardır. Ancak insanın yerleşik yaşama geçmesi ve kentlerin oluşmasıyla birlikte doğal alanlara tarım, yerleşim, sanayi gibi pek çok farklı işlevde alanın entegre olması, doğal alanların daralması; Sanayi Devrimi'nden itibaren de insanın doğaya olan bağımlılığının büyük oranda zayıflaması (Neyişçi, 2007), yapay çevrenin doğal çevreyi kapsayan bir genişliğe ulaştığının düşünülmesine, hatta doğal ve yapay çevrenin birbirinden ayrı ele alınmasına ve doğal çevrenin çoğu zaman göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bu durumu Güvenç (2007) şöyle açıklamaktadır:

“Yaşadığım ve anımsadığım yakın zamanlara değin “Çevre” kavramı, “doğal ve sosyal olmak” üzere iki ana sınıfa ayrılıyordu. “Doğal çevre”, içinde yer aldığımız ve yaşadığımız yaşam kürenin canlı ve cansız varlık alanlarından oluşan toplam çevre; sosyal çevre ise, doğal çevrenin içinde/üstünde yaşadığımız, insan yapısı kültür çevresi idi. İkinci Dünya Savaşını izleyen soğuk savaş fakat güçlü ekonomik kalkınma döneminde dünya çapında yaşanan olaylar, gelişmeler, ayrımın sınır şartlarını kökten değiştirdi, Yağmur ormanından, çöllere, okyanuslardan kutup altı yörelere kadar, gereksemeler, doğal çevrenin doğallığını deldi geçti, bütün mekânlar ve doğa, hatta uzay şimdi sosyal kültürel çevremiz oldu.” (Güvenç, 2007)

Yapay çevrenin bu denli genişlemesi, hem insanın var oluşundan beri aşına olduğu doğaya temas edebilmesini zorlaştırmakta hem de yapay çevreyi yalnızca insan için değil, doğal çevrede var olan tüm yaşam formları için bir yaşam alanına dönüştürmektedir. Bu bağlamda, yapay çevrenin, hem doğal çevreye ait olan tüm canlılar için hem de insan için ekolojik talepleri karşılayabilecek bir kapsamda, bütünsel bir bakış açısıyla kurgulanması gerekmektedir (Neyişçi, 2007). Bu bütünsel bakış açısını sağlamak için sürdürülebilir mimarlık, ekolojik mimarlık, geotasarım vb. pek çok yaklaşım geliştirilmekte olup bu yaklaşımların temel hedefi, kentler ve çevre koşulları arasındaki karmaşık ilişkileri anlamak ve ekolojik, sosyal ve ekonomik parametrelerin bütüncül bir yaklaşımla ele alındığı, yaşanabilir yapay çevreler tasarlamaktır (Bakır, Canan ve Kalfaoğlu, 2007; Değerliyurt, Çabuk ve Aksu, 2014).

Doğal çevre ve mimarlık arasındaki ilişki genellikle ekoloji bağlamında ele alınmaktadır. Etimolojik kökeni Yunanca ev (oikos) ve anlama (logos) kelimelerinden gelen (Tunçer, 2024) ekoloji, *“canlıların hem kendi aralarındaki hem de çevreleriyle olan ilişkilerini tek tek veya birlikte inceleyen bilim dalı”*dır (TDK). Günümüzde ekoloji, yalnızca doğal çevreye ve doğal değerlerin korunmasına değil, kentsel kalitenin artırılmasına da odaklanmakta olup yaşanabilir çevreler ve kentsel alanlar oluşturmada önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (M.N. Özgezer ve G. Özgezer, 2007). Doğal çevrenin yapay çevreye yansımada ise pek çok yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımları en basit haliyle pragmatik ve romantik yaklaşımlar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bu yaklaşımlardan yalnızca biri doğrultusunda tasarlanmış yapılar olduğu gibi her ikisi doğrultusunda tasarlanmış yapılar da bulunmaktadır. Pragmatik yaklaşımlar, doğadan mümkün olduğu kadar çok fayda sağlamayı amaçlamakta ve doğal çevrenin mimariye hizmet etmesini savunmaktadır. Ağaçlar aracılığıyla ısı ve nem dengesi sağlamak, gölge alanlar oluşturmak, rüzgar yönü, güneşlenme vb. hususlar pragmatik yaklaşımlardır (Güler, 2000). Her tasarımın, doğal çevreye yönelik pragmatik bir yaklaşım benimsemesi beklenmekte olup bu yaklaşım, fiziksel kullanıcı gereksinimlerinin ve konfor şartlarının sağlanmasında oldukça önemlidir. Romantik yaklaşım ise doğal çevre ve yapay çevre arasında uyum sağlamayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda tasarımcı yapıyı tasarlariken doğaya olabildiğince az zarar vermeye çalışmakta, doğal çevreye ait olan kavramları ve doğanın karakterini tasarımına yansıtmaktadır (Güler, 2000). Bu yaklaşıma Wabi-Sabi felsefesini örnek vermek mümkündür. Bu felsefeye göre Japon halkı, iç mekân tasarımında doğayı referans almakta, dekorasyonlarını mevsimlere göre güncellemektedir. Doğadaki değişimler, organik, asimetrik, düzensiz formlar, pürüzlü/kusurlu yüzeyler, renkler, ışık dengesi vb. yaşam alanlarına yansımaktadır. Evler doğayla aynı döngü içinde hareket etmekte, renk değiştirmektedir. Kısacası doğa, yalnızca dış mekânda değil iç mekânda da deneyimlenmekte ve hissedilmektedir (Erbaş ve Söğüt, 2024). Belirtildiği gibi pragmatik ve romantik yaklaşımlar genel bir sınıflandırmayı ifade etmekte olup doğa ve mimarlık ilişkisini araştıran, doğal çevreden etkilenmeye, öykünmeye, öğrenmeye, referans almaya, doğal çevreyi yapay çevreye entegre etmeye yönelik farklı pek çok yaklaşım mevcuttur. Bu yaklaşımlar genellikle biyomimikri, biyomimetik, biyomimesis, mimesis, biyofili, biyomorfî, biyolojik taklit gibi kavramlar altında açıklanmaktadır. Bu kavramlar doğrultusunda inşa edilen pek çok yapı bulunmaktadır. Palmiye ağacından esinlenerek tasarlanan korint sütun başlığı, örümcek ağlarının strüktürel yapısını yansıtan asma germe

sistemleri, deniz kabuğunun doğal formunu yansıtan betonarme kabuğuyla Oceanographic Deniz Müzesi, ağaç strüktürlü taşıyıcılarıyla Stuttgart Havalimanı, bitkisel motiflerin kullanımıyla öne çıkan Art Nouveau akımı, doğayı pek çok bileşeniyle yapıyla bütünleştiren Frank Lloyd Wright'ın Şelale Evi ve daha pek çok yapı doğa ve mimarlık arasındaki ilişkiyi yansıtan örneklerdir (Güler, 2000; Gür, 2016).

4.2.8. Yapay çevre

Yapay çevre ya da yapılı çevre, insanın doğal çevreyi kendi istekleri doğrultusunda dönüştürmeye başlamasıyla oluşan fiziksel bir çevredir (E. Akyüz, 2020). Yapay çevre, doğal çevreden bağımsız değil; aksine, doğal çevrenin içinde ve onun bir parçası olarak varlığını sürdüren bir oluşumdur. Yapay çevreyi oluşturan temel bileşen yapılarıdır. Yapı, *“insan gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik olarak fiziksel bir ortamda, belirli araç-gereç ve teknikte, tasarım düzeninde oluşturulan sistem ya da kuruluş”* (Önel ve Çizmeci, 2007) olarak tanımlanmaktadır. Yapay çevre yalnızca yapılardan ibaret olmayıp; yollar, sokaklar, caddeler, mahalleler, sınırlar, meydanlar, kentsel donatı elemanları gibi diğer pek çok bileşen de yapay çevreyi oluşturmaktadır ve yapay çevre aslında kente karşılık gelmekte, yapay çevreyi oluşturan tüm bileşenler, hem kentsel mekânın bütünlüğünün sağlanmasında hem de kentsel mekânın deneyimlenmesinde, algılanmasında ve kimlik kazanmasında önemli rol oynamaktadır.

Yapay çevre kavramının neyi ifade ettiği zaman zaman belirsizlik yaratmakta; kavramın kentin bütünü mü yoksa yalnızca yapıları mı kapsadığı konusunda karışıklıklara yol açmaktadır. Yapılar, bağımsız anıtlar değildir; kentler de cadde ve sokakların gösterildiği iki boyutlu çizimlerin kağıt üzerindeki kompozisyonu değildir (Çakmaklı, 1992 Akt. Yıldız, 1996). Kent, doğal çevrenin bir parçası olan, yapay çevre bileşenlerinin tamamını içeren bir oluşumdur. Hatta daha geniş bir perspektifle *“yapılı çevreden kasıt mimarının kendisidir”* (Düzenli E. ve Düzenli H. İ., 2007) ve mimarlık, *“tekil yapıdan bütün kente uzanan bir süreci kapsayan, kentin kurulmasından, yapımından sorumlu disiplindir”* (Bingöl, 2007).

Yapay çevrenin oluşumunda ‘tasarım’ önemli bir yer tutmakta olup, iyi ve özgün bir tasarım; işlev, biçim, yapısalılık, estetik ve ekonomi olmak üzere beş temel yaklaşım çerçevesinde şekillenmektedir. Bir tasarım sürecinde önce amaca uygun fonksiyon ve biçim, estetik değerler göz ardı edilmeden belirlenmekte, bu biçimi ayakta tutacak olan taşıyıcı sistem, malzeme, araç-gereç vb. planlanmakta ve bütün bu yapım-üretim-kullanım süreçlerinin ekonomik boyutu hesaplanmaktadır (Önel ve Çizmeci, 2007).

Tasarım sürecinde hem yapıya hem yapay çevrenin bütüne yönelik bir algının ve kimliğin oluşmasında bazı mimari tasarım ilkelerinden yararlanılmaktadır. Bu ilkeler; oran/orantı, esneklik, modülerlik, fonksiyonellik, sağlamlık, estetik, uyum, düzen, biçim, renk, simetri, ritim, ışık gibi tasarım ilkeleridir. Mimari tasarım ilkeleri yalnızca yapı ölçeğinde ilkeler olmayıp kentsel tasarımda da kullanılmaktadır. Belirtilen ilkelere ek olarak; mekânsal kapalılığın sağlanması, içeri-dışarı ilişkisinin sağlanması, kentin okunabilirliğinin sağlanması, sınırların sürekliliği, kentsel dokunun sürekliliği, dolaşımda süreklilik, mekânlar arası süreklilik, görsel aks ve perspektif yaratma, yönlendirme, hizalama işlevsellik, farklı düzlemlerde tasarım yapma, yer düzlemi ve objelerin kullanımı, insan ölçeğini yakalamak, çevresel karakterin korunması ve yer özelliklerinin yorumlanması da diğer kentsel tasarım ilkeleridir (Yıldız, 1996).

Doğal çevre ve yapay çevre kavramlarıyla ilgili değinilmesi gereken önemli husus, akademik yazında yer alan yapay çevre ve yapay kent kavramları ile doğal çevre ve doğal kent kavramları arasındaki farktır. Doğal kent ve yapay kent Christopher Alexander tarafından ortaya atılmış kavramlar olup doğal kent, *“uzun yıllara yayılan bir seyir içinde ortaya çıkan”* (Karatani, 2014) kentleri tanımlarken yapay kent *“tasarımcı ve planlamacılar tarafından bilinçli biçimde yaratılmış”* (Karatani, 2014) olan kentleri tanımlamaktadır. Bu tanımlamaya doğal kent ve yapay kenti birbirinden ayırt etmek için başvuran Alexander, yapay kentlerin *“kentlere özgü özsel bileşenlerden yoksun olduğunu”* (Karatani, 2014) ileri sürmektedir. Hem doğal kent hem de yapay kent doğal çevre ve yapay çevre bileşenlerini içerse de doğal kent ile doğal çevre ve yapay kent ile yapay çevre kavramları birbirleriyle karıştırılmamalıdır.

Yapay çevre başlığına kadar anlatılan tüm ilkeler aslında yapay çevrenin diğer ilkelerle olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Yapay çevre, belirtilen tüm ilkelerden doğrudan etkilediği gibi ilkelerin her biri de yapay çevreyi doğrudan etkilemektedir.

4.2.9. Tehditler

İnsan ya da doğa kaynaklı olarak gelişen tehditler kentlerin biçimlenmesini doğrudan etkileyen önemli kırılma anları olduğu için özel bir başlık olarak ele alınması oldukça önemlidir.

Günümüz kentlerinde bireyin güvenliğini tehdit eden birçok unsur bulunmaktadır. Kentsel mekânda güvenlik; coğrafi koşullar, yapı tasarımı, ulaşım, sosyolojik, ekonomik ve politik dinamikler gibi pek çok faktörü içermektedir. Trafik, yetersiz hijyen koşulları, afetler, hava kirliliği, bozuk yollar, toplumsal şiddet, suç oranları, terör tehditleri, metruk

yapılar ve gasp gibi unsurlar, kent içinde bireyin güvenliğini doğrudan veya dolaylı olarak riske atabilmektedir. Kentte güvenliği tehdit eden unsurlar kentsel kriz olarak da ifade edilmekte olup kentsel krizler; çevre ve iklim krizleri, insan kaynaklı felaketler, doğal afetler ve şoklar, sağlık krizleri ve biyolojik afetler, sektörel krizler, nüfus hareketliliği ve kentleşme krizleri, siyaset, politika ve yönetim krizleri, suç ve güvenlik krizleri ve insan hakları ve kişisel özgürlük krizleri olarak sınıflandırılmaktadır. Bu kentsel krizler genellikle kentlerdeki kötü planlanmış ve kötü yönetilen kentleşmenin şekillendirdiği, zorunlu yerinden edilmeden etkilenen, afetlerden ve iklim değişikliğinden etkilenen, çatışma ve şiddetten etkilenen, karmaşık acil durumlardan etkilenen ve kronik yoksulluk, risk ve güvensizlikten etkilenen kentsel alanlarda görülmektedir (Tekin, 2023). Kentlerde fiziki güvenlik tehditlerin yanı sıra kişinin psikolojik olarak güvenlik duygusunu zedeleyen unsurlar da mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Belirgin ve okunaklı olmayan bir kentsel çevre, algının ve aidiyet hissinin oluşamaması, zihinde yer-yön algısının netleşmemesi gibi durumlar kaybolmaya yönelik bir çağrışıma neden olduğu için bireyin psikolojik olarak kendini güvende hissetmemesine, kaygıya ve korkuya neden olmaktadır (Lynch, 2021).

Doğal çevrenin de insan yaşamını destekleyici, besleyici özelliklerinin yanında bir o kadar yıkıcı etkileri vardır. Gezegenimiz var olduğundan beri bir hareketlilik içindedir ve bu hareketlilik deprem, volkanik patlama, heyelan, yangın, tsunami, fırtına vb. pek çok şekilde kendini göstermektedir. Afetler, AFAD tarafından doğal afetler ve insan kaynaklı afetler olmak üzere iki başlık altında sınıflandırılmaktadır (Tablo 4.5).

Tablo 4.5. Afet türleri (AFAD)

Doğal Afetler	İnsan Kaynaklı Afetler
<u>Yavaş gelişen doğal afetler:</u> Şiddetli soğuklar, kuraklık, kıtlık vb.	Nükleer, biyolojik, kimyasal kazalar
<u>Ani gelişen doğal afetler:</u> Deprem, seller, su taşkınları, toprak kaymaları, kaya düşmeleri, çığ, fırtınalar, hortumlar, volkanlar, yangınlar vb.	Taşımacılık kazaları
	Endüstriyel kazalar
	Aşırı kalabalıktan meydana gelen kazalar
	Göçmenler ve yerlerinden edilenler vb.
Dünyada Gözlemlenen Afet Türleri	
<u>Jeolojik Afetler:</u> Deprem, heyelan, kaya düşmesi, volkanik patlamalar, çamur akıntıları, tsunami	
<u>Klimatik Afetler:</u> Sıcak dalgası, soğuk dalgası, kuraklık, dolu, hortum, yıldırım, kasırga, tayfun, sel, siklonlar, tornado, tipi, çığ, aşırı kar yağışları, asit yağmurları, sis, buzlanma, hava kirliliği, orman yangınları	
<u>Biyolojik Afetler:</u> Erozyon, orman yangınları, salgınlar, böcek istilası	
<u>Sosyal Afetler:</u> Yangınlar, savaşlar, terör saldırıları, göçler	
<u>Teknolojik Afetler:</u> Maden kazaları, biyolojik, nükleer, kimyasal silahlar ve kazalar, sanayi kazaları, ulaşım kazaları	

Bunların her biri kendi başına bir afet değil, yalnızca doğal tehlikelerdir. *“Afetler, doğal tehlikelerin ve insani kırılganlıkların çakışmasının bir sonucudur”* (İnmez, 2011). Bir doğal tehlikenin afete dönüşebilmesi için insani sistemlerle karşılaşması gerekmektedir. Kentle birlikte kentin tüm bileşenleri insani sistemleri ve insani kırılganlıkları ifade etmektedir. İnsani kırılganlıkların her biri insan ve kent için bir tehdit unsuru olmakta ve afetlerin yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Kentleşme, aynı zamanda kırılganlıkların artması anlamına gelmektedir. Kentler nüfus, sınır ve nitelik olarak büyüdükçe ve geliştikçe bu gelişmeyle beraber gelen sorunların etkisiyle, afetler karşısında kentin hasar almaya açık, kırılgan alanları da artmaktadır. Çünkü günümüzde pek çok kent uyum sağlama kapasitesi bakımından oldukça zayıf olup doğanın, toplumsal yapının dinamik ritmiyle başa çıkamamaktadır. *“Doğa, esneklik ve dayanıklılık ilkeleri üzerine çalışır; küçük bir değişimden beklenmedik bir felakete kadar her olaya dinamik bir tepki vererek denge sağlar”*ken (Dreiseitl, 2021) kentler bu esneklikten oldukça uzaktır. Bu durum afet ve kriz anlarında; can ve mal kayıpları, altyapı ve kentsel donatıların zarar görmesi, kamu kurumlarının hizmetlerinin aksaması (eğitim, sağlık, ulaşım, iletişim), ekonomik zararlar, beslenme kaynaklarının zarar görmesi, nüfus hareketleri ve demografik etkiler ve sosyal etkiler olarak sınıflandırılan olumsuz durumların yaşanmasına neden olmaktadır. Tüm bu olası etkilerinden korunmak amacıyla kentlere yönelik bazı çalışmalar yürütülmektedir. Örneğin Japonya Hükümeti tarafından 2011 yılında yaşanan deprem sonrasında ortaya atılan Yedek Kent (Backup City) fikri olası bir afet sonrası Tokyo’ya alternatif bir kent oluşturulması amacıyla ortaya atılmıştır. Benzer şekilde sudan gelebilecek olası felaketleri önlemek amacıyla 2000’li yılların başında Sünger Kent (Sponge City) fikri önerilmiştir (İnmez, 2011; Değerliyurt, 2015; Dreiseitl, 2021; Gürsoy ve Sadioğlu, 2022).

Türkiye afetlerin kentler üzerindeki dönüştürücü etkisinin açık bir şekilde gözlemlendiği ülkelerden biridir. Özellikle deprem afetiyle yok olan veya yeniden şekillenen pek çok kente rastlamak mümkündür. Yakın geçmişte yaşanan Türkiye’nin afetler tarihinde bir milat olarak görülen, 6 Şubat 2023 tarihli, Kahramanmaraş Pazarcık ve Elbistan merkezli, 7.7 ve 7.6 şiddetlerinde peş peşe yaşanan iki deprem, afetlerin kentler ve insani kırılganlıklar üzerindeki etkisini acı bir şekilde göstermektedir. Başta Hatay olmak üzere 11 ilde büyük yıkımlar yaşanmış, pek çok kentin, kent merkezinin, tarihî mirasının neredeyse tamamı yok olmuştur (Şenol Balaban, 2024). Bu konuda verilebilecek bir başka örnek, Kuzey Anadolu Fay Zonu üzerinde yer alan Tokat ili, Erbaa ilçesinde peş peşe yaşanan depremlerin yarattığı sosyo-kültürel ve kentsel etkilerdir. 1939

(Erbaa ve yakın çevresi 5.7), 1939 (Erzincan 7.9), 1940 (Erbaa ve yakın çevresi 6.2), 1941 (Erbaa ve yakın çevresi 5.7), 1942 (Niksar-Tokat 7 ve 7.2), 1943 (Tosya-Ladik 7.2 ve 7.3), 1943 (Erbaa ve yakın çevresi 5.6) ve 1944 (Erbaa ve yakın çevresi 5.5) senelerinde art arda yaşanan yıkıcı depremler neticesinde kentin bulunduğu yerde ayakta kalamayacağı ve taşınması gerektiği kararı alınmıştır. 1944 yılında Bakanlık kararıyla Erbaa ilçesi 2 km güneye taşınmıştır. Deprem riski nedeniyle kentin güneye doğru yayılması önerilse de plansız bir gelişmeyle kent Eski Erbaa yönünde de gelişmeye devam etmiştir. Ancak Belediye tarafından inşa edilen 400 konutluk proje için seçilen yer, kentin güneye doğru gelişmesinde öncü olmuştur. Ayrıca, geniş aile yapısına sahip olan ve bir evde pek çok ailenin yaşadığı Erbaa’da deprem öncesi yaklaşık 800 hane bulunurken, deprem sonrası aileler bölünerek küçük barakalara ayrı ayrı yerleştirilmiştir. Bölgenin yeni yerine taşınmasıyla birlikte aileler ayrı yaşamaya devam etmek istedikleri için hane sayısı 1100’e çıkmıştır. (Yılmaz, Şahin K., Şahin M. H., 2013). Bu örnek, depremin, bir kentin yok olmasına, yeni kentlerin kurulmasına, hatta sosyo-kültürel yapının değişmesine neden olabileceğini; aynı zamanda yerel yönetimler tarafından alınan isabetli kararların da afetlerin yaratabileceği yıkıcı etkiden korunmada önemli bir rol üstlendiğini açık bir şekilde göstermektedir.

Türkiye’nin coğrafi yapısı gereği bir deprem ülkesi olması sebebiyle verilen örnekler depreme odaklanmış olsa da diğer afet türleri de Hem Türkiye’de hem diğer ülkelerde en az deprem kadar kentleri etkilemektedir. Örneğin; 1945’te II. Dünya Savaşı sırasında Hiroşima’ya atılan atom bombası ile birkaç dakika içinde kentin yarısı yok olmuştur (Karayolları Genel Müdürlüğü). 1986’da meydana gelen ve bir nükleer afet olan Çernobil faciası ile Pripyat kentinde yaklaşık 4 bin kilometrekarelik bir alan terkedilmiş olup kent, bugün hayalet şehir olarak anılmaktadır (Kerem, 2024). 2000 yılında Fırat Nehri üzerine kurulan Birecik Barajı’nın sularının yükselmesiyle Şanlıurfa/Halfeti kentinin büyük bir bölümü sular altında kalmış, kent yer değiştirmiş ve başka bir kimlik kazanmıştır (Borazan, 2022). Sonuç olarak, bütün afetler bir kentin fiziki olarak yok olmasına, kültürün ve tarihin devamlılığının ve sürdürülebilirliğinin sekteye uğramasına, kentsel belleğin silinmesine ve kentli bilincinin kökten değişmesine sebep olabileceği gibi yeni bir kentin oluşumunu ve imar faaliyetlerini başlatan, bilinç oluşturan bir tetikleyici de olabilmektedir. Ancak hiçbir zaman afet sonrası planlanmış bir kent ile afet öncesi tarihsel süreklilik ve birikimle oluşmuş bir kentin aynı bakış açısıyla değerlendirilmesi mümkün olmayacak, kentlere yönelik tasarım hassasiyetleri değişecektir. Bu nedenle kentleri değerlendirirken tarihinde yaşadığı afetleri, maruz

kaldığı tehditleri, bunların sonuçlarını ve sonrasında yaşananları incelemeye dahil etmek, kentin bugünkü biçimlenmesini anlamada oldukça önemlidir.

4.3. Bölüm Değerlendirmesi

Kent merkezlerinin değerlendirilmesine ilişkin mevcut literatür incelendiğinde, bu alanların hangi parametreler bağlamında analiz edilmesi gerektiğine dair kapsamlı bir çerçeve sunan bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Mevcut araştırmaların büyük bir bölümü, kent merkezlerini biçimsel özellikleri üzerinden ele almakta; bu da söz konusu mekânların çok katmanlı yapısını göz ardı eden indirgemeci bir yaklaşıma neden olmaktadır. Oysa çalışmanın başında ortaya konulan temel hipotezlerde de vurgulandığı üzere, kent merkezleri yalnızca fiziksel mekândan ibaret olmayan, çok katmanlı, karmaşık yapılardır. Bu karmaşık yapıların analizinde yalnızca tek bir unsur/boyut üzerine yoğunlaşmak, diğer belirleyici ve önemli faktörlerin göz ardı edilmesine yol açarken; bu yapıları oluşturan, biçimlenmesini etkileyen tüm unsurların aynı ağırlıkta ele almak da araştırmanın yoğunluğu içinde kaybolmaya ve yanıltıcı çıkarımlara neden olabilmektedir. Bu nedenle, kent merkezlerinin değerlendirilmesinde hangi ilkelerin, hangi bağlamlarda referans alınması gerektiğini belirlemek, kuramsal ve yöntemsel bir ihtiyaçtır.

Araştırmanın bu bölümünde, söz konusu kuramsal boşluğu doldurmak amacıyla özgün bir yaklaşım geliştirilmiştir. Kent merkezlerinin değerlendirilmesine yönelik ilkelerin belirlenmesinde, panoptik tasarım ilkeleri ile kent merkezlerini tarihsel süreç içinde oluşturan, biçimlenmesini etkileyen unsurlar sentezlenmiş; bu sentez üzerinden, kent merkezlerinin özgün niteliklerini, potansiyellerini ortaya çıkarabilecek ilkeler oluşturulmuştur. Bu ilkelerin oluşturulmasında araştırmanın başında belirlenen düşünsel yol haritası dikkate alınmıştır. Bu bağlamda ilkeler, süreçler üzerine düşünerek, genellemelerden kaçınarak ve ortalama dışı ipuçlarını fark edebilmeye olanak sağlayacak şekilde belirlenmiştir.

İlk aşamada, panoptik tasarım anlayışı ile kent merkezleri arasındaki benzerlikler ortaya konmuştur. Elde edilen bulgular, panoptik tasarım anlayışının ortaya çıkışından çok daha önce, farklı dönemlerde ve coğrafyalarda inşa edilen kent merkezlerinin de benzer düşünsel ilkeler doğrultusunda biçimlendiğini göstermektedir. İkinci aşamada ise, tarihsel süreçte kent merkezlerinin oluşumunu ve biçimlenmesini etkileyen unsurlar ile panoptik tasarım ilkeleri karşılaştırmalı bir analiz yapılarak sadeleştirilmiş, uygun başlıklar altında sınıflandırılmış ve kent merkezlerinin değerlendirilmesine yönelik

ilkeler belirlenmiştir. Son aşamada ise bu ilkelerin her biri mimarlık ve kent bağlamında detaylı bir şekilde açıklanmış, örneklerle desteklenmiştir.

Belirlenen ilkeler yalnızca kent merkezlerinin değerlendirilmesi açısından değil, kent çalışmalarının genelinde karşılaşılan biçimci yaklaşımların ötesine geçmesi, derinlikli analizler yapılabilmesini mümkün kılması, semantik ve sentaktik boyutları bir arada sunması bakımından da öne çıkmaktadır. Bu ilkeler aynı zamanda yalnızca kent merkezleri için değil tüm kent parçaları için de uygulanabilir niteliktedir. Çünkü ikinci bölümde de vurgulandığı üzere, kent merkezlerinin oluşumu, aynı zamanda kentin oluşumu anlamına gelmekte olup kent merkezlerini oluşturan her unsur aynı zamanda kenti de oluşturan unsurlardır. Bu doğrultuda kentin en dinamik ve katmanlı bölümünü temsil eden kent merkezleri için elde edilen bu ilkeler, oldukça kapsamlı bir içeriğe sahip olduğundan, kentin herhangi bir parçası için de kullanılabilir niteliktedir.

Belirlenen ilkeler, tarihsel sürekliliği, anlam değerini, özgünlüğü ve bağlamı dikkate alması bakımından kentsel kimliğin korunmasını gözetten bir değerlendirme zemini de sunmaktadır. Zira geleneksel yaklaşımların büyük bir kısmı yalnızca fiziksel verilere odaklanmakta kentlerin manevi ve anlam boyutunu göz ardı etmektedir. Bu tür yaklaşımlar, özellikle tarihî kent merkezlerinde alınan kararların, geri dönüşü olmayan fiziksel ve sosyo-kültürel yıkımlara neden olmasına yol açabilmektedir.

Söz konusu ilkeler, bir sonraki bölümde ayrıntılı biçimde tanıtılacak olan karto-linkografi modelinde de linkografik temsillerin oluşturulmasında temel altlık olarak kullanılacaktır. Biçimsel ve anlamsal veriyi aynı anda sunmayı amaçlayan bir model olan karto-linkografi modelinde anlamsal boyut bu ilkeler aracılığıyla kurgulanacaktır. Değerlendirme ilkelerinin model ile nasıl bütünleştirildiği, beşinci bölümde “Modelin Kurgulanması” başlığı altında ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Sonuç olarak, bu bölümde geliştirilen kuramsal çerçeve ve belirlenen ilkeler, kent merkezlerine yönelik değerlendirmelerde hem akademik literatüre hem de kentsel planlama süreçlerine referans teşkil edebilecek nitelikte özgün bir katkı sunmaktadır. Geliştirilen ilkeler, yalnızca mevcut durumu anlamaya değil; aynı zamanda gelecekteki müdahalelere yön verecek bütüncül bir bakış açısının inşa edilmesine de olanak tanımaktadır.

5. KENT MERKEZLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK BİR YÖNTEM ÖNERİSİ: KARTO-LİNKOGRAFI

Kentlerin semantik ve sentaktik bütünlük içinde ele alınması gerekliliği araştırmanın her safhasında vurgulamakta olup; çalışmanın çıkış noktası olan panoptik tasarım anlayışı da “bütünü görebilme” ilkesine dayandığı ve kentleri hem anlamsal (semantik) hem de biçimsel (sentaktik) olarak değerlendirmeye imkân tanıdığı için güçlü bir referans kabul edilmiştir. Söz konusu bütüncül bakış açısının yalnızca kuramsal düzeyde değil, araştırmanın yöntem kurgusunda ve geliştirilen model önerisinde de süreklilik göstermesi temel bir ilke olarak benimsenmiştir. Bu kapsamda geliştirilen, karto-linkografi modeli de araştırmanın sürekliliğini sağlayacak şekilde tasarlanmıştır.

Kartografya ve linkografi tekniklerinin sentezinden oluşan modelde; kartografya, modelin biçimsel (sentaktik) boyutunu temsil ederken, linkografi ise anlamsal (semantik) boyutunu temsil etmektedir. Böylece “bütünü görme” ilkesi doğrultusunda kuramsal ve yöntemsel tutarlılık sağlanmıştır. Bu bağlamda, kent merkezlerinin analizine yönelik bir değerlendirme modeli olarak önerilen karto-linkografi modelinin kuramsal temelleri, bileşenleri, nasıl kurgulandığı ve kent merkezlerine yönelik değerlendirme ilkelerinin modele nasıl entegre edildiği, bu bölümde ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

5.1. Kartografya

Kartografya (harita bilimi), harita yapım-kullanım teknolojisi ve sanatını ifade eden bir kavramdır. Harita, insan zihninin, bulunduğu yeri farklı ölçeklerde anlamlandırmasına yardım eden önemli bir araçtır. Haritalama tekniği, oldukça eski iletişim biçimlerinden biri olarak kabul edilmekte; bu tekniğin resim, yazı ve sayı gibi sembolik ifade biçimlerinden de önce geldiği ileri sürülmektedir (Harley, 2018). Araştırmacılara göre kartografik anlayış çocukluk çağında gelişmektedir. Antropoloji ve modern psikoloji alanında yapılan araştırmalar, haritaların farklı kültürler ve ırklar arasında ortak bir dil oluşturduğunu; yazmak, okumak gibi eylemlerin belli bir sosyal ve teknik gelişmişlik gerektirirken, harita yapma ve okumanın ise neredeyse erken çocukluk yaşlarından itibaren sahip olduğumuz bir yeti olduğunu ortaya koymaktadır (Harley, 2018; Koç ve Bulut, 2014).

İnsanın mekân kurma konusunda yaratılıştan gelen içgüdüğü ne kadar kuvvetliyse, mekâna dair görsel bir ifade oluşturma eğilimi de o kadar kuvvetlidir. Bu eğilimin arkasında yalnızca bulunduğu yeri belgeleme amacı yoktur. İnsan, kendisine fayda

sağlayan bir yeri yeniden bulabilmek, zarar gördüğü bir yeri hatırlamak, hayatta kalabilmek, beslenebilmek, keşfetmek ve daha pek çok şey için bulunduğu çevreyi görsel bir şekilde ifade etmeyi denemiştir (Sarigül, 2021).

En basit ve ilkel haritalar İlk Çağ'da çamurdan tabletler üzerine taslaklar şeklinde yapılmıştır (Şekil 5.1). Orta Çağ ile birlikte harita yapımında önemli gelişmeler yaşanmış; Yeni Çağ'da ilk Türk kartograf olan Piri Reis'in de katkılarıyla kartografya bilimi önemli ölçüde gelişmiştir (Sever, 2018).

Şekil 5.1. Tarihî en eski haritası kabul edilen Çatalhöyük haritası (E. S. Özcan, 2013)

Kartografya bilimi kapsamında üretilen ürünlere harita adı verilmektedir. Harita, *“yeryüzünün tamamının ya da bir bölümünün kuşbakışı görünüşünün belli ölçekte (oranda) küçültülüp bir düzlem üzerine aktarılmasıyla elde edilen çizimdir”* (Sever, 2018). Haritanın ölçeksiz olanı ise kroki olarak adlandırılmaktadır. Haritalar genellikle ölçeklerine ve konularına göre haritalar olmak üzere iki kategoride incelenmektedir (Sever, 2018). İyi bir harita doğru, güvenilir, noksansız, amaca uygun, açık, kolay okunabilir ve estetik olmalıdır (Kartal, 2021).

Haritalar yalnızca coğrafi verileri gösteren araçlar değildir. Doğru kurgulanmış haritalar, birçok şey arasındaki ilişkiyi basit, anlaşılır ve evrensel bir dille sunarak, bütüncül bakabilmeye olanak tanıyan oldukça güçlü temsillerdir. Her konuya uygun bir harita üretebilmek mümkündür. Bir davranışın yaş gruplarına göre dağılımı, bir bitki türünün dünya genelindeki yetişme alanları, bir ürüne yönelik kullanıcı profili, afet riskleri, tarihsel bir süreç, bir tasarımın gelişim aşamaları, mimari tasarım sürecinde çizilen eskizler, şemalar, planlar ve daha pek çok konuda kartografik temsiller

yönde süreklilik gösteren şekillerin bir bütün olarak algılandığını, **basitlik yasası**, bireyin her zaman basit olanı algılama eğiliminde olduğunu anlatmaktadır (Koç ve Bulut, 2014).

Tüm bu algısal süreçler göz önünde bulundurulduğunda, haritaların yalnızca bilgi sunan teknik araçlar değil, aynı zamanda görsel ve kavramsal çeşitliliğiyle birer tasarım ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Coğrafyacılar kartografyayı genellikle teknikler bağlamında ele alsa da tarih boyunca ünlü haritacılar, hazırladıkları haritalara topografik özelliklerin yanı sıra kent tasvirleri, giysiler, bitkiler, hayvanlar, portreler gibi çeşitli resimler ve bezemeler ekleyerek sanatsal özellik kazandırmışlardır (Renda, 2007).

Bu doğrultuda, kartografik temsillerin hem estetik hem de işlevsel yönleri göz önünde bulundurularak; daha güçlü bir algı boyutu, ifade biçimi ve estetik değer için dikkat edilmesi gereken hususlar şöyledir:

- Öncelikle konuya uygun temsil çeşidi (harita, diyagram, şema, grafik vb.) belirlenmelidir. Seçilecek temsil türü algıyı ve aktarılmak istenen bilgiyi doğrudan etkilemektedir.
- Haritalarda tarama, gölgelendirme, kabartma, izohips ve renklendirme vb. grafik ifade biçimlerine sıklıkla başvurulmakta, veriyi temsil etmesi için çeşitli semboller kullanılmaktadır. Kullanılan sembollerin ve grafik ifade biçimlerinin açıklandığı tablo ise lejant, açıklamalar, referanslar, anahtar tablosu gibi farklı şekillerde isimlendirilmektedir (Sever, 2018) Kullanılacak olan renk, sembol, yazı, tarama gibi ifade biçimlerinin, anlatılmak istenen konuya uygun bir algı oluşturmaya dikkat edilmelidir.
- Kartografik temsil, anlatılmak ve vurgulanmak istenen veriyi ön plana çıkacak şekilde tasarlanmalı; temsilin ilk bakışta sunması beklenen bilginin ne olması gerektiği iyi analiz edilmelidir.
- Temsilin sunumunda görsel denge sağlanmalıdır. Başlık, ölçek, lejant, kullanılan görsellerin büyüklükleri, yazı puntosu ve yönü gibi pek çok unsur denge içinde konumlandırılmalıdır. Her biri okunaklı olmalı, ancak bütünün dengesini bozacak bir büyüklükte ve konumda olmamalıdır.
- Kullanılan görsel sembollerle zemin arasındaki ilişkiye dikkat edilmelidir.
- Zeminde altlık olarak kullanılan harita/temsil yalnızca referans niteliğindeyse, bu durumda zemin; renk, doku, parlaklık, doygunluk vb. bakımından baskın olmamalı, vurgulanması gereken görsel semboller ise uygun renkte, biçimde ve büyüklükte olmalıdır.

- Birbirine yakın renkler, çizgi kalınlıkları, dokular ve semboller kullanılmamalıdır.
- Karmaşadan kaçınılmalıdır. Bir temsil üzerinde pek çok şeyi aynı anda anlatmaya çalışmak, gereğinden fazla detay vermeye çalışmak, çok çeşitli renk/desen/tarama/şekil gibi ifade biçimlerine yer vermek temsilde görsel karmaşaya neden olacak, temsilin algılanmasını güçleştirecektir.

5.2. Linkografi

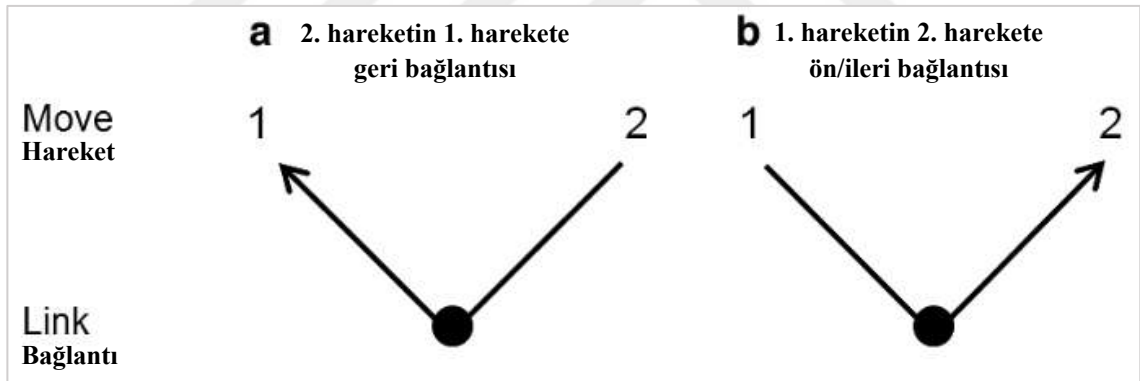
Linkografi, 1990’larda Gabriela Goldschmidt tarafından ortaya atılan, tasarımcının üretkenliğini, tasarım sürecini ve bilişsel faaliyetlerini analiz etmeye yarayan özgün bir tekniktir. Goldschmidt (2014) linkografiyi “*tasarımcının belirli bir anda içinde çalıştığı çok küçük bir tasarım alanının genişletilmiş bir tasviri*” olarak tanımlamaktadır. Linkografi, bağlamında üretilen grafik temsiller linkograf olarak adlandırılmaktadır. Bir linkograf, tasarım hareketlerini/hamlelerini ve bu hamleler arasındaki bağlantıları/ilişkileri göstermektedir. Hamlelerin belirlenmesi (segmentasyon), hamleler arasındaki bağlantıların değerlendirilmesi (kodlama) ve ortaya çıkan linkografin anlamının yorumlanması (analiz) her tasarım ürünü için farklılık göstermektedir (Kan ve Gero, 2008).

Her tasarım, kendine has doğası ve kapsamı bakımından farklılıklar içermekte olup bir tasarım sürecindeki en önemli şey; bu farklılıklara yönelmek ve tasarımı oluşturan unsurları bir araya getirerek somutlaştırılmak yani sentez ya da entegrasyonu sağlamaktır. Bu süreç oldukça karmaşık olup pek çok gereksinimin ve çözüm önerilerinin bütünleştirilmesi gerekmektedir (Goldschmidt, 2014). Linkografi, bu karmaşık süreci yönetmede ve sentez ya da entegrasyonun sağlanmasında büyük kolaylık sağlamakta; her tasarım probleminin özgün doğasına uyum sağlayabilecek esneklikte, geliştirilebilir ve uyarlanabilir bir teknik olarak öne çıkmaktadır.

Linkografi ile bir tasarım ürününe dair herhangi bir tasarım protokolünü incelemeyen, tasarımın hikayesini bilmeden; tasarım süreci, tasarım kararları, kararların birbiriyle bağlantısı gibi konular hakkında yorum yapabilmek, tasarımın sonucuna dair öngöründe bulunabilmek mümkündür. Bu yönüyle linkografi, henüz tasarım aşamasında eksiklikleri keşfetmek, konuyu bütünüyle ele alabilmek ve daha karmaşık etkileşimlerin bütünüle ilişkisini görmek açısından tasarımcılara önemli faydalar sağlamaktadır (Kan ve Gero, 2008; Hsieh ve Chang, 2017).

Bir linkografin hazırlanmasında bazı temel yaklaşımlar ve ifade biçimleri bulunmaktadır. Şekil 5.4’te bir linkografin nasıl oluşturulacağına dair temel altlık

İki hareket arasında sağa doğru kurulan bağlantılar **ileri/ön bağlantı (forelink)**, sola doğru kurulan hareketler ile **geri bağlantı (backlink)** olarak adlandırılmaktadır (Şekil 5.5). Bağlantıları ön ve geri olarak adlandırmanın bir önemi vardır: Tasarım süreci rastgele başlayan bir süreç değildir. Bir başlangıç noktası vardır ve kararlar, fikirler bu noktadan başlayarak kademeli olarak ilerlemektedir. Hareketlerin belirli bir kademede ilerlemesi ve önceki ya da sonraki hareketle ilişkisinin düşünülerek sıralanması önemlidir. Bir tasarım hareketi kendinden sonraki hareketle ilişkiliyse ileri bağlantı, önceki hareketle ilişkiliyse geri bağlantı oluşturmaktadır. Tasarım hareketleri arasındaki bağlantılar, tasarımda uyumu sağlamaktadır. Bir hareket çoğunlukla tek başına bir şey ifade etmezken birbiri üzerine eklenerek ilerleyen hareketler bütünde çok şeyi temsil etmektedir. Bağlantıların anlamlı bir örüntü oluşturması için tasarım hareketlerinin sıralı bir şekilde ele alınması önemlidir. Tasarım hareketlerinin bir süreci ifade edecek şekilde, tasarıma uygun bir biçimde sıralanması; bağlantı modellerinin doğru bir şekilde belirlenmesini ve linkografin kolaylıkla yorumlanmasını sağlamaktadır. (Goldschmidt, 2014).

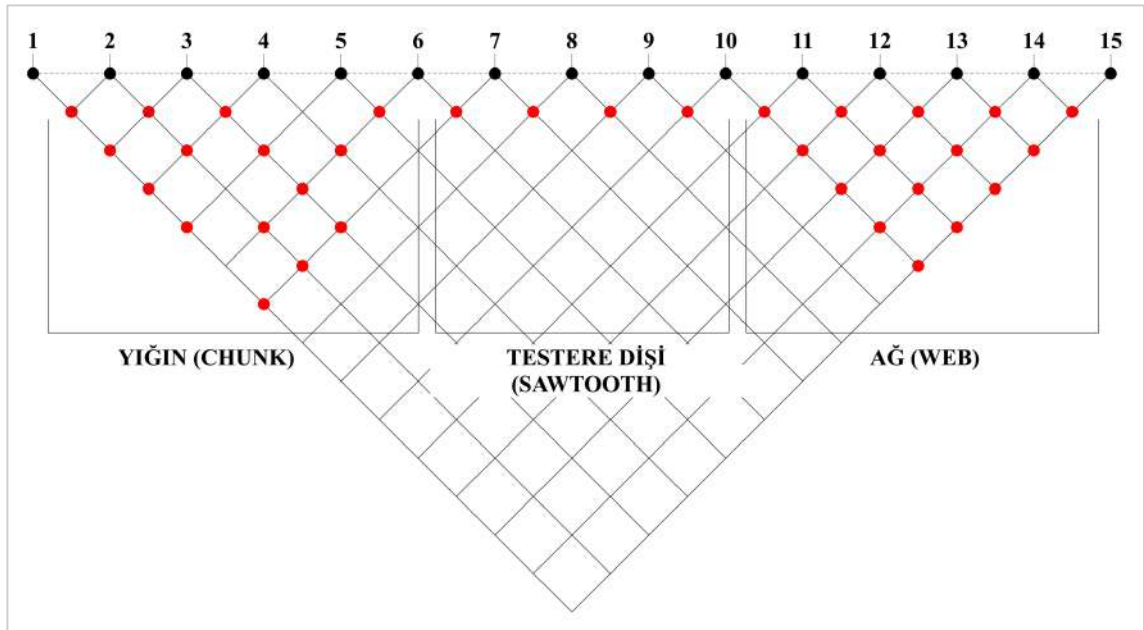

Şekil 5.5. Geri bağlantı ve ön/ileri bağlantı (Goldschmidt, 2014)

4. Tasarım hareketleri arasında bağlantılar kurulduktan sonra kritik hareketler belirlenmelidir. Bazı tasarım hareketleri çok fazla ileri harekete, geri harekete veya her ikisine de sahip olabilmektedir. Böyle hareketler **kritik hareket (critical moves/CM)** olarak adlandırılmaktadır. Hiçbir şekilde ileri ya da geri bağlantı kurmayan tasarım hareketleri ise **yetim hareketler** olarak adlandırılmaktadır. Kritik hareketler tasarım sürecine dair önem teşkil eden hareketler olarak görülürken yetim hareketler, tasarım sürecine etkisi olmayan hareketler olarak görülmektedir (Goldschmidt, 2014).

5. Son adım, bağlantı modelinin yorumlanmasıdır. Tasarım hareketleri arasındaki bağlantı modelleri Şekil 5.6'da görüldüğü gibi üçe ayrılmaktadır: **Yığın modeli (chunk)**,

birbirini izleyen hareketler arasında kendi aralarında bağlantılar oluşturan, diğer hareketlerle gevşek bağlantı kuran ya da hiç bağlantı kurmayan bir modeldir. **Testere dişi modeli (sawtooth)**, bir hareketin bir sonrakiyle doğrusal şekilde bağlantı kurduğu bir modeldir. Bir hareket diğerine yol açmaktadır ve bütünsel bir bakış açısı olmaksızın bir önceki ya da sonraki harekete verilen tepkiyi ifade etmektedir **Ağ modeli (web)** ise az sayıda hareket arasında çok sayıda bağlantı kurulan modeldir. Belirli bir konunun ayrıntılı bir biçimde incelendiğini ve birbiriyle uyumlu olduğunu ifade etmektedir (Goldschmidt, 2014).

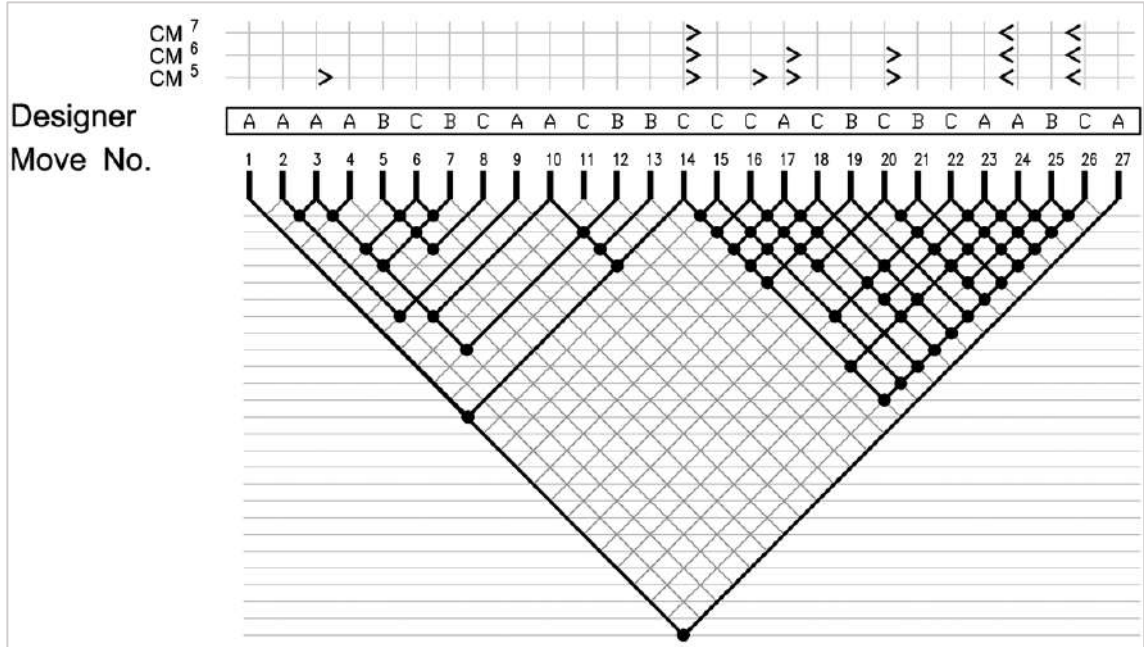

Şekil 5.6. Bağlantı modelleri (Goldschmidt (2014))'ten referansla yazar tarafından hazırlanmıştır

Tüm bu aşamalar bir linkograf üzerinden örneklenecek olursa; Şekil 5.7'de görülen linkograf, üç tasarım öğrencisinin park, plaj gibi açık alanlarda sigara içen kişiler için taşınabilir kül tablası tasarlama sürecini ifade etmektedir.

“Move no” bölümünde yazan sayılar, ortaya atılan tasarım fikirlerini/önerileri ifade etmekte; kül tablası tasarımı için 27 farklı fikrin sunulduğu anlaşılmaktadır. “Designer” bölümünde yazan A, B ve C harflerinin her biri ise bir tasarımcıyı temsil etmekte; tasarım sürecinde yer alan 3 tasarımcı olduğunu göstermektedir. Her sayının yani tasarım hareketinin/önerisinin üzerinde önerinin ait olduğu tasarımcının kodu yazmaktadır. CM^{5,6,7} yazan satır ise kritik hareketleri ifade etmektedir. Kritik hareketlerde 5, 6, 7 sayısı maksimum bağlantı sayısına göre belirlenmektedir. Bu tasarım sürecinde bir tasarım önerisi en çok 7 ileri ya da geri bağlantı yapmaktadır. 6 bağlantı ve 5 bağlantı yapan tasarım önerileri de kritik hareket olarak kabul edilmektedir. Minimum kritik

hareket sayısını belirlemek tasarımcıya bağlıdır. Ancak kritik hareketler skalasını geniş tutmanın tasarım sürecinde yanılığlara sebep olacağı unutulmamalıdır (Goldschmidt, 2014).

Şekil 5.7. Tasarım öğrencilerinin kül tablası tasarımına yönelik hazırlanmış linkograf (Goldschmidt, 2014)

Kül tablası tasarımına ait bağlantılar incelendiğinde (Şekil 5.7) linkografin ikiye bölündüğü, 1-14 nolu hareketler ve 14-27 nolu hareketler arasında ayrı ayrı yoğunlaşan bir etkileşim olduğu görülmektedir. Bu durum 14 nolu hareketten itibaren tasarıma dair başka bir düşünce döngüsüne geçildiğini ya da bir şekilde tasarım sürecinin kesintiye uğradığını göstermektedir. 14-27 nolu hareketler arasındaki etkileşim ilk bölüme göre çok daha yoğundur. Bu, 14 nolu hareketten itibaren çok daha etkili tasarım önerilerinin ortaya atıldığı anlamına gelmektedir. 11 nolu tasarım önerisinin hiç bağlantısı olmadığı görülmektedir. Bu tasarım önerisi kül tablası tasarımında yağmur yağarsa ne olacağına yönelik bir soru içermektedir. Bu fikri ortaya atan tasarımcı tasarlanacak kül tablasının bütün hava koşullarına uygun olması gerekliliğini düşününce bu tasarım önerisi etkisiz bir öneriye, yani yetim harekete dönüşmüştür. 14-19 arası tasarım önerileri birbirleriyle ağ tipi model denilen sıkı etkileşim kurarken 20 nolu öneri ile bu etkileşim kesilmiştir. Çünkü 14-19 arası öneriler ağır sigara içicilerine odaklanırken 20 nolu öneri ortalama içicilere odaklanmaktadır. Etkileşimdeki kesintinin nedeni oldukça açıktır (Goldschmidt, 2014).

Temel altlık (Şekil 5.4) ve kül tablası örneği (Şekil 5.7) üzerinden bir linkografin nasıl kurgulanacağı, yorumlanacağı ve tekniğin nasıl çalıştığı bir “tasarım ürünü” bağlamında kısaca özetlenmiştir. Tekniğe “kent” bağlamında yaklaştığımızda ise linkografinin herhangi bir kent parçası üzerinde uygulanmış örneğine henüz rastlanmamıştır. Bu araştırma ile linkografi tekniği kentlere uyarlanmış ve farklı bir teknikle sentezlenerek yeni bir model önerisi ortaya konulmuştur. Linkografinin kentlere nasıl uyarlandığı ve kartografi tekniği ile nasıl sentezlendiği “**Karto-Linkografi Modeli**” başlığı altında detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

5.3. Karto-Linkografi Modeli

Mimarlık ve kent çalışmaları alanında görsel ifade teknikleri büyük önem arz etmekte olup, çizimler, haritalar, şemalar, diyagramlar gibi çeşitli kartografik temsiller en güçlü ifade araçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Kartografik temsiller bir yerin biçimsel özelliklerinin, morfolojik gelişiminin ifadesinde son derece etkili olsa da bir yerin öyküsünü, tarihsel gelişimini ve anlamsal boyutunu yansıtmada, yani yazılı verinin ve bağlamsal bilginin ön plana çıktığı durumlarda yetersiz kalabilmektedir. Bu noktada bütüncül bakış sunabilen bir ifade modeline ihtiyaç duyulmaktadır. Bütüncül bakış açısının sağlanabilmesi, araştırmanın kuramsal çerçevesinde olduğu kadar sunulan model önerisinde de çok önemlidir. Çünkü Gestalt kuramcılarına göre insan parçaları görmekten çok bütünü algılama eğilimindedir. Parçaları algılamak, ayrıntılara yönelmek bütünü algılamaktan daha sonra gelmektedir (Şanlı, 2021). Bu bağlamda geliştirilen karto-linkografi modeli, insanın algı mekanizmasına uygun bir görsel ifade biçimi olup ihtiyaç duyulan bütüncül bakış açısını sağlamaktadır.

Karto-linkografi modeli, kartografya ve linkografi tekniklerinin senteziyle oluşan kentsel ölçekte uygulamak üzere tasarlanmış bir model önerisidir. Bu model önerisinde, kartografik temsil ve linkograf olmak üzere iki farklı görsel ifade biçimi bir arada yer almaktadır. Kartografik temsiller, verilerin kent üzerindeki biçimsel (sentaktik) etkilerini ifade ederken, linkograflar anlamsal (semantik) etkilerini bir başka ifadeyle sürecin hikayesini ifade etmektedir. Elde edilen karto-linkograf her detayı bir arada görebilmeye, değerlendirebilmeye ve yorumlayabilmeye olanak sağlamaktadır.

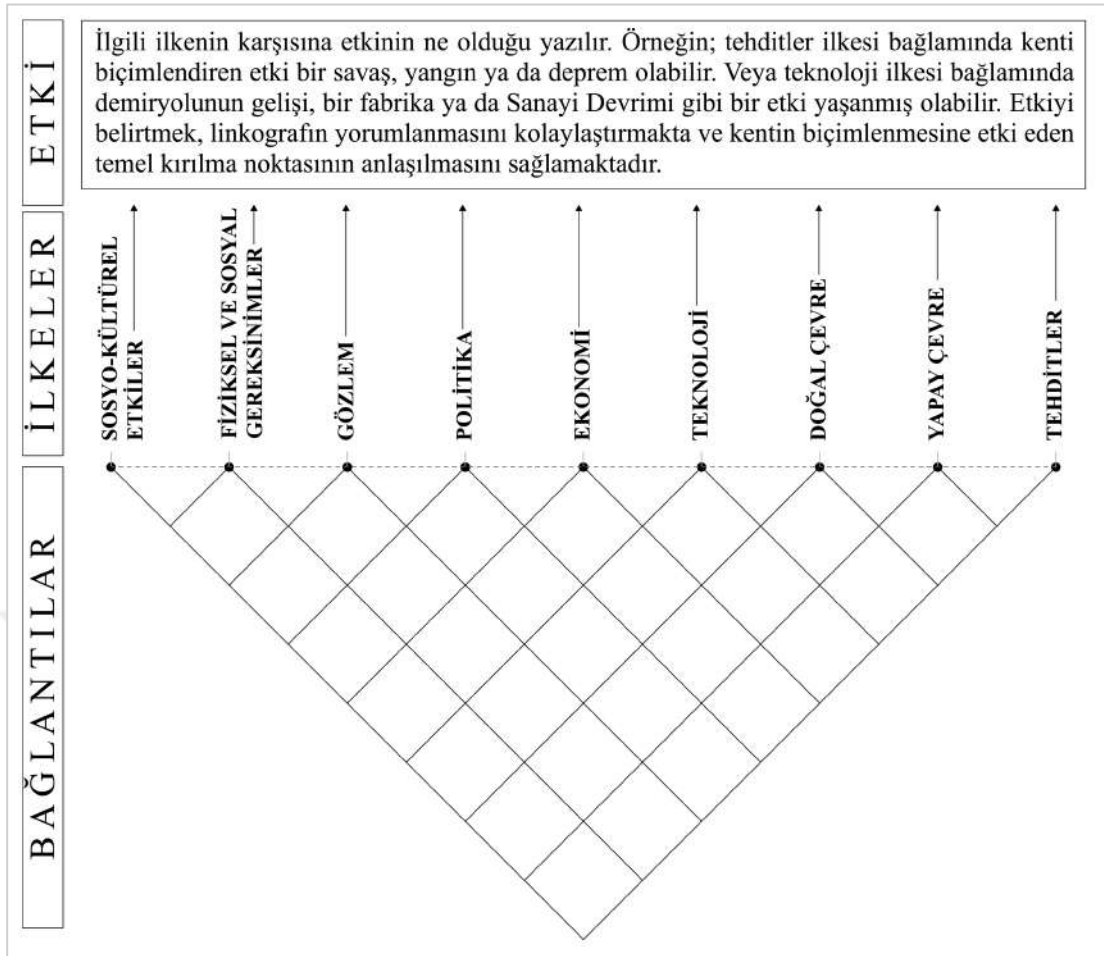
Modelin Kurgulanması

Karto-linkografi tekniği iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama kartografik temsillerin, ikinci aşama ise linkografin hazırlanmasıdır. Kartografik temsillerin nasıl

hazırlanması gerektiği Bölüm 5.1’te detaylı bir şekilde anlatılmış olup, ilgili bölümde belirtilen kurallar Karto-linkografi modeli bağlamında hazırlanacak olan kartografik temsiller için de geçerlidir. Linkografların hazırlanma aşamaları ise şöyledir:

Linkografi tekniği, karto-linkografi modelinin semantik (anlamsal) boyutunu temsil etmektedir. Bu bağlamda ilk sorgulanması gereken; bir kentin anlamsal boyutunun nasıl ve hangi unsurlar bağlamında ele alınacağıdır. Bir kentin anlamsal boyutunun ifade edilmesinde üç temel unsur gereklidir: Zamansal veriler, kırılma noktaları ve değişimin hangi mekânsal düzlemde ve bağlamda gerçekleştiği bilgisi. Kronolojik akış içerisinde kentin biçimlenmesine yön veren olayların ve bu olayların bağlamsal ilişkilerinin grafiksel olarak sunulması, kentin semantik boyutunun ortaya konulması açısından oldukça etkilidir. Bu bağlamda karto-linkografi modeli kapsamında kullanılacak olan linkografi tekniği kentsel mekâna uyum sağlayacak şekilde güncellenmiştir. Klasik linkografya yer alan tasarım hareketleri, tasarımcı, kritik hareketler ve bağlantı modelleri yerini ilkeler, etki, bağlantılar ve etkileşim seviyelerine bırakmıştır.

Karto-linkografi bağlamında kurgulanacak bir linkograf, temelde ilkeler, etki ve bağlantılar olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır (Şekil 5.8). **İlkeler** bölümü tez kapsamında belirlenen, Bölüm 4.1’de detaylı bir şekilde açıklanan, kent merkezlerine yönelik değerlendirme ilkelerinden oluşmaktadır. **Etki** bölümünde, ilgili ilke bağlamında kent merkezinin biçimlenmesini etkileyen, kırılma noktası denilebilecek olay/etki kısaca belirtilmektedir. **Bağlantılar** bölümünde ise ilkeler arasındaki etkileşimler ve etkileşim seviyeleri gösterilmektedir.

Şekil 5.8. Karto-linkografi modeli kapsamında hazırlanan bir linkografin nasıl kurgulanacağını gösteren temel altlık (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Şekil 5.8’de belirtilen altlık üzerinden bir linkografin hazırlanmasında izlenecek adımlar şöyledir:

1. Öncelikle karto-linkografi modelini kullanacak olan araştırmacının çalıştığı alan hakkında verileri toplaması, kent biçimlenmesine etki eden önemli kırılma anlarını tespit etmesi gerekmektedir. Bu veriler hem kartografik temsillerin hem de linkografin hazırlanmasında gerekli olan bilgileri içermektedir.

2. Araştırmacı, topladığı verileri belirlenen ilkeler doğrultusunda kategorize etmelidir. İlkelerin belirlenmesi için herhangi bir çalışma yapılmasına gerek yoktur. Bu tez kapsamında oldukça detaylı bir şekilde kent merkezlerinin oluşum süreçleri incelenmiş, hangi unsurlar bağlamında biçimlendiği tespit edilmiş ve elde edilen veriler farklı bakış açılarıyla sentezlenerek kent merkezlerine yönelik değerlendirme ilkeleri belirlenmiştir (Bölüm 4.1). Bu ilkeler yalnızca kent merkezleri için değil herhangi bir kent parçası için de uygulanabilir niteliktedir. Aynı zamanda bu ilkeler gerektiğinde kolaylıkla güncellenebilmektedir. Bu güncelleme linkograf için hiçbir sorun teşkil

etmemektedir. Linkografi tekniği, esnek ve uyarlanabilir yapısı ile güncellemeler için oldukça uygun bir tekniktir.

3. Belirlenen ilkeler doğrultusunda bir linkograf hazırlanabildiği gibi tek bir ilke özelinde linkograf hazırlamak da mümkündür. Örneğin kent merkezine yönelik sosyo-kültürel etkiler üzerine detaylı bir çalışma yapılmak isteniyorsa; sosyo-kültürel etkiler ilkesi; inanç, toplum, eğitim, kimlik, bellek, katılım, iş birliği gibi pek çok alt unsur bağlamında genişletilerek bir linkograf kurgulanabilmektedir. Bu bağlamda linkografi tekniği araştırmacıya oldukça esnek bir çalışma alanı sunmaktadır.

4. Değerlendirme ilkelerinin hangi sıralamayla dizileceği oldukça önemlidir. En doğru bakış açısını ve yorumu sağlayacak olan dizilim, ilkelerin kronolojik sıralamayla dizilmesidir. Tarihî veriler kronolojik olarak sıralanmalı, ilkeler bağlamında kategorize edilmeli ve ortaya çıkan kronolojik akışa göre ilkelerin dizilimi sağlanmalıdır. Örneğin⁴ Şekil 5.9’da Selçuklu döneminde Konya kent merkezine yönelik hazırlanmış iki farklı linkograf görülmektedir. Bu linkograflardan soldaki ilkelerin kronolojik akışa uygun sıralandığı bir linkografken, sağdaki ilkelerin rastgele sıralandığı bir linkografır. Kronolojik akışa uygun olan soldaki linkografin belli bir yerde yoğunlaşan okunaklı bağlantıları ve ilkelerin koyudan açığa doğru ve kronolojik olarak sıralanması Selçuklu döneminde Konya kent merkezi hakkında çıkarımlarda bulunulmasına olanak tanırken, sağdaki linkografıta ilkelerin karışık sıralanması, renk sıralamasında bir düzen olmaması ve bağlantı modellerinin linkografin tümüne yayılarak karışık bir örüntü oluşturması, çıkarım yapmayı güçleştirmektedir.

⁴ Modelin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, varsayımlara dayalı ya da tüm boyutlarıyla incelenmemiş alanlara ait örneklerin kullanımından kaçınılmış; metin içerisinde yer verilen örnekler doğrudan alan çalışmasından seçilmiştir. Bu sayede hem modelin kurgulanma süreci derinlemesine bir araştırma ile sınanmış, hem de araştırmacı, verilen örnekleri ayrıntılı tarihî verilerle karşılaştırmak istediğinde, ihtiyaç duyduğu verilere alan çalışması aracılığıyla kolaylıkla ulaşabilmesi sağlanmıştır.

Şekil 5.9. Selçuklu dönemi Konya kent merkezinin biçimlenmesini anlatan iki linkograf; soldaki ilkeleri kronolojik akışı uygun sıralanmış, sağdaki ilkeleri rastgele sıralanmış (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

5. İlkeler sıralandıktan sonra etki bölümüne ilgili etkinin/olayın kısaca yazılması önemlidir. Örneğin tehditler ilkesi bağlamında kenti biçimlendiren etki bir savaş, yangın ya da deprem olabilir. Teknoloji ilkesi bağlamında demiryolunun gelişi, bir fabrika ya da Sanayi Devrimi gibi bir etki yaşanmış olabilir. Etki her ne ise (ok işaretinin ↑) karşısına kısaca yazmak, linkografin yorumlanmasını kolaylaştıracak ve kentin biçimlenmesine etki eden temel kırılma noktalarının anlaşılmasını sağlayacaktır (Şekil 5.8)

6. Son aşama, ilkeler arasındaki bağlantıların kurulmasıdır. Standart bir linkografda tasarım hareketleri arasında bağlantılar kurulmakta ve bu bağlantılar ön/ileri ve geri bağlantılar olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlantılar bir tasarım kararının doğru aşamada alınıp alınmadığının ve önceki ya da sonraki kararları nasıl etkilediğinin görülmesi açısından önemlidir. Ancak karto-linkografi modeli bağlamında kurgulanacak olan linkograflarda ileri/geri bağlantı modellerinin incelemesine gerek yoktur. Çünkü tarih, kendi iç dinamikleri doğrultusunda belirli bir zaman dizgesi içerisinde ilerlemekte, bu bağlamda belirlenen ilkeler de söz konusu tarihsel akışa uygun şekilde kronolojik olarak sıralanmaktadır. Tarihsel akış içinde olan bir olayın doğru zamanda olup olmadığı üzerinde düşünmek anlamsızdır. Burada önemli olan ilkeler arasındaki etkileşimin sorgulanmasıdır. Bu nedenle bu aşamada linkografi tekniği güncellenerek ön/ileri bağlantılar yerine etkileşim seviyeleri eklenmiştir.

İlkeler arasındaki etkileşim; birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü seviye etkileşim olmak üzere dört seviyeden oluşmaktadır. Etkileşim seviyeleri, etkileşim derecesine göre koyudan (en etkili) açığa (etkisiz) giden bir renk tonlaması olan daireler (●●●○) kullanılarak ifade edilmektedir. Bu tonlama farkı, linkografin bütününe bakıldığında etkileşimin yüksek ya da düşük olduğu alanların doğrudan fark edilmesini sağlamaktadır.

Etkileşim seviyelerinin belirlenmesinde yapılacak en temel hata, iki ilkenin birbirini etkileyip etkilemediğini sorgulamaktır. Eğer bu soruya odaklanılırsa hazırlanan linkograf oldukça öznel bir bakış açısının ürünü olacaktır. Herhangi bir kent merkezine yönelik yapılan bir çalışmada, zaman, mekân ve bağlamdan bağımsız bir şekilde, örneğin sosyo-kültürel etkiler ilkesi ile yapay çevre ilkesi arasındaki etkileşim sorgulanırken eğer yaklaşım **“bu iki ilke birbirini etkiler mi”** şeklinde olursa cevap çoğunlukla **“evet”** olacaktır. Hatta bu sorunun tüm zamanlar için cevabı çoğunlukla evettir. Ancak bazı araştırmacılara göre cevabın değişebilme ihtimali de vardır. Bu tür öznel bakış açıları çeşitli tartışmaların doğmasına, yapılan çalışmanın bilimsel bir yaklaşımdan uzaklaşmasına neden olacaktır. Aynı zamanda bu yaklaşım, linkografi bağlamdan koparacaktır. Doğru yaklaşım **“iki ilkenin etkileşimi sonucu ilgili kent merkezinin biçimlenmesinde belirgin bir değişim olmuş mu”** olmalıdır. Alınan cevap, uygun olduğu etkileşim seviyesi doğrultusunda linkografa işaretlenmelidir. Bu sorunun cevabı tarihî verilerle kanıtlanabilir nitelikte olacağı için öznel bakış açısından doğan tartışmaların önüne geçilmiş olacaktır.

Etkileşim seviyeleri ise şöyledir:

Birinci seviye etkileşim: İki ilke arasındaki etkileşimin, kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime yol açması durumudur. Bir etkileşimin birinci seviye olabilmesi için kentin biçimlenmesinin doğrudan etkilenmesi, kent için kırılma noktası niteliğinde bir değişime neden olması, etkinin tarihî verilerle kanıtlanabilmesi ve öznel bakış açılarıyla yorumlanmaya ya da çarpıtılmaya açık olmaması önemlidir. Örneğin tehdit ilkesi bağlamında meydana gelen bir depremin kenti büyük oranda yok ederek yapay çevreyi doğrudan etkilemesi, tehditler ve yapay çevre ilkeleri arasında birinci seviye etkileşime neden olmakta ve bu etkileşim kent biçimlenmesine doğrudan yansımaktadır. Başka bir örnek olarak; bir yerin uygun coğrafi koşullara sahip olması neticesinde yerleşim alanı olarak seçilmesi doğal çevre ve yapay çevre ilkeleri arasında birinci seviye etkileşime neden olmakta ve bu etkileşim kent biçimlenmesine doğrudan yansımaktadır.

İkinci seviye etkileşim: İlkeler arasındaki etkileşimin kenti mecburen ya da doğal olarak etkilemesi durumudur. İkinci seviye etkileşimler, birinci seviye etkileşimler kadar kırılma noktası niteliğinde, radikal sonuçları olmasa da göz ardı edilmemelidir. İkinci seviye etkileşime dair en önemli husus öznel yargılardan kaçınılması ve etkileşimin ilgili dönem bağlamında ve yere özgü değerlendirilmesidir. Örneğin çalışma yapılan alanda kent biçimlenmesini doğrudan etkileyen politik/siyasi bir etki yoktur. Ancak bilindiği

üzere kent bağlamında alınan her karar (bir binanın inşa edilmesi ya da bir ağacın kesilmesi bile) temelde politiktir. Burada politika ilkesini göz ardı etmek de kentin birinci seviyeden etkileyen bir etki olarak kabul etmek de mümkün değildir. Böyle bir durumda politika ilkesini ikinci seviye etkileşim bağlamında değerlendirmek en doğru yaklaşımdır. Bir başka örnek olarak; yapay çevrenin biçimlenmesinde, doğal çevre kaynaklı doğrudan bir etki olmasa da yapay çevre, doğal çevre içinde var olan bir oluşum olduğu için iki ilke arasında mecburi bir etkileşim vardır. Bu tür etkileşimler de ikinci seviye etkileşimlerdir.

Üçüncü seviye etkileşim: İki ilke arasındaki etkileşimin kent biçimlenmesi üzerine etkisinin çok zayıf ya da belirsiz olduğu, yoruma açık bir etkileşimdir. Örneğin, Konya tarihî kent merkezinin biçimlenmesinde Alaaddin Tepesi'nin morfolojik yapısının (doğal çevre ilkesi bağlamında) kent merkezini biçimlendiren temel unsur olduğu bilinmektedir. Doğal çevre ve yapay çevre arasında birinci seviyeden etkileşim bulunmaktadır. Ancak bu doğal yapının, ilgili dönemde ekonomiyle ilişkisi hakkında kesin bir çıkarım yapmak oldukça güçtür. Kaynaklarda ilgili dönemde Alaaddin Tepesi'nin doğal yapısının ekonomiye yönelik doğrudan bir etkisi olduğu ya da ekonomik kaygılarla Alaaddin Tepesi'nde yaşanan bir gelişmenin kent biçimlenmesini etkilediği yönünde bir bilgi bulunmamaktadır. Kentin bu dönemde yalnızca ticaret yolları üzerinde bulunduğu ve stratejik bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Ama bu durum, doğal çevre ile ekonomi arasında hiç ilişki olmadığı anlamına da gelmemelidir. Böylesi belirsiz, yoruma/rivayetlere açık ilişkiler üçüncü seviye etkileşim kapsamında değerlendirilmelidir. Aynı zamanda zayıf etkileşimler de üçüncü seviye etkileşim kapsamındadır. Örneğin, Osmanlı döneminde yaşanan 1867 tarihli Konya çarşısı yangını kent dokusunu (yapay çevre) doğrudan etkilemiş ancak yangının doğal çevreye yapay çevreye olduğu kadar belirgin ve yıkıcı bir etkisi olmamış, böyle bir etki kayıt altına alınmamıştır. Tehditler (yangın) ve yapay çevre arasında birinci seviye bir etkileşim bulunurken, tehditler (yangın) ve doğal çevre arasındaki zayıf etkileşim, üçüncü seviye etkileşim kapsamında değerlendirilmelidir.

Dördüncü seviye etkileşim: Bağlantılar kısmında herhangi bir işaretlemenin olmadığı, kesişim noktasının boş kaldığı, ilkeler arasında hiçbir etkileşimin olmadığı seviyedir. Klasik linkograftaki yetim harekete karşılık gelmektedir. Örneğin, kronolojik olarak tarih öncesi çağlar bağlamında bir araştırma yapılıyorsa ve ilgili dönemde çağdaş kabul edilebilecek, yerleşim alanını etkileyebilecek bir etki yoksa, teknoloji ilkesi bu araştırma bağlamında dördüncü seviyeden etkileşim kuracaktır. Bu seviyeyi diğer seviyelerden ayırt etmek için yine alan çalışması üzerinden bir örnek vermek gerekirse:

Konya kent merkezi için Osmanlı döneminde teknoloji ilkesi bağlamında değerlendirilen demiryolunun gelişi, kent biçimlenmesini doğrudan etkileyen bir gelişme olup bu ilke pek çok ilkeyle birinci seviye etkileşim kurmaktadır. Ancak Selçuklu döneminde, dönemin şartlarının bir gereği olarak teknolojiye dair hiçbir gelişmeye, veriye rastlanmamıştır. Bu nedenle teknoloji ilkesi Selçuklu döneminde diğer ilkelerle ilişki kurmamaktadır (dördüncü seviye etkileşim). Burada önemli bir husus vardır: Cumhuriyet döneminde de teknoloji bağlamında kent merkezini biçimlendiren bir etkiye rastlanmamıştır. Ancak teknoloji ilkesi dördüncü seviye etkileşim kabul edilmemiştir. Çünkü Cumhuriyet döneminde teknolojik gelişmelerin olduğu ve bu gelişmelerle kentlerin desteklendiği bilinmektedir. Bir ilkenin dördüncü seviye etkileşim kurabilmesi için ilke bağlamında hiçbir bilgiye ulaşamaması, bir yorum geliştirmenin mümkün olmaması gerekmektedir.

Daha iyi anlaşılabilmesi için, tüm etkileşim seviyeleri iki ilke arasındaki etkileşim üzerinden, farklı zaman dilimlerinde örneklenerek Tablo 5.1’de özetlenmiştir. Yapay çevre ve teknoloji ilkeleri arasındaki ilişki, Konya tarihî kent merkezi üzerinde örneklenmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere modelin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, varsayımlara dayalı ya da tüm boyutlarıyla incelenmemiş alanlara ait örneklerin kullanımından kaçınılmış; metin içerisinde yer verilen örnekler doğrudan alan çalışmasından seçilmiştir. Bu sayede hem modelin kurgulanma süreci derinlemesine bir araştırma ile sınanmış, hem de araştırmacı, verilen örnekleri ayrıntılı tarihî verilerle karşılaştırmak istediğinde, ihtiyaç duyduğu verilere alan çalışması aracılığıyla kolaylıkla ulaşabilmesi sağlanmıştır.

Tablo 5.1. Etkileşim seviyeleri (Tarihî verilerle desteklenerek yazar tarafından hazırlanmıştır)

Etkileşim Seviyeleri	Örnek: Yapay Çevre ve Teknoloji İlkesi Yer: Konya tarihî kent merkezi
● Birinci seviye etkileşim:	Zaman: Osmanlı dönemi Osmanlı döneminde teknoloji ilkesi bağlamında ele alınan demiryolunun kente gelişi, kent biçimlenmesini doğrudan etkilemiştir. İstasyonun bulunduğu bölge kentin yeni odak noktası olarak biçimlenmeye başlamış, farklı fonksiyonlarda yeni yapı türleri inşa edilmeye başlanmıştır. Kentin gelişim yönü, istasyona doğru kaymıştır. Bu doğrultuda teknoloji ilkesi başta yapay çevre olmak üzere pek çok ilke ile birinci seviye etkileşim kurmaktadır.
● İkinci seviye etkileşim:	Zaman: Günümüz-21. yy 21. yüzyıl kentlerinde teknolojinin temel gereksinime dönüştüğü; en basit seviyede elektrik olmadığında bile pek çok araç gerecin kullanılamaz hale geldiği, günlük pratiklerin aksadığı, konutların, ofislerin akıllı sistemlerle kurgulandığı, hatta akıllı kentlere yönelik girişimlerin bulunduğu bir çağda, teknoloji ve yapay çevre birbirinden bağımsız değildir. Günümüzde bu iki ilke mecburi bir etkileşimle kent biçimlenmesini etkilemektedir.
○ Üçüncü seviye etkileşim:	Zaman: Cumhuriyet dönemi Cumhuriyet döneminde teknoloji ilkesi bağlamında, Osmanlı döneminde olduğu gibi radikal bir değişim yaşanmasa da teknolojik gelişmelerin dönemin şartları doğrultusunda var olduğu bilinmektedir. Kentlerin biçimlenmesinde ve yapay çevrenin oluşumunda teknolojinin katkısı yoktur gibi kesin bir çıkarımda bulunmak mümkün değildir. Bir başka açıdan ise, teknoloji ilkesi bağlamında ele alınan demiryolunun gelişi dolaylı olarak Cumhuriyet döneminde de kent biçimlenmesini etkilemiştir. Atatürk Anıtı'nın konumlanmasında, İstasyon Caddesi'nin düzenlenmesinde demiryolunun katkısı vardır. Ancak buradaki etki Osmanlı dönemindeki kadar güçlü değildir.
Dördüncü seviye etkileşim:	Zaman: Selçuklu dönemi Selçuklu döneminde dönemin şartları gereği teknolojik bir gelişmeye rastlanmamıştır. Her dönem muhakkak kendi şartları doğrultusunda birtakım gelişmelere, buluşlara imza atmıştır. Ancak bu gelişmelerin teknolojik sayılıp sayılamayacağı da bir tartışma konusudur. Dolayısıyla hakkında hiçbir veriye rastlanmayan bu ilke bu dönem için dördüncü seviye etkileşim kabul edilmelidir.

7. Bağlantılar oluşturulduktan sonra ilkelerin etkileşim seviyelerini gösteren sayısal bir tablo hazırlanması tavsiye edilmektedir (Şekil 5.10). Bu tablo hangi ilkenin

daha fazla etkileşime sahip olduğunun ve hazırlanan linkografin tarihî verilerle paralellik gösterip göstermediğinin hızlı bir şekilde anlaşılabilmesi için önemlidir.

	DOĞAL ÇEVRE	GÖZLEM	YAPAY ÇEVRE	TEHDİTLER	SOSYO-KÜLTÜREL ETKİLER	EKONOMİ	POLİTİKA	FİZİKSEL VE SOSYAL GEREKSİNİMLER	TEKNOLOJİ
● 1. SEVİYE ETKİLEŞİM	2	4	5	2	2	-	-	1	-
● 2. SEVİYE ETKİLEŞİM	2	2	2	1	1	2	6	2	-
○ 3. SEVİYE ETKİLEŞİM	3	1	-	4	4	5	1	4	-
4. SEVİYE ETKİLEŞİM	1	1	1	1	1	1	1	1	8

Şekil 5.10. Etkileşim seviyelerini gösteren örnek tablo (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Bir linkografin kurgulanma adımları yukarıda belirtildiği gibi olup, bu adımlar basit yönergelerle Şekil 5.11’de kısaca özetlenmiştir.

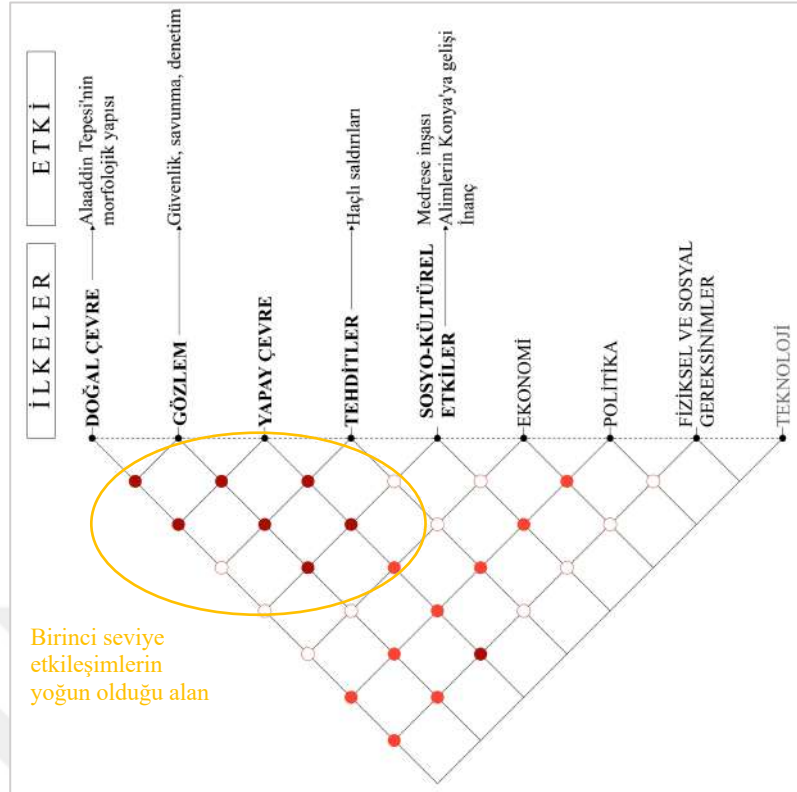

Şekil 5.11. Bir linkografin kurgulanma aşamaları (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

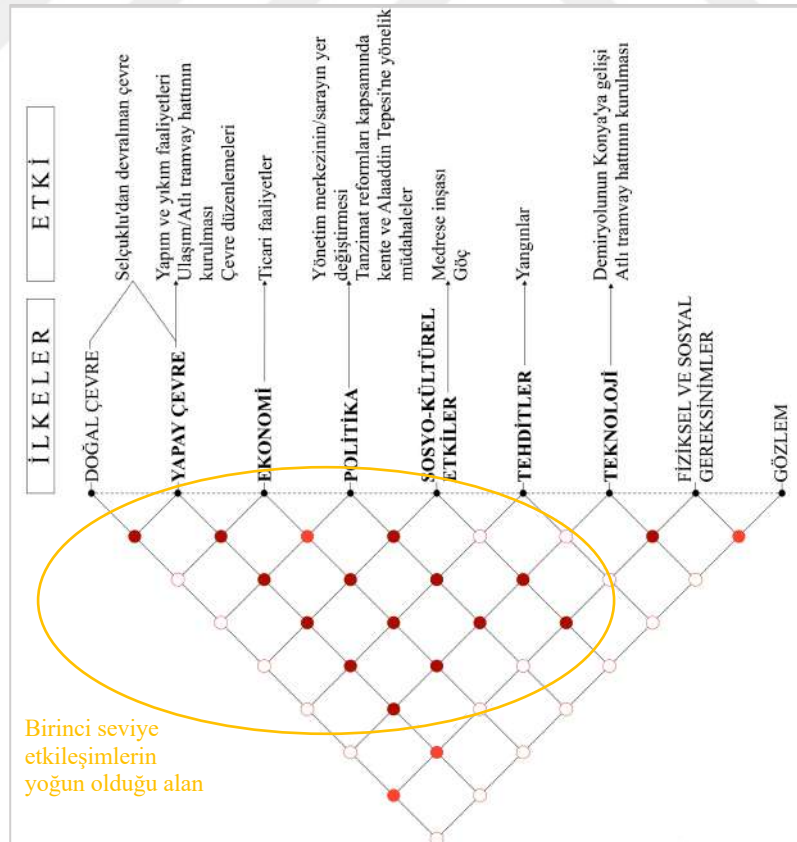
Linkografin Yorumlanması

Bir linkografin nasıl yorumlanacağını tüm boyutlarıyla anlaşılması için alan çalışması bölümünün incelenmesi önerilmektedir. Bu başlık altında (alan çalışması için hazırlanmış olan linkograflar üzerinden⁵) en basit ifadesiyle örneklemek gerekirse:

⁵ Modelin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, varsayımlara dayalı ya da tüm boyutlarıyla incelenmemiş alanlara ait örneklerin kullanımından kaçınılmış; metin içerisinde yer verilen örnekler doğrudan alan çalışmasından seçilmiştir. Bu sayede hem modelin kurgulanma süreci derinlemesine bir araştırma ile sınanmış, hem de araştırmacı, verilen örnekleri ayrıntılı tarihî verilerle karşılaştırmak istediğinde, ihtiyaç duyduğu verilere alan çalışması aracılığıyla kolaylıkla ulaşabilmesi sağlanmıştır.

Şekil 5.12. Selçuklu döneminde Konya kent merkezinin biçimlenmesine yönelik hazırlanmış linkograf (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Şekil 5.13. Osmanlı döneminde Konya kent merkezinin biçimlenmesine yönelik hazırlanmış linkograf (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Yukarıda Selçuklu döneminde (Şekil 5.12) ve Osmanlı döneminde (Şekil 5.13) Konya kent merkezinin biçimlenmesine yönelik hazırlanmış iki ayrı linkograf yer almaktadır. Bu örnekler üzerinden bir linkografin nasıl yorumlanacağı aşama aşama anlatılmıştır:

1. Bir linkografda ilk incelenmesi gereken bölüm ilkeler ve etkiler bölümleridir. İlkeler bölümünün kronolojik bir akış içinde sıralanması gerektiği bilgisi daha önce belirtilmiş olup; bu bilgileden hareketle, ilkelerin kronolojik bir hikaye anlattığı bilinmektedir. Dolayısıyla linkografi başlatan ilkeler, döneme dair önemli çıkarımlarda bulunulmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda, dönemlerinden bağımsız bir şekilde linkograflar incelendiğinde her ikisi de doğal çevre ilkesi ile başlamaktadır. Her kentsel mekân bir doğal çevre içinde var olduğu için linkografların doğal çevre ilkesi ile başlaması her zaman için uygundur. Bu bilgi çıkarım yapmak için tek başına yeterli değildir. Devamında gelen ilkeler ve etki bölümünde yazanlar oldukça önemlidir. Doğal çevreden sonra gelen ilkelere bakıldığında Şekil 5.12 gözlem ilkesi ile, Şekil 5.13 yapay çevre ilkesi ile devam etmektedir. Şekil 5.12’de yapay çevre ilkesinin ilk etapta görülmemesi, bu çevrenin henüz oluşmadığı bilgisini verirken Şekil 5.13’ün yapay çevre ile devam etmesi, burada oluşmuş bir yapay çevre olduğunu göstermektedir. Devam edildiğinde üçüncü ilkenin Şekil 5.12’de yapay çevre, Şekil 5.13’te ekonomi ilkesi olduğu görülmektedir. Yalnızca buraya kadar olan kısım bile, Şekil 5.12’de kentin kurulma sürecinde olduğu, Şekil 5.13’te ise kurulu bir kent düzeninin olduğu çıkarımının yapılmasına olanak tanımaktadır. Etkiler kısmında yazan bilgiler de bu çıkarımı doğrulamaktadır. Burada linkografların aynı alana ait farklı zaman dilimlerini gösterdiği bilgisinin verilmesi de önemli olup linkografların künyesi, yorumu değiştirebilmektedir. Örnekte olduğu gibi, tüm ilkeler ve bunlara ait etkiler sırayla incelendiğinde, bir linkografin, kentsel mekânın kronolojik akış içerisinde hangi ilke ve etkiler doğrultusunda biçimlendiğini sistematik, anlaşılır ve pratik bir biçimde ortaya koyduğu görülmektedir.

2. İlkelerin renk sıralaması da birinci adımla eş zamanlı olarak kontrol edilmelidir. Koyu yazılmış ilkeler etkinin başladığı ilkeler olup, ilkelerin giderek silikleşmesi etkileşimlerinin azaldığını ya da hiç etkili olmadığını göstermektedir.

3. Bir sonraki adım etkileşim seviyelerinin ve yoğunluklarının yorumlanmasıdır. Bu aşamaya gelene kadar yapılan çıkarımlar, alana dair bilgilerin büyük bir kısmını yansıtmakta olup doğru hazırlanmış bir linkografda bu aşamada yapılacak çıkarımların da önceki çıkarımları destekler nitelikte olduğu görülecektir. Yine doğru hazırlanmış bir

linkografıta etkileşimler anlamlı ve yorumlanabilir bir örüntü oluşturacaktır. Etkileşim seviyelerinde birinci seviye etkileşimlerin (●) yoğunlaştığı alanlar, kent biçimlenmesinin de yoğun bir etkiye maruz kaldığı kritik alanları ve zamanları ifade etmektedir. Bu alanlar aynı zamanda kentsel mekânın kimliğine yönelik de önemli ipuçları taşıyabilmektedir. Örnek linkograflardaki yoğunlaşmalara bakıldığında Şekil 5.12’de yoğunluk linkografin başında ve daha dar bir alandayken, Şekil 5.13’te yoğunluk linkografin ortalarında ve daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu durum ilkelerin sıralaması ve etkiler bölümünde yazan bilgiler de göz önünde bulundurularak yorumlandığında, Şekil 5.12’nin kurulmakta olan bir kent olduğu ve kentin daha temel dinamikler bağlamında biçimlendiği; Şekil 5.13’ün ise büyük oranda biçimlenmiş, gelişim aşamasında bir kent olduğu ve kenti etkileyen dinamiklerin çok daha çeşitlendiği çıkarımı yapılabilmektedir. Bu çıkarım bir önceki adımda yapılan çıkarımları desteklemektedir. Linkograf aracılığıyla kentin kimlik bağlamında bir yorumlama yapmak da mümkündür. Selçuklu döneminde (Şekil 5.12) kentin kimliği çoğunlukla savunma ve sosyo-kültürel etkilerle oluşurken, tipik kale-kent modellerinde olduğu gibi, Osmanlı döneminde (Şekil 5.13) kimliğin ekonomik, politik ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda oluştuğu çıkarımı yapılabilmektedir.

4. Son olarak üçüncü ve dördüncü seviye etkileşimlere bakılarak kent biçimlenmesi üzerinde en az etkiye sahip olan ya da hiç etkili olmayan unsurlar tespit edilebilmektedir.

5. Linkograflar, kartografik temsillerle birlikte değerlendirilmelidir. Böylece, kentsel mekândaki biçimsel değişimler de (sentaktik boyut) eşzamanlı olarak gözlemlenebilmekte, amaçlanan bütüncül yaklaşım sağlanabilmektedir. Bu sayede, çalışma alanına ilişkin hem biçimsel hem de anlamsal boyutların kronolojik bir akış içerisinde izlenebilmesi mümkün hâle gelmektedir.

5.4. Bölüm Değerlendirmesi

Bu bölümde kent merkezlerinin değerlendirilmesine yönelik özgün bir model önerisi geliştirilmiştir. Kentler, her ne kadar doğası gereği interdisipliner bir çalışma alanı sunsa da mimarlık ve şehircilik disiplinleri temel belirleyici olup; bu alanda yürütülen çalışmaların mimari düşünce biçimleri ve görsel ifade teknikleri ile desteklenmesi çalışmanın derinlik kazanması açısından oldukça önemlidir.

Çalışmanın başlangıcından itibaren vurgulanan sentaktik (biçimsel) ve semantik (anlamsal) boyutların birlikte ele alınmasının ve bütünü gören bir bakış açısının sunulması gerekliliği, geliştirilen modelin kuramsal temelini oluşturmuştur. Model, Model, değerlendirme ilkeleri, kartografya ve linkografi birlikteliği üzerine kurgulanmıştır. Kentlere yönelik bir çalışmada; kentleri oluşturan unsurların, morfolojik yapının ve anlamsal boyutun eş zamanlı ve bütüncül olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, kentleri oluşturan unsurların tespitinde “kent merkezlerine yönelik değerlendirme ilkeleri”, sentaktik (biçimsel) boyutun ifadesinde geleneksel “kartografya” tekniği, semantik (anlamsal) boyutun ifadesinde ise bir tasarım sürecini ve bu sürece dair kavramsal ilişkilerin görsel temsili olan “linkografi” tekniği kullanılmıştır. “Karto-linkografi” olarak isimlendirilen model, kent çalışmalarında hem fiziksel verileri hem de bağlamsal verileri dikkate alan ve görsel olarak ifade eden, bütüncül bir yaklaşım doğrultusunda geliştirilmiştir.

Kartografik temsiller, mimarlık ve kent çalışmalarında yaygın olarak kullanılırken; linkografi tekniğinin bu alanda henüz uygulanmamış olması ve bu tekniğin temelde tasarım ürünleri için geliştirilmiş olması, bazı soruların oluşabilmesine alan açmaktadır. Bu bağlamda en temel soru, kent merkezlerinin bir tasarım ürünü olarak ele alınıp alınamayacağıdır. Özellikle tarihî kent merkezleri bağlamında bakıldığında, (önceki bölümlerde detaylı bir şekilde anlatıldığı üzere) tarihsel süreklilik içinde oluşan ve tarihî niteliği olan kent merkezlerini tasarlamak diye bir şey söz konusu değildir. Bu merkezlerin oluşumu ve tasarım süreci, herhangi bir tasarım ürünüyle ya da kent ölçeğinde bakıldığında, günümüzün çok merkezli kentlerinde sonradan oluşturulan merkezlerin tasarım süreciyle karıştırılmamalıdır. Ancak bu, tarihî kent merkezlerinin tasarım süreçleriyle ilişkili olmadığı anlamına gelmemelidir. Tarihî kent merkezleri, tarihsel süreç içinde, kültürel süreklilikle şekillenen, pek çok bileşenin olduğu ve her bileşenin kendi döneminin özelliklerine göre tasarlandığı karmaşık tasarım ürünleridir. Tarihî kent merkezlerinde tasarımın sonlandığı bir bitiş noktası yoktur; değişim, sürekli devam etmektedir. Bu alanlara eklenen bir yapı, ağaç, düzenlenen yollar, yok olan/yıkılan bir bileşen ya da kullanıcı profilinde yaşanan değişiklik gibi pek çok şey tarihî kent merkezlerini değiştirmektedir. Bu durum, tarihî kent merkezlerini diğer tasarım ürünlerinden farklı bir konuma yerleştirmekte; bu alanların dinamik ve sonu olmayan bir tasarım sürecine sahip “tasarım ürünleri” olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, linkografi tekniğinin bu bağlamda kentlere uyarlanmasında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.

Bir diğer soru ise kentsel ölçekte kullanılacak olan bir değerlendirme modelinde linkografi tekniğinin katkısının ne olacağıdır. Linkografi tekniğinde tasarımın başından sonuna doğru bir yolculuk yapılmakta, her tasarım hareketi/kararı ve bunların birbirleriyle ilişkisi değerlendirilmektedir. Bu teknik sayesinde, tasarım süreci tamamlanmadan önce hangi unsurlara dikkat edilmesi gerektiği, hangi kararların gerekli ya da gereksiz olduğu, süreci etkileyen temel dinamiklerin neler olduğu belirlenebilmekte ve gerekirse yeniden yapılandırılabilir. Böylelikle, en uygun tasarıma ulaşmak mümkün hâle gelmektedir. Kentsel ölçekte ise, araştırma kapsamında belirlenen değerlendirme ilkeleri ile hazırlanan bir linkograf, kentsel mekânın biçimlenme sürecinin ifade edilebilmesine, morfolojiyi etkileyen ve kentsel mekânın kimliğini belirleyen, önem arz eden, kritik görülen ya da etkisiz olan unsurların/ilkelerin/etkilerin tespit edilebilmesine ve kentsel mekâna yönelik biçimsel ve anlamsal örüntülerin ortaya konulabilmesine olanak sağlamaktadır. Yoğun veri barındıran kent merkezleri için bu tür bir analiz süreci oldukça zaman alıcı olabilirken, linkografi tekniği konunun hem bütüncül hem de sistematik bir şekilde ele alınmasını sağlamakta; araştırmacının odaklanması gereken temel konuları pratik ve anlaşılır bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, her ne kadar linkografi tekniği, tekniğin geliştiricisi tarafından “*çok küçük bir tasarım alanının genişletilmiş bir tasviri*” olarak tanımlanmış olsa da (Goldschmidt, 2014), bu teknik aynı zamanda bunun tersini, yani “çok geniş bir tasarım alanının bütüncül bir tasviri”ni de mümkün kılmaktadır. Bu durum, linkografi tekniğinin; tasarım nesnesine, bağlama, zamana ve diğer değişkenlere bağlı olarak genişletilip daraltılabilen esnek ve uyarlanabilir bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Söz konusu esneklik, bu araştırmanın amacına doğrudan hizmet eden bir araştırma zemini sunmaktadır.

Son olarak vurgulanması gereken önemli husus şudur: Kartografya, mimarlık ve şehircilik disiplinlerinde köklü ve yaygın olarak kullanılan bir ifade biçimi olmasına karşın, linkografi tekniği kent çalışmalarında şimdiye dek kullanılmamış ve bu araştırma kapsamında kent ölçeğine ilk kez uyarlanmıştır. Bu nedenle modelin yapısının anlaşılabilirliği adına linkografi tekniği üzerinde daha ayrıntılı durulmuştur. Ancak bu durum, karto-linkografi modelinin yalnızca linkografi temelli olduğu ya da kartografyanın modelde ikincil bir rol üstlendiği şeklinde yanlış bir izlenime yol açmamalıdır. Aksine, karto-linkografi modeli (daha önce de belirtildiği gibi) kent merkezlerine yönelik değerlendirme ilkeleri ile kartografya ve linkografi tekniklerinin eş zamanlı ve bütüncül kullanımını gerekli kılan bir yöntemdir. Bu bağlamda, her iki tekniğin de modelde eşit derecede öneme sahip olduğu özellikle vurgulanmalıdır.

6. ALAN ÇALIŞMASI

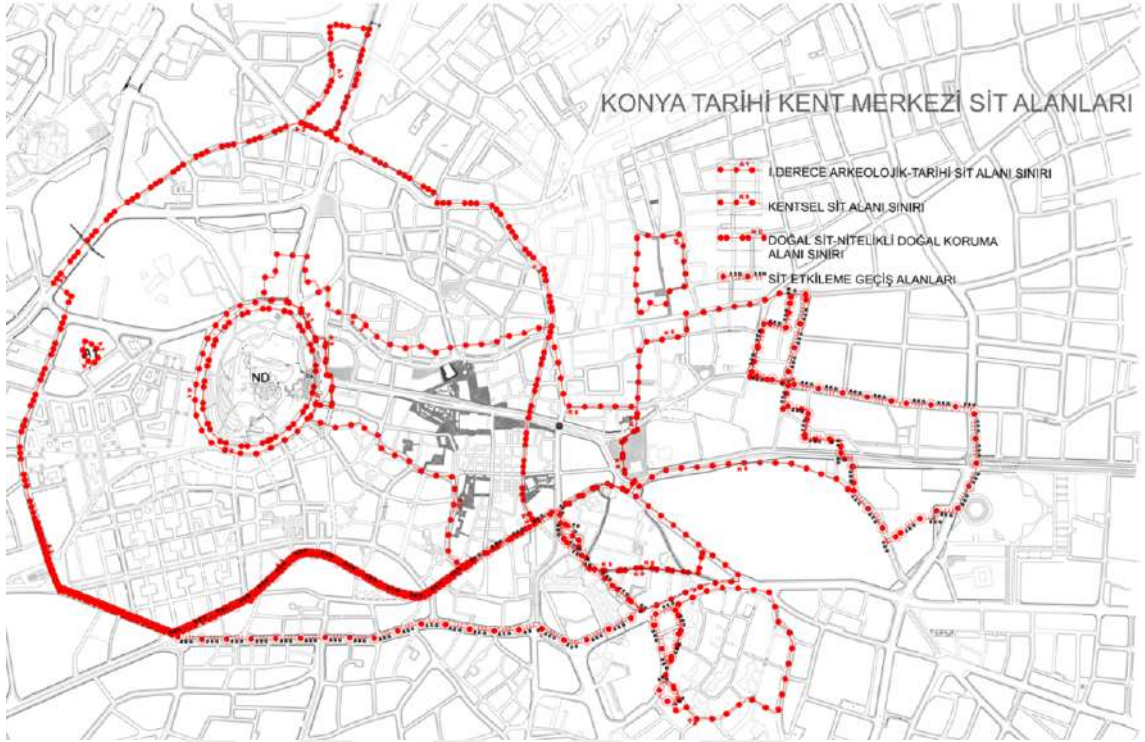
Çalışma kapsamında önceki bölümlerde sunulan bilgiler, hipotezler ve model önerisi Konya tarihî kent merkezi üzerinde örneklenmiştir. Kadim bir geçmişi olan Konya tarihî kent merkezi, günümüzde de aktif biçimde kullanılan, canlılığını sürdüren, dinamik ve çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bu çok katmanlı yapı, önerilen modelin uygulanabilirliğini ve geçerliliğini sınamak açısından son derece elverişli bir zemin sunmaktadır.

Konya tarihî kent merkezi, Alaaddin Tepesi'nde kurulmuş, süreç içerisinde farklı akslar üzerinde yayılım göstermiştir. Günümüzde Alaaddin Tepesi merkez alınarak bu merkezden dağılan dört temel aks; Mevlana Caddesi, Ankara Caddesi, Abdül Ezel Paşa Caddesi, Atatürk Caddesi ve bu aksları birbirine bağlayan ulaşım ağının tanımladığı alan Konya kent merkezini oluşturmakta (Şekil 6.1) ve bu alan aynı zamanda tarihî kent merkezini tanımlamaktadır⁶.

Şekil 6.1. Konya kent merkezi (Mapbox platformundan alınan harita altlık olarak kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır)

⁶ 09 Ocak 2025 tarihinde Konya Büyükşehir Belediyesi ile yüz yüze görüşme yapılmış, Konya tarihî kent merkezi sınırları ile ilgili bilgi alınmıştır. Yetkililer surların çevrelediği alanı ve bu alandan Mevlânâ Müzesi'ne kadar uzanan aksı tarihî kent merkezi kabul ettiklerini; bazı projeler kapsamında bu alanın dışında kalan sit etkileme geçiş alanlarının da kent içinde bütünlüğün sağlanması amacıyla tarihî kent merkezine dâhil edildiğini belirtmişlerdir.

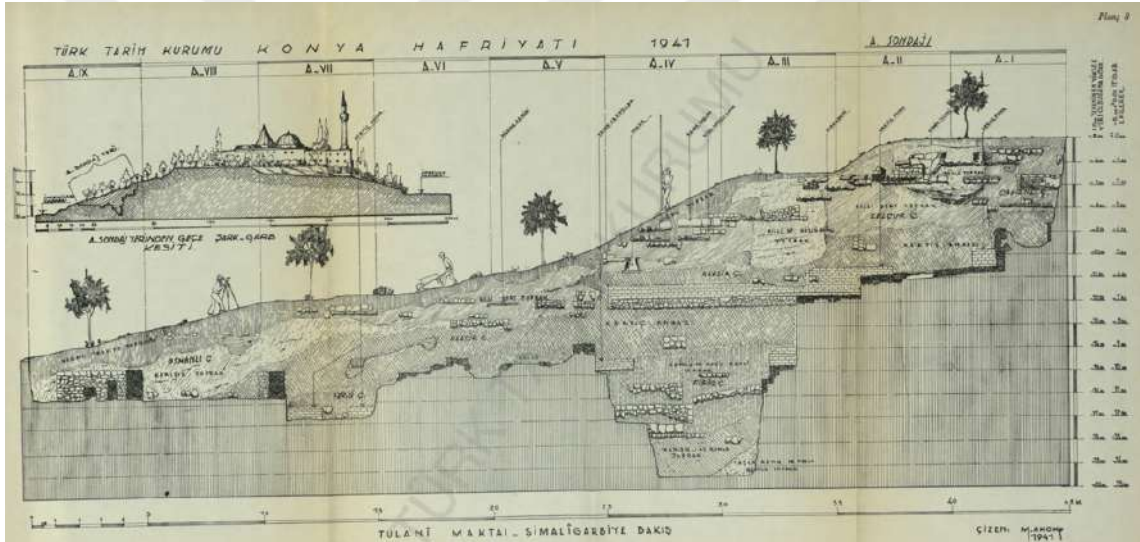
Şekil 6.2. Konya tarihî kent merkezi sit alanları (09.01.2025 tarihinde Konya Büyükşehir Belediyesinden alınmıştır)

Konya tarihî kent merkezi, 18 medeniyete ev sahipliği yapmış, kökleri tespit edilebildiği kadarıyla Hititlere kadar uzanan kadim bir tarihe ve kültürel birikime sahiptir. Bu bağlamda Konya kent merkezini tarihî bir değer taşımakta olup bu alan içinde 1. derece arkeolojik sit alanı, kentsel sit alanı, doğal sit nitelikli doğal koruma alanı ile sit etkileme geçiş alanları bulunmaktadır (Şekil 6.2).

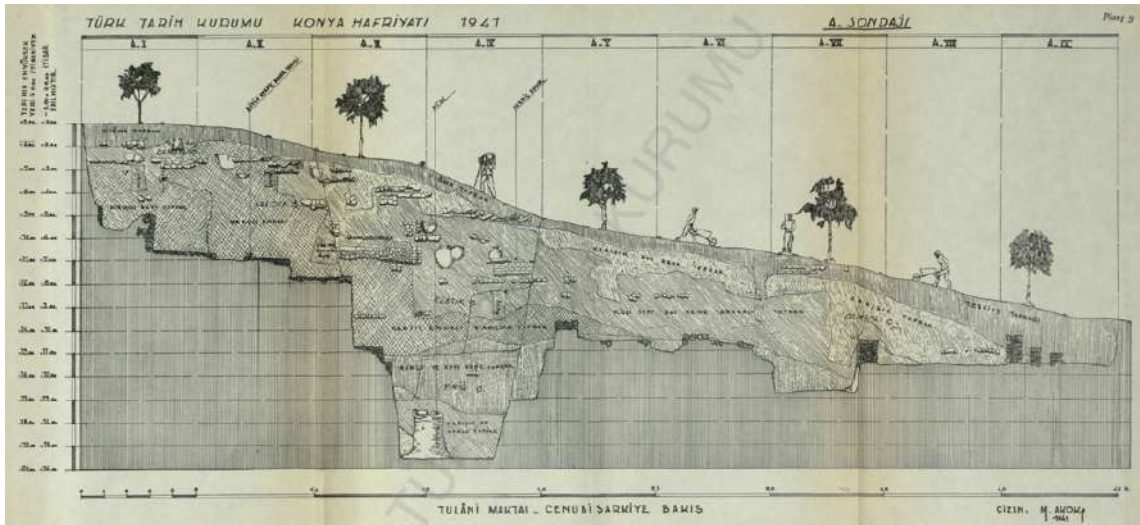
Tarihî kent merkezinin Selçuklu dönemi öncesine yönelik bilgiler yok denecek kadar azdır. Roma-Bizans dönemi ile birlikte tahmini veriler bulunmakta olup Selçuklu dönemi sonrasına dair pek çok kaynak mevcuttur. Bu nedenle Konya tarihî kent merkezi erişilebilen bilgiler kadarıyla Roma-Bizans dönemi ile başlatılmış, Selçuklu, Karamanoğulları, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri esas olmak üzere çok merkezli kent planlama sistemine geçilen 1965 tarihine kadar geçen süre içinde değerlendirilmiştir. Her dönemde kent merkezinin gelişim aşamaları ve mekânsal örgütlenmesi, kent merkezinin biçimlenmesine etki eden kırılma noktaları bağlamında tarihsel süreklilik içinde anlatılmıştır. Elde edilen veriler, tarihî kent merkezlerine yönelik belirlenen değerlendirme ilkelerinin ışığında, karto-linkografi modeli ile ifade edilmiş ve yorumlanmıştır.

6.1. Selçuklu Dönemi Öncesi Konya Kent Merkezinin Karto-Linkografik Analizi

Konya kent merkezi ve tarihî kent merkezi Alaaddin Tepesi adı verilen, kuzeyden güneye 450, doğudan batıya 350 metre genişliğinde, 20 metre yüksekliğinde bir höyüğün etrafında şekillenmiştir (Akok, 1975). Höyük, “*tarih boyunca türlü nedenlerle yıkılan yerleşme bölgelerinde, yıkıntıların üst üste birikmesiyle oluşan ve çoğu kez içinde yapı kalıntılarının gömülü bulunduğu yayvan tepedir*” (TDK). Bu bağlamda Alaaddin Tepesi de doğal bir tepe değil, tarihsel süreç içinde oluşmuş bir tepedir. Akok (1975)’un arkeolojik çalışmaları bu durumu açıkça göstermektedir (Şekil 6.3 ve Şekil 6.4). Tepenin oluşumunun ve yerleşmelerin yaklaşık olarak MÖ 2000-3000’lerde başladığı ileri sürülmekte olup, tepe ve çevresinde yapılan araştırmalarda Neolitik, Kalkolitik ve Erken Bronz Çağlarına ait izlere rastlanılmıştır (Akok, 1975; Ünüvar ve Sezgin, 2016).

Şekil 6.3. Alaaddin Tepesi Kuzeybatı bakış kesiti (Akok, 1975)

Şekil 6.4. Alaaddin Tepesi Güneydoğu bakış kesiti (Akok, 1975)

Alaaddin Tepesi'nin morfolojik yapısı ve bu yapının savunma için elverişli olması, pek çok medeniyetin bu bölgede hüküm sürmesini sağlamış, tepeye köklü bir geçmişi miras bırakmıştır. Hititler, Frigler, Kimmerler, Lidyalılar, Persler, Kapadokya Krallığı, Bergama Krallığı, Makedonlar, Selevkoslar, Romalılar, Bizans, Sasaniler ve Müslüman Araplar, Selçuklular, Karamanoğulları Beyliği ve Osmanlı Konya tarihi kent merkezinin oluşumuna ve gelişimine katkı sağlayan medeniyetlerdir (Ünüvar ve Sezgin, 2016; Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü). Pek çok medeniyetin Alaaddin Tepesi'ne yerleşmesinin doğal bir neticesi olarak tepede ve yakın çevresinde savunma yapıları inşa edilmiştir. Alaaddin Tepesi'nin çevresi, Konya kalesinin iç kale adı verilen kısmını oluşturan surlarla çevrilidir. İç kalenin ne zaman yapıldığına dair kesin bir bilgi olmamakla birlikte, Selçuklulardan önce de var olduğu bilinmektedir. Roma ve Bizans dönemlerine ait olan bir diğer önemli savunma yapısı da Gevale Kalesi'dir. Alaaddin Tepesi'ne yaklaşık 15 km mesafede bulunan, Rum'un kilidi olarak bilinen ve kentin ele geçirilmesinde stratejik öneme sahip olan bu kale Selçuklu döneminde de kentin korunmasında önemli rol oynamıştır (Baykara, 1985).

Selçuklu öncesi Konya'sına dair bilgiler oldukça sınırlı olup, kesin olarak bilinen, Konya kentinin Anadolu'dan geçen ana yolların kavşak noktasında olması sebebiyle önem teşkil etmesi ve Hititlerden beri yaşayan bir şehir olmasıdır (Eyice 1971). Semavi Eyice'nin (1971) ifadesiyle *"İkonion'un yerinde kurulan Türk Konya, bu önemli şehri tamamen eritmiş ve toprağın üstünden silmiştir"*. Yine de bulunan birkaç kalıntı bu dönemlere ait birtakım tahminlerde bulunmaya olanak tanımaktadır.

Roma ve Bizans dönemine kadar kentin Alaaddin Tepesi'ni çevreleyen kaleden dolayı dairesel planlı olduğu, kalenin önemli noktalara açılan kapıları olduğu, ulaşım hattının merkezden ışınsal dağıldığı, tepede ise önemli yapıların olduğu tahmin edilmektedir (Yasa, 1996). Roma ve Bizans döneminde ise önceki surların tahrip olması ve güvenlik nedeniyle ikinci bir sur inşa edildiği, kentin dikdörtgen planlı olduğu, yerleşimin tepenin güneydoğusunda yoğunlaştığı ve buranın akropol olabileceği, (önceki izlerin devam ettirilmiş olabileceği ihtimalinden hareketle) ticari aksın güneybatı ve kuzeydoğu istikameti üzerinde olabileceği, kazılarda bulunan lahitler doğrultusunda tepenin güneybatısından bugünkü Musalla Mezarlığı'nın kuzeydoğu köşesine kadar nekropol olabileceği belirtilmektedir (Yasa, 1996).

Bu dönemlere ait pek çok bilgi ihtimal dahilinde olsa da kesin olarak bilinen, tepenin güney bölgesinin Rum mahallesi olduğudur. Rumlar 20. yüzyılın başlarına kadar Alaaddin Tepesi ve civarında yaşamışlardır. Rumların taşınması 19. yüzyılın ikinci

çeyreğinden sonra başlamıştır (Baykara, 1985). Alaaddin Tepesi üzerinde iki kilisenin mevcut olduğu (Metamorfosis ve Aziz Amphilokios Kiliseleri), Rum nüfusun var olduğu süre zarfında Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de kilise inşa edildiği bilinmektedir (Yasa, 1996).

Tüm bu bilgiler ışığında hazırlanmış olan, Roma-Bizans dönemlerine ait olası Konya kent merkezi kartografik temsili Şekil 6.5'te gösterilmiş olup, bu döneme yönelik bilgilerin sınırlı ve genellikle varsayımlardan ibaret olması; kentin biçimlenmesini etkileyen temel olayların, kırılma noktalarının saptanamaması sebebiyle döneme ait linkograf hazırlanmamıştır.

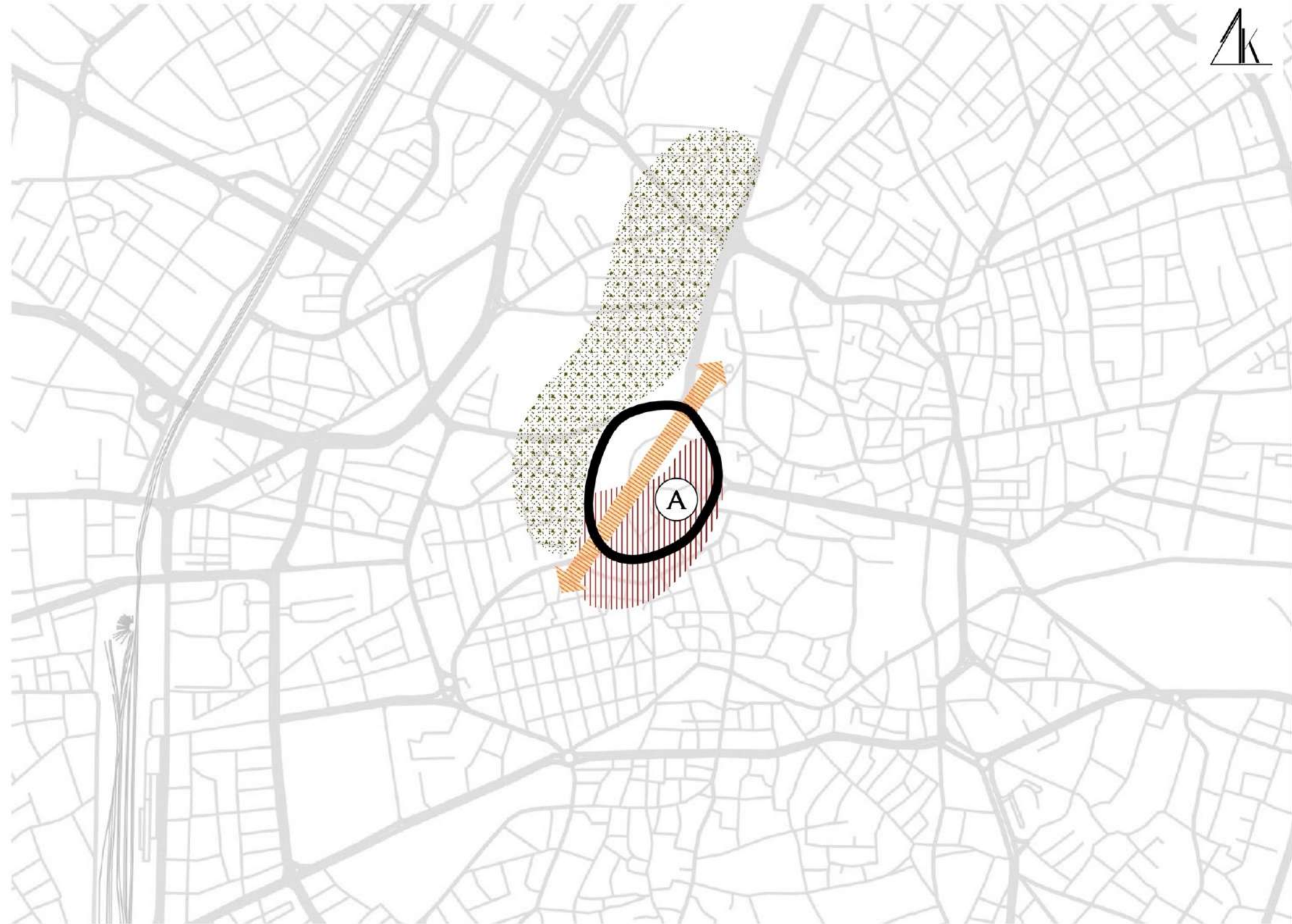

ROMA VE BİZANS DÖNEMLERİ

Bu kartografik temsil, Roma ve Bizans dönemlerine ait sınırlı ve tahminlere dayanan bilgilere dayanarak hazırlanmıştır. Roma-Bizans dönemlerinde Konya kent merkezinin olası mekânsal dağılımı bu şekilde olmalıdır.

Kalenin bu dönemdeki biçimi ve sınırları hakkında kesin bilgi bulunmamakta olup, kalenin tespit edilebilen biçimi üzerinden varsayımında bulunulmuştur.

- OLASI TİCARET AKSI
- OLASI NEKROPOL
- OLASI AKROPOL
- YAPILAŞMA (GAYRİMÜSLİM)
- KALE

Taramalar yoğunluk ifade etmemektedir. Yalnızca ilgili fonksiyonun mekânsal dağılımının temsili ifadesidir. Harita, alan çalışması bölümünde yer alan bilgilerden referansla hazırlanmıştır.

Şekil 6.5. Roma-Bizans dönemlerinde Konya kent merkezinin olası mekânsal dağılımına yönelik kartografik temsil (Tarihî verilerden referansla yazar tarafından hazırlanmıştır)

6.2. Selçuklu Döneminde Konya Kent Merkezinin Karto-Linkografik Analizi

Selçuklu Sultanı Alparslan'ın 1071 yılında Bizans'a karşı elde ettiği Malazgirt Zaferi ile Anadolu'nun kapıları Türklere açılmıştır. Ardından (kesin tarihi konusunda bir uzlaşmaya varılamamış olsa da) tahmini 1072-1074 civarında Konya, Selçuklu Kutalmışoğlu Sultan Süleyman tarafından fethedilmiştir. Konya'nın fethi, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulmasından daha öncedir. Anadolu Selçuklu Devleti ilk olarak 1074'de başkenti İznik olarak kurulmuş, 1097'de yaşanan 1. Haçlı Seferi sebebiyle İznik kaybedilince devletin başkenti Konya'ya taşınmıştır. Konya, 1308'de Selçukluların düşüşüne kadar Selçuklu hakimiyetinde kalmıştır (Konya İl Yıllığı, 1998). Konya kentinin ve Alaaddin Tepesi'nin doğal şartlarının, karargah kurmaya, savunmaya ve gerektiğinde boşaltmaya uygun ve merkezî bir konumda olması, bu bölgenin stratejik istekleri karşılayabiliyor olması Türkler'in burayı tercih etmenlerinde en önemli etken olmuştur (Baykara, 1985).

Selçuklu dönemi, 13. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yarı yerleşik/göçebe dönem olarak kabul edilmektedir. Bunun nedeni, Konya'ya yerleşen Türkler'in göçebe yaşam tarzına benzer bir şekilde, yazlık-kışlık olarak mevsimlik yer değiştirme alışkanlıklarının devam etmesidir. Bazı araştırmacılar tarafından Alaaddin Tepesi de Türkler'in göçebe yaşamının bir temsili olarak kabul edilmektedir. Stratejik bir odak ve kentsel simge haline getirilen Alaaddin Tepesi, Türk kültüründeki çadır ile eşdeğer görülmektedir (K. Özcan, 2011).

Konya kent merkezi büyük oranda Selçuklu döneminde biçimlenmiş olmakla beraber, bu biçimlenmeyi anlamak adına Anadolu Selçuklu kentlerindeki büyüme modellerine bakmak yerinde olacaktır. Selçuklu kentlerinin genellikle üç farklı şekilde biçimlendiği görülmektedir. Bunlar; kale kent, açık kent ve dış odaklı kent modelidir. Konya, kale kent büyüme modeline uygun olarak gelişmiştir. Kale kentlerde, kale yerleşimleri siyasi, yönetim, askeri, üretim, dağıtım vb. işlevler ile şekil alırken temelde surlarla çevrilidir. Cami, medrese, külliye, tekke ve zâviyeler gibi yapılar büyük oranda sur dışında inşa edilmekte olup bu kent modeline eklemli kale kent modeli de (Şekil 6.6) denilmektedir (Özcan ve Yenen, 2010).

Şekil 6.6. Kale kentlerde kentin biçimlenme modelinin şematik anlatımı (Literatürden edinilen bilgiler ışığında yazar tarafından hazırlanmıştır)

Selçuklu kentlerinin temel mimari bileşenleri; surlar (kent sınırları), Ulu Cami ve ticari birimler (kentsel çekirdek/merkez), külliyeler ve zâviyeler (alt merkezler), mahalleler ve sokaklardır (Ç. C. Yüksel, 2019). Surlar, yalnızca savunma yapısı olmayıp aynı zamanda kenti sınırlandıran, mekânsal örgütlenmeye aracı olan mimari öğelerdir; kentin sınırlarını belirlemekte, büyüme yönünü tayin etmektedir. Kentlerin büyüme modelleri ve mekânsal örgütlenmeleri surlar referans alınarak isimlendirilmektedir (Sur içi, sur dışı, kale kent gibi). Sur kapıları ise ulaşım akslarını, ana arterleri göstermekte ve ticari faaliyetleri şekillendirmektedir. Özellikle ticari açıdan insan ve mal giriş çıkışının çok yoğun yaşandığı yerler olması, özel bekçiler tarafından korunması ve kente gelen yabancılar için ilk temas noktası olması sebebiyle çarşı/pazarlar genellikle sur kapılarının çevresinde konumlanmaktadır (K. Özcan, 2007; Ergenç, 1995). Surlardan sonra en önemli kentsel bileşen olan Ulu Cami, etrafında ticari birimlerin toplandığı, kentin odağını ve merkezini oluşturan alanlardır. Ardından diğer cami, mescit, külliye, zâviye, medrese vb. kamusal yapılar ve çevresi de ikincil merkezleri oluşturmaktadır. Bu merkezlerin etrafında mahalleler kurulmaktadır. Selçuklu döneminde Konya’da 10-15 civarı mahalle bulunduğu ileri sürülse de Osmanlı döneminde kayıtlarda adı geçen pek çok mahallenin de Selçuklu döneminde kurulmuş olabileceği tahmin edilmektedir. İkamet birimlerinde genellikle dar sokaklar boyunca sıralanmış, tek ya da iki katlı, toprak damlı bir konut tipolojisine rastlanmaktadır. Kent silüetini bu konut dokusu oluştururken cami, medrese vb. anıtsal yapılar silüet içinde hemen dikkat çekmektedir. Selçuklu kent dokusunda Avrupa kentlerindeki gibi geniş, tanımlı ve tasarlanmış kentsel açık alanlara, meydanlara rastlanmamaktadır. Sokakların kesiştiği alanlarda küçük meydancıklar bulunmakta buralarda da mescit, çeşme gibi yapılar yer almaktadır. Kentsel açık alanlar,

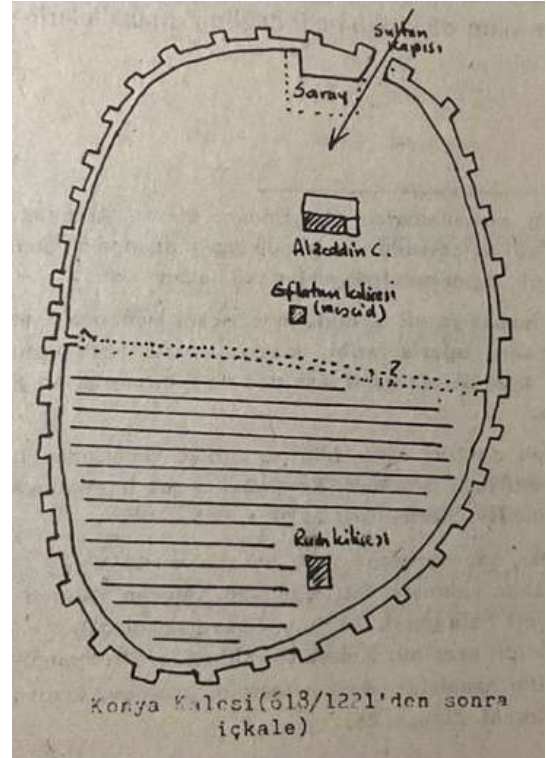
yapılar arasında kalan boşluklardan ibarettir (Ç. C. Yüksel, 2019; Karpuz, 2008; Akşit, 2014).

Selçuklu döneminde Konya kent merkezinin biçimlenmesine etki eden gelişmeleri ve kırılma noktası olarak nitelendirilebilecek tarihi olayları kronolojik olarak incelemek gerekirse:

1. İç kaleye yerleşim: Kentin ilk etapta bir kale ile çevrili olan Alaaddin Tepesi üzerinde kurulduğu bilinmektedir. Selçuklu döneminde kentin yüklenmiş olduğu başkent misyonunun mekânsal kurguyu önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Bu misyon çerçevesinde Alaaddin Tepesi hem kentin hem de devletin merkezi olup, iç kale ile çevrilmiş olan tepe (Şekil 6.7), sultanların ikametgâhı, şehrin yönetim merkezi ve askeri garnizon konumundadır (Yasa, 1996). Tepeyi çevreleyen iç kalenin bilinen kuzeydeki Sultan Kapısı (Şekil 6.8) haricinde iki kapısı daha olduğu (toplam üç kapı), güney tarafında olması gereken kapının ise bu tarafta Rum mahallesi olduğu için açılmadığı ileri sürülmektedir (Baykara, 1985). Bazı kaynaklarda kalenin altı kapısı olduğu, Sultan Kapısı haricinde bilinen bir diğer kapının da Hoca Selman vakfiyesinde adı geçen Derb-i Saîd Âbâdî/Saîd Âbâdî Kapısı olduğu, bu kapının dış kalenin At Pazarı Kapısı ile aynı yöne açılmış olabileceği belirtilmektedir (Küçükdağ, 1989).

Şekil 6.7. Matrakçı Nasuh Konya Minyatürü iç ve dış kale ile Gevale Kalesi görülmektedir (Yurdaydın, 1976)

Şekil 6.8. Baykara (1985, 47)'nin çizimiyle Alaaddin Tepesi'ni çevreleyen iç kale

Tepe'nin kuzeyine Türkler yerleşmiş ve ilk olarak saray ve cami, akabinde hükümet daireleri, medrese, mescit, hamam, hankah ve pek çok ikamet birimi inşa edilmiştir. Çarşı ve pazarların bulunduğu da tahmin edilmektedir. Tepe'nin güneyine ise Hristiyanlar yerleşmiştir (Şekil 6.7). Güneydeki gayrimüslim mahallesi kayıtlarda İç Kal'a-ı Zimmiyân adıyla geçmektedir. Zaman içinde Türklerin Alaaddin Tepesi'ne yerleşmesiyle burada oturan Rumlar taşraya sürülmüşlerdir (Baykara, 1985; Küçükdağ, Arabacı ve Yenice, 2020). Tepe üzerinde ne kadar hane olduğu net olarak bilinmemekle birlikte Konya, Bizans'tan Türklere geçtiğinde, Tepe'nin kapladığı yaklaşık 16-18 hektarlık alan içinde en iyi ihtimalle 3000-4000 nüfus olduğu tahmin edilmektedir. Bazı kaynaklar 1 hektarda yaklaşık 40 hane olabileceği üzerinden hesap yapmaktadır (Baykara, 1985). 13. yüzyılda Anadolu Selçukluları döneminde Konya'nın başkent olması ve bir ilim merkezi haline dönüşmesiyle nüfus 60.000'e kadar ulaşmış, Konya, Anadolu'da İstanbul'dan sonra en büyük şehir haline gelmiştir (Muşmal, 2001).

Şekil 6.9. Amphilokios Kilisesi / Eflatun Mescidi (Sarre, 1989)

Sur dışında kalan alanların İbn-i Bibi (1996)'nin “... başkent Konya'nın etrafında ve bahçelerinde gezmek için yürürken birden şehir tarafına baktı. Büyük nüfusla ve zenginlikle donanmış, uzunluğu ve genişliği bir günlük yol olan, her tarafına üzüm bağları ve meyve ağaçları dikilmiş...” ifadesinden bağlık bahçelik alanlar olduğu

çıkartımı yapılmaktadır. Sur içindeki alanlar ise ticari alanlar ve ikamet alanları olarak ikiye ayrılmış, her iki alan da birbirine karışmamış, mesken altı dükkan şeklinde bir yapılaşma olmamıştır (Baykara, 1985). Konut ve ticari birimler haricinde Tepe’de Bizans’tan kalma iki kilise, Selçuklu Sarayı, sarayın önünde (muhtemelen) bir meydan, saraya ait bahçeler, cami, mescit, darphane ve bir medresenin yer aldığı tahmin edilmektedir (Yasa, 1996). Tepe’de yer alan kiliselerden biri olan Amphilokios Kilisesi bilinen diğer adıyla Eflatun Mescidi’dir (Şekil 6.9). Saat Kulesi olarak da anılmaktadır. Bu kilisenin Selçuklu döneminde hangi amaçla kullanıldığı konusunda kesin bir kanıt olmamakla birlikte Osmanlı döneminden itibaren mescite dönüştürüldüğü bilinmektedir (Eyice, 1971). 1921’de Rumlar tarafından gelen kiliseye çevrilmesi talebi üzerine yıktırılmıştır (Aydın ve Yıldız, 2022).

Bu bilgiler ışığında hazırlanan, Selçuklu kuruluş dönemi Konya kent merkezi kartografik temsili Şekil 6.10’da gösterilmiştir. Linkograf ise Selçuklu döneminin tamamını yansıtacak şekilde dönemin sonunda verilmiştir.

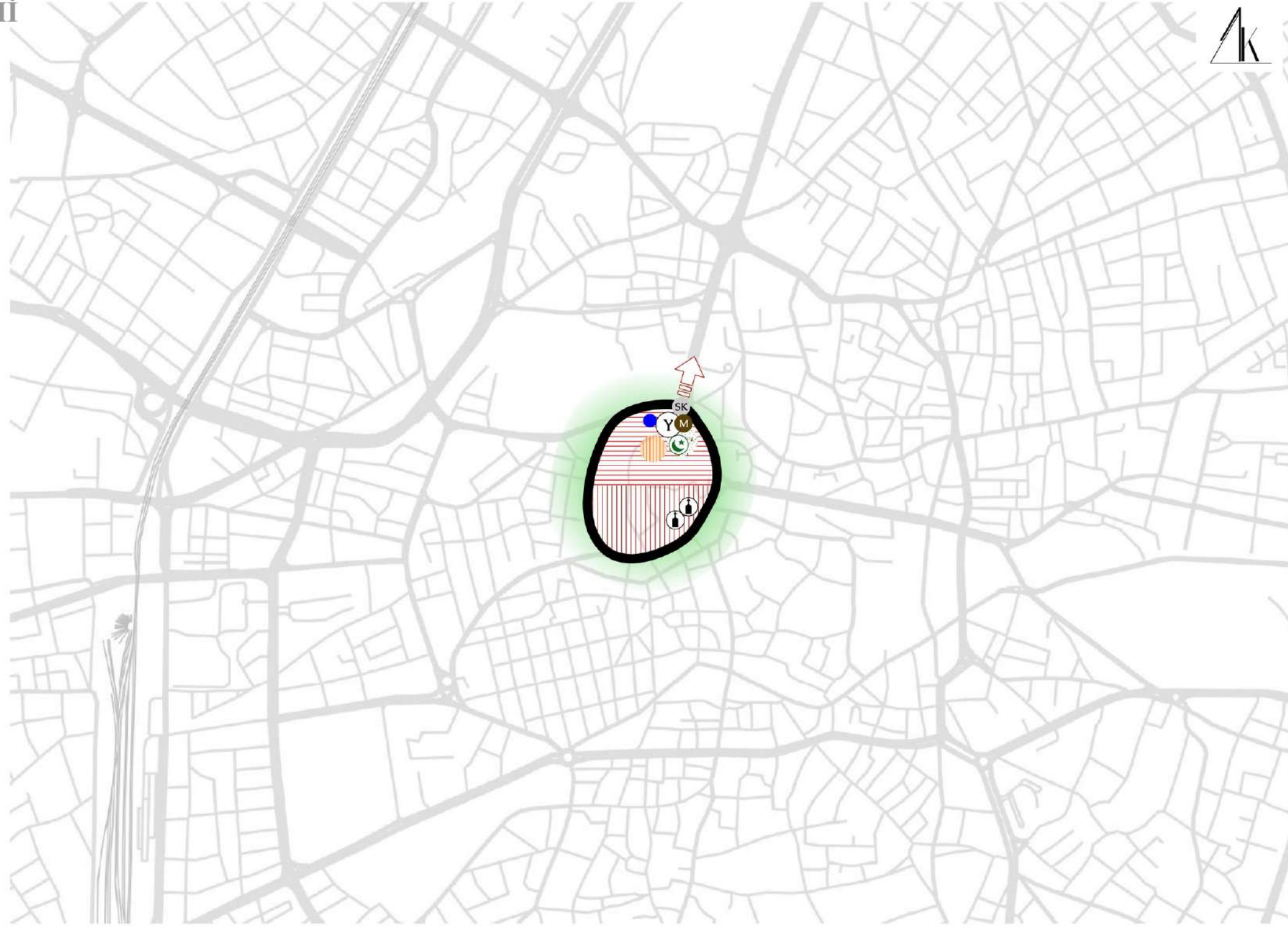
SELÇUKLU DÖNEMİ KURULUŞ

1072-1074- Konya'nın fethi
1097- Konya'nın başkent oluşu

Y: Selçuklu Sarayı

- BÜYÜME YÖNÜ
- YEŞİL ALAN
- MEZARLIK
- TİCARİ
(ÇARŞI, PAZAR)
- EĞİTİM YAPILARI
(SELÇUKLU)
- SK SUR KAPISI
- M MEYDAN
- KİLİSE
- CAMİİ
- Y YÖNETİM MERKEZİ
- YAPILAŞMA
(TÜRKLER)
- YAPILAŞMA
(GAYRİMÜSLİM)
- KALE

Taramalar yoğunluk ifade etmemektedir. Yalnızca ilgili fonksiyonun mekânsal dağılımının temsili ifadesidir.
Harita, alan çalışması bölümünde yer alan bilgilerden referansla hazırlanmıştır.

Şekil 6.10. Selçuklu döneminde (kuruluş) Konya kent merkezinin mekânsal dağılımına yönelik kartografik temsil (Tarihî verilerden referansla yazar tarafından hazırlanmıştır)

2. Sur dışına doğru genişleme: İlk etapta Alaaddin Tepesi üzerinde (iç kalede) ikamet alanları mevcutken ilerleyen zamanlarda Selçuklu Devleti'nin güçlenmesi, kalabalık bir orduya sahip olması, nüfusun giderek artması, Türkistan bölgesinden gruplar halinde Konya'ya göç edilmesi (Küçükdağ, Arabacı ve Yenice, 2020) gibi sebeplerle iç kale yalnızca resmi ve askeri bir merkeze dönüşmüş, ikamet alanları sur dışında konumlanmaya başlamıştır.

Gerek sur dışında gerekse sur içinde kentin mekânsal yönelimi kuzey ve doğu akslarında gelişmiş, güney ve batı yönleri bu konuda zayıf kalmıştır. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Haçlı saldırılarından (1190) sonra kentin özellikle batı kısmında güçlü bir savunmaya ihtiyaç duyulmuş, tehlikenin batı tarafından gelebileceği düşünülmüştür (Baykara, 1985). Kentin batısının savunma açısından güçlendirilmesi gereken bir bölge olması, güneyinin ise Rumlara ayrılması, kentin neden kuzey ve doğu istikametinde gelişim gösterdiğini açıklamaktadır.

Kent, sur dışında ilk etapta bugünkü Ankara Caddesi istikametinde, Alaaddin Tepesi'nin kuzeydoğusuna doğru gelişim göstermiş, 13. yüzyıl başlarında bu bölgede mahalleler kurulmuştur. 13. yüzyılın ikinci yarısından sonra Alaaddin Tepesi'nin batısına ve güneyine doğru da mahalleler kurulmuştur (Küçükdağ, Arabacı ve Yenice, 2020).

Şekil 6.11. Konya'daki Selçuklu Sultanlarının sarayının kalıntıları (Texier, 1989)

3. 1190 / Haçlı Saldırıları: Kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında, 1190 tarihinde Haçlı Ordusu Konya'yı yakıp yıkmıştır. Bu tahribatın boyutunun ne olabileceği hakkında bilgi olmamakla birlikte kaynaklarda yaygın bir şekilde Eski Çarşı'nın bu saldırılar ile yıkıldığı bu nedenle Yeni Çarşı'nın inşa edildiği belirtilmektedir. Bu

saldırıların kentin ticari dokusunu etkilemesinin yanında kentin yönelimini etkilediği çıkarımı da yapılabilmektedir. Çünkü Baykara (1985), Alman Haçlılarının Konya'ya verdikleri zarardan, kente batı tarafından gelen tehlikelerden ve bunların neticesinde batı tarafta tahkimatın güçlendirilmesi için çalışmalar yapıldığından bahsetmektedir. Baykara'nın bu ifadesi kentin ilk zamanlarda bu nedenle batıya doğru gelişmemiş olabileceği ihtimalini düşündürmektedir.

4. 1213 / Ahmedek Kalesi'nin inşası: Ahmedek Kalesi çoğu zaman iç kale ile karıştırılmaktadır. İç kale, kentin ortasında bulunan, Alaaddin Tepesi'ni çevreleyen kaleyiken, Ahmedek Kalesi, bilinen diğer adıyla Zindankale, iç kalenin kuzeybatısında yer alan, dış surlara bitişik olan kaledir. Kentin hızlı bir şekilde büyümesi, tahkimat amacıyla bir kale inşasını gerekli kılmış ve bu doğrultuda 1213'te, İzzettin Keykavus tarafından, kentin batısında (daha sonra yapılacak olan dış surlara bitişik olarak) iç kaleyi kontrol edecek şekilde Ahmedek Kalesi inşa edilmiştir (Şekil 6.12 ve Şekil 6.13). Bu kale daha sonra hapisane olarak kullanılmıştır. Zindankale 19. yüzyıl sonlarında başlayan kentleri batı tarzında yapılandırma girişimleri neticesinde yıkılmıştır. Bugün küçük bir kalıntısı Zindankale katlı otoparkının bodrum katında sergilenmektedir (Akdemir, 2023; Kars, 2021; Küçükdağ, Arabacı ve Yenice, 2020). Zindankale, inşasından asırlar sonra dahi bulunduğu bölgeye adını vermiş kent belleğinde yer edinmiş önemli bir yapıdır.

Şekil 6.12. Zindankale, John Henry Haynes arşivi, 1884-1887 (JSTOR, t.y.)

Şekil 6.13. Zindankale (solda) ve İnce Minare Medresesi, John Henry Haynes arşivi, 1884-1887 (JSTOR-2, t.y.)

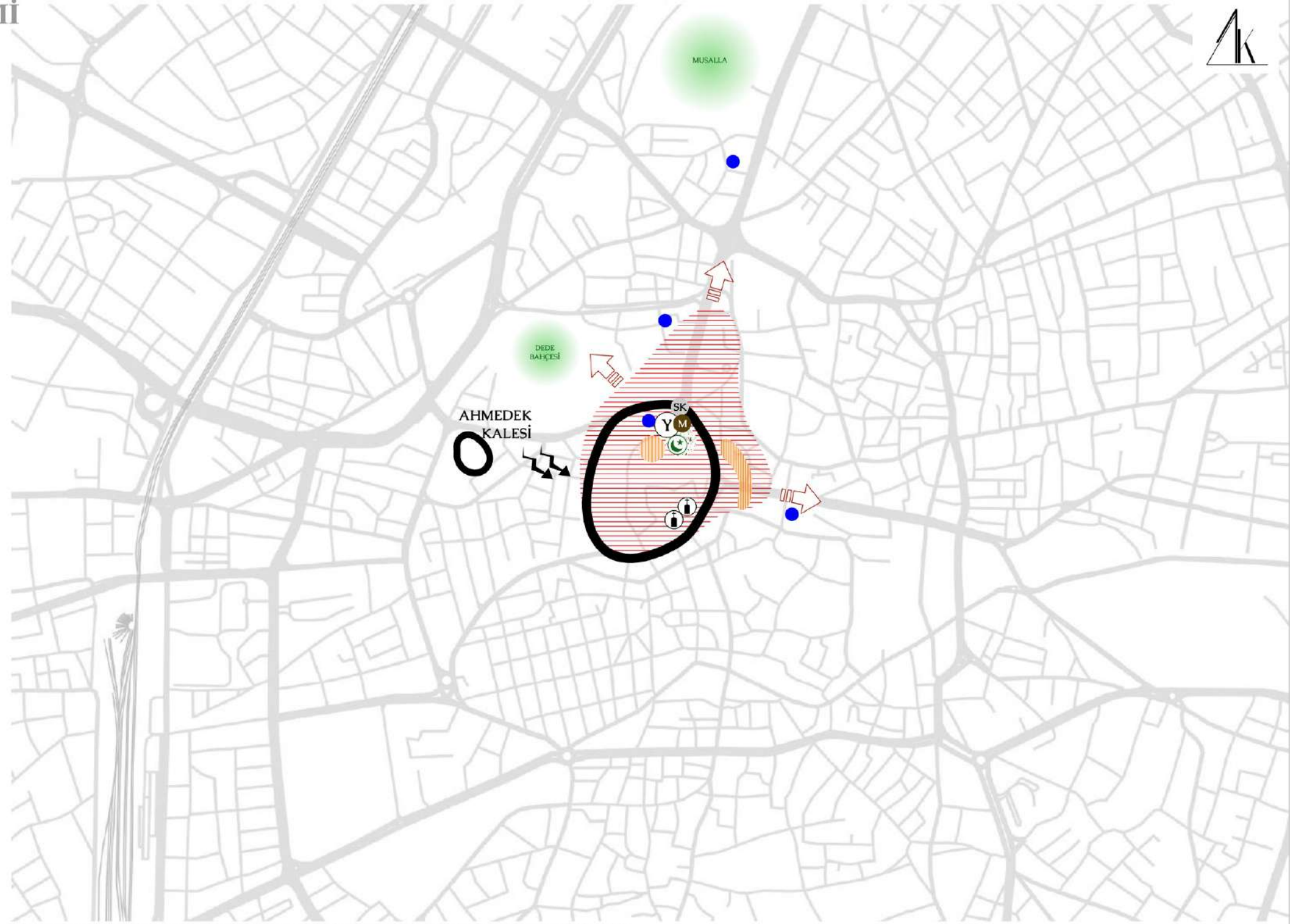
Bu bilgiler ışığında hazırlanan, kuruluşun 1213 yılına kadar olan Selçuklu dönemi Konya kent merkezi kartografik temsili Şekil 6.14’te gösterilmiştir. Linkograf ise Selçuklu döneminin tamamını yansıtacak şekilde dönemin sonunda verilmiştir.

SELÇUKLU DÖNEMİ KURULUŞ-1213

1190-Haçlı saldırıları
1213-Ahmedek Kalesi'nin inşası

Y: Selçuklu Sarayı

- TEHDİT
(HAÇLI SALDIRILARI)
- BÜYÜME YÖNÜ
- YEŞİL ALAN
- MEZARLIK
- TİCARİ
(ÇARŞI, PAZAR)
- EĞİTİM YAPILARI
(SELÇUKLU)
- SK SUR KAPISI
- M MEYDAN
- KİLİSE
- CAMİİ
- Y YÖNETİM MERKEZİ
- YAPILAŞMA
(TÜRKLER)
- KALE

Taramalar yoğunluk ifade etmemektedir. Yalnızca ilgili fonksiyonun mekânsal dağılımının temsili ifadesidir.
Harita, alan çalışması bölümünde yer alan bilgilerden referansla hazırlanmıştır.

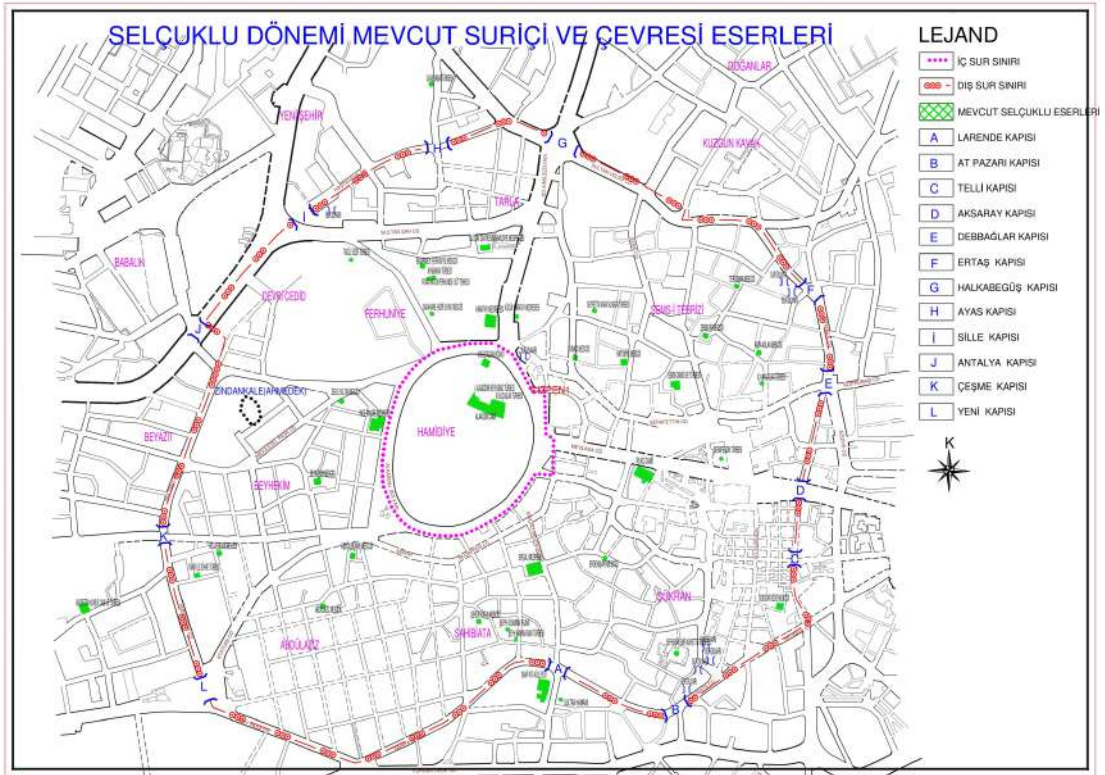
Şekil 6.14. Selçuklu döneminde (kuruluş-1213 arası) Konya kent merkezinin mekânsal dağılımına yönelik kartografik temsil (Tarihî verilerden referansla yazar tarafından hazırlanmıştır)

5. 1221 / Dış kalenin inşası: Kentin büyümesi hızlı bir şekilde devam etmiş, “Alâeddin Keykubat’ın ifadesine göre kent enine ve boyuna bir günlük yol” (Baykara, 1985) olacak şekilde genişlemiştir. Bu durumun savunmayı güçleştirmesi sebebiyle 1221 yılında, Alâeddin Keykubad tarafından bir dış kale inşa ettirilmiştir (Baykara, 1985). Dış kalenin inşasında eski devirlerden kalma saray, mabed, sütun, kitabe vb. pek çok esere ait kalıntılar kullanılmıştır. Sadece Konya’dan değil, Niğde, Hatunsaray gibi yakın yerlerden de kıymetli yapı malzemeleri Konya’ya taşınmıştır. Bu anlamda Konya dış kalesinin zengin bir sanat müzesi olduğu, günümüze kadar gelebilseydi dünyanın en zengin müzesi olabileceği söylenmektedir (Konyalı, 1964). Dış kale, etrafında yaklaşık 15 metre genişliğinde hendekler ile birlikte inşa edilmiş, bu hendeklerle aynı zamanda sel baskınlarına karşı da önlem alınmıştır. Kale kapılarına köprüler ile geçiş sağlanmıştır (Şekil 6.15 ve Şekil 6.16). Fakat 1256 yılında Moğol saldırılarından dolayı Konya halkı tarafından köprüler yıkılmış, kapılar da içeriden örülmüş, sadece Ahmedek kapısı açık bırakılmıştır (Baykara, 1985). Konya surlarının yapımını, İbn Bibi (1996) şöyle anlatmaktadır:

“Dünyanın her yerinden insanların rahat ve huzur aramak için binbir umutla geldikleri, malını mülkünü bırakıp eşiğini günlerin olaylarından uzak bir yuva olarak seçtikleri böyle bir şehri hisar süsünden mahrum bırakmak hata olur. Her ne kadar haşmetimiz ve canlar yakan kılıcımız, dünyanın etrafını saran bir sur olsa da yine de hırs ve tamah felaketine karşı tedbir almamız gerekir. Çünkü zamanın dönmesi aynı kararda olmaz. Onun işi olay yaratmak ve insanlarda keder meydana getirmektir.” (İbn Bibi, 1996)

Şekil 6.15. Konya surlarının görünümü, 1838 (Laborde, 1838)

Şekil 6.17. Konya kalesi ve sur kapıları (Konyapedia-Konya Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2025)

Dış kale sur kapılarının en önemlileri ticaret yollarına açılmaktadır. Dört ana arterden biri olan Halkabegüş Kapısı günümüz Ankara Caddesi'ne açılmakta ve o dönemde Ankara'dan Sinop limanına ulaşan bir ticaret aksını oluşturmaktaydı. Aksaray Kapısı Aksaray'dan Sinop Limanına ve Sivas üzerinden Tebriz'e, Kayseri üzerinden Halep'e ulaşan bir ticaret aksını oluşturmaktaydı. Batı ve güney kapıları ise Akdeniz'e ulaşan bir ticaret aksını oluşturmaktaydı. Dört ana arter dışında kalan sur kapıları ise bu ana arterlere bağlanmaktaydı. Ana arterler dışında yollar kendiliğinden oluşmuş bir geometride olup nizami bir plana rastlanmamaktadır (Yasa, 1996).

6. Ticari alanlar: Konya Selçuklu döneminde gerek şehirlerarası gerek ülkelerarası önemli bir ticari merkez ve kavşak noktası konumundadır. Roma Kral Yolu, Hristiyan Hac Yolu, Bizans'ın askeri ve ticari yolu, İpek Yolu gibi önemli ulaşım ağları Konya'dan geçmekte, ticari amaçlarla pek çok yabancı tüccar Konya'ya gelmektedir. Konya çevresinde inşa edilen hanların çokluğu bu durumu kanıtlar niteliktedir (Yasa, 1996; Dursun ve Duran, 2018).

Bu dönemde ticari alanlar başlangıçta geçici bir nitelik taşıırken, ilerleyen dönemlerde devlet eliyle kurulan cami, mescit, han, hamam, medrese gibi kamusal yapıların yakın çevresinde sosyal, ekonomik ve kültürel bir çekim merkezi oluşturmak amacıyla yerleşik nitelik kazanmıştır (K. Özcan, 2006). Bu bağlamda bakıldığında ticari

alan içindeki cami, mescit, çarşı, pazar, han, hamam yapı gruplarının bir arada konumlanması (Yasa, 1996) anlam kazanmaktadır.

Konya kent merkezinde gerek sur içinde gerek sur dışında ve kale kapılarında pek çok çarşı ve pazar kurulmuştur. Tarihi kayıtlarda adı geçen çarşı ve pazarlar şöyledir⁷: Demirciler, Çömlekçiler, Sabuhane, Ekinciler, Külahcılar (şapka, külah, sikke vb.), Kürkçüler, Hoşafçılar, Allâme Çarşısı, Altun Aba Çarşısı, Argaçcılar Çarşısı (dokuma/ipek), Cami Çarşısı, Debbâğlar Çarşısı (deri), Eski Çarşı, Yeni Çarşı, Gurebâ Çarşısı, Haffâflar (Kunduracılar) Çarşısı, Kassâblar (Kasaplar) Çarşısı, Uzun Çarşı, Buğday Pazarı, Odun Pazarı, Pazar-ı Suzen-gerân (İğneciler Pazarı), At pazarı, Hayvan Pazarı, Tuz Pazarı, Attarlar, Tiz Pazarı, Bit Pazarı, İplik Pazarı.

Belirtilen çarşı ve pazarlar haricinde çarşı/pazar içinde ya da konut alanlarının bulunduğu mahallelerde bulunan, genellikle iki katlı, odalardan oluşan hanlar ve bağımsız dükkânlar da bulunmakta olup; sabunhane, kârhane, cendere, kassâbhane, salhane, bakkal, furun (fırın) ve tavla (at yetiştiriciliği) gibi zanâat ya da imalât/üretim mekânları da önemli ticari birimlerdir.

Bu dönemdeki meslek grupları da ticari faaliyetler hakkında bilgi vermektedir. Tarihi kayıtlarda geçen meslek grupları ise şöyledir: Pamukçu, hallaç, dokumacı, çulhacı, örgücü, bezzaz (kumaşçı), debbağ (derici), keçeci, külahçı, kürkçü, ayakkabıcı, dülgere, saraç, berber, demirci, bakırcı, doğramacı, çömlekçi, cellat, ressam, boyacı, kağıdçı, eskici, ekmekçi, hoşafçı, kasap, bakkal, doktor, hekim, sünnetçi, attar, kılınççı ve iğneci (Yasa, 1996; K. Özcan, 2011).

Akademik çalışmalarda ve tarihî kaynaklarda Selçuklu döneminde Konya kent merkezinde bulunan ticari mekânların dağılımı oldukça farklılaşmaktadır. Bu farklılıkların karmaşa yaratmaması adına elde edilen bilgileri derlemek gerekirse:

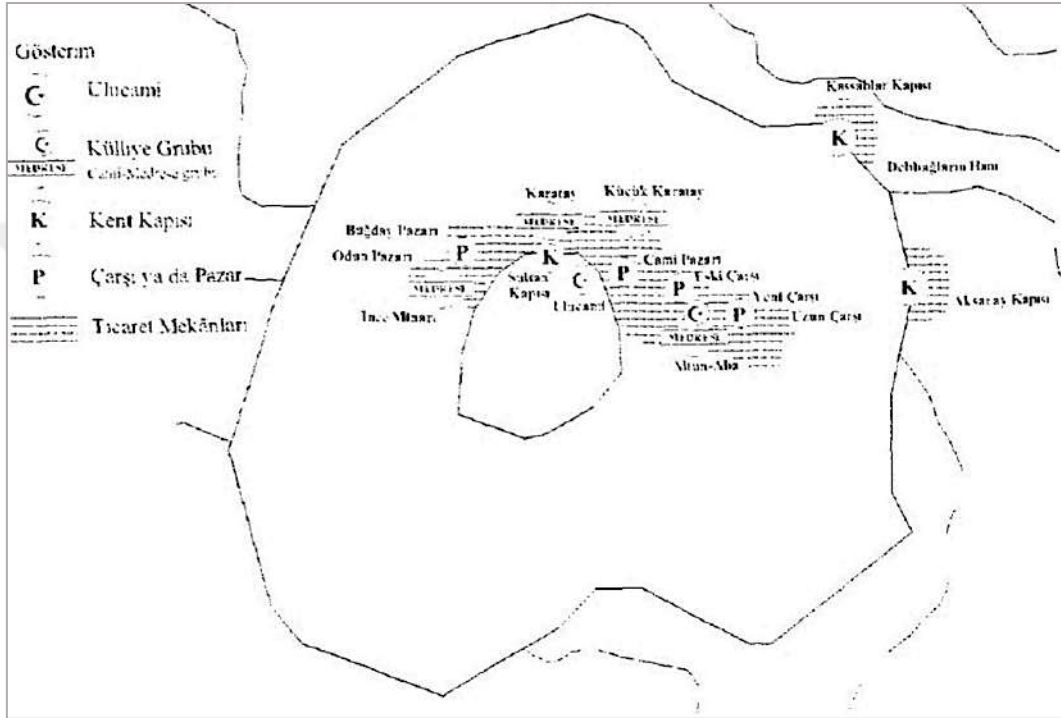
- Selçuklu döneminde ilk etapta yerleşim, devletin merkezinin bulunduğu iç kaleyle çevrili olan Alaaddin Tepesi üzerindedir. Dolayısıyla iç kale sınırları içinde ticari faaliyetler mutlaka olmalıdır. Baykara (1985), iç kalede, Alaaddin Camii civarında kurulan bir Pazar olduğunu tahmin etmektedir.
- Ticari faaliyetlerin çoğunlukla Alaaddin Tepesi'nin doğu kısmında yoğunlaştığı ancak tek bir bölgede noktasal olarak toplanmadığı, kente yayıldığı görülmektedir (Baykara, 1985).

⁷ Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde kurulan çarşı ve pazarların ayrıntılı konumları için bkz:

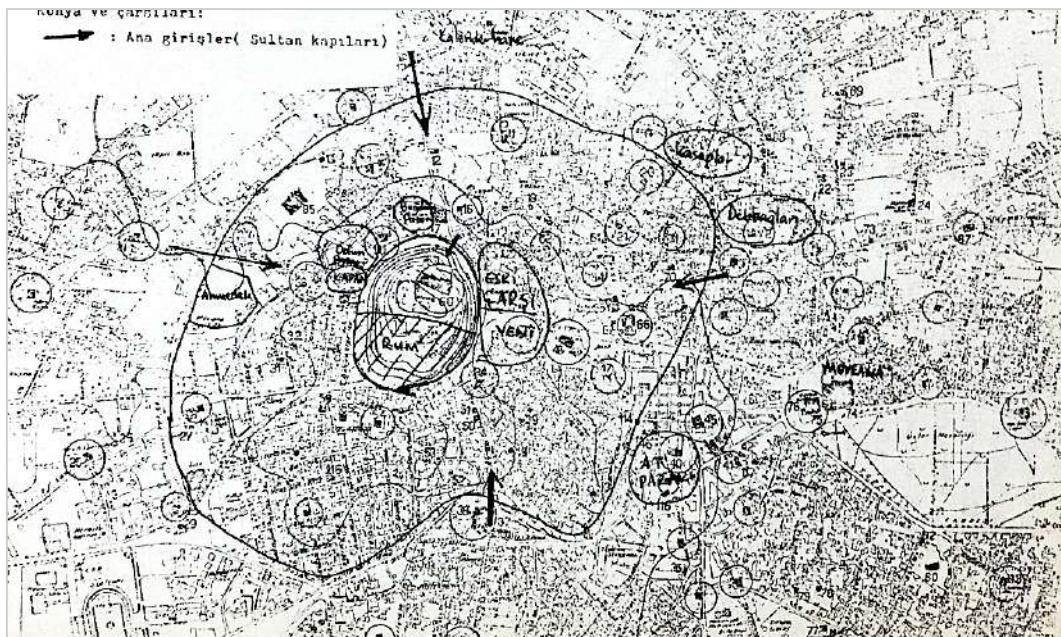
Uysal, M., 2004, Selçuklu ve osmanlı dönemi konya kenti ticaret mekânları. *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi Özel Sayısı Konya Kitabı*, 7, 95-102.

- Ticari alanlarda aynı meslek grubundan olanlar bir arada konumlanırken (aynı pazar, çarşı, han ya da sokakta); ticari faaliyetin üretim şekline, boyutuna, hammadde türüne, hizmet kitlesine, mekânsal ihtiyacına ve güvenlik unsurlarına bağlı olarak sur içinde (kent içinde) ya da sur dışında (kent dışında) konumlanabilmektedir (K. Özcan, 2006). Genellikle çarşıların sur içinde, pazarların ise sur dışında konumlandığı kabul edilmektedir. Daha önce sur dışında kalan pazarların dış kalenin inşa edilmesiyle sur içinde kaldıkları, ancak bu çarşı ve pazarların bir kısmının, sur içinde yer alması uygun olmadığı için sur dışına taşındıkları ifade edilmektedir (Muşmal, 2008).
- Konya'nın başkent olduğu dönemde Alaaddin Tepesi çevresinde, kale kapıları yakınlarında, Eski Pazar (Sûk-ı Atîk/Bazar-ı Köhne) ve Yeni Pazar (Sûk-ı Cedîd/Bazar-ı Nev) olmak üzere iki önemli pazar yeri olduğu bilinmektedir (Arabacı, 1999). Bilinen en eski çarşı, yapım tarihi kesin olarak bilinmeyen, günümüz Tahir Paşa Cami'nin doğusundan iç kalenin kuzey duvarına doğru uzanan bir mevkide bulunan Eski Çarşı'dır. Bu çarşı Haçlı saldırıları ile 1190'da yakıldığı için İplikçi Cami civarına Yeni Çarşı adında yeni bir çarşı inşa edilmiştir (Küçükdağ, Arabacı ve Yenice, 2020; Yasa, 1996).
- Bilinen bir diğer çarşı Uzun Çarşı'dır. Şerafeddin Camii'nin yanından başlayarak İplikçi Camii'yi de içine alacak şekilde At Pazarı Kapısı'na kadar uzanmaktadır (Yasa, 1996).
- At Pazarı, konumu net bir şekilde bilinen pazarlardan biridir. Sur dışında, At Pazarı isimli sur kapısının yakınında yer alan bu pazarın, sur kapısına ismini verdiği; Koyun Pazarı'nın debbağların ve kasapların da buraya yakın olduğu ileri sürülmektedir (Yasa, 1996; Baykara, 1985).
- Altunaba Vakfiyesi'nden İplik Pazarı ve Allame Çarşısı'nın Altunaba Medresesi civarında olduğu anlaşılmaktadır (Yasa, 1996).
- K. Özcan (2007)'in, vakfiyelerden derleyerek hazırlamış olduğu çalışmaya göre (Sahip Ata Fahreddin Ali'nin Konya İmareti'ne ilişkin 1264 tarihli vakfiyesi, Kemâleddin Rûmtaş'ın Mescid ve Zaviyesi'ne ilişkin 1246 tarihli vakfiyesi, Celâleddin Karatay'ın Medresesi'ne ilişkin 1251 tarihli vakfiyesi, Şemseddin Altun Aba'nın Medresesi'ne ilişkin 1202 tarihli vakfiyesi, Kemâleddin Oğul Bey'in Hızır İlyas Zaviyesi'ne ilişkin 1248 tarihli vakfiyesi ve Keykâvus kızı Fatma Hatun'un Hatuniye Mescidi'ne ilişkin 1213 ve 1224 tarihli vakfiyesi)

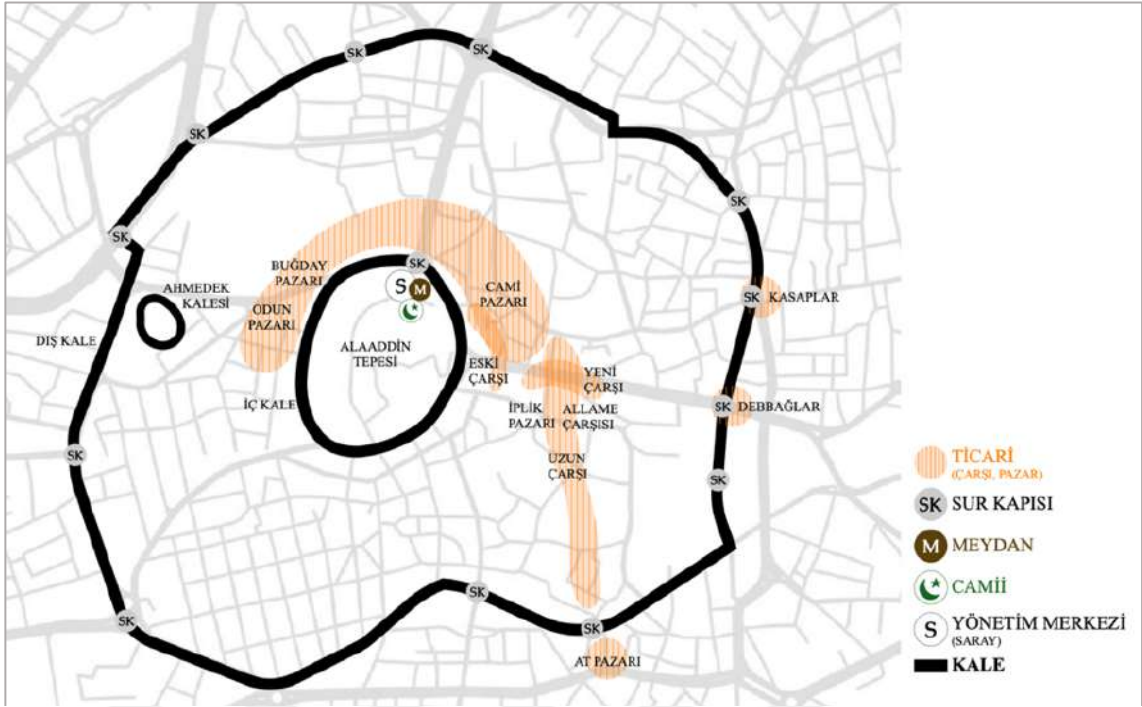
Selçuklu döneminde Konya kent merkezinde ticari mekânlar Alaaddin Tepesi'nin kuzeybatısından başlayarak doğusuna kadar uzanmaktadır (Şekil 6.18). K. Özcan (2007)'ın hazırlamış olduğu haritada (Şekil) Odun Pazarı, Buğday Pazarı, Cami Pazarı, Eski Çarşı, Yeni Çarşı, Uzun Çarşı ve sur kapılarındaki ticari mekânlar yer almaktadır. Baykara (1985)'nin ve Önge (2018)'nin hazırlamış oldukları krokiler de (Şekil 6.19 ve Şekil 6.20) K. Özcan (2007)'ı destekler niteliktedir.

Şekil 6.18. K. Özcan (2007)'a göre Selçuklu dönemi Konya kent merkezinde ticari mekânların dağılımı

Şekil 6.19. Baykara (1985)'ya göre Selçuklu dönemi Konya kent merkezindeki ticari mekânlar

Şekil 6.21. Derlenen bilgiler neticesinde Selçuklu döneminde Konya kent merkezinde bulunan ticari mekânların dağılımı (Tarihî verilerden referansla yazar tarafından hazırlanmıştır)

7. Sosyo-kültürel yapılar: Bu başlık altında tekke, zâviye, dergâh, medrese, külliye gibi dini, eğitim vb. amaçlarla kurulan sosyo-kültürel yapıların kent biçimlenmesine etkisi incelenmektedir.

Zâviye, tekke, hankâh, dergâh vb. dini yapılar Türk-İslâm kolonizasyon süreci için stratejik ve politik bir öneme sahip olan, mekânsal örgütlenmeyi yönlendiren ana gelişim odaklarıdır. Baba, derviş, eren gibi isimlerle karşımıza çıkan dini kolonizatörlerin, inançlarını aktarmak üzere kent sınırlarında zâviye ya da hankâh kurarak yerleşime dahil oldukları görülmektedir (Özcan ve Yenen, 2010; K. Özcan, 2006). İslâm dinini yaymayı amaç edinen bu müesseseler, amaçları doğrultusunda huzurlu, güvenli ortamlar oluşturarak, toplumsal düzeni sağlamaya çalışarak ve yardımlarda bulunarak etraflarında yeni iskân yerlerinin oluşmasına aracı olmaktadır. Bu yapılar aynı zamanda meslek öğrenme, sohbet, müzik, edebiyat gibi sosyal faaliyetlerin de yer aldığı, kültürel açıdan önem teşkil eden mekânlardır. Selçuklu dönemi Konya kent dokusunun da bu doğrultuda biçimlendiği, zâviyelerin genellikle sur dışına inşa edildiği ve mahallelerin de bu zâviyeler çevresinde bir kültürel odak etrafında geliştiği görülmektedir (Yasa, 1996).

Medreseler de mekânsal örgütlenmede önemli rol oynayan, gerek günümüzde gerek yapıldıkları dönemde kente estetik değer katan önemli yapı türleri olup medrese inşası Selçuklu Devleti için özel bir öneme sahiptir. Bu dönemde eğitime, kültürel

faaliyetlere, âlimlere, bilim insanlarına önem verilmiş, medrese kurmak kutsal kabul edilmiş ve kurulması da devlet tarafından desteklenmiştir (Güven, 1992).

Medreselerin kent biçimlenmesine olan etkilerini anlayabilmek için öncelikle vakıf kültürüne değinmek gerekmektedir. Medreselerin büyük bir bölümü vakıf desteğiyle inşa edilmekte olup vakıf kültürü gereği medrese inşa edilirken medreseye giderlerini karşılayabileceği başka yapılar da vakfedilmektedir. Gönül (2020)'ün ifadesiyle *“gelir getirici gayrimenkul vakfetmek medrese kurma sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir”*. Örneğin Altunaba Medresesi için 1 han, medresenin yakınında ve kentin farklı bölgelerinden yaklaşık 45-50 dükkân, köy ve arazi vakfedilmiştir (Turan, 1947). Kaynaklardan, vakfedilen bu yapıların bir kısmının var olan yapılar olduğu, bir kısmının ise medrese ile birlikte veya medrese için inşa edildiği anlaşılmaktadır. Gelir getiren yapılar haricinde medreselerin cami, türbe, kütüphane vb. yapılarla birlikte inşa edildiği de bilinmektedir. Bu bağlamda bir yerde medrese inşa edilmişse, o bölgede geleneksel Türk-İslâm kent modeline uygun bir örgütlenmeyle karşılaşmak kaçınılmazdır. Tüm Orta Çağ İslâm kentlerinde ticari alanlar, sosyo-kültürel merkezlerin ya da cami, mescit, medrese gibi toplanma alanlarının etrafında örgütlenmektedir (K. Özcan, 2007).

Tespit edilebildiği kadarıyla Selçuklu döneminde Konya kent merkezinde 25 medrese bulunmakta olup bu medreseler Tablo 6.1’de belirtilmektedir.

Tablo 6.1. Selçuklu Dönemi'nde Konya kent merkezinde inşa edilen medreseler⁹ (Erdaş ve Semerci, 2025)

Selçuklu döneminde Konya kent merkezinde inşa edilen medreseler	
1. Kadı İzzeddin Maristan-ı Atik 1113 / Yıkıldı. 2. Mahmudiye Medresesi (Ali Gav) 12. yüzyıl / Esas eyvan, kubbeli odalar ve türbe günümüze ulaşmıştır. 3. Lala Ruzbe Medresesi 13. yüzyıl başları / Yıkıldı. 4. Altunaba Medresesi (Altunba, Altun Apa, İplikçi) 1202 / Yıkıldı. 5. Alâeddin Dârüş-şifâsı (Dârüş-Şifâ-i Alâî) 1221-1222 / Yıkıldı. 6. Hatuniye Medresesi (Devlet Hatun) 1229 / Yıkıldı. 7. Gevhertaş Medresesi (Molla-i Atik, Molla Efendi, Eski Mulla, Mulla Hünkâr, Medrese-i Hüdâvendigâr, Medrese-i Lala, Medrese-i Mevlânâ, Medrese-i Molla, Gühertaş) 1232 / Yıkıldı. 8. Nizamiye Medresesi (Nalıncı) 1237 / Yıkıldı. 9. Tacülvézir Medresesi ve Dârü'l-Huffâzı (Külliyesi) 1239 / Yalnızca türbe kısmı günümüze ulaşmıştır. 10. Şeref Mesud Medresesi 1239 / Yıkıldı 11. Ferhuniye Dârü'l-Huffâzı (Fatma Hatun) Yaklaşık 1240'lar / Yalnızca türbe kısmı günümüze ulaşmıştır. 12. Sırçalı Medresesi (Muslihiye) 1242 / Günümüze ulaşmıştır.	13. Gömeç Hatun Medresesi 13. yüzyıl ortaları / Yıkıldı. 14. Karatay Medresesi (Karatay-i Kebir, Büyük Karatay) 1251 / Günümüze ulaşmıştır. 15. Atabekiyye Medresesi 1256 / Yıkıldı. 16. İnce Minare Medresesi 1258-1279 / Günümüze ulaşmıştır. 17. Seyfiye Medresesi Tahmini 1235-1276 / Yıkıldı. 18. Larende Medresesi 1269 / Günümüze ulaşmıştır. 19. Kemaliye Medresesi (Karatay-i Sagır, Küçük Karatay) Selçuklu dönemi / Günümüze yalnızca ana eyvanı ile bunun iki yanındaki duvar kalıntıları ulaşmıştır. 20. Kadı Hürremşah Dârü'l-Hadisi Selçuklu dönemi / Yıkıldı. 21. Kadı Kalemşah Medresesi Selçuklu dönemi / Yıkıldı. 22. Akıncı Medresesi Selçuklu dönemi / Yıkıldı. 23. Kadı İzzeddin Medresesi Selçuklu dönemi / Yıkıldı. 24. Pir Esad Dârü'l-Huffâzı Selçuklu dönemi / Sadece türbe günümüze ulaşmıştır. 25. Lâ'l Paşa Dârü'l-Huffâzı Selçuklu döneminde yapıldığı bilinmektedir. Karamanoğulları döneminde yıkılmış, 1556'da yeniden inşa edilmiştir / Yıkıldı.
Not: Bazı kaynaklarda adı geçen Pamukçular Medresesi'ne (Penbe Furuşan Medresesi) dair detaylı bir bilgiye ulaşılamamıştır. Selçuklu döneminde inşa edildiği tahmin edilmekte olup, bu medresenin Altun Aba Medresesi'nin diğer bir adı olduğu da düşünülmektedir.	

Selçuklu döneminde Konya kent merkezinin bugünkü biçimlenmesine zemin hazırlayan en önemli sosyo-kültürel etkilere biri de Sultânü'l-Ulemâ Bahâeddin Veled'in 1228 yılında Konya'ya gelişi'dir. Bahâeddin Veled'in Konya'ya hangi sebepten geldiği hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı kaynaklar Alâeddin Keykubat'ın

⁹ Medreseler ve konumları hakkında detaylı bilgi için bkz:

Erdaş, G. ve Semerci, F., 2025, Konya'daki medrese yapılarının günümüz konya kent merkezinin biçimlenmesi üzerine etkileri, *Art-Sanat*, 23, 181-214.

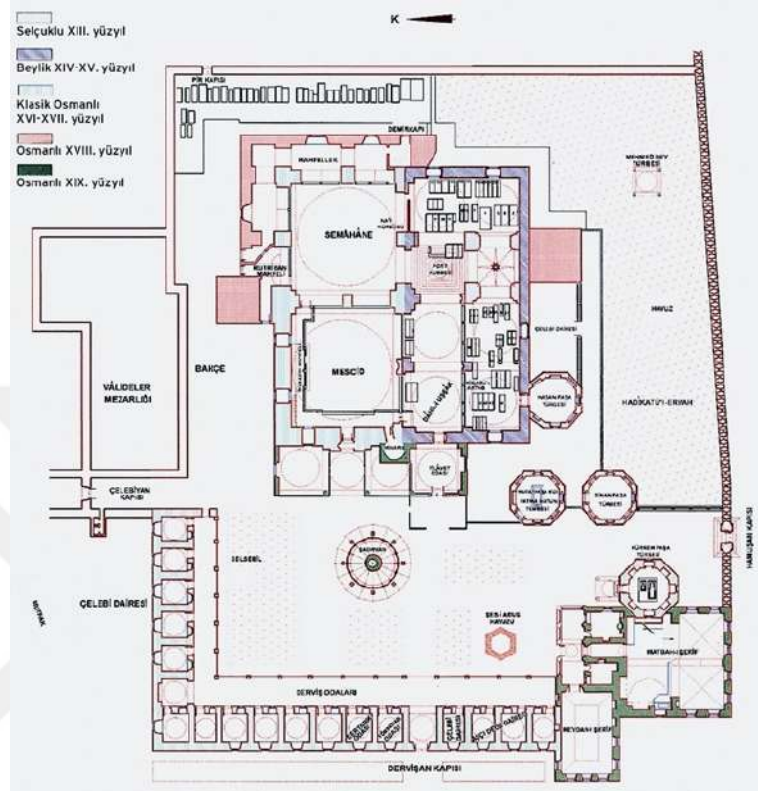
daveti üzerine geldiğini belirtirken bazı kaynaklar da başka sebepler olabileceğini belirtmektedir. Ancak kesin olan bir şey varsa o da Sultânü'l-Ulemâ'nın ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Konya tarihî kent merkezinin bilhassa Mevlana Caddesi'nin biçimlenmesindeki önemli etkileridir.

Bahâeddin Veled Konya'ya ilk geldiğinde Alâeddin Keykubat tarafından karşılanmıştır. Alâeddin Keykubat, Bahâeddin Veled'e sarayda bir yer vermek istese de Bahâeddin Veled medresede kalacağını belirterek Altunaba Medresesi'ne yerleşmiştir (Eflâkî'nin aktarımına göre o dönemde dış kalenin henüz inşa edilmemiş olup, kentteki tek medrese ise Altunaba Medresesi'dir). Kısa bir süre sonra Bahâeddin Veled, Emir Bedreddin Gevhertaş'tan çocukları için bir medrese yaptırmasını istemiş ve yapıldıktan sonra oraya yerleşmiştir. Bu medrese Gevhertaş Medresesi'dir. Bahâeddin Veled'in ve Mevlânâ'nın yerleştiği bölgelerde hızlı bir yoğunlaşma başlamıştır (Eflâkî, 1973; Önder, 1962; Alkan 1985; Alkan, 2017).

Bugün Mevlânâ Müzesi olan yerin Bahâeddin Veled tarafından belirlendiği rivayet edilmektedir. Henüz dış kale yapılmadan önce Bahâeddin Veled bir gezintiye çıkmış ve şu an Mevlânâ Türbesi'nin bulunduğu yerdeki küçük bir tepeyi göstererek *“benim, benim çocuklarımın ve onların evlât ve ahfadının mezarı burada olacaktır”* demiştir (Eflâkî, 1973). Bir başka rivayete göre de bu gezintiye Alâeddin Keykubat ile çıkmıştır. Türbenin bulunduğu yerde o dönemde sultanların gül bahçesi vardır ve Alâeddin Keykubat bahçeyi Bahâeddin Veled'e bağışlamış, 1230 yılında Bahâeddin Veled vefat edince işaret ettiği yere gömülmüştür (Konyalı, 1964). Babasından 42 yıl sonra vefat eden Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî de babasının başucuna defnedilmiştir. Kısa süre sonra Selçuklu Emiri Süleyman Pervane, eşi Gürcü Hatun ve Alemüddin Kayser, dönemin mimarlarından olan Tebrizli Bedreddin ve Selimoğlu Abdülvahid'e türbeyi yaptırmıştır (Önder, 1962).

Mevlânâ vefat edene kadar bu alanda herhangi bir türbe, zâviye vs. olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur (Gündüz, 2015). Bazı kaynaklarda Mevlânâ hayattayken Bahâeddin Veled'in kabrinin yanına derviş hücreleri yaptırıldığı belirtilmekte (A. Çelik, 2024), bazı kaynaklar ise bölgeye yapılan ilk yapının Bahâeddin Veled'in türbesi olduğunu ileri sürmektedir (Önder, 1962). Aynı yerde kurulan, Mevlevî tarikatının müritleri, Mevlânâ'nın talebeleri, şehrin ileri gelenleri, devlet adamları gibi kimselerin destekleriyle giderek genişleyen ve yenilenen Mevlevî tarikatının merkezi olan Dergâh; türbe, semahane, mescit, matbah-ı şerif, derviş hücreleri, avlu, hazire ve etrafındaki diğer yapılardan oluşmaktadır (Şekil 6.22). Kimi kaynaklar külliye olarak da

nitelendirmektedir. Bu yapı, tekke ve zâviyelerin kapatılmasına yönelik çıkan kanunun akabinde, 1926 yılında Konya Âsâr-ı Atıka Müzesi adıyla müzeye çevrilmiştir (Gündüz, 2015; Bakırcı, 2007).

Şekil 6.22. Mevlânâ Müzesi planı (Karpuz, 2004)

Mevlânâ Türbesi'nin ve Dergâhı'nın kurulması Konya kent merkezinin biçimlenme sürecinde dönüm noktası niteliğindedir. Bu zamana kadar Alaaddin Tepesi odak olmak üzere tek odaklı gelişim gösteren kent merkezi, Türbe ve Dergâh'ın kurulmasıyla birlikte çift odaklı gelişmeye başlamış, iki odak arasında pek çok açıdan oldukça hareketli olan (bugün Mevlana Caddesi olarak bilinen) bir aks meydana gelmiştir (Önge, 2018; Alkan, 2017).

Tarihsel süreçte her devir kendinden bir önceki devri tehdit olarak kabul edip o döneme ait eserleri yok etme girişiminde bulunsa ya da kendi kaderine terk etmiş olsa bile Mevlânâ Dergâhı bu bakış açısının dışında kalmıştır. Mevlânâ her devirde önemini korumuş, Konya'ya hükmeden bütün devletler Mevlânâ'yı sevmiş ve ona hizmet etmek istemişlerdir. Bu sayede Mevlânâ ve ailesi adına yapılmış pek çok eser günümüze kadar gelebilmiştir (Konyalı, 1964).

Bahâeddin Veled ve Mevlânâ gibi kente manevi ve biçimsel etkileri olan bir diğer sosyo-kültürel etki de Sadreddin Konevî'nin 1241 yılında Konya'ya gelişi. Konevî,

İslâm düşüncesinde büyük etkileri olan önemli bir âlim, muhaddis, mutasavvıf ve filozoftur (Arıtan, 1997; Demirli, 2008). Konevî Zâviyesi'nin manzumesinden anlaşıldığı üzere 1274 yılında cami, türbe, çeşme, şadırvan ve kütüphanesi bulunan bir zâviye inşa edilmiştir. Ancak yine de zâviyenin ve bölümlerinin hangi tarihte yapıldığı, onarıldığı tartışmalıdır (Arıtan, 1997). Kesin olarak bilinen, Konevî'nin Konya kent merkezinin biçimlenmesine olan katkılarıdır.

Sadreddin Konevî Zâviyesi günümüz Meram ilçesi, Şeyh Sadrettin Mahallesi, Turgutoğlu Sokak'ta bulunmaktadır. Selçuklu döneminde bağ/bahçe olan ve sur dışında yer alan bu bölge, zâviyenin inşa edilmesiyle küçük bir yerleşim yerine dönüşmüştür. Aktarılanlara göre Konya'nın tanınan isimlerinden biri olan Hoca Cihan tarafından oğlunu iyileştirdiği için burada bulunan konak Sadreddin Konevî'ye hediye edilmiştir. Cami, türbe ve kütüphane Konevî'nin vefatından sonra inşa edilmiştir (Uz, 2015). Konevî'nin bu bölgeye yerleşmesinde Hoca Cihan'ın etkisinin yanında başka bir ihtimal daha olabileceği düşünülmektedir: Geleneksel İslâm kent dokusu içinde tekke, zâviye, dergâh vb. dini yapıların stratejik bir öneme sahip oldukları, genellikle sur dışında yer alarak ilgili bölgede yeni mahallelerin kurulmasında ve güvenliğin sağlanmasında rol oynadıkları bilinmektedir. Ayrıca, Selçuklular döneminde Konya'da kentin batısının tehlike arz etmesinden dolayı batıya doğru yönelimin olmadığı da bilinmektedir. Konevî Zâviyesi'nin inşa edildiği yerin, sur dışında ve Alaaddin Tepesi'nin batısında, kentin genişleme yönünün tam tersinde olması Sadreddin Konevî Zâviyesi'nin konumunun, kentin batıya doğru genişlemesi ve güvenliğin sağlanması yönünde stratejik bir karar olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim Selçuklulardan sonra gelen Karamanoğulları'nın, yapı inşası hususunda çoğunlukla bu bölgeyi tercih etmesi de bu bağlamda dikkat çekicidir. Ayrıca, Konevî'nin fikirlerini benimseyerek ona yakın olmak isteyenler neticesinde Sadreddin Konevî'nin etrafında büyük bir mezarlık oluştuğu, bu mezarlığın dış sur kapısından başlayarak istasyona kadar uzandığı, daha sonraları istimlâk edilerek üzerine bina yapıldığı ileri sürülmektedir (Özönder, 1989). 1890'lara tarihlenen Garabed Solakian tarafından çekilen fotoğrafta (Şekil 6.23) bu durum açıkça görülmektedir.

Şekil 6.23. Sadreddin Konevî Camii ve Türbesi, Garabed Solakian arşivi, 1890'lar (Eski Türkiye Fotoğrafları Arşivi, t.y.)

Konya kent merkezinin biçimlenmesine Mevlânâ ve Konevî kadar katkısı olmasa da kentsel belleğin ve kimliğin oluşmasında büyük yeri olan âlimlerden biri diğeri de Şems-i Tebrîzî'dir. Şems ve Mevlânâ arasındaki manevi dostluk Konya kent belleğinde özel bir yere sahiptir. Şems-i Tebrîzî'nin, yaşadığı dönem için aynı maneviyatla ve saygıyla karşılanmadığı bilinmektedir. Bu nedenle Şems-i Tebrîzî'nin yaşadığı dönemde mekânsal ölçekte bir etkisi olmadığı tahmin edilmekte olup kendisinden asırlar sonra, manevi boyutta Konya kent merkezini etkilediği söylemek mümkündür.

Şems'in 1244 yılında Konya'ya geldiği tahmin edilmektedir (Şahbaz, 2017). Şems-i Tebrîzî hayattayken, adına Konya'da inşa edilmiş kayıtlara geçen bir yapı yoktur. Şems-i Tebrîzî adına yapılan, kaynaklarda mescid, türbe, zâviye ya da manzume olarak geçen yapının ise ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemekte, 13. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Bu yapıya dair ulaşılan ilk belgeler Osmanlı dönemine tarihlenmekte olup, Fatih Sultan Mehmed'in burayı zâviye olarak belirlediği bilinmektedir. Bu yapı Şems makamı olarak da anılmaktadır. Ancak Şems'in naaşının burada olup olmadığı da bilinmemektedir. Türbe'nin bulunduğu yerde eskiden Bedreddin Gühertaş'ın bağı olduğu ileri sürülmektedir (Tanrıkörur, 2010; Boran, t.y.). Şems-i Tebrîzî Türbesi'nin önünde, Osmanlı dönemine tarihlendiği düşünülen bir mezarlık olduğu bilinmektedir (Şekil 6.24). Bu mezarlık 1944 yılında yol yapmak üzere kaldırılmıştır (Bakırcı, t.y.; Tanrıkörur, 2010).

Şekil 6.24. Şems-i Tebrîzî Türbe ve Zâviyesi ve önündeki mezarlık, II. Abdülhamid Han arşivi, 19. Yüzyıl (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, t.y.)

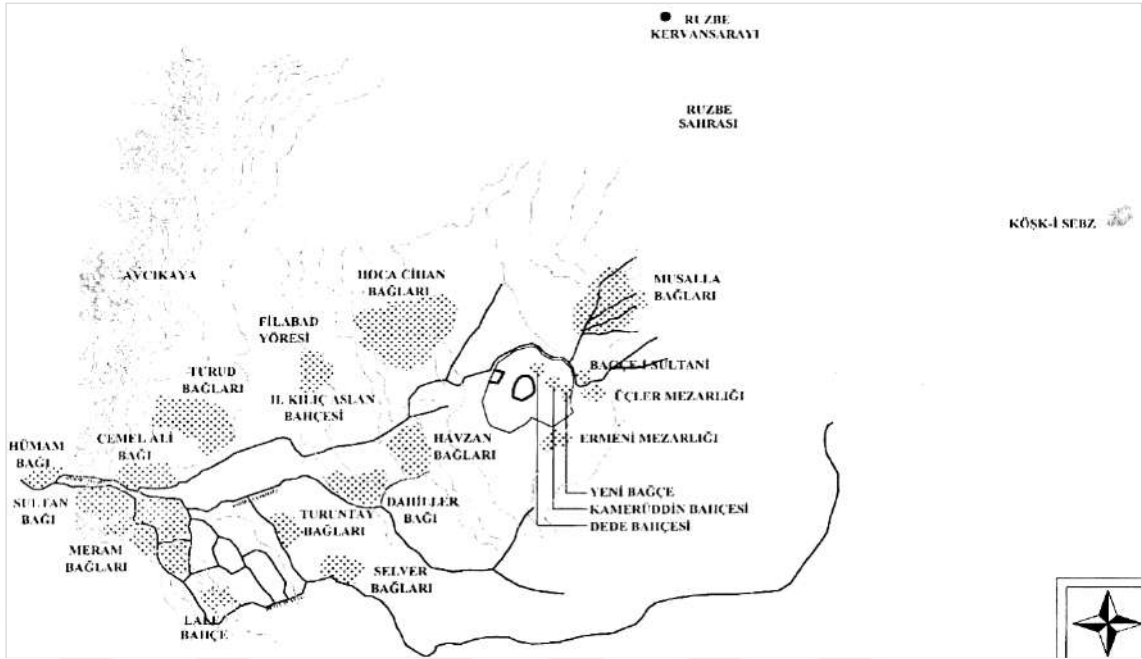
Şems-i Tebrîzî Türbesi, Mevlevîlikte saygıdeğer bir yere sahiptir. Mevlevîlikte yeni tayin edilen şeyhin dergâhtaki merasiminin ardından Şems-i Tebrîzî makamına gidip bir gece orada kalması gibi ritüeller mevcuttur. Günümüzde de Şems ile Mevlânâ'nın buluştuğu kabul edilen yer olan Meracü'l-Bahreyn'i, ardından Şems makamını ve sonra Mevlânâ'nın makamını ziyaret etmek bir gelenek halini almıştır (Tanrıkorur, 2010).

8. Kentsel açık alanlar ve yeşil doku: Son olarak Selçuklu dönemi Konya kent merkezinde bulunan bağ, bahçe, mezarlık, meydan gibi kentsel açık alanlara bakıldığında, sur dışında ve civar ilçelerde pek çok bağ bahçe olduğu görülmektedir. Bu alanlar: Av, geleneksel oyunlar ve askeri faaliyetlere dönük alanlar; sultan ve emirlerin yazlıkları, dinlenme, eğlenme ve mesire alanları niteliğindeki saray ve köşklere yer alan bahçeler; dinsel grupların veya mesleki örgütlerin ayin, tören, geleneksel eğlence aktiviteleri (Hıdırellez, bağ bozumu gibi) vb. amaçlarla kullandığı bahçeler ve tarımsal üretim için ayrılmış sebzelik, meyvelik, bostan vb. niteliğindeki bahçeler olarak sınıflandırılmaktadır (K. Özcan, 2004).

K. Özcan (2004)'ın hazırlamış olduğu haritada Konya kent merkezinde ve yakın çevresinde Yeni Bağçe, Kamerüddin Bahçesi, Dede Bahçesi ve Bahçe-i Sultani'nin yer aldığı görülmektedir (Şekil 6.25). Aynı harita, mezarlıklar hakkında da bilgi vermektedir. Konya kent merkezinin yakın komşuluğunda Üçler Mezarlığı ve Ermeni Mezarlığı yer almaktadır. Ancak mezarlıklar bu kadarla sınırlı değildir. Önder (1969), Selçuklu döneminde 32 farklı yerde mezarlık bulunduğunu ifade etmektedir. Mehmet Ali Uz

(2003)'un da Konya hazire ve kabristanlarına yönelik çalışmaları mevcut olup bu çalışmadan, pek çok caminin etrafında hazirelerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Araştırmalarda tespit edilen mezarlıkların dönemleri ve ne zaman yıkıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Selçuklu döneminde varlığından emin olunan Konya tarihî kent merkezinde ve yakınında bulunan mezarlıklar şöyledir:

- Konya'nın bilinen en eski mezarlıklarından biri olan Musalla Mezarlığı, Selçuklu döneminden kalan, Konya'nın bilinen en eski mezarlığıdır. Üçler Mezarlığı da Konya'nın en eski mezarlıklarından biri olup Osmanlı döneminde var olduğu kesin olarak bilinmekte, yol çalışmaları sırasında rastlanan Selçuklu dönemi mezar taşları mezarlığın Selçuklu dönemine kadar uzanabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır (Uz, 2004).
- Mevlânâ Türbesi'nin dört bir yanında mezarlıklar olduğu, bu mezarlıkların günümüzdeki Karatay Belediyesi'nin olduğu alana kadar uzandığı bilinmektedir. Bu mezarlık, Üçler Mezarlığı ile birleşmektedir (Uz, 2003; Uz, 2004).
- Alâeddin (Selçuklu) Haziresi olarak bilinen mezarlık Alâeddin Camii'nin kuzeyinde bulunmakta olup, bu mezarlıkta Selçuklu, Karamanoğlu ve Osmanlı dönemi meşhur kişilerinin mezarları olduğu ileri sürülmektedir (Uz, 2003).
- Sadreddin Konevî Camii ve Türbesi'nin önünde mezarlık olduğu ve Selçuklu, Karamanoğlu ve Osmanlı şehzadelerinin, hanedanının ve devrin ünlü isimlerinin bazılarının mezarının burada olduğu ileri sürülmektedir (Uz, 2004).
- Şems-i Tebrîzî Türbesi'nin önünde bulunan mezarlıkta da özellikle Osmanlı dönemi valilerinin ve paşalarının bulunduğu, bu mezarlığın 1944'te kaldırıldığı bilinmektedir (Uz, 2004).

Şekil 6.25. Selçuklu Çağında Konya kent peyzajı (K. Özcan, 2004).

Meydanlara baktığımızda ise, daha önce de belirtildiği üzere Türk kentinde Batı kentlerindeki gibi görkemli anıtsal yapılarla çevrili, geometrik olarak planlanmış bir meydan anlayışı yoktur. Mescit, çeşme önleri, pazar yerleri, cami avluları gibi buluşma alanları meydan olarak kabul edilmektedir. Bu alanların haricinde kente dıştan bitişik bir şekilde bulunan meydanlardan söz edilmektedir. Bu meydan namazgah ve bayram yeri işlevine sahiptir. Selçuklu dönemine ait böyle bir meydanın Musalla Mezarlığı olarak bilinen bölgede bulunabileceği düşünülmektedir. Selçuklu döneminde Halkabegüş Kapısı'nın dışında bulunan Sultan Meydanı adı verilen bu alan, namazgah olarak kullanılan, çeşitli dini faaliyetlerin, spor aktivitelerinin, karşılama ve uğurlama törenlerinin yapıldığı bir meydandır (Bozkurt, 2019).

Tüm bu bilgiler ışığında hazırlanmış olan, Selçuklu dönemi Konya kent merkezi kartografik temsilleri Şekil 6.10, Şekil 6.14 ve Şekil 6.26'da, Selçuklu döneminde Konya kentinin biçimlenmesini anlatan linkograf ise Şekil 6.27'te gösterilmiş olup linkograf, detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

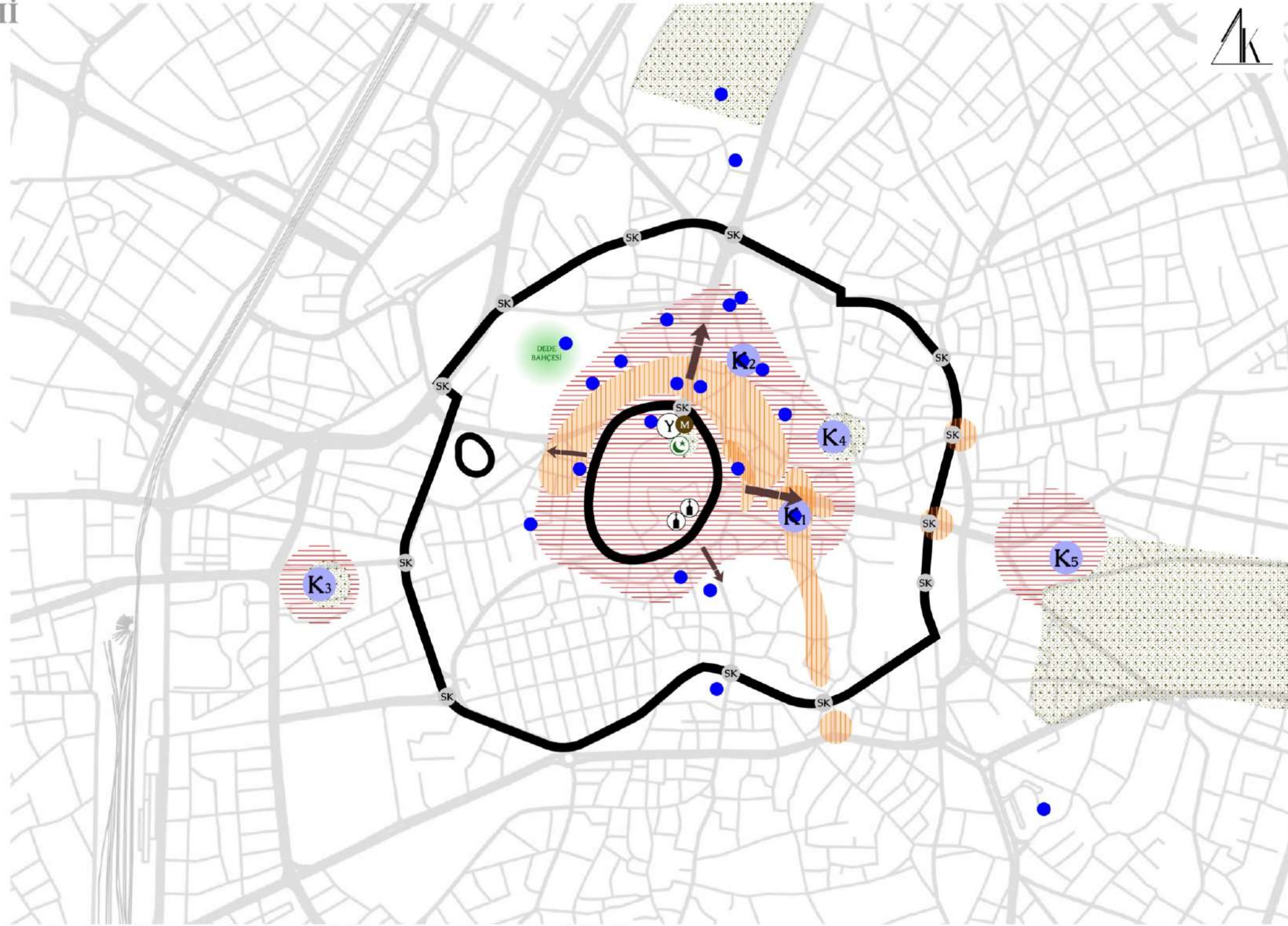
SELÇUKLU DÖNEMİ 1213-1308

1221-Dış kalenin inşası
1228-Bahâeddin Veled'in Konya'ya gelişi
1241-Sadreddin Konevî'nin Konya'ya gelişi
1244-Şems-i Tebrizî'nin Konya'ya gelişi

Y: Selçuklu Sarayı

K1: Bahâeddin Veled'in Konya'ya geldiğinde
bir süre kaldığı Altunba Medresesi
K2: Bahâeddin Veled ve ailesi için yapılan
Gevhertaş Medresesi
K3: Sadreddin Konevî Zâviyesi
K4: Şems-i Tebrizî Zâviyesi
K5: Mevlânâ Dergâhı ve Türbesi

- ↑ ANA ARTERLER
(ULAŞIM)
- K KÜLTÜREL ETKİ/ODAK
- YEŞİL ALAN
- MEZARLIK
- TİCARİ
(ÇARŞI, PAZAR)
- EĞİTİM YAPILARI
(SELÇUKLU)
- SK SUR KAPISI
- M MEYDAN
- KİLİSE
- CAMİİ
- Y YÖNETİM MERKEZİ
- YAPILAŞMA
(TÜRKLER)
- KALE

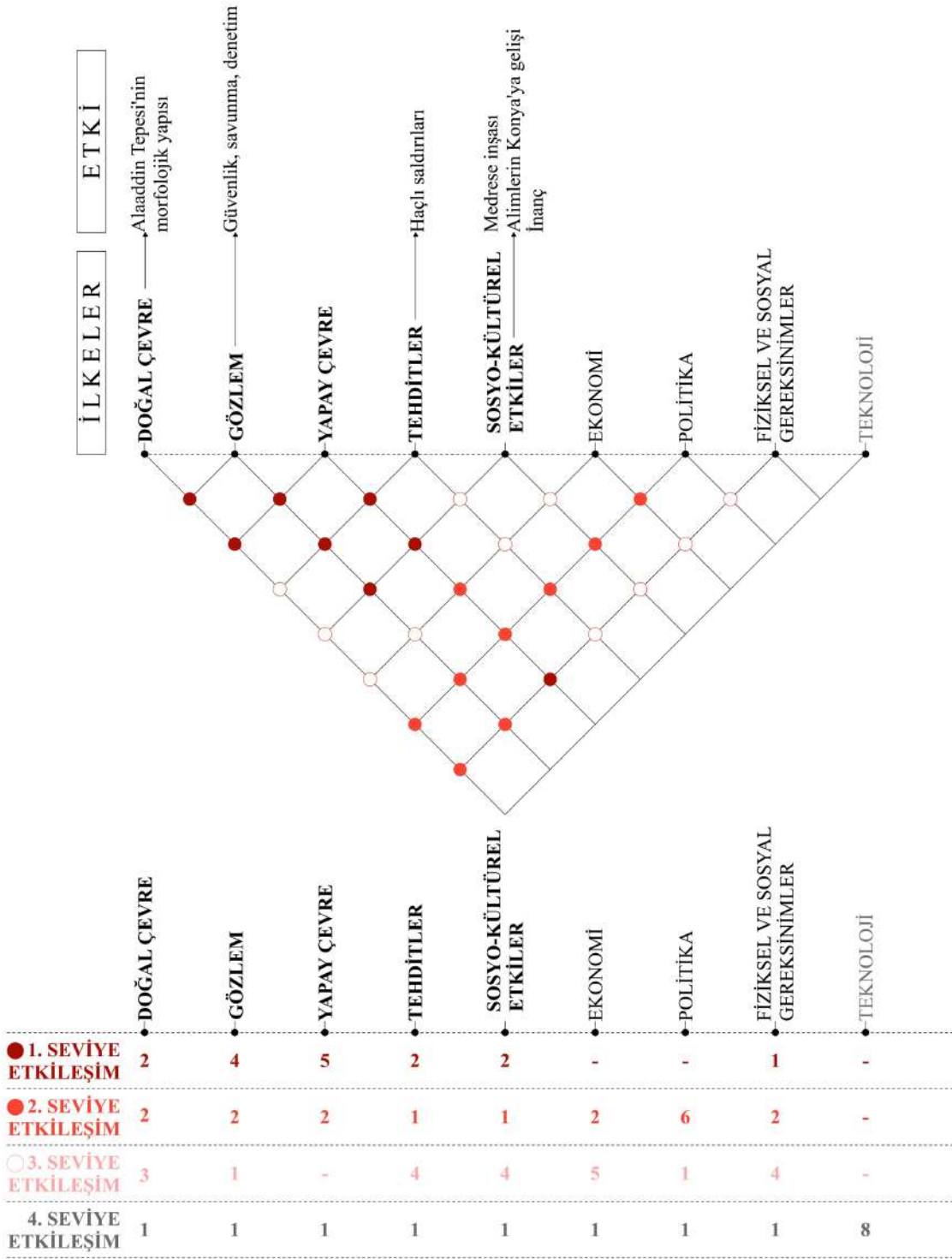
Taramalar yoğunluk ifade etmemektedir. Yalnızca ilgili fonksiyonun mekânsal dağılımının temsili ifadesidir.
Harita, alan çalışması bölümünde yer alan bilgilerden referansla hazırlanmıştır.

Şekil 6.26. Selçuklu döneminde (1213-1308 arası) Konya kent merkezinin mekânsal dağılımına yönelik kartografik temsil (Tarihi verilerden referansla yazar tarafından hazırlanmıştır)

SELÇUKLU DÖNEMİ KONYA KENT MERKEZİNİ BİÇİMLENDİREN KIRILMA NOKTALARI

İç kaleye yerleşim	1221-Dış kalenin inşası
Sur dışına doğru genişleme	1228-Bahâeddin Vele'd'in Konya'ya gelişi
1190-Haçlı Saldırıları	1241-Sadreddin Konevi'nin Konya'ya gelişi
1213-Ahmedek Kalesi'nin inşası	1244-Şems-i Tebrizi'nin Konya'ya gelişi

SELÇUKLU DÖNEMİ LINKOGRAFI

Şekil 6.27. Selçuklu döneminde Konya kent merkezinin biçimlenme sürecine dair linkograf (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Şekil 6.27’de Selçuklu döneminde Konya kent merkezinin biçimlenmesini anlatan linkograf gösterilmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, linkografıta ilkelerin hangi sıralamayla dizildiği büyük önem arz etmektedir. Değerlendirme ilkelerinin tarihî süreci yansıtacak şekilde, kronolojik olarak sıralanması, linkografin doğru bir şekilde kurgulanmasını ve yorumlanmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda Selçuklu dönemi Konya kent merkezine yönelik linkografı oluştururken, ilkelerin **doğal çevre** ile başlaması gerekmektedir. Çünkü yapılan araştırmalar neticesinde, gerek Selçuklu döneminde gerek Selçuklu dönemi öncesinde Alaaddin Tepesi’nin morfolojik yapısının gözlem, güvenlik, denetim ve savunma için oldukça elverişli olmasının, Tepe’nin yerleşim yeri olarak seçilmesinde ve yapay çevrenin oluşumunda önemli rol oynadığı görülmüştür. Bu yönüyle Selçuklu dönemi, bir bakıma kentin kuruluş dönemi olup bugünkü Konya tarihî kent merkezinin oluşumunda başlangıç noktası kabul edilebilmektedir. Bu bağlamda linkograf, **doğal çevre** ilkesiyle başlayıp **gözlem ve yapay çevre** ilkeleriyle devam etmektedir. Diğer ilkeler de kronolojik olarak sıralandığında:

Tehditler bağlamında ele alınan Haçlı saldırıları (1190), kentin batıya doğru gelişmesini engelleyen bir unsur olarak görülmektedir. Kente tahkimat amacıyla Ahmedek Kalesi’nin (1213) ve sonrasında dış kalenin (1221) inşa edilmesini de tehditler ve gözlem/güvenlik ilkeleri bağlamında ele almak mümkündür. Tüm bu gelişmeler kenti doğrudan etkilemektedir.

Sosyo-kültürel etkiler, Selçuklu dönemi için kentin biçimlenmesini etkileyen en önemli ilkelerden biri olup, bu etkiler, kentin bugünkü tarihî dokusunun temelini oluşturmaktadır. Dönemde inşa edilen kente kimlik kazandıran medreseler ile Bahâeddin Veled (1228), Sadreddin Konevî (1241) ve Şems-i Tebrîzî (1244) gibi âlimlerin Konya’ya gelişleri kent biçimlenmesini etkileyen önemli sosyo-kültürel etkilerdir.

Ekonomi ve politika ilkeleri bağlamında, bu dönemde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Ancak kent içindeki her gelişme temelde politiktir ve kent içindeki her inşa faaliyeti ekonomik kaynaklarla ilgilidir. Bu bağlamda ekonomi ve politika ilkeleri doğrudan ya da dolaylı olarak her zaman kent biçimlenmesini etkilemektedir.

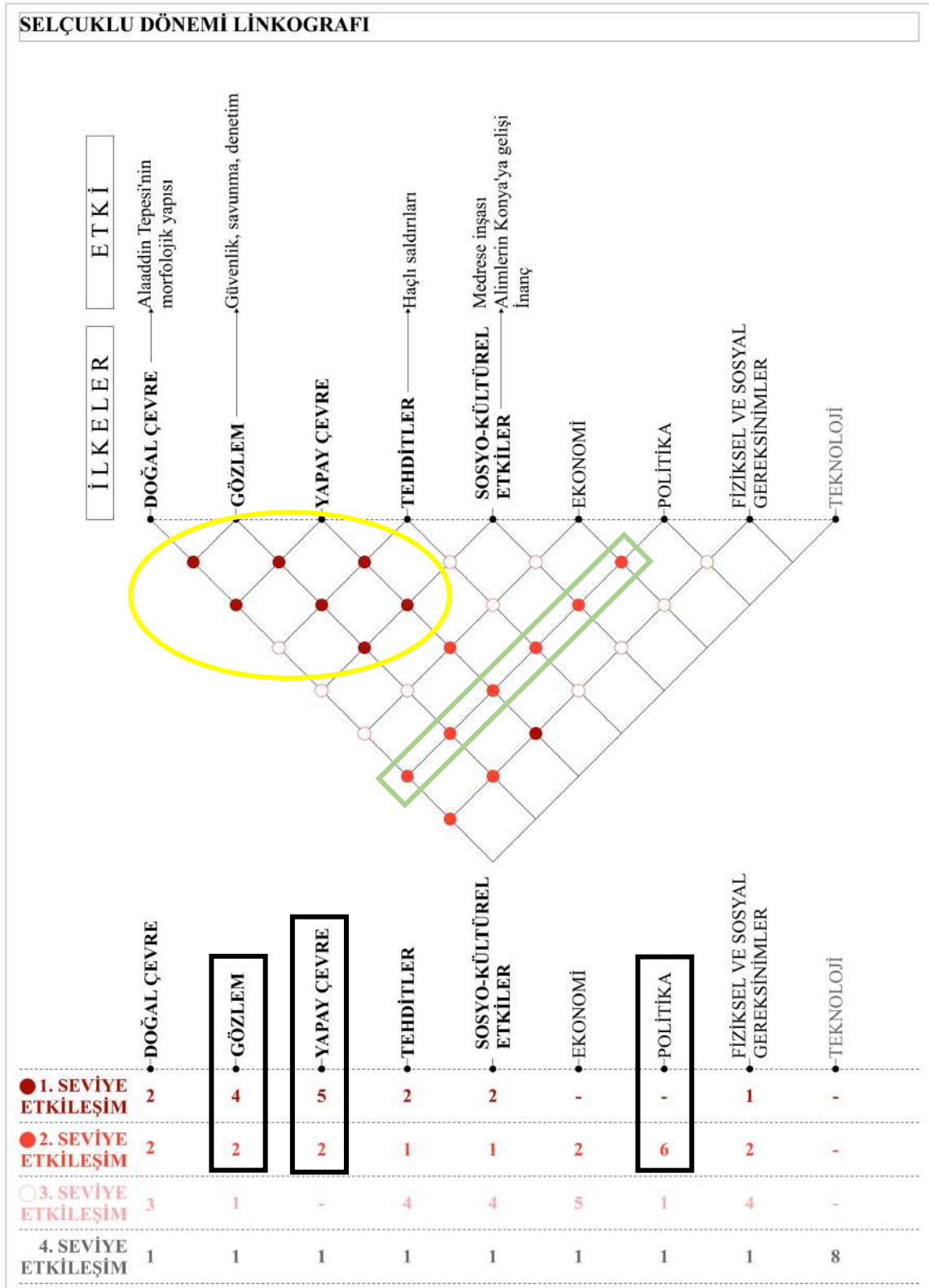
Fiziksel ve sosyal gereksinimler ilkesi bağlamında, bu dönemde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Ancak bireyin yaşamını sürdürebilmesinde ve kentlerin oluşumunda fiziksel ve sosyal gereksinimler büyük öneme sahiptir.

Teknoloji ilkesi bağlamında, dönemin koşulları gereği, kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Bu nedenle teknoloji ilkesi dördüncü seviye etkileşim kuran ilke olarak kabul edilmiştir.

İlkeler yukarıda belirtilen sırayla dizilmiş olup, etkileşim seviyelerine göre koyudan açığa giden bir renk tonlamasıyla ifade edilmiş ve etki seviyesi yüksek olan, kırılma anlarını ifade eden ilkelerin karşısına etkinin ne olduğu belirtilmiştir.

Bağlantılar bölümüne bakıldığında, Şekil 6.28’de işaretlendiği üzere (sarı alan), birinci seviye etkileşimlerin linkografin başlangıcında, doğal çevre, gözlem, yapay çevre, tehditler ve sosyo-kültürel etkiler ilkeleri arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca politika ilkesinin de ikinci seviyeden tüm ilkelerle etkileşim halinde olduğu görülmektedir (Şekil 6.28, yeşil alan). İlkelerin sıralanışı, ilkeler arasındaki bağlantılar ve birinci seviye etkileşimlerin yoğunlaştığı bölgeler yorumlandığında linkograf;

- kentin bu dönemde kuruluş aşamasında olduğunu,
- genel olarak savunma yapıları ve sosyo-kültürel yapılarla çevrili olduğunu,
- kenti etkileyen dinamiklerin daha sınırlı olduğunu,
- politika ilkesi bağlamında radikal değişimlerin yaşanmadığını ancak aktif bir politik yapı olduğunu,
- ekonomi ve fiziksel-sosyal gereksinimler ilkeleri bağlamında kente yansıyan bir etki olmadığını, bu ilkelerin temel seviyede, doğal bir şekilde kenti etkilediğini ve
- teknoloji ilkesi bağlamında kenti etkileyen hiçbir gelişme olmadığı bilgisini ilk bakışta ortaya koymaktadır.

Şekil 6.28. Selçuklu dönemi linkografi ve ilkelerin etkileşim oranları (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Etkileşim oranlarına bakıldığında ise, bir ilkenin tüm etkileşim seviyelerinde kurabileceği etkileşim sayısı en çok 8 olup, birinci ve ikinci seviyede toplam 5 ve üzeri etkileşim sayısına sahip ilkeler ilgili dönemde kent biçimlenmesinde önemli rol oynayan

ilkeler kabul edilmektedir. Bu bağlamda yapay çevre (7), gözlem (6) ve politika (6) ilkelerinin en yüksek etkileşimle öne çıktıkları görülmektedir. Yapay çevre ve gözlem ilkeleri birinci seviye etkileşimle öne çıkarken politika ilkesi ikinci seviye etkileşimle öne çıkmaktadır. Bu etkileşim oranı, kentin kimliğine dair güçlü bir ipucu vermekte olup, Selçuklu döneminde kentin savunma odaklı gelişen tipik bir kale kent morfolojisine sahip olduğunu göstermektedir. Hazırlanan linkograf, kartografik temsillerle birlikte değerlendirildiğinde eşzamanlı olarak kentsel mekândaki biçimsel değişimler de izlenebilmektedir. Görüldüğü üzere karto-linkografik sunumlar Selçuklu döneminde Konya kent merkezinin hem biçimsel hem anlamsal boyutunu bütüncül bir şekilde ortaya koymakta; model bağlamında elde edilen bulgular tarihî verilerle tamamen örtüşmektedir.

İlkeler arasındaki etkileşimler ve nedenleri Tablo 6.2’de detaylı bir şekilde belirtilmiştir.

Tablo 6.2. Selçuklu döneminde Konya kent merkezinin biçimlenmesine yönelik ilkeler arasındaki etkileşimler ve nedenleri (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

İLKELER	DOĞAL ÇEVRE	Etkileşim
Gözlem	Alaaddin Tepesi’nin asırlar boyunca farklı medeniyetler tarafından tercih edilmesi neticesinde oluşan doğal yapısı, gözlem ilkesi bağlamında güvenliğin, denetimin ve savunmanın sağlanabilmesinde oldukça elverişlidir. İki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Yapay çevre	Alaaddin Tepesi’nin morfolojik yapısının pek çok açıdan elverişli olması buranın yerleşim alanı olarak seçilmesinde etkili olmuştur. İki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Tehditler	Tehditler bağlamında ele alınan insan odaklı bir tehdit unsuru olan Haçlı saldırıları ile kentin zarar gördüğü bilinmektedir. Bu saldırılardan doğal çevre de etkilenmiş olmalıdır. Ancak doğal çevre bağlamında oluşan bir tehditin kente yansımaya yönelik bir bilgiye rastlanmamış olup, bu ilkelerinin etkileşiminin kente nasıl yansıdığı hakkında kesin bir çıkarım yapmak güçtür.	Üçüncü seviye ○
Sosyo-kültürel etkiler	Bu dönem için sosyo-kültürel etkiler ve doğal çevre ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Ekonomi	Bu dönem için ekonomi ve doğal çevre ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○

Politika	Selçuklu döneminde politikanın etkisi, Osmanlı dönemindeki Tanzimat reformları ya da Cumhuriyet dönemindeki Cumhuriyet ideolojisi gibi kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime sebep olmamıştır. Ancak doğal çevre, gözlem, yapay çevre ve tehditler ilkeleri bağlamında ele alınan, surların inşa edilmesi, sarayın konumu, savaşlar vb. pek çok şey temelde politiktir. Aradaki farkın açıkça konulabilmesi için kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin etkiler birinci seviye etkileşim kabul edilirken, Selçuklu dönemindeki gibi diğer ilkeler bağlamında değerlendirilen ama temelde politik sayılan etkiler ikinci seviye etkileşim olarak kabul edilmiştir.	İkinci seviye ●
Fiziksel ve sosyal gereksinimler	Bu iki ilkenin etkileşimi doğrudan kente yansımada fiziksel ve sosyal gereksinimlerin karşılanmasında doğal çevre ve bu çevrenin sahip olduğu özellikler oldukça önemlidir. İnsan gereksinimlerine uygun bir doğal çevre, yaşamak için elverişli bir çevredir ve yapay çevrenin oluşumunu sağlamaktadır. Bir başka ifadeyle, eğer bir yerde yapay çevre oluşmaya başlamışsa bu, doğal çevrenin gereksinimlere uygun olduğu anlamına gelmektedir.	İkinci seviye ●
Teknoloji	Teknoloji ilkesi bağlamında, dönemin koşulları gereği, kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Bu nedenle teknoloji ilkesi dördüncü seviye etkileşim kuran ilke olarak kabul edilmiştir.	Dördüncü seviye
İLKELER	GÖZLEM	Etkileşim
Yapay çevre	Savunma ve güvenlik amacıyla inşa edilen savunma yapıları, kentin biçimini ve sınırlarını etkileyen temel unsurlardır. İki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Tehditler	Tehdit ve gözlem ilkelerinin etkileşimi yapay çevreye savunma yapılarının inşası olarak yansımış olup iki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Sosyo-kültürel etkiler	Sosyo-kültürel etkiler ve gözlem etkileşimi, âlimlerin kente gelişi ve geldikleri yerlerde güvenliği ve huzuru sağlamak amacıyla zaviye, tekke vb. yapılar aracılığıyla yeni mahalleler kurmaları bağlamında ele alındığında, iki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Ekonomi	Bu dönem için ekonomi ve gözlem ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Politika	Selçuklu döneminde politikanın etkisi, Osmanlı dönemindeki Tanzimat reformları ya da Cumhuriyet dönemindeki Cumhuriyet ideolojisi gibi kentte açıkça	İkinci seviye ●

	gözlemlenebilen belirgin bir değişime sebep olmamıştır. Ancak gözlem ilkesi bağlamında; güvenlik, savunma, denetim, erişilebilirlik, mahremiyet gibi nedenlerle kentsel ölçekte alınan her karar temelde politik bir karardır. Aradaki farkın açıkça konulabilmesi için kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin etkiler birinci seviye etkileşim kabul edilirken, Selçuklu dönemindeki gibi diğer ilkeler bağlamında değerlendirilen ama temelde politik sayılan etkiler ikinci seviye etkileşim olarak kabul edilmiştir.	
Fiziksel ve sosyal gereksinimler	Gözlem ilkesi bağlamında ele alınan gözlemlenebilirlik, güvenlik, savunma, mahremiyet, denetim, algı gibi kavramlar ve bunların kente yansması temelde fiziksel ve sosyal gereksinimlerle ilişkilidir.	İkinci seviye ●
Teknoloji	Teknoloji ilkesi bağlamında, dönemin koşulları gereği, kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Bu nedenle teknoloji ilkesi dördüncü seviye etkileşim kuran ilke olarak kabul edilmiştir.	Dördüncü seviye
İLKELER	YAPAY ÇEVRE	Etkileşim
Tehditler	Kentin maruz kaldığı saldırılar, kentin gelişim yönünü tayin etmiş; tehditlerden korunmak amacıyla inşa edilen savunma yapıları kent biçimlenmesini etkilemiştir. İki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Sosyo-kültürel etkiler	Medreselerin inşa edilmesi, âlimlerin gelişi ve geldikleri bölgelerde yeni mahalleler kurmaları, Mevlânâ'nın kente etkisi ve inanç bağlamında gelişen pek çok durum yapay çevreyi etkilemiştir. İki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Ekonomi	Bu dönem için ekonomi ve yapay çevre etkileşimi neticesinde kent biçimlenmesine doğrudan yansıyan bir etkiye rastlanmasa da yapay çevrenin inşası her daim ekonomik kaynaklara ihtiyaç duymaktadır.	İkinci seviye ●
Politika	Selçuklu döneminde politikanın etkisi, Osmanlı dönemindeki Tanzimat reformları ya da Cumhuriyet dönemindeki Cumhuriyet ideolojisi gibi kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime sebep olmamıştır. Ancak Alaaddin Tepesi'nin yerleşim alanı olarak tercih edilmesi, surların inşa edilmesi, çarşı ve pazarların konumlanması, sarayın konumu ve yapay çevreye yönelik daha pek çok karar temelde politik kararlardır. Aradaki farkın açıkça ortaya konulabilmesi için kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin etkiler birinci seviye etkileşim kabul edilirken, Selçuklu dönemindeki gibi diğer ilkeler bağlamında	İkinci seviye ●

	değerlendirilen ama temelde politik sayılan etkiler ikinci seviye etkileşim olarak kabul edilmiştir.	
Fiziksel ve sosyal gereksinimler	Yapay çevrenin oluşumunda fiziksel ve sosyal gereksinimlerin karşılanması bir gereklilik olup yapay çevredeki her bileşen gereksinimler neticesinde inşa edilmektedir.	Birinci seviye●
Teknoloji	Teknoloji ilkesi bağlamında, dönemin koşulları gereği, kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Bu nedenle teknoloji ilkesi dördüncü seviye etkileşim kuran ilke olarak kabul edilmiştir.	Dördüncü seviye
İLKELER	TEHDİTLER	Etkileşim
Sosyo-kültürel etkiler	Âlimlerin Konya'ya gelişinde Moğol saldırılarının önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Aynı zamanda her tehdit, sosyo-kültürel yapıyı etkileyebilme gücüne sahiptir. Sosyo-kültürel etkiler ve tehditler arasındaki ilişkiyi bu bağlamda kurmak mümkün olsa da diğer etkileşimlere göre oldukça zayıf ve dolaylı bir etkileşimdir.	Üçüncü seviye○
Ekonomi	Her türlü tehdit unsurunun ekonomik yapıyı etkilemesi mümkün olsa da bu iki ilkenin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye○
Politika	Selçuklu döneminde politikanın etkisi, Osmanlı dönemindeki Tanzimat reformları ya da Cumhuriyet dönemindeki Cumhuriyet ideolojisi gibi kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime sebep olmamıştır. Ancak ülkeler/devletler arası tehditler ve bu tehditler bağlamında alınan her karar temelde politiktir. Aradaki farkın açıkça ortaya konulabilmesi için kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin etkiler birinci seviye etkileşim kabul edilirken, Selçuklu dönemindeki gibi diğer ilkeler bağlamında değerlendirilen ama temelde politik sayılan etkiler ikinci seviye etkileşim olarak kabul edilmiştir.	İkinci seviye●
Fiziksel ve sosyal gereksinimler	Her tehdit, bireyin gereksinimlerini karşılamasını zorlaştırmakta çoğu zaman engellemektedir. Ancak karşılanamayan gereksinimler her zaman kentin biçimlenmesini etkileyebilir. Konya kent merkezi bağlamında yaşanan tehditler ve gereksinimler ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye○
Teknoloji	Teknoloji ilkesi bağlamında, dönemin koşulları gereği, kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Bu nedenle teknoloji ilkesi dördüncü seviye etkileşim kuran ilke olarak kabul edilmiştir.	Dördüncü seviye

İLKELEER	SOSYO-KÜLTÜREL ETKİLER	Etkileşim
Ekonomi	Sosyo-kültürel etki kabul edilen Mevlânâ'nın Konya'ya gelişi ile halkın Mevlânâ'ya yakın olma arzusu, ticari fonksiyonların da bu bölgede yoğunlaşmasına dolaylı bir katkı sağlasa da ekonomi ve sosyo-kültürel etkiler ilkelerinin etkileşimi birinci seviye etkileşimler kadar kent biçimlenmesine doğrudan yansıyan bir etkileşim değildir.	Üçüncü seviye○
Politika	Selçuklu döneminde politikanın etkisi, Osmanlı dönemindeki Tanzimat reformları ya da Cumhuriyet dönemindeki Cumhuriyet ideolojisi gibi kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime sebep olmamıştır. Ancak sosyo-kültürel etkiler bağlamında ele alınan âlimlerin/dervişlerin gelişleri, kurdukları tekkeler, zaviyeler, dergâhlar ve bu yapılar için seçilen bölgeler, inşa edilen medreseler vb. temelde politik kararlardır. Aradaki farkın açıkça ortaya konulabilmesi için kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin etkiler birinci seviye etkileşim kabul edilirken, Selçuklu dönemindeki gibi diğer ilkeler bağlamında değerlendirilen ama temelde politik sayılan etkiler ikinci seviye etkileşim olarak kabul edilmiştir.	İkinci seviye●
Fiziksel ve sosyal gereksinimler	Sosyo-kültürel etkiler ile gereksinimler arasında yakın bir ilişki olsa da bu dönem için iki ilkenin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye○
Teknoloji	Teknoloji ilkesi bağlamında, dönemin koşulları gereği, kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Bu nedenle teknoloji ilkesi dördüncü seviye etkileşim kuran ilke olarak kabul edilmiştir.	Dördüncü seviye
İLKELEER	EKONOMİ	Etkileşim
Politika	Ekonomi ve politika birbirinden bağımsız düşünülmesi mümkün olmayan iki kavram olup kentlerin biçimlenmesinde doğrudan etkilidir.	İkinci seviye●
Fiziksel ve sosyal gereksinimler	Bu dönem için gereksinimler ve ekonomi ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye○
Teknoloji	Teknoloji ilkesi bağlamında, dönemin koşulları gereği, kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Bu nedenle teknoloji ilkesi dördüncü seviye etkileşim kuran ilke olarak kabul edilmiştir.	Dördüncü seviye
İLKELEER	POLİTİKA	Etkileşim
Fiziksel ve sosyal gereksinimler	Bu dönem için gereksinimler ve politika ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Ayrıca belirtmek gerekirse, gereksinimler ilkesi politikanın ötesinde, insan olmanın doğasıyla ilgili bir ilkedir.	Üçüncü seviye○

	Gereksinimlerin varlığı politikadan bağımsızdır ancak gereksinimlerin karşılanıp karşılanmaması politik bir tartışma konusu olabilmektedir.	
Teknoloji	Teknoloji ilkesi bağlamında, dönemin koşulları gereği, kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Bu nedenle teknoloji ilkesi dördüncü seviye etkileşim kuran ilke olarak kabul edilmiştir.	Dördüncü seviye
İLKELER	FİZİKSEL-SOSYAL GEREKSİNİMLER	Etkileşim
Teknoloji	Teknoloji ilkesi bağlamında, dönemin koşulları gereği, kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Bu nedenle teknoloji ilkesi dördüncü seviye etkileşim kuran ilke olarak kabul edilmiştir.	Dördüncü seviye

6.3. Karamanoğulları Döneminde Konya Kent Merkezinin Karto-Linkografik Analizi

Konya, 1243 yılından itibaren Karamanoğulları tarafından pek çok kez alınmaya çalışılsa da nihai tarih 1327 kabul edilmektedir. Bu süre içinde Konya pek çok kez el değiştirmiş, çeşitli çekişmelere sahne olmuştur. 1327 tarihinden sonra diğer Beylikler ile gerilimler yaşanırken, 14. yüzyılın ikinci yarısından sonrası ise Osmanlı ile yaşanan çekişmelerle geçmiştir (İpekçioğlu, 2022).

Bu dönemde kentin genel dokusuna dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Verilerin sınırlı olması ve ulaşılabilen bilgiler Konya'nın, Selçuklu döneminde büyük ölçüde şekillenen kent dokusunu Karamanoğulları döneminde de sürdürdüğünü ve bu dönemde önemli bir değişim yaşamadığını düşündürmektedir (Önge, 2011). Diğer devletlere göre oldukça kısa süren hakimiyetin büyük bir kısmının çekişmelerle geçmesi, Konya kentinin fiziksel dokusunu da etkilemiş olmalıdır. Bu dönemde Konya'ya gelmiş olan seyyah Bertrandon de la Broquiere, Konya'nın Karaman Beyliği'nin en büyük şehri olduğunu, iyi bir ticaret merkezine sahip olduğunu ve etrafının mükemmel kuleli surlarla ve hendeklerle çevrili olduğunu, bir uçta küçük bir iç kale, ortada ise harap halde büyük bir kale bulunduğunu, Bey'in sarayının da burada yer aldığını belirtmektedir (Eyice, 1975). Seyyahın bu gözlemlerinden dış kale, Ahmedek Kalesi ve iç kaledeki sarayın hala var olduğu ancak iç kalenin hasar almış olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Konya'ya gelen bir diğer seyyah ise İbn Battûta'dır. İbn Battûta Konya'yı şöyle tasvir etmektedir:

“Kûnya büyük ve güzel bir şehir. Meyvesi boldur. Sayısız nehir ve çayları, eşsiz bahçeleri var. ... Şehrin caddeleri geniş, çarşıları da muntazam ve şirin. Her zanaatın erbabı çarşıda belirli bir yerde toplanmıştır. ... Şimdi Karamânoğlu Sultan Bedreddîn'e ait şehirlerden biridir. ... Bu şehirde bilginlerin kutbu, büyük ermiş Şeyh Celâleddîn'in türbesi vardır. Bu adam Mevlânâ adıyla tanınmıştır. Anadolu halkından bir kısmı onun tarikatını tuttuğu için onlara şeyhin adıyla 'Celâliye' denilir ... Celâleddîn'in türbesinin yanındaki büyük dergâhta gelen giden misafirlerin, yoksulların karınları doyurulmaktadır.” (İbn Battûta, 2000)

Günümüze kadar ulaşabilmiş olan tarihî kaynaklardan, mimari eserlerden, kitabelerden ve vakfiyelerden Karamanoğulları'nın Konya kent merkezinde imaret, çeşme, medrese, cami, türbe, zâviye gibi pek çok türde yapı inşa ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle kent dokusunu önemli ölçüde etkileyen medrese inşası, bu dönemde de devam etmiş olup tespit edilebildiği kadarıyla Konya kent merkezinde inşa edilen 16 medrese Tablo 6.3'te belirtilmektedir.

Tablo 6.3. Karamanoğulları döneminde Konya kent merkezinde inşa edilen medreseler¹⁰ (Erdaş ve Semerci, 2025)

Karamanoğulları döneminde Konya kent merkezinde inşa edilen medreseler																											
1. Hazinedar Yusuf Dârü'l-Huffâzı 13. Yüzyılın sonlarında yapının var olduğu bilinmektedir. Geçiş döneminde inşa edilmiş olabilir. / 1293'te yıkıldı. 2. Kadı Mürsel Medresesi 1409 / Yıkıldı. 3. Hasbeyoğlu Darü'l-Huffâzı (Ayasofya Mescidi) 1421 / Günümüze yalnızca mescit kısmı ulaşmıştır. 4. Hacı Ali Efendi Dârü'l-Huffâzı (Ali Efendi Muallimhanesi) 1429 / Günümüze ulaşmıştır. 5. Turgudoğlu Pir Hüseyin Bey Darü'l-Huffâzı 1431 / Günümüze yalnızca türbe kısmı ulaşmıştır. 6. Kutlu Melek Hatun Darü'l-Huffâzı 1433 / Yıkıldı. 7. Zenger Ahmed Darü'l-Huffâzı 1433 / Yıkıldı. 8. Unkapanı Medresesi (Karamanoğlu İbrahim Bey, İmaret, Kazanlı, Kapanhanı) 1464 / Yıkıldı.	9. Turgudoğlu Pir Ahmed Bey Darü'l-Huffâzı Tahmini 15. Yüzyıl başları / Yıkıldı. 10. Muiniye Medresesi 15. Yüzyıl / Yıkıldı. 11. Nasuh Bey Darü'l Huffâzı Karamanoğulları dönemi / Günümüze yalnızca mescit kısmı ulaşabilmiştir. 12. Kürkcü Dârü'l-Huffâzı (Hoca Selman) Karamanoğulları dönemi / Yıkıldı. 13. Dursunoğlu Medresesi Karamanoğulları dönemi / Yıkıldı. 14. Şadi Bey Darü'l-Huffâzı Karamanoğulları dönemi / Yıkıldı. 15. Molla Medresesi Tahmini 15. yüzyıl başları / 1926'da yıkıldı. 16. Celâliyye Medresesi Karamanoğulları dönemi / Yıkıldı.																										
Not: Bazı kaynaklarda adı geçen aşağıdaki medreselere dair detaylı bir bilgiye ulaşılammıştır. Bu medreselerin Karamanoğulları döneminde inşa edildiği tahmin edilmektedir. <table> <tr> <td>Turgudoğlu Pir Hasan Bey Darü'l-Huffâzı</td><td>Paşa Hondi (Hundi) Dârü'l-Huffâzı</td></tr> <tr> <td>Sinan Ağa Darü'l-Huffâzı</td><td>Alaiye Beyi Ahmed Bey'in Kızı</td></tr> <tr> <td>Turgudoğlu Ömer Bey Darü'l-Huffâzı</td><td>Hundi Hatun Dârü'l-Huffâzı</td></tr> <tr> <td>Hondi Hatun Dârü'l-Huffâzı</td><td>Pir Ali İbni Şeyh Ali Dârü'l-Huffâzı</td></tr> <tr> <td>Bağdad Hatun Dârü'l-Huffâzı</td><td>Şükran Dârü'l-Huffâzı</td></tr> <tr> <td>Emine Hatun Dârü'l-Huffâzı</td><td>Dülger Ahmed Bey Dârü'l-Huffâzı</td></tr> <tr> <td>Kadı İmamüddin Urmevî Dârü'l-Huffâzı</td><td>Mezid Dârü'l-Huffâzı</td></tr> <tr> <td>Sudun (Südün) Ağa Dârü'l-Huffâzı</td><td>Hazin Yusuf Ağa Dârü'l-Huffâzı</td></tr> <tr> <td>Demirkapı Dârü'l-Huffâzı</td><td>Sitti Nefise Hatun Dârü'l-Huffâzı</td></tr> <tr> <td>Hacı Yahya Dârü'l-Huffâzı</td><td>Server Ağa Dârü'l-Huffâzı</td></tr> <tr> <td>Hacı Hasan Dârü'l-Huffâzı</td><td>Sungur Ağa Dârü'l-Huffâzı</td></tr> <tr> <td>Has Yusuf Ağa Dârü'l-Huffâzı</td><td>İlaldı Hatun Dârü'l-Huffâzı</td></tr> <tr> <td>Hoca Ömer Dârü'l-Huffâzı</td><td></td></tr> </table>		Turgudoğlu Pir Hasan Bey Darü'l-Huffâzı	Paşa Hondi (Hundi) Dârü'l-Huffâzı	Sinan Ağa Darü'l-Huffâzı	Alaiye Beyi Ahmed Bey'in Kızı	Turgudoğlu Ömer Bey Darü'l-Huffâzı	Hundi Hatun Dârü'l-Huffâzı	Hondi Hatun Dârü'l-Huffâzı	Pir Ali İbni Şeyh Ali Dârü'l-Huffâzı	Bağdad Hatun Dârü'l-Huffâzı	Şükran Dârü'l-Huffâzı	Emine Hatun Dârü'l-Huffâzı	Dülger Ahmed Bey Dârü'l-Huffâzı	Kadı İmamüddin Urmevî Dârü'l-Huffâzı	Mezid Dârü'l-Huffâzı	Sudun (Südün) Ağa Dârü'l-Huffâzı	Hazin Yusuf Ağa Dârü'l-Huffâzı	Demirkapı Dârü'l-Huffâzı	Sitti Nefise Hatun Dârü'l-Huffâzı	Hacı Yahya Dârü'l-Huffâzı	Server Ağa Dârü'l-Huffâzı	Hacı Hasan Dârü'l-Huffâzı	Sungur Ağa Dârü'l-Huffâzı	Has Yusuf Ağa Dârü'l-Huffâzı	İlaldı Hatun Dârü'l-Huffâzı	Hoca Ömer Dârü'l-Huffâzı	
Turgudoğlu Pir Hasan Bey Darü'l-Huffâzı	Paşa Hondi (Hundi) Dârü'l-Huffâzı																										
Sinan Ağa Darü'l-Huffâzı	Alaiye Beyi Ahmed Bey'in Kızı																										
Turgudoğlu Ömer Bey Darü'l-Huffâzı	Hundi Hatun Dârü'l-Huffâzı																										
Hondi Hatun Dârü'l-Huffâzı	Pir Ali İbni Şeyh Ali Dârü'l-Huffâzı																										
Bağdad Hatun Dârü'l-Huffâzı	Şükran Dârü'l-Huffâzı																										
Emine Hatun Dârü'l-Huffâzı	Dülger Ahmed Bey Dârü'l-Huffâzı																										
Kadı İmamüddin Urmevî Dârü'l-Huffâzı	Mezid Dârü'l-Huffâzı																										
Sudun (Südün) Ağa Dârü'l-Huffâzı	Hazin Yusuf Ağa Dârü'l-Huffâzı																										
Demirkapı Dârü'l-Huffâzı	Sitti Nefise Hatun Dârü'l-Huffâzı																										
Hacı Yahya Dârü'l-Huffâzı	Server Ağa Dârü'l-Huffâzı																										
Hacı Hasan Dârü'l-Huffâzı	Sungur Ağa Dârü'l-Huffâzı																										
Has Yusuf Ağa Dârü'l-Huffâzı	İlaldı Hatun Dârü'l-Huffâzı																										
Hoca Ömer Dârü'l-Huffâzı																											

Bu dönemde inşa edilen medreselerin Alaaddin Tepesi'nin güneyinde yoğunlaşması, yapılaşmanın güneye doğru yöneldiğini düşündürmektedir. Kentin

¹⁰ Medreseler ve konumları hakkında detaylı bilgi için bkz:

Erdaş, G. ve Semerci, F., 2025, Konya'daki medrese yapılarının günümüz konya kent merkezinin biçimlenmesi üzerine etkileri, *Art-Sanat*, 23, 181-214.

batısına yönelimin de bu dönemde başladığı kabul edilmektedir. Ayrıca kentin doğusunda, Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı'nın etrafında yeni mahallelerin oluştuğu, Türbe Mahallesi olarak bilinen bu mahallenin Alaaddin-Mevlana aksı üzerindeki ticari dokuyla bütünleştiği; Şems-i Tebrîzî Türbesi ve Mescidi'nin bulunduğu yerin dönemin devlet adamları tarafından yaptırılan misafirhane, tilavethane, imaret, kapan, han gibi yapılarla zenginleştirildiği bilinmektedir. Ticari faaliyetler, Selçuklu döneminde olduğu gibi Alaaddin Tepesi'nin doğusunda, sur içinde yoğunlaşmakta olup Selçuklu dönemi çarşıları bu dönemde de işlevlerini sürdürmektedir. (İpekçioğlu, 2022).

Karamanoğulları'nın kente önemli hizmetlerinden biri de Konya'nın simgelerinden olan Mevlânâ Dergâhı'na olan katkılarıdır. Tarihî kaynaklar arasında bir çelişki olsa da yaygın kabul Kubbe-i Hadra'nın (Yeşil Kubbe) Karamanoğulları döneminde inşa edildiği yönündedir. Konya'nın simgesi olan bu Yeşil Kubbe'nin inşası ile Karamanoğulları, Konya kent merkezinde önemli bir iz bırakmıştır. Selçuklu döneminde inşa edilen derviş hücrelerinin tamiri de Karamanoğulları tarafından yapılmıştır (Küçükdağ, 1996). Bu dönemde türbenin doğusuna ve batısına bazı bölümler ilave edilmiş, günümüzdeki şekli ortaya çıkmıştır (Karpuz, 2004). Karamanoğulları'nın yanı sıra pek çok Beylik de Dergâh'a hizmet etmiştir. Örneğin Germiyanoglu I. Yakup Bey hediye olarak bir şadırvan yaptırmış, Germiyanoglu II. Yakup Bey maddi destek amacıyla bir arazi vakfetmiştir (Gündüz, 2015).

Tüm bu bilgiler ışığında hazırlanmış olan, Karamanoğulları dönemine ait olası Konya kent merkezi kartografik temsili Şekil 6.29'de gösterilmiş olup, bu döneme yönelik bilgilerin sınırlı olması ve kentin biçimlenmesini etkileyen temel olayların, kırılma noktalarının saptanamaması sebebiyle döneme ait linkograf hazırlanmamıştır.

KARAMANOĞULLARI DÖNEMİ 1327-1465

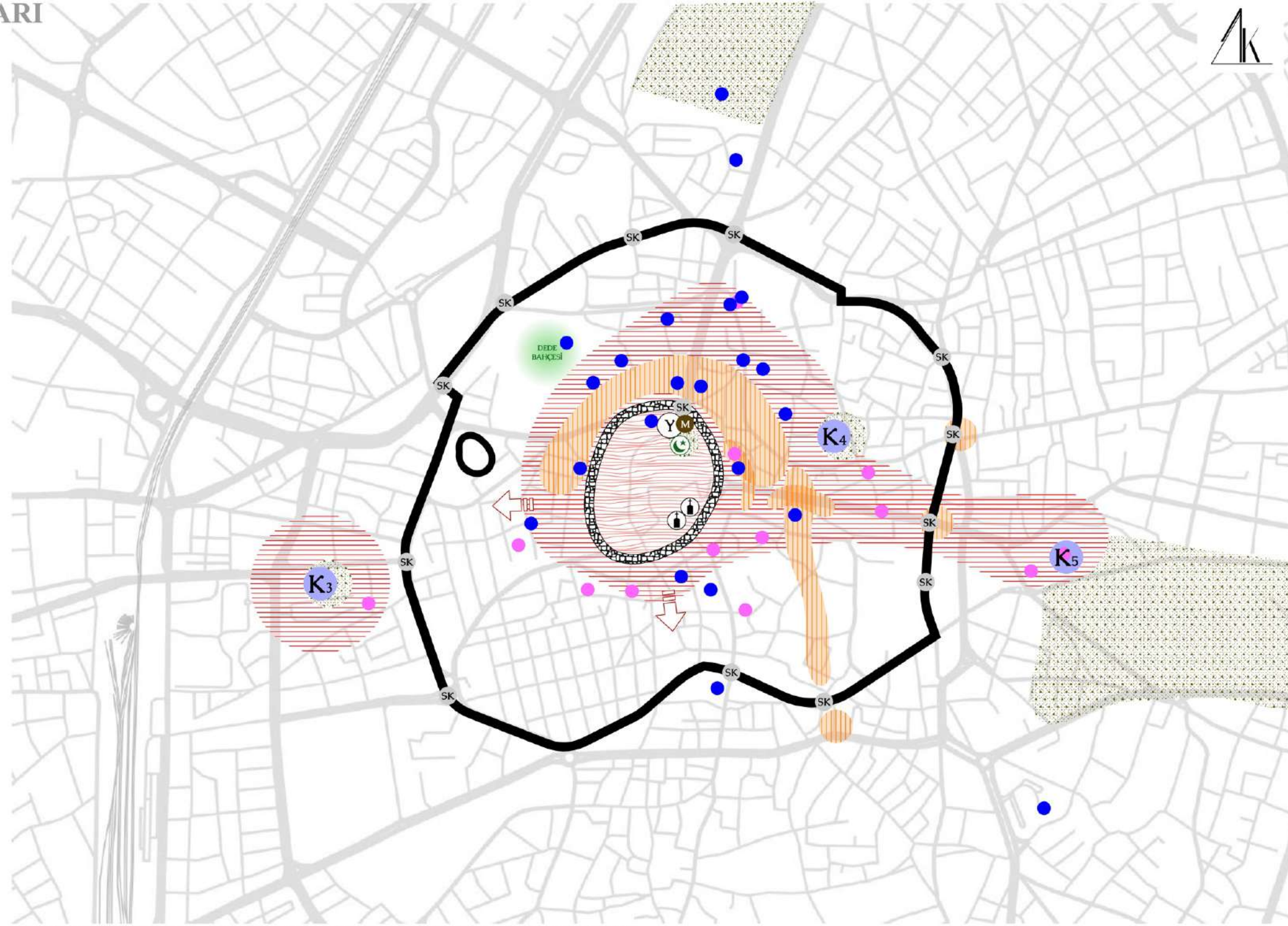
Y: Selçuklulardan kalan saray

K3: Sadreddin Konevî Zâviyesi

K4: Şems-i Tebrizî Zâviyesi

K5: Mevlânâ Dergâhı ve Türbesi

- BÜYÜME YÖNÜ
- K KÜLTÜREL ETKİ/ODAK
- YEŞİL ALAN
- MEZARLIK
- TİCARİ (ÇARŞI, PAZAR)
- EĞİTİM YAPILARI (KARAMANOĞULLARI)
- EĞİTİM YAPILARI (SELÇUKLU)
- SK SUR KAPISI
- M MEYDAN
- KİLİSE
- CAMİİ
- Y YÖNETİM MERKEZİ
- YAPILAŞMADA AZALMA
TERK EDİLME
- YAPILAŞMA
- KALE (TAHRİBATIN BAŞLAMASI)
- KALE

Taramalar yoğunluk ifade etmemektedir. Yalnızca ilgili fonksiyonun mekânsal dağılımının temsili ifadesidir.
Harita, alan çalışması bölümünde yer alan bilgilerden referansla hazırlanmıştır.

Şekil 6.29.Karamanoğulları döneminde (1327-1465) Konya kent merkezinin mekânsal dağılımına yönelik kartografik temsil (Tarihî verilerden referansla yazar tarafından hazırlanmıştır)

6.4. Osmanlı Döneminde Konya Kent Merkezinin Karto-Linkografik Analizi

Konya kenti, 1465-1923 yıllarını Osmanlı hakimiyetinde geçirmiş olup eyalet idareleri sistemine son verilip vilayet sistemine geçilene kadar (1867) Karaman eyaletinin merkez sancağı olmuştur (Akandere, 2003).

Şekil 6.30. 1838 yılı Fischer Konya planı (Yale University Library)

Konya kent merkezi, Osmanlı dönemine gelene kadar büyük oranda biçimlenmiş olup, kentin biçimsel özelliklerinin daha önceki dönemlere benzer bir şekilde korunduğu görülmektedir (Şekil 6.30). Bu dönemde Selçuklu dönemindeki önemini kaybetse de ticari ve kültürel bir merkez olma özelliğini sürdürmüş, ticari faaliyetler kesintiye uğramadan devam etmiş ve ticari hareketlilik kente pek çok yenilik kazandırmıştır. Ticari sirkülasyonun yoğunluğunun yanında Konya'nın hac yolu üzerinde olması da bu kente ayrı bir önem atfetmiş ve pek çok han ve kervansarayın inşa edilmesine aracı olmuştur (Öztürk, 2003). Bu dönemde ticari ve kültürel hareketlilik devam etse de kent merkezindeki temsil değeri olan pek çok mekân/yapı zamanla önemini kaybetmeye başlamış ve yok olmuştur. Konya kent merkezinde yer alan tarihi mirasın pek çoğunun Osmanlı döneminde yıkıldığı, kente ve tarihî mirasa yönelik yıkıcı tavrın bu dönemde başladığı ileri sürülmektedir (Alkan, 1999).

Tanzimat dönemi yazarı Şemseddin Sami'nin 1889-1898 yılları arasında yazmış olduğu Kâmûsü'l-A'lâm isimli eserinde bu yıllarda Konya'nın 44.000 nüfuslu, 44 cami, 147 mescit, 42 medrese, 5 kütüphane, 2 kilise, Mülkiye-i İdâdi, erkek ve kızlar için rüştiye, müteaddit ibtidâiye, sıbyan mektebi, 314 dükkân, 2 bedesten, 7 han, 8 hamam, 81 çeşme ve Selçuklulardan kalma eski yapılar içeren bir şehir olduğunu yazmaktadır. Ayrıca bu yıllarda iç kalenin harabe bir durumda olduğundan, Selçuklu Sarayı'nın kalıntılarından, Konya'ya şöhret katan Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı'ndan, şehir merkezinde devlet görevlileri ile birkaç yüz hane kaldığından, evlerin güzel bir görünüme sahip olmadığından söz etmektedir. Şemseddin Sami, Konya'nın Selçuklular döneminde oldukça büyük bir kent olduğunu, Karamanoğulları ve Osmanlı arasındaki mücadeleden bir hayli etkilendiğini ve harap olduğunu, tarihî yapılarının zamanla azaldığını, kentin büyüyüp gelişmeye başladığını, özellikle demiryolunun inşası ile kentin kısa zamanda ilerlediğini de belirtmektedir (Şahin, 2003). Aynı dönemlerde Konya'ya gelen Clement Huart'ın ifadeleri de Şemseddin Sami ile benzerlik göstermektedir. Huart'ın 1891 yılı Konya seyahati notlarına göre bu dönemde kent, Selçuklu döneminden farklı olarak Alaaddin Tepesi'nin etrafında değil, Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı'nın etrafında şekillenmiştir (Şekil 6.31). Alaaddin Tepesi'nden Mevlânâ'ya giden yolun her iki tarafı da dükkânlarla, çarşı ve pazarlarla çevrilidir. Yollar düzgün ve muntazamdır. Evler düz beyaz damlıdır. Saray, surlar ve Selçuklu'dan kalan pek çok eser harap durumdadır. Tepe'nin kuzey ve batı taraflarında bulunan mahalleler de terk edilmiş pek çok yapı ile harap haldedir (Huart, 1978). Kentin batısı ihmal edilmiş, terk edilmiş bir görünüme sahip olduğu için bu bölge uzun yıllar boyunca "Yıkık Mahalle" olarak anılmıştır (Şekil 6.32) (M.S. Doğan, 2001).

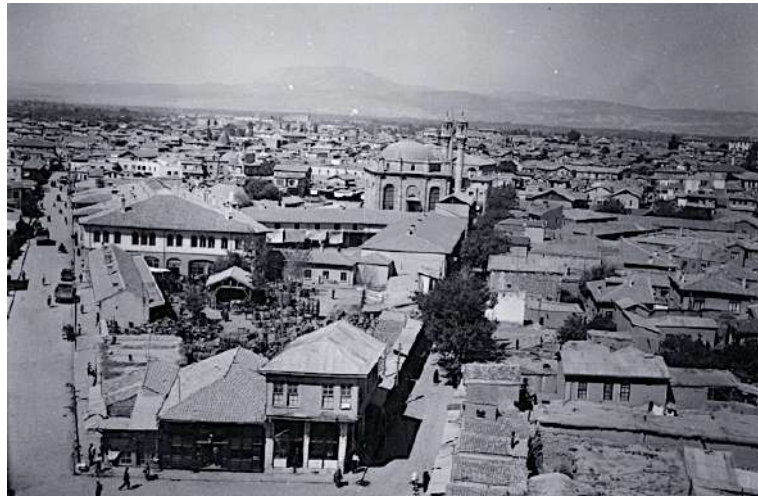
Şekil 6.31. Alaaddin Tepesi'nde doğuya bakış, John Henry Haynes arşivi, 1884-1887 (JSTOR-3, t.y.)

Şekil 6.32. Alaaddin Tepesi'nde batıya bakış John Henry Haynes arşivi, 1884-1887 (JSTOR-4, t.y.)

Osmanlı döneminde Konya kent merkezinin biçimlenmesine etki eden gelişmeleri ve kırılma noktası olarak nitelendirilebilecek tarihî olayları kronolojik olarak incelemek gerekirse:

1. Ticari alanlar: Osmanlı döneminde Konya, ticari faaliyetleriyle öne çıkan bir kent olmuştur (Şekil 6.33). Selçuklu başkenti olan Konya kentinin, o dönemde ticari faaliyetlerde güçlü bir ivme yakalamış olması, ticaret yollarının kavşak noktasında, kervanların güzergahı üzerinde bulunması, tarihi İpek Yolu ve Baharat Yolu'nun Konya üzerinden geçmesi, orduların uğrak noktası olması (Kars, 2019) gibi sebeplerle Konya kenti bu dönemde de ticari faaliyetlerle öne çıkmasını sağlamıştır.

Şekil 6.33. Selimiye Cami minaresinden bakışla Aziziye Cami ve çevresi, Ülgen Ailesi arşivi, tarih bilinmiyor (Salt Araştırma, t.y.)

Osmanlı dönemine yönelik tarihi belgelerde adı geçen çarşı ve pazarlar şöyledir: At Pazarı, Helvacılar Sûku, Muytablar/Mutaflar Sûku (keçi kılından elde edilen dokumalar), Kürkçüler Sûku, Uzun Çarşı (Sûk-ı Tavîl), Attarlar Sûku, Arasta/Haffaflar

Sûku (ayakkabıcılar), Postalcılar Sûku, Eski Bazar Çarşısı, Çömlekciler Sûku, Kutucular Sûku, Sipahi Bazarı, Tahte'l-Kal'a Sûku, Keçeciler Sûku, Kassâblar Sûku, Külâhcılar Sûku, Buğday Pazarı/Tahıl Pazarı, Yağlıkçılar Sûku ve Kuyumcular Çarşısı. Bu çarşı ve pazarların içinde ya da yakın komşuluğunda nalbant, kasap, demirci, bakkal, tağlık (anahtarcı), berber, terzi, attar, külâhçı, saraç, çıkırıkçı, şerbetçi, ekmekçi, leblebici gibi dükkanlar da yer almaktadır. Bunların haricinde debbağhane, kireçhane, boyahane, mumhane/şemhane, buzhane, tahmis karhanesi, bezirhane, yağhane gibi üretim mekânları ile pek çok han, kapan gibi yapılar da mevcuttur (Bilgili, 2017).

Bu dönemde faaliyet gösteren meslek grupları ise şöyledir: Kasap, kahveci, arpacı, yağcılar, balcılar, helvacılar, leblebiciler, duhancı (tütüncü), fırıncı, bezirci, bakkal, tuzcu, şerbetçi, habbaz (ekmekçi), külâhçı, iplikçi, kendirciler (keten bezcileri), boyacı, bezzaz (bezciler, kumaş satıcıları), terzi, şalvarcı, kazzaz (ipekçiler), keçeci, abacı, mutaf (kıl dokuyan), cullah (çul dokuyucular), yorgancı, hallaç, postalcı, çömlekçi, nalçacı, rençber, kuyumcu, kalaycı, mihci neccarlar (marangozlar), külâhçı, kazgancı, demirci, çıkırıkçı, dülger, nalbant, bıçakçı, bakırcılar, nalçacı, kılıççı, kutucular, kavukçu, semerci, çilingir, tüccar, sabuncular, attar, berber, kireççi, benna (yapı yapanlar), eskici saraclar, değirmenci, kirişçiler, dellal, dellaklar, katırcı (mükârî), çerçici (Bilgili, 2017).

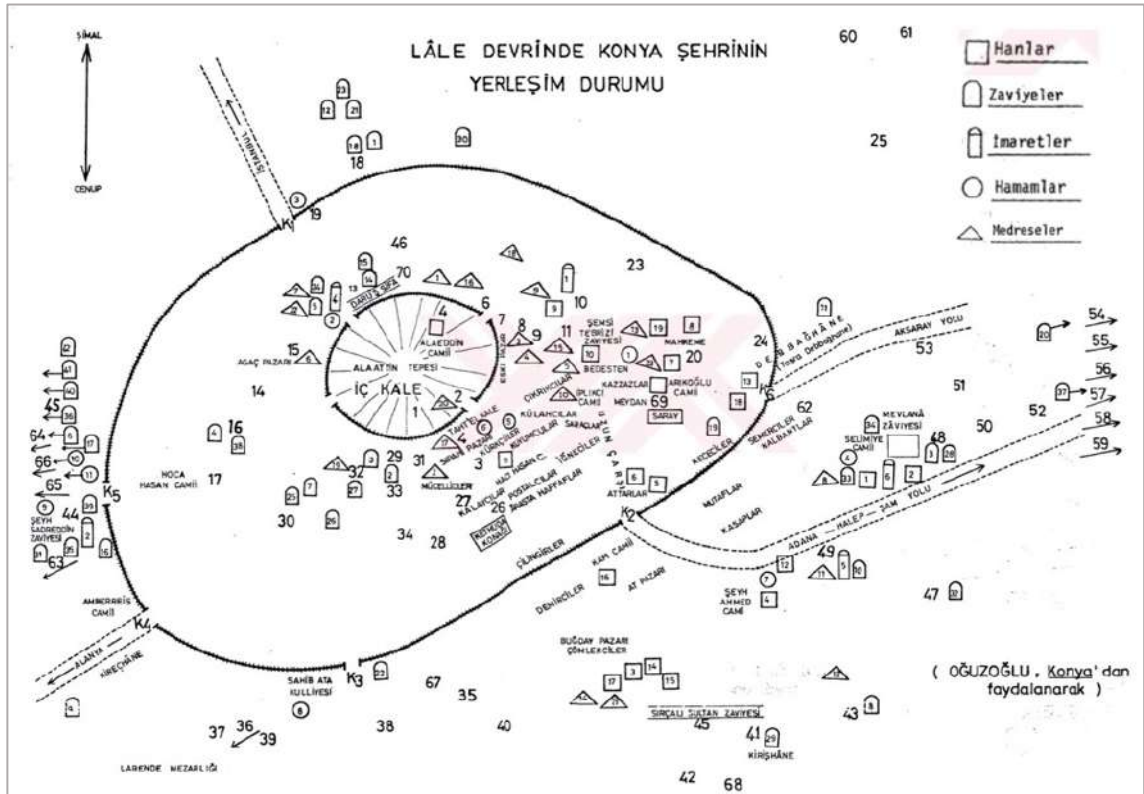
Çarşı içindeki mekânsal organizasyona dair kapsamlı bilgiye seyyahlar aracılığıyla ulaşılmaktadır. 1913 yılında Konya'ya gelen Macar araştırmacı Béla Horvath'ın seyahat notlarına göre çarşı içindeki ticari faaliyetlerin fonksiyonlarına göre sınıflandığı, mekânsal organizasyonun Selçuklu dönemindeki gibi devam ettiği anlaşılmaktadır:

“Türk usulü çarşı denildiğinde akla baraka türü düzensiz binalar yığını gelmeli. Tahtadan yapılan bu barakaların arka kısmında, değerli eşyalar için çoğunlukla tuğladan inşa olunan depo kısmı (kiler) var. Aynı meslekten olanlar genellikle bir sokakta oluyorlar: Kunduracı caddesinde ayakkabıcılar, yemeniciler, çizmeciler, terlikçiler, dericiler bulunuyor. Kuyumcu caddesinde mücevherciler, altıncılar, değerli taş işlemecileri, gümüşçüler, saatçiler var. Başka bir sokakta terzileri, kumaşçıları; yine başka bir sokakta demircileri, kazancıları, anahtarcıları, maşrapacıları bulabilirsiniz. Şekerciler, fırıncılar (ekmekçi), börekçi dükkanları başka bir bölgede toplanıyor. Gıda dükkanları ve manavlar da birbirine yakın yerlerde toplanıyor. Hepsi erkekler tarafından işletiliyor. Bu dükkanların tümü öylesine küçük ki, birkaç eşya ve çuvalın dışında ancak dükkan sahibinin sığabileceği kadar bir yer kalıyor. Müşteri dükkana giremiyor. Aslında girmesi de gerekmiyor, çünkü her şey önüne istif edilmiş vaziyette, elini uzatıp alması yetiyor. ... İmalatçılar sokağında hayat daha hareketli, yoksul fakir demeden herkesin ihtiyacı olabilecek şeyler üretiliyor burada: Tencere, tava, mücevher,

semer, koşum takımı, tahta tekne, iç çamaşırı, silah, çizme, battaniye ve binlerce başka mal.” (Horvath, 2010)

Bu dönemde ticari mekânların kent içindeki dağılımına yönelik veriler derlenecek olursa:

- Selçuklulardan itibaren şekillenmeye başlayan kentin ticari dokusunun büyük değişimler yaşamadığı, kentin gelişim yönüne göre ticari dokunun da yayılım gösterdiği görülmektedir (Muşmal, 2008). Selçuklu döneminde tepenin doğusunda yer alan ticari alanlar, Osmanlı döneminde de benzer şekilde Alaaddin-Mevlana aksında yoğunlaşmaktadır.
- Demiryolunun Konya’ya gelişine kadar çarşı ve pazarlar Alaaddin-Mevlana aksı üzerinde yoğunlaşırken, demiryolunun gelişinden sonra ticari faaliyetler kent merkezinin batısına doğru yönelim göstermiştir. Ancak bu durum Alaaddin-Mevlana aksının ticari faaliyetlerdeki merkezî konumunu hiçbir zaman etkilememiştir.
- Genel itibariyle ticari faaliyetler Bedesten-İplikçi Cami-Şeraffettin Cami (birinci odak), kuzeydoğuda İbrahim Bey İmareti ve Hanı-Unkapanı Medresesi-Karatay Medresesi (ikinci odak) ve Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı-Sultan Selim Cami-Kiremitli Han (üçüncü odak) olmak üzere üç odak etrafında yoğunlaşmaktadır (Uysal, 2010).
- Çarşı ve pazarlar Alaaddin-Mevlana aksı boyunca lineer ya da noktasal bir şekilde değil, aksın her iki yönüne de yayılarak, sık aralıklarla yer aldığı Küçükdağ (1989)’ın *Lâle Devri’nde Konya* başlıklı doktora tezi kapsamında çizmiş olduğu krokiden anlaşılmaktadır (Şekil 6.34).

Şekil 6.34. Küçükdağ (1989)'ın çizmiş olduğu Konya şehrinin yerleşim durumunu gösteren kroki (Krokide çarşı ve pazarlar yazıyla ifade edilmektedir)

- Sur kapıları ve çevresinin Selçuklu döneminde olduğu gibi bu dönemde de ticari faaliyetlerin yoğun olduğu mekânlar olduğu, kapıların yeniçeriler ve kale kapıcıları tarafından özellikle korunduğu bilinmektedir (Ergenç, 1995).
- Dönemin en önemli ticari yapılarının başında Bedesten gelmektedir (Şekil 6.35). 1538 yılında inşa edilmiş olan Bedesten günümüze ulaşamamış, 1898 yılında, yerine Sanayi Mektebi yapılmak üzere yıktırılmıştır (Şekil 6.36). Konya Bedesteni'nin kitabesinden ve arşiv kayıtlarından, Bedesten yapılmadan önce yerinde han ya da bedesten gibi ticari amaçla kullanılan bir yapının bulunduğu ve bu yapının yandıktan sonra yerine Bedesten'in yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak yine de bu bilgiyi kanıtlayacak kesin deliller bulunmamaktadır (Baş ve Bozkurt, 2003). Bedesten'in 19. yüzyıl sonlarında müze olarak kullanıldığı Huart (1891 tarihli ziyareti) tarafından aktarılmaktadır:

“Pek gariptir ki şehir bir müzeye sahip bulunuyor. Burada, surların tahribi sırasında, tesadüfen kurtulmuş ve akıllı idarecilerin zoru ile bir araya getirilmiş birkaç taş yer alıyor. Müze harab ve terkedilmiş eski bir bedestendir. Giriş kapısının üzerinde ki farsça kitabede binanın, XVI. yüzyılda Kanuni Süleyman devrinde tamir edildiği yazılı. Yarı yarıya toprağa gömülmüş enkaz halinde bir yapı. Kapısında kocaman bir asma kilit. İçeri girmek için Belediye'den izin aldık. Küçük bir pencereden ışık sızan koca bir mağaraya girmiştik. Etrafı görebilmek için kapıyı açık bırakmak gerekiyordu. Her tarafa, karmakarışık yazılı taşlar atılmıştı.” (Huart, 1978)

Şekil 6.35. Yıkılan Bedesten, II. Abdülhamid Han arşivi, 19. yüzyıl (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi-2, t.y.)

Şekil 6.36. Bedesten'in yerine inşa edilen Sanayi Mektebi, 1920'ler (Yaşar Barışık arşivi)

- Pek çok çarşı ve pazar süreç içinde yer değiştirmiş olup kaynaklarda farklı konumlar belirtilmektedir. Buğday Pazarı da bunlardan biridir. Buğday Pazarı önce Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı'nın önünde kurulurken daha sonraları bugünkü Tarihi Buğday Pazarı olarak bilinen yere taşınmıştır (Atalay, 2018). Kassâblar Çarşısı da Buğday Pazarı gibi farklı konumlara sahiptir. At Pazarı kapısının dışı, Muhacir Pazarı civarı ve Aziziye Camii civarı, Kassâblar Çarşısı'na dair kaynaklarda geçen konumlardır (Aköz, 2018). Diğer çarşı ve pazarlara bakıldığında: İhtisap Pazarı ve Üzüm Pazarı Aziziye Camii'nin doğusunda; Odun Pazarı Kapu Camii ile Yılanlı Medrese arasında kalan boşlukta; Ağaç Pazarı Sahip Ata Külliyesi'nin güneyinde; Saman Pazarı bugünkü Karatay Otobüs Terminali'nin kuzeyinde; Koyun Pazarı ve At Pazarı bugünkü Kızılay Hastanesi civarında; At Pazarı sur kapısının bulunduğu mevkide; Sipahi (Tellal) Pazarı Alaaddin Tepesi'nin doğusundaki eski Gazi Mustafa Kemal İlkokulu'nun yerinde bulunmaktadır (Atalay, 2018). Attarlar Çarşısı ve Keçeciler Çarşısı At Pazarı kapısı ile Aksaray kapısı arasında bir yerde; Helvacılar Çarşısı At Pazarı kapısının iç kısmında; Çilingirler Çarşısı At Pazarı kapısının iç kısmında ve Demirciler Çarşısı'na yakın bir konumda; Çömlekçiler, Arabacılar, Semerciler, Demirciler, Nalbantlar, Debbağlar At Pazarı kapısının dışında konumlanmakta olup, Semerciler, Demirciler, Nalbantlar ve Debbağlar birbirine bitişiktir (Aköz, 2018). Debbağlar için de farklı konumlar mevcuttur. At Pazarı kapısı civarı ve Aksaray Kapısı civarı kaynaklarda geçen konumlardır. İki ayrı konumda faaliyet göstermesi de olasıdır. Debbağların At Pazarı, Semerciler, Demirciler ve Nalbantlar ile yakın konumlandığı düşünülürse bu çarşılar, At Pazarı kapısından Aksaray kapısına doğru sıralanmış olmalıdır.
- Bedesten ve İplikçi Camii civarında bulunan çarşılar Kazzâzlar, İplikçiler, Külâhçılar, Yorgancılar, Saraçlar, Mutâflar, Kürkçüler, Çıkrıkçılar ve Kutucular iken Uzun Çarşı içinde bulunan çarşılar ise Kalaycılar, Ekmekçiler, Bakkallar, Hâffâflar, Postalcılar, Kuyumcular ve İğnecilerdir. Ekmekçiler ve bakkallar çarşının birçok yerinde bulunmaktadır (Aköz, 2018).

Ticari faaliyetlere ilişkin elde edilen veriler derlendiğinde Osmanlı döneminde Konya kent merkezinde ticari mekânların dağılımı şu şekilde olmalıdır (Şekil 6.37):

yıkmamaktan ileri gelen bir koruma olduğu seyyahların notlarından anlaşılmaktadır. Huart (1891 yılında), Sırçalı Medrese, İnce Minare Medresesi ve Karatay Medresesi gibi medreselerin bu dönemde harap durumda olduğunu seyahat notlarında belirtmektedir (Şekil 6.38 ve Şekil 6.39):

“Kuzey'den yürüyerek tepeden aşağı indik. Saray harâbesi solumuzda kalmıştı. Günümüzde tamamen dolmuş olan eski sur çukurunu aştık sur harâbeleri sarayın dış duvarları olmalıydı. Bu saraydan bugün sadece tasvir ettiğimiz kuzeye bakan bir pencere kalmıştı. Hemen karşımda açılan bir yoldan Karatay Medresesi göründü. ...Medrese, en parlak devrini XII. yüzyılda yaşamıştı. Şimdi ise tamamiyle terkedilmiştir. İçeri girmek kolay değildir.

...

Geriye dönerek sağa yöneldik, önümüzde doğuya doğru çepeçevre bir koridor uzanıyor ve bunun iki yanında terkedilmiş sayısız türbe, mezar, câmi yer alıyordu. Bütün bu eski mahalleler tamamen harâbe halindeydi. İçlerinde oturan yoktu. Daha ilk adımda günümüzde İnce minâreli medrese adı ile tanınan yapıya rastladık.

...

Şehre girerken, tepeye az bir mesafe kala, meskûn bir sokakta, harap bir medreseye rastladık. Burası ‘Sırçalı Medrese’ adını taşıyordu.” (Huart, 1978)

Şekil 6.38. Alaaddin Tepesi'nden İnce Minare Medresesi'ne bakış, Garabed Solakian arşivi, 1895-1917 (E-manuscripta, t.y.)

Şekil 6.39. Alaaddin Tepesi'nden Karatay Medresesi'ne bakış, solda köşkün kalıntısı, Garabed Solakian arşivi, 1895-1917 (E-manuscripta, t.y.)

Osmanlı döneminde Konya kent merkezinde tespit edilebildiği kadarıyla 44 medrese bulunmakta olup bu medreseler Tablo 6.4'te belirtilmektedir.

Tablo 6.4. Osmanlı döneminde Konya kent merkezinde inşa edilen medreseler (Erdaş ve Semerci, 2025)¹¹

Osmanlı döneminde Konya kent merkezinde inşa edilen medreseler	
1. Taşkapu Dârü'l-Hadis Medresesi (Musahip Şehriyâri Mustafa Paşa, Şeyh Ahmed Efendi) 1681 / Yıkıldı. 2. Saraçoğlu Medresesi (Saraçzade) 1703 / Yıkıldı. 3. Hacı Fettah Medresesi (Fettahiye, Karakurt, Gevraği) 1712 / Yıkıldı. 4. Zincirli Medrese (Hacı Abdürrahim Efendi) 1712 / Yıkıldı. 5. Kadızâde Medresesi Bazı kaynaklarda 1716 bazı kaynaklarda 1766 olarak belirtilmiştir. / Yıkıldı. 6. Köprübaşı Medresesi (Vekîl-i Harç Hacı Ahmed Ağa, Bektaş Hacı Seyyid Efendi) 1723 veya öncesi / Yıkıldı. 7. Yeğenoğlu Medresesi (Hacı Mehmed, Yeğenağa, Mecidiye) 1724 / Yıkıldı. 8. Cıvıloğlu Medresesi (Hacı Hasan Efendi) 1739'te inşa edildi. 1834'te yeniden yaptırıldı. / Yıkıldı.	23. Saidiye Medresesi (Saidiye-i Kebir, Kafalızâde ve Sadiye-i Sagır, Hacı Said, Kafalı, Büyük Kafalı, Küçük Kafalı) 1836 / Yıkıldı. 24. Süleymaniye Medresesi (Tavaslı) 1842 veya öncesi / Yıkıldı. 25. Özdemirî Medresesi (Özdemirli, Öztemür, Uzun Hoca) 1843 öncesi / Yıkıldı. 26. Bekir Sami Paşa (Paşa Dairesi) Medresesi ve Islah-ı Medâris-i İslamiye Medresesi (Zeynelabidin) 1846 ve 1909 / Yıkıldı. 27. Hacı Adil Efendi Medresesi (Müsevvitzade, Adliye) 1854 / Yıkıldı. 28. Sultan Veled Medresesi (Medrese-i Celaliye, Türbe-i Mevlâna, Velediyye, Bahaiyye) 1854 / Yıkıldı. 29. Sarı Hafız Medresesi (Avniye) 1859 / Yıkıldı.

¹¹ Medreseler ve konumları hakkında detaylı bilgi için bkz:

Erdaş, G. ve Semerci, F., 2025, Konya'daki medrese yapılarının günümüz konya kent merkezinin biçimlenmesi üzerine etkileri, *Art-Sanat*, 23, 181-214.

9. Küçük Daire Medresesi (Gilisralı) 1756 / Yıkıldı. 10. Yağmuroğlu Medresesi (Mehmet Efendi) 1756 / Yıkıldı. 11. Nakiboğlu Medresesi 1763 veya öncesi / Yıkıldı. Cami kısmı 1926'da yeniden yapıldı. 12. Ovaloğlu Medresesi (Çelik Mehmet Paşa) 1764 / Yıkıldı. 13. Ataiye Medresesi 1768 / Yıkıldı. 14. Ağazade Medresesi (Hafız İsmail Konevi, Köse Hasan Efendi) Tahmini 1770'ler / Yıkıldı. 15. Yusuf Ağa Medresesi (Kütüphane) 1797 / Yıkıldı. 16. Yılanlı Medresesi (Yılanoğlu) Tahmini 18. yüzyıl / Medrese, genel olarak bir avlu etrafında, dükkâna çevrilen talebe odaları ile günümüze ulaşabilen tek Osmanlı Devri eğitim kurumu yapısıdır. 17. İrfaniye Medresesi (Furkanî) 1810-1822 / Yıkıldı. 18. Ziyaie Medresesi (Ziyâeddin) 1813 / Yıkıldı. 19. Fettah Efendi Medresesi (Fettah-ı Sagîr, Simavlı, Seyyid Abdülfettah, Fettahiye) 1817 / Yıkıldı. 20. Fethiye Medresesi (Hacı Hasan) ve Karahafız Medresesi 1821'den önce yaptırılmış, 1896'da yeniden yapılmıştır. / Yıkıldı. 21. Muhaddis Medresesi (Muhaddis Dairesi, Muhaddiszâde) 1832-1839/ Yıkıldı. 22. Cevizaltı Medresesi (Müsevvid Efendi) 1833-34 / Yıkıldı.	30. Şirvanlı Medresesi (Şirvaniye) 1860 veya öncesi / Yıkıldı. 31. Hacı Hasanbaşı Medresesi (Abdülbasir, Vaki) 1870 / Yıkıldı. 32. Takva Dairesi Medresesi (Yeni Daire) 1870'ler / Yıkıldı. 33. Fevziye Medresesi (Kavaklı) 1877 / Yıkıldı. 34. Tevfikiye Medresesi (Karahüyükklü) 1878 / Yıkıldı. 35. Daire-i Cedidiye Medresesi 1882 veya öncesi / Yıkıldı. 36. Biçyemez Medresesi (Bityemez, Adanalı Ömer Efendi) 1882 veya öncesi / Yıkıldı. 37. Atik Müftü Dairesi Medresesi (Nuriye-i Kebir) 1883 veya öncesi. 1892 yılında yeniden yaptırılmıştır. / Yıkıldı. 38. Zaferiye Medresesi (Aladağlı, Tabakhane) 1886 / Yıkıldı. 39. Mehmet Ziyaeddin Medresesi (Topraklık, Akçeşme, İhsaniye) 1887 veya öncesi / Yıkıldı. 40. Yağlıtaş Medresesi 1888 / Yıkıldı. 41. Nuriye-i Sagîr Medresesi (Nuriye, Kurdoğlu, Kürt Hacı Halil, Keleşzade) 1894 / Yıkıldı. 42. Molla-i Cedid Medresesi (Molla Efendi) 19. yüzyıl başları / Yıkıldı. 43. Kara Ali Medresesi 19. yüzyıl / Yıkıldı. 44. İsibzade Medresesi 19. yüzyıl / Yıkıldı.
--	---

Bu başlık altında değinilmesi gereken bir diğer konu da Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı'dır. Mevlânâ ve Onun görüşleri Osmanlı padişahları tarafından da benimsenmiş, gerek Konya'da gerek diğer kentlerde bulunan mevlevîhanelere yönelik pek çok hizmette bulunulmuştur. Mevlâna Türbesi ve Dergâhı'na Osmanlı döneminde özenle hizmet edilmiş, bütün ihtiyaçları giderilmiştir (Öngören, 2007). Yapılan onarım ve bakımların yanı sıra mescit, semâhâne, mutfak ve derviş hücreleri de bu dönemde inşa edilmiştir. Dergâh'ın tüm birimleriyle eksiksiz bir yapı kompleksine dönüşmesi Osmanlı döneminde olmuştur (Küçükdağ, 1996; Uzluk, 1943; Kılıç ve Yurtoğlu, 2024). Dergâh ve çevresi bu dönemde de önemli bir odak noktası olup, etrafı pek çok çelebi konağı ve ikamet

alanlarıyla çevrilidir. Huart 1891 yılında Dergâh ve çevresinin nasıl görüldüğünü şöyle ifade etmektedir:

“Şehir bulunduğumuz yerden doğuya doğru, ... Celâleddin-i Rumî Türbesine doğru uzanıyordu. Bu eseri başka hiçbir yapı ile karıştırmanın imkânı yoktu, zira çepeçevre mavi çinilerle kaplı ve yüksekti. Şehir türbenin etrafına birbiri üzerine yığılmış evlerden kurulmuştu, hepsi birbirine benzeyen bu evler biteviye uzanan bahçelerin ortasındaydı.” (Huart, 1978)

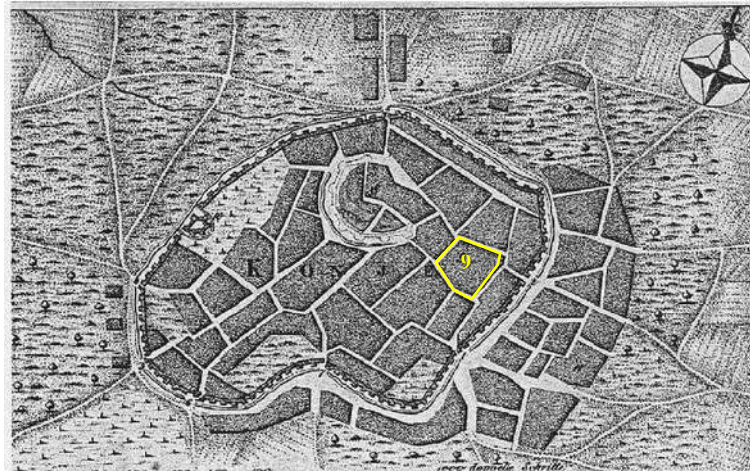
Şekil 6.40. Mevlânâ Dergâhı'nın yanında yer alan Selimiye Cami ve çevresi, Ülgen Ailesi arşivi, tarih bilinmiyor (Salt Araştırma-2, t.y.)

Dergâh'ın bu dönemde en gözde yerleşim yeri olmasının ve kentin merkezine dönüşmesinin en önemli sebeplerinden biri de Dergâh ve çevresindeki mevlevîlerin vergiden muaf tutulması olarak görülmektedir. Bu durum nüfusun yoğun bir şekilde bu bölgeye kaymasına neden olmuştur (Kılıç ve Yurtoğlu, 2024). Politik, ekonomik ya da manevi sebepler fark etmeksizin Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı'nın güçlü bir simge olduğu açıktır. Dergâh ve çevresi, zamanla cami, hamam, imaret, medrese, çarşı gibi geleneksel Türk-İslâm kent modelinin tüm birimleriyle bütünleşerek bir merkez oluşturmuştur (Şekil 6.40). Dergâh aynı zamanda kentin ulaşım sistemini de biçimlendirmiş, yollar Dergâh'a çıkacak şekilde düzenlenmeye çalışılmıştır. Bunların yanı sıra Dergâh kente bir marka değeri katmış, kendisinden sonra, asırlar boyu devam eden “Mevlânâ Şehri” kimliğini Konya'ya kazandırmıştır (Alkan, 1985).

Mevlânâ ile birlikte Şems-i Tebrîzî'nin ve türbesinin de Osmanlı döneminde öne çıktığı görülmektedir. Evliya Çelebi, 1650 yılına tarihlenen Konya seyahat notlarında “her yıl sure ve atiyesi verilen 40 kadar derviş tekkesi vardır. En meşhuru Hazret-i Şems-

i Tebriz-i Tekkesi'dir. Yüksek bir kubbesi olup onda da Mevlana ayinleri yapılır" (Tabak, 2008) diye belirterek bu dönemde Şems-i Tebrîzî'nin ve türbesinin önemini vurgulamaktadır.

3. 17. yüzyıl / Bedelci Mehmed Ağa Sarayı (Beylerbeyi Sarayı) ve 19. Yüzyıl / Hükümet Konağı'nın inşası: Bedelci Mehmed Ağa Sarayı hakkında erişilebilen ilk belgeler 17. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu sarayın niçin bu isimle anıldığı bilinmemektedir. Bedelci Mehmed Ağa isminde birinin köşkü olabileceği ve ondan Beylerbeyleri için satın alınmış olabileceği düşünülmektedir. Kaynaklardan bu sarayın Hükümet Konağı (günümüz Valilik Binası) olarak bilinen yapının yerinde olduğu anlaşılmaktadır. Lale Devrinde Bedelci Mehmed Ağa Sarayı'na yakın bir konumda başka bir saray inşa edilince bu saray Eski Saray olarak da anılmıştır (Ürekli, 2002). Evliya Çelebi'nin 1650 yılında Konya'ya geldiğinde kente dair notlarında yer alan "*Paşa Sarayı meşhurdur*" ibaresindeki Paşa Sarayı'nın Bedelci Mehmed Ağa Sarayı olduğu tahmin edilmektedir (Işık, 2023). 1766 yılında Konya'ya gelen Carsten Niebuhr da bu saraya notlarında "*planda 9 numaralı yerde Konya'nın en güzel camii ve yakınında da Paşa Konağı vardır*" (Şekil 6.41) şeklinde yer vermiştir (Göyünç, 1998).

Şekil 6.41. Carsten Niebuhr'un 1766 yılı Konya planı (Sarre, 1989)
(9 numaralı yer harita üzerinde işaretlenmiştir)

Alaaddin Tepesi'nde bulunan saray Osmanlı döneminde de bir süre kullanıldıktan sonra saray kullanılamayacak kadar harap duruma gelince şehre görevlendirilen valiler Bedelci Mehmed Ağa Sarayı'nı kullanmaya başlamışlardır. Karaman Beylerbeyleri'nin Konya'ya geldiklerinde bu sarayda kaldığı bilinmektedir (Küçükdağ, Arabacı ve Yenice, 2020; Ürekli, 2002). Saray, 1879 yılında bir yangın geçirmiş, yangın sonrasında kent acilen bir hükümet konağına ihtiyaç duymuş (Işık, 2023), bunun üzerine 1885-1886

yılında ihtiyaç duyulan Hükümet Konağı sur kalıntıları kullanılarak inşa edilmiştir (Şekil 6.42 ve Şekil 6.43) (T.C. Konya Valiliği, t.y.; Konyalı, 1964).

Şekil 6.42. Hükümet Konağı, II. Abdülhamid Han arşivi, 19. yüzyıl (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi-3, t.y.)

Şekil 6.43. Hükümet Konağı ve çevresi (T.C. Konya Valiliği, t.y.)

Yönetim faaliyetlerinin önce Bedelci Mehmed Ağa Sarayı'na daha sonra Hükümet Konağı'na aktarılmış olması Konya kent merkezinin biçimlenmesini ve Alaaddin Tepesi'nin kaderini etkileyen önemli bir konudur. Kentin siyasi ve idari simgesinin yer değiştirmesi, Alaaddin Tepesi'nin günden güne ıssızlaşmasına ve Alaaddin-Mevlana aksının merkezî bir yere dönüşmesine neden olmuştur. Alaaddin Tepesi'ndeki saray, meydan, çarşı ve kamusal yapılardan oluşan kent merkezi, artık

Hükümet Konağı'nın olduğu alana kaymıştır. Buranın merkezi konumu Huart'ın (1891 tarihli) seyahat notlarında şöyle ifade bulmuştur:

“Alaeddin Câmiinden hiç sapmadan inen ve dümdüz yürüyen bir kişi kesme taştan yeni yapılmış âdi bir binâya rastlayacaktır. Burası hükümet konağıdır. ... Hükümet konağının önünde geniş bir meydan yer alıyordu. Etrafını kesme taşlarla örülmüş dükkânların çevrelediği meydan, ilerde çarşı-pazar şekline bürünerek Celâleddin'in türbesine kadar uzanıyordu. Yollar düzgün, geniş ve muntazamdı. İki yakada yer alan dükkânlar bakımlıydı. Burası hiç de bir doğu şehrine benzemiyordu. Bilinmeyen bir yerden bir yenilik rüzgârının esmiş olduğu anlaşıyordu, oysa şehrin güneyinde iki toprak duvarın ortasında esrarengiz karmakarışık yollar uzanıyor...” (Huart, 1978)

4. 1861 / Marunî göçleri: Marunîler 1861 yılında 40-50 hane olarak Konya'ya göç etmiş, Konya halkı tarafından Arap ülkelerinden geldiği için “Araplar ya da Arapoğlu” diye adlandırılmış ve kayıtlara da “Katolik Rumlar” olarak geçmişlerdir. Marunîler, kısa zamanda kente uyum sağlayarak ticarete katılmış, zengin olmuş ve Mimar Muzaffer Caddesi ile İstasyon Caddesi üzerine yerleşerek buralarda konaklar inşa etmişlerdir. Arapoğlu Kosti, Yağmur Ünkianos, Yusuf Şar, İlyas Çaha gibi isimler Konya'da meşhur olan Marunîlerdir. Bu isimlerin Konya'da bilinen hatta bölgeye ismini veren önemli yapıları da mevcuttur.

Arapoğlu Kosti, Alaeddin Tepesi'nin güneyinde konaklar (Şekil 6.44), Fransız Okulu, Fransız Hastanesi ve parti binası inşa ettirmiştir. Konağın olduğu alan ilerleyen zamanlarda atlı tramvayın makas değiştirdiği yer olmasından dolayı halk arasında “Arapoğlu Makası” olarak anılmıştır. Yusuf Şar, Larende Caddesi üzerinde, sırtları kale duvarına yaslanmış pek çok dükkân yaptırmıştır. Yusuf Şar'ın en bilinen yapılarından biri, bir dönem Konya Belediyesi olarak kullanılan ancak günümüze gelememiş konağıdır (Şekil 6.45). Bugün Zafer Meydanı'nın simge yapılarından biri olan Olgunlaşma Enstitüsü (Şekil 6.46) olarak kullanılan, geçmişte Fransız Konsoloslugu, Askeri Hastane, Ordu Müfettişliği, Kolordu Komutanlığı, Kız Lisesi ve Kız Orta Okulu olarak kullanılmış bina da Yusuf Şar tarafından yaptırılmıştır. Atatürk Evi (Şekil 6.47), Mimarlar Odası (Dr. Nevzat Özkal Evi) (Şekil 6.48), Mimar Muzaffer Caddesi üzerinde yer alan Marunî ikiz evleri de (Şekil 6.49) Marunîler tarafından yaptırıldığı bilinen diğer yapılardır. Bu yapılardan günümüze ulaşmış olanları Konya kent merkezi içindeki tarihi dokuya önemli katkılar sağlamaktadır (A. Çelik, 2019). Özellikle Atatürk Evi ve Müzesi, Konya kent merkezi için önemli temsil değerine sahip yapılardan biridir. 1912'de inşa edilen, 1916'dan sonra Vali Konağı olarak kullanılan bu köşkte 1923 yılında Atatürk konaklamış

ardından köşk 1927’de Konya Belediyesi’nin aldığı kararla Atatürk’e hediye edilmiştir. Atatürk her Konya ziyaretinde bu köşkte konaklamış, Atatürk’ün vefatından sonra bir süre daha Vali Konağı olarak kullanılmış, ardından 1963’te Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğüne devredilerek Atatürk Evi ve Müzesi’ne dönüştürülmüştür (Önder, 1993).

Şekil 6.44. Arapoğlu Kosti Konağı (A. Çelik, 2014)

Şekil 6.45. Yusuf Şar Konağı (KTO, 2018)

Şekil 6.46. Olgunlaşma Enstitüsü (Konya Olgunlaşma Enstitüsü, 2017)

Şekil 6.47. Atatürk Evi (Müze, t.y.)

Şekil 6.48. Mimarlar Odası (Karadağ, 2016)

Şekil 6.49. Tahir Paşa Konakları, Tahir Paşa Camii Karşısı (KTO, 2018)

5. 1867 / Konya çarşısı yangını: 1867 yılında Konya Çarşısı'nda çıkan yangın, şehir plancılar tarafından kentin fiziki yapısını etkileyen en önemli olay olarak görülmektedir. Çarşının ortasında yer alan Kapu Camii'nin bitişiğinde başlayan yangında 872 dükkan, 2 camii ile Konya çarşısının üçte ikisi tamamen yanmıştır. Yangın sonrasında kısa sürede yeni bir çarşı inşa edilmiştir. İnşa edilen yeni çarşı, geniş sokak ve yollara sahip, dükkanları iki katlı, kâgır, hizalı ve her meslek grubu kendi sokağında olacak şekilde planlanmıştır (Şekil 6.50, Şekil 6.51 ve Şekil 6.52). Bu yangın ile sadece ticari alanlarda değişim yaşanmamış, kentin genelinde yavaş ancak devamlı imar faaliyetleri başlamıştır. Hatta kentin kanalizasyon sistemi de bu yangın sonrasında kurulmuştur. Bu yangından sonra Konya'ya gelen seyyahların seyahat notlarında bahsetmiş oldukları muntazam, düzenli çarşı yangın sonrasında inşa edilen yeni çarşıdır (Muşmal, 2008).

Şekil 6.50. Konya Bedesteni, 1921 (Yaşar Barışık arşivi)

Şekil 6.51. Kapu (Kapu) Cami ve çevresindeki dükkanlar, II. Abdülhamid Han arşivi, 19. Yüzyıl (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi-4, t.y.)

Şekil 6.52. Aziziye Cami ve çevresindeki dükkanlar, II. Abdülhamid Han arşivi, 19. Yüzyıl (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi-5, t.y.)

6. 1893-1896 / Demiryolu hattının açılması: Ticari faaliyetlerin yoğunluğu, zaman içinde malların temini ve transferi, yolların güvenliği ve konaklama gibi pek çok alanda sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti, demiryolu hattının kurulması için girişimlerde bulunarak, Konya demiryolu hattı için 1893 yılında Almanya ile anlaşmıştır. Demiryolu hattının 1894 yılında yapım faaliyetlerine başlanmış ve hat 1896 yılında tamamlanmıştır (Yılmaz, 2015).

Konya, Anadolu-Bağdat demiryolu hattının en önemli kavşak noktalarından biri olup, Anadolu demiryolu hattının bittiği, Bağdat demiryolu hattının başladığı yerdir. Yurt içinde ise İstanbul'dan Anadolu'nun iç kısımlarına ve güneyine doğru hareketlenen ticari faaliyetlerin geçiş noktası konumundadır. Bu bakımdan Konya İstasyonu (Şekil 6.53), Anadolu demiryolu hattı üzerinde inşa edilmiş 66 istasyon içinde en önemlisi olarak görülmektedir (Yılmaz, 2015).

Demiryolu hattının açılması, Konya kent merkezini sosyo-kültürel ve ticari olarak dönüştüren, biçimlendiren, özellikle Atatürk ve İstasyon Caddelerini canlandıran oldukça önemli bir gelişmedir. Demiryolunun olduğu kentlerde oluşan İstasyon Caddeleri, kentin gelişim yönünün belirlenmesinde büyük rol oynarken aynı zamanda modernleşmenin ve

modernleşen kesimin temsili olarak görülmektedir. Gar yapıları, kenti kendine çekmekte ve bir odak noktası oluşturmaktadır (S. Özdemir, 2021).

Şekil 6.53. Konya Garı (KTO, 2018)

İstasyon civarındaki yerleşim yerleri aynı zamanda kültürel hareketliliğin yoğun olduğu alanlardır. Demiryolunun inşası için gelen, nitelikli işlerde çalışan ve çoğunlukla Avrupa uyruklu, Alman ve İtalyan çok sayıda işçi istasyon ve yakın çevresine yerleşerek bu bölgede kültürel zenginliğin oluşmasına aracı olmuşlardır (Yılmaz, 2015). Aynı zamanda Konya'yı 7 Ocak 1919'da İtalyanlar, 22 Ocak 1919'da İngilizler işgal etmiş, istasyon ve çevresine yerleşmişlerdir (Arabacı, 2016). Bu durum da bu bölgede kültürel farklılıkların hissedilmesine neden olmuştur.

Şekil 6.54. İstasyon Caddesi, Galabed Solakian arşivi, 1900'ler, (Odabaşı, Özönder ve Karpuz, 2000)

İstasyon ve çevresi demiryolunun inşasından önce ve sonraki ilk zamanlarda kent merkezine göre daha boş ve sakin durumdadır (Şekil 6.54). İsviçre’nin tanınmış ve ileri gelen hukukçularından olan Lui Ramber 1901 yılında yapmış olduğu Konya gezisine dair notlarında *“istasyon, bütün vilâyet istasyonları gibi, şehirden bir-kaç yüz metre uzaklıktadır. Etrafı bomboştur. Kalın kaldırım taşlarıyla döşenmiş bir yola açılır. Yolun sonunda şehre varılır. Burada sokaklar dar, dolambaçlı ve daima sakindir. Evler alçaktır”* (Ramber, t.y.) şeklinde belirterek bu durumu açıkça ifade etmektedir. Ancak ilerleyen zamanlarda, yaşanan sosyo-kültürel hareketlilik, 1907 yılında ticari faaliyetlerin büyük bir kısmının bu bölgeye, kentin batısına ve bugün Zafer olarak bilinen bölgeye (Şekil 6.55) doğru kaymaya başlamasına neden olmuştur (Yılmaz, 2015).

Şekil 6.55. Zafer Meydanı, tarih bilinmiyor (KTO, 2018)

Ticari açıdan bakıldığında demiryolu; malların hızlı, kolay ve güvenli bir şekilde temin edilmesi kaliteyi artırması, ucuzluğa ve bolluğa sebep olması, iç pazarların canlanması, demiryolu ve çevresinde ticari faaliyetlerin yoğunlaşması, mevcut dükkanların ve iş yerlerinin büyümesi ve kısa zamanda yenilerinin eklenmesi gibi katkılar sağlamaktadır. Dolayısıyla daha önce han, kervansaray, pazar yerleri etrafında yoğunlaşan ticari faaliyetler artık istasyon çevresinde yoğunlaşmaktadır (Özönder, 2003). Demiryolu hattının inşası için kente gelen Almanların (Yılmaz, 2015), Sille’de yaşayan Rum tüccarların bu bölgede ticarete katıldıkları bilinmektedir. Hatta Sille’nin gerilemesinde Rum tüccarların Sille’de bulunan dükkanlarını İstasyon civarına taşımalarının büyük payı olduğu ileri sürülmektedir (Özönder, 2003).

Demiryolunun inşasından sonraki üç yıl içinde sosyo-kültürel farklılaşmanın da etkisiyle bu bölgeye farklı işlevlerde mekânlar inşa edilmeye başlanmış; kentte 7 lokanta, 35 gazino ve 6 otel açılmıştır. Daha önceleri şehre gelenler, bilhassa tüccarlar hanlarda konaklarken artık oteller tercih edilmiştir (Şekil 6.56). Bir bakımı Konya'nın, demiryolunun gelişyle birlikte yeni bir konaklama yapısı kazandığını söylemek mümkündür. Zamanla İstasyon çevresindeki oteller yetersiz gelmeye başlayınca, kent merkezinde de pek çok otel inşa edilmiştir. İstasyona yakın olan oteller gayrimüslimler tarafından işletilmiştir. Bu civarda inşa edilen yapılarda, bilhassa istasyon ve lojman yapılarında Alman mimari özellikleri sıkça görülmektedir (Yılmaz, 2015; Temel, 2019).

Şekil 6.56. İstasyon Caddesi, Hotel la Patrie (KTO, 2018)

Demiryolu hattının açılması tarımsal üretime de katkı sağlamış olup, demiryolunun inşasından önce İstanbul'un tahıl ihtiyacı Rusya, Romanya, Rumeli ve Bulgaristan gibi bölgelerden karşılanırken, demiryolu yapıldıktan sonra Konya'dan karşılanmaya başlanmıştır. Ancak taşıma için yeterli sayıda vagon bulunamaması sebebiyle tahıl sevkiyatlarının aksaması, tahılların bir kısmının istasyonlarda bekletilmesi, nakledilememesi ve tüccarların zarara uğraması gibi aksaklıkları çözmek için Osmanlı Devleti 1901 yılında tahıllara yönelik depolar inşa edilmesine karar vermiştir (Yılmaz, 2015). Bu ambarlardan biri de Konya'da istasyona çok yakın bir konumda, günümüzde Mamuriye Mahallesi'nde Berraksu Sokak üzerinde bulunan Tantavi Ambarı'dır (Şekil 6.57).

Şekil 6.57. Tantavi Ambarı (Arkiv, t.y.)

7. 19-20. yüzyıl ve Alaaddin Tepesi'ne yönelik müdahaleler: Asırlar boyu bir iktidar simgesi olan Alaaddin Tepesi, Osmanlı döneminde önceleri yalnızca yöneticilerin ve şehzadelerin konakladığı bir yerken, sarayın zamanla kullanılmayacak hale gelmesiyle Tepe siyasi kimliğini, yönetim merkezi olma özelliğini kaybetmiş ve 17. yüzyılda bu kimliği Valilik Binası/Hükümet Konağı olarak bilinen yerde inşa edilen Bedelci Mehmet Ağa Sarayı'na devretmiştir. 19. yüzyılın sonuna kadar Alaaddin Tepesi ticari, askeri ve idari özelliklerini tamamen kaybetmiş, iskân alanı olmaktan uzaklaşmıştır (Şekil 6.58). Bir süre de hapishane ve mühimmat deposu olarak kullanılmış, Zindankale olarak bilinen kalenin hapishane ve depo olarak kullanılmaya başlanmasıyla Tepe bu vazifesini de yitirmiş, sadece tarihi mirasın olduğu bir alana dönüşmüştür. Ancak bu mirasa da yeterince sahip çıkılamamıştır (Muşmal ve Gürbüz, 2023; Muşmal, 2008). Clement Huart, 19. yüzyılın sonlarında (1891) Tepe'nin durumunu şöyle ifade etmektedir:

“Kuzeyden gelen büyük yoldan şehre yaklaşırken evlerin düz beyaz damlarının ortasında bir yükseklik dikkati çekiyordu, belki de insan eli ile yükseltilmiş olan bu tepe, düzlüğün içinde tek kalmıştı. Tepenin üzerinde birbirinden geniş aralıklarla ayrılmış dört büyük abide yer alıyordu. Eserler kuzeyden güneye şöylece sıralanmıştı: Selçuk Sarayının kalıntıları, sekiz dilimli mahruti kubbesi ile tanınan Alaeddin Keykubad Camii, bir hristiyan kilisesinden kalmış saat kulesi ve nihayet Rum ve Ermenilere ait çifte kilise. Texier'nin nakline göre, bu tepe evvelce tuğla bir duvarla çevriliymiş. Bugün bu duvardan eser kalmamış, ilerde göreceğimiz gibi şehir dış duvarları dahi tamamiyle kaybolmuştur. ... Alaeddin Câmiinin önünden uzanan bir yolun üzerinde eski Selçuk sarayının harabesi yer almaktadır. ... Kuzey'den yürüyerek tepeden aşağı indik. Saray harâbesi solumuzda kalmıştı. Günümüzde tamamen dolmuş olan eski sur çukurunu aştık, sur harâbeleri sarayın dış duvarları olmalıydı. Bu saraydan bugün sadece tasvir ettiğimiz kuzeye bakan bir pencere kalmıştı.” (Huart, 1978)

Şekil 6.58. Alaaddin Cami ve Kılıçarslan Köşkü, John Henry Haynes arşivi, 1884-1887 (JSTOR-5, t.y.)

Ahmed Tevhid Bey'in 1897 tarihli Konya ziyaret notlarından da o yıllarda Alaaddin Tepesi üzerinde hane olmadığı; köşk harabesi, cami, saat kulesi ve kiliselerin olduğu ve tepenin eteklerinde de Hristiyan evlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır:

“Alâüddin tepesi suni bir tepe olup şehrin en mürtefi' mahallidir. Bunun da en yüksek mahalli yirmi metreyi tecavüz etmez. Tepesinin üzerinde hane yoktur. Etrafı surla muhattır. Amma sur kısmen yıkılmış etrafındaki hendek dolmuş olduğundan tepenin eteklerinden ileriye doğru hristiyan evlerinden tecavüz vukü' bulmaktadır. Alâüddin tepesinde köşk harabesi, Alâüddin Camii ve türbesi, saat kulesi ki bir kadim kilise olsa gerekdir. Birbirine muttasıl Ermeni ve Rum kiliseleri mevcud olup başka bina yoktur. Arsai hâliyedir.” (Ünver, 1967)

Tanzimat reformları doğrultusunda kentlerin görünümünün düzeltilmesi için bir çabaya girilmiş, bilhassa yıkık, terk edilmiş alanların ve şehrin virane, tekinsiz görüntüsünün düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda önce tepeye bir köşk ve bahçe/koruluk inşa edilmesine, büyük bir kısmının da satılmasına karar verilmiştir. Bu kararlar 1911'de tepede hafriyat çalışmalarına başlanmış, hafriyat çalışmalarında pek çok tarihi eser (sur, saray, köşk) kalıntısı, taş, mermer çıkarılmış ve çıkarılanlar parçalanarak yol yapımında kullanılmıştır (Hükümet Konağı'nın inşasında da surlardan alınan taşların kullanıldığı daha önce belirtilmiştir). Durumdan haberdar olan Konya Evkaf Müdürlüğü gerekli yerlerle iletişime geçmiş, akabinde İstanbul'dan Konya'ya emirler gönderilmiş ve satış kararına müsaade edilmemiş ve buranın eski eser kabul edilerek buna uygun bir şekilde bahçeye dönüştürülmesine karar verilmiştir. Ancak bu vakte kadar Alaaddin Tepesi'nin ihmal edilmesi, tepedeki yapıların amaçları dışında kullanılması, hatta 1919-1920 yıllarında İtalyan askerlerinin tepeyi eğitim alanı olarak kullanması ve kazılar

yapması tepede büyük tahribata neden olmuştur¹². Eflatun Mescidi, tepenin güneyinde yer alan Ermeni Kilisesi gibi bazı yapılar da bilinçli bir şekilde yıktırılmıştır (Muşmal ve Gürbüz, 2023). Alaaddin Tepesi'nin maruz kaldığı bu talihsiz olay seyyahların notlarında da belirtilmektedir. Béla Horvath 1913 yılında surların durumunu şöyle ifade etmektedir:

“Sultan Alaaddin tarafından inşa edilen kale surları 1838'de General Moltke bu yöreyi dolaştığında henüz yerli yerindeydi. Ama ne yazık ki, daha sonraki dönemde bu surlar, taşları yol yapımında kullanıldığı için yıkıldı. Şimdi artık bir iki taş yığınının dışında başka geriye kalan bir şey görülüyor.” (Horvath, 2010)

Bu bilgiler ışığında hazırlanmış olan, 1465-19. yüzyıl arası Osmanlı dönemi Konya kent merkezi kartografik temsili Şekil 6.59'da gösterilmiştir. Linkograf ise Osmanlı döneminin tamamını yansıtacak şekilde dönemin sonunda verilmiştir.

¹² Alaaddin Tepesi'ndeki tahribata yönelik Osmanlı Dönemi resmi yazışmaları için bkz: Işık, A., 2021, XX. yüzyıl başlarında alâeddin tepesi'nde bir tarih ve medeniyet talanı, *Akademik Sayfalar*, 20(41), 641-656.

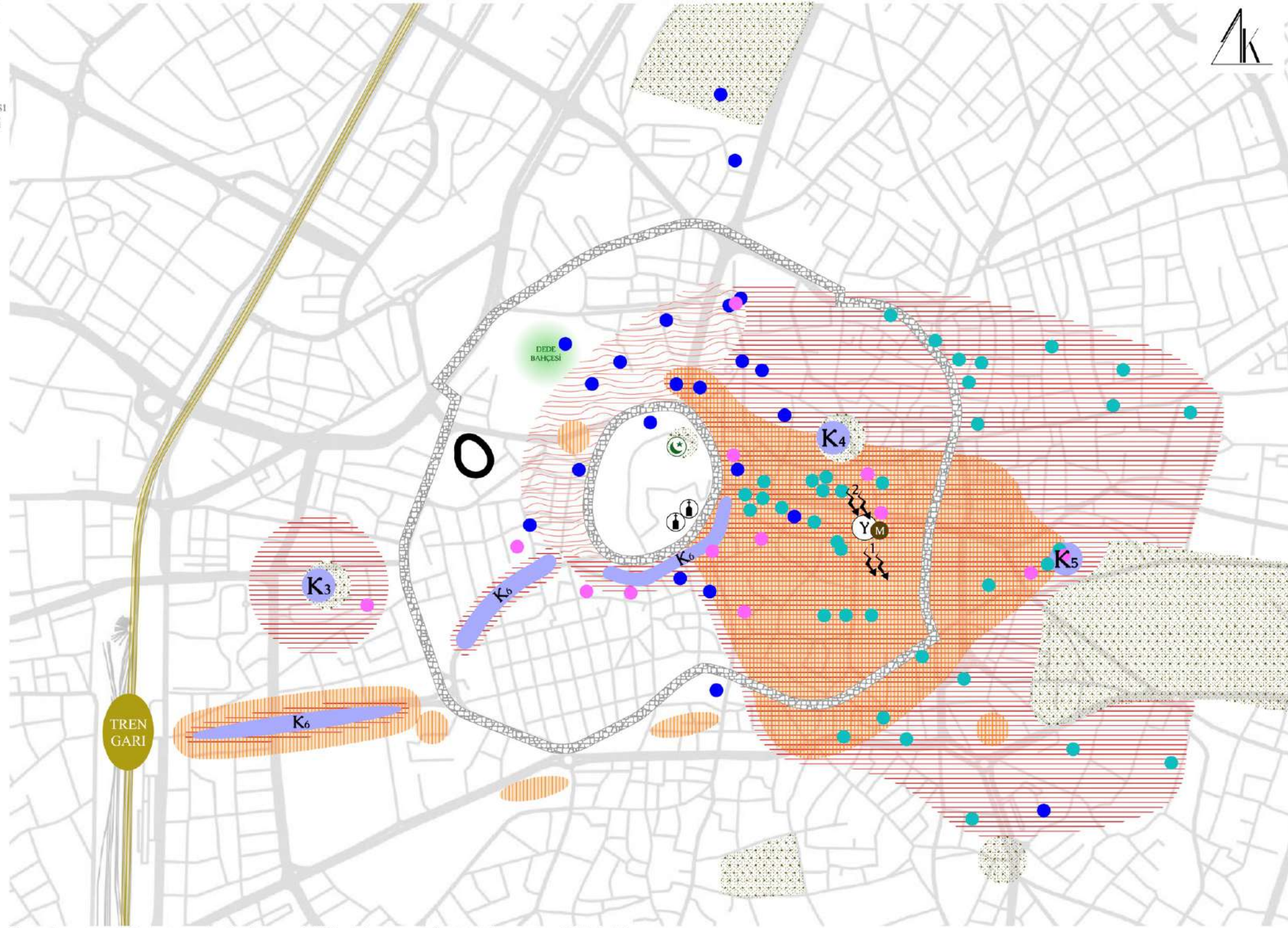
OSMANLI DÖNEMİ 1465-19. yüzyıl sonları

1861- Marunî göçleri
1867- Konya Çarşısı yangını
1879- Bedelci Mehmed Ağa Sarayı'nın yanması
1885-1886- Hükümet Konağı'nın inşa edilmesi
1893-1896- Demiryolu hattının açılması

Y: Bedelci Mehmed Ağa Sarayı ve Hükümet Konağı

K3: Sadreddin Konevî Zâviyesi
K4: Şems-i Tebrizî Zâviyesi
K5: Mevlânâ Dergâhı ve Türbesi
K6: Marunilerin yerleştikleri bölgeler

- DEMİRYOLU HATTI
- TEHDİT
(ÇARŞI (1) VE SARAY (2) YANGINI)
- K KÜLTÜREL ETKİ/ODAK
- YEŞİL ALAN
- MEZARLIK
- TİCARİ
(ÇARŞI, PAZAR)
- EĞİTİM YAPILARI
(OSMANLI)
- EĞİTİM YAPILARI
(KARAMANOĞULLARI)
- EĞİTİM YAPILARI
(SELÇUKLU)
- M MEYDAN
- KİLİSE
- CAMİİ
- Y YÖNETİM MERKEZİ
- YAPILAŞMADA AZALMA
TERK EDİLME
- YAPILAŞMA
- KALE
(TAHRİP OLMUŞ)
- KALE

Taramalar yoğunluk ifade etmemektedir. Yalnızca ilgili fonksiyonun mekânsal dağılımının temsili ifadesidir.
Harita, alan çalışması bölümünde yer alan bilgilerden referansla hazırlanmıştır.

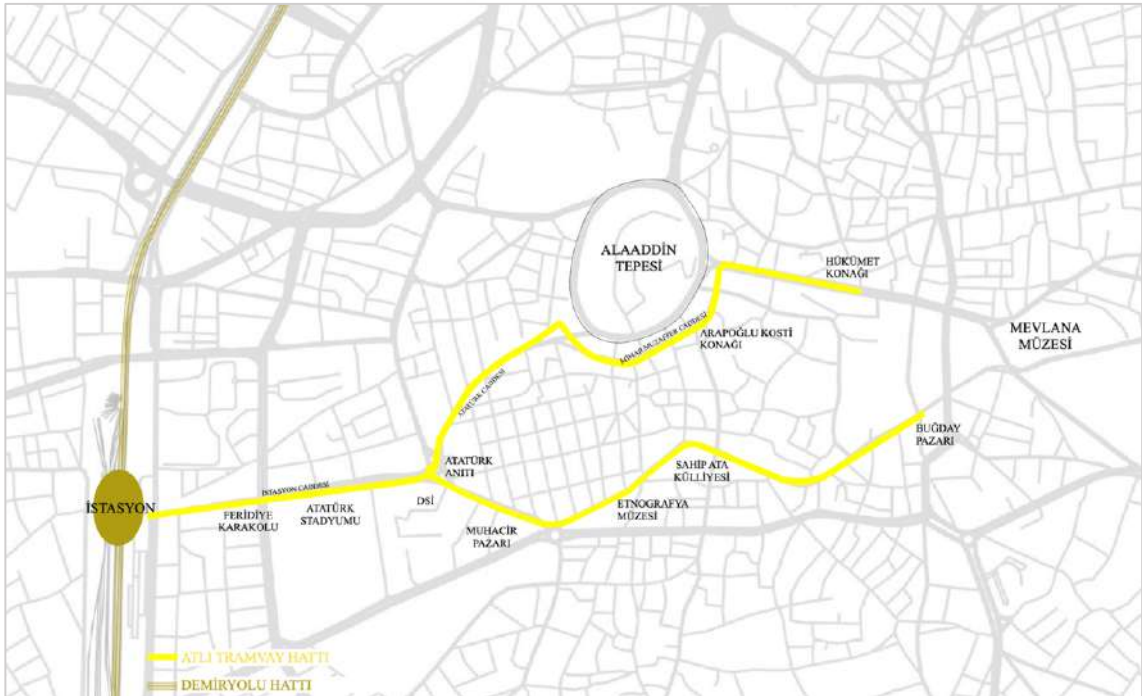
Şekil 6.59. Osmanlı döneminde (1465- 19. yüzyıl sonları) Konya kent merkezinin mekânsal dağılımına yönelik kartografik temsil (Tarihî verilerden referansla yazar tarafından hazırlanmıştır)

8. 1906 / Atlı tramvay hattının açılması: Demiryolunun Konya kent merkezi ulaşım ağının şekillenmesinde de katkısı büyüktür. Demiryolu inşa edildiğinde istasyonun kente uzak bir konumda olduğu ifade edilmektedir. Öyle ki 1902 yılında Konya Valisi olarak atanan Mehmet Tevfik Bey yaptığı inceleme neticesinde bir eşyanın Haydarpaşa Garı'ndan Konya İstasyonu'na nakledilmesinin, Konya İstasyonu'ndan Konya kent merkezine nakledilmesinden daha ucuz olduğunu tespit etmiştir (Yılmaz, 2015). İstasyonun şehre bu kadar uzak konumlanmasının sebebinin ise halkın tepkisi olduğu ileri sürülmektedir. Mehmet Tevfik Biren'in anılarından aktarıldığı üzere, Vali 1903'te İstanbul'dan Konya'ya trenle geldiğinde garın şehre çok uzak olduğunu görmüş ve nedenini Fırka Kumandanı Çelebi Efendi'ye sormuş; Çelebi Efendi de Konyalıların treni istemediğini, bu konuda İstanbul'a çok fazla dilekçe gönderildiğini, tren hattının geçmesine engel olunamayacağı anlaşıncı da en azından şehirden uzak olması, nakliye işiyle uğraşanların işsiz kalmaması talebinde bulunulduğunu ve bu nedenle istasyonun kent merkezine uzak bir konumda yer aldığını belirtmiştir (Odabaşı, 1998).

İstasyon ile kent arasındaki bu 3-4 km'lik mesafe, sadece yük taşınmasını değil, yolcu taşınmasını da zorlaştırmış, bazı tüccarlar tramvay hattı için başvurularda bulunmuştur. Atlı tramvayın inşası ilk kez 1906 yılında gündeme gelmiş ancak yapımı ve tamamlanması 1909'da olmuştur. Karar ve inşaat faaliyetleri esnasında yaşanan aksaklıklar İstasyon Caddesi'nde pek çok faaliyetin durmasına sebep olmuş, ancak halkın tepkisi ile hat tamamlanmıştır. Atlı tramvay hattı Hükümet Konağı'nın önünden başlayarak Alaaddin Tepesi'ne doğru gelmiş, günümüzde İş Bankası'nın bulunduğu yerden sola dönerek kiliseye doğru devam etmiş, Arapoğlu Kosti'nin konağının önünde makas değişimi yapmıştır (Şekil 6.60). Daha sonra Mimar Muzaffer Caddesi'ni takip ederek Atatürk Caddesi'ne bağlanmış buradan Atatürk Anıtı'na akabinde İstasyon Caddesi'ne ulaşmıştır. Feridiye Karakolu önünde bir makas daha oluşturularak yolcu taşıyan hat ile Buğday Pazarı'na mal taşıyan hat burada birleştirilmiştir. Mal taşınan hat ise Buğday Pazarı'ndan başlayarak Larende Caddesi üzerinden devam etmiş, Söylemez Tekkesi'nin orada makas oluşturulmuş, buradan Sahip Ata Külliyesi'ne, Etnografya Müzesi'nin önünden Muhacir Pazarına bağlanmış akabinde Devlet Su İşleri (DSİ), Atatürk Stadyumu, Feridiye Karakolu istikametinde devam ederek istasyon ambarlarında son bulmuştur (Şekil 6.61). Atlı tramvay hattı 1924 yılında kaldırılana kadar hat etrafında pek çok dükkan, konak vb. açılmış olup bu hattın geçtiği yerlerde ışıklandırma, temizlik gibi konularda daha çok özen gösterilmiştir (Yılmaz, 2022).

Şekil 6.60. Arapoğlu Makası (günümüz Mimar Muzaffer caddesi) ve atlı tramvaylar, 1920'ler (Yaşar Barışık arşivi)

Şekil 6.61. Atlı tramvay hattı güzergahı (Yılmaz (2022)'dan referansla yazar tarafından hazırlanmıştır)

9. 1912 / Konya Lisesi'nin inşası: Sultan Reşad'ın saltanatı sırasında başlayan Balkan Savaşları'nın İstanbul'a sirayet edeceği endişesi ile Sultan Reşad Konya'da bir saray inşa ettirerek başkenti Konya'ya taşımaya karar vermiş ve bunun üzerine bugün Konya Lisesi olarak bilinen okulu, aslında sarayı inşa ettirmiştir. Daha sonra bu karardan vazgeçilmiş ve saray okula çevrilerek önce Dar-ül Muallimin daha sonra da İdadi Lise olarak kullanılmıştır (Odabaşı, 1998). Bu okulun inşasının mimari açıdan büyük bir zenginlik olduğu açıktır. Ancak bu zenginliğin yanında başkent olması kararlaştırılan Konya'da sarayın inşası için bu alanın seçilmesi, bölgenin o dönemlerde sahip olduğu önemi ve merkezî niteliğini göstermesi bakımından önemlidir (Şekil 6.62).

Şekil 6.62. Konya Lisesi ve çevresi, tarih bilinmiyor (Tevfik Ataberk arşivi)

10. Kentsel açık alanlar ve yeşil doku: Osmanlı Devri'nin son dönemlerinde batılılaşma hareketleri hem mekânsal hem kentsel ölçekte kendini göstermiş; park, bahçe, meydan vb. pek çok alanda da düzenlemeler yapılmıştır. Millet Bahçesi bu hareketin önemli bir temsili olmuştur. II. Abdülhamit döneminde yeşil alanların batılı tarzda düzenlenmesi gündeme gelmiş, bu doğrultuda pek çok kentte Millet Bahçesi kurulmuştur. Millet Bahçesi'nden önce Konya kent merkezi içinde bulunan ilk park, günümüzdeki Konya Lisesi'nin yerinde, Millet Bahçesi'nin karşısında yer almakta ve Halk Bahçesi olarak anılmaktadır. 1912'de kurulan Millet Bahçesi de bu parkın karşısında, günümüzde Devlet Tiyatrosu, Meram Kız Meslek Lisesi ve Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü'nün bulunduğu alandadır. Millet Bahçesi (Şekil 6.63 ve Şekil 6.64), tenis kortu, dans pisti, konser sahnesi gibi alanlarıyla kapsamlı bir park olmanın ötesinde modern ve batılı yaşam tarzının bir temsili niteliğindedir (F. Çelik, 2018).

Şekil 6.63. Amber Reis Camii minaresinden kente bakış, sol altta Konya Lisesi bahçesi, karşısında Millet Bahçesi, tarih bilinmiyor (Odabaşı, Özönder ve Karpuz, 2000)

Şekil 6.64. Millet Bahçesi, tarih bilinmiyor (Odabaşı, Özönder ve Karpuz, 2000)

Dönemin önemli simgelerinden bir diğeri de Dede Bahçesi'dir (Şekil 6.65). Dede Bahçesi, 17. yüzyıldan itibaren var olan ve Mevlevî dervişlerinin yaz aylarında kullandıkları, içinde zâviyesi bulunan, günümüz Kültürpark olarak bilinen alanın içinde yer alan bir bahçedir. Bu bahçe 17. yüzyılda Konya zenginlerinden Şeyh Hasan Efendi tarafından satın alınarak Dergâh'a hediye edilmiştir. 19. yüzyılda ise bahçeye bir köşk ve havuz yaptırılmıştır. Tekke ve zâviyeler kapatılana kadar Dede Bahçesi Mevlevîler tarafından aktif bir şekilde kullanılmıştır (Küçükdağ, Arabacı ve Yenice, 2020; Önder ve Aklanoğlu, 2002). Bu bahçelerin haricinde halkın sosyal faaliyetlerde bulunabilmesi adına yeşil alanlar tahsis edildiği de bilinmektedir (Küçükdağ, Arabacı ve Yenice, 2020).

Şekil 6.65. Dede Bahçesi, 1926 (Yaşar Barışık Arşivi)

Meydanlara baktığımızda ise karşımıza ilk olarak Hükümet Meydanı çıkmaktadır (Şekil 6.66). Seyyahların notlarında bu meydan açıkça ifade edilmektedir. Hem Clement Huart'ın, 1891 yılında yazdığı "*Hükümet konağının önünde geniş bir meydan yer alıyordu*" (Huart,1978) seyahat notundan hem de Béla Horvath'ın 1913 yılında yazdığı

“görmekli bir faytonla şehir meydanındaki Büyük Halep Oteli'ne gidiyoruz. ... Konak (Hükümet Konağı) otelimizin hemen karşısında olduğundan, dört köşe Hürriyet Meydanı'nı geçip Konak'a ulaşmak zor olmuyor” (Horvath, 2010) seyahat notundan meydanın varlığı açıkça anlaşılmaktadır.

Şekil 6.66. Hükümet Konağı önündeki meydan, tarihi bilinmiyor (Odabaşı, 1998)

Kente yeni bir meydan kazandırması bakımından Ziraat Abidesi de oldukça önemlidir. 1924 yılında Atatürk Anıtı'nın kaidesi olarak kullanılacak olan Ziraat Abidesi (Şekil 6.67), 1915-1917 yılları arasında Mimar Muzaffer Bey tarafından tasarlanmıştır. Konya'nın bir ziraat kenti olması sebebiyle, kentin bu özelliğini anlatma ve ziraat alanında önemli katkıları olan kadınları onurlandırmak niyetiyle, kağıt, buğday, başak, köylü gibi sembollerle tasarlanan bu anıt, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği maddi ve manevi sorunlar ve Vali Muammer Bey'in ölümü nedeniyle tamamlanamamıştır (Dülgerler ve Yenice, 2008). Ziraat Abidesi, günümüzde Anıt Meydanı olarak bilinen yerin mekânsal kimliğinin oluşmasında ve Konya kent kimliğinde önemli bir yere sahiptir. Abide'nin inşası için seçilen yer kentin girişi niteliğindedir. İstasyondan gelen yolun sonunda, kent merkezinin başlangıç noktasında yer almaktadır.

Şekil 6.67. Ziraat Abidesi (Odabaşı, Özönder ve Karpuz, 2000)

Mezarlıklara baktığımızda ise, 20. yüzyıl başlarında Konya’da 50 civarı mezarlık olduğu ileri sürülmektedir. Bunlardan iki tanesi gayrimüslim mezarlığı olup, diğer mezarlıkların çoğu tekke, zâviye, türbe ve mescitlerin çevrelerinde önce hazire olarak kurulmuş, sonra büyümüş mezarlıklardır. Bu mezarlıkların büyük bir kısmı ilerleyen zamanlarda kaldırılmış olup Üçler (Şekil 6.68) ve Musalla mezarlıkları günümüze kadar gelebilmiştir (Küçükdağ, Arabacı ve Yenice, 2020). Tarihî fotoğraflardan Sadreddin Konevî Camii ve Türbesi ile Şems-i Tebrîzî Türbesi’nin önünde bulunan mezarlıkların Osmanlı döneminde de var olduğu anlaşılmakta olup bu mezarlıklarda Osmanlı dönemi devlet adamlarının mezarlarının olduğu bilinmektedir. Bu mezarlıklar haricinde Hacı Fettah Mezarlığı ve Sarı Yakup Mezarlığı’nın da Osmanlı döneminde var olduğu bilinmektedir. (Uz, 2004).

Şekil 6.68. Mevlânâ Dergâhı ve Türbesi’ne kadar uzanan Üçler Mezarlığı, John Henry Haynes arşivi, 1884-1887 (Cornell University Library, t.y.)

Tüm bu bilgiler ışığında hazırlanmış olan, Osmanlı dönemi Konya kent merkezi kartografik temsilleri Şekil 6.59 ve Şekil 6.69’da, Osmanlı döneminde Konya kentinin biçimlenmesini anlatan linkograf ise Şekil 6.70’te gösterilmiş olup linkograf, detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

OSMANLI DÖNEMİ 1900-1923

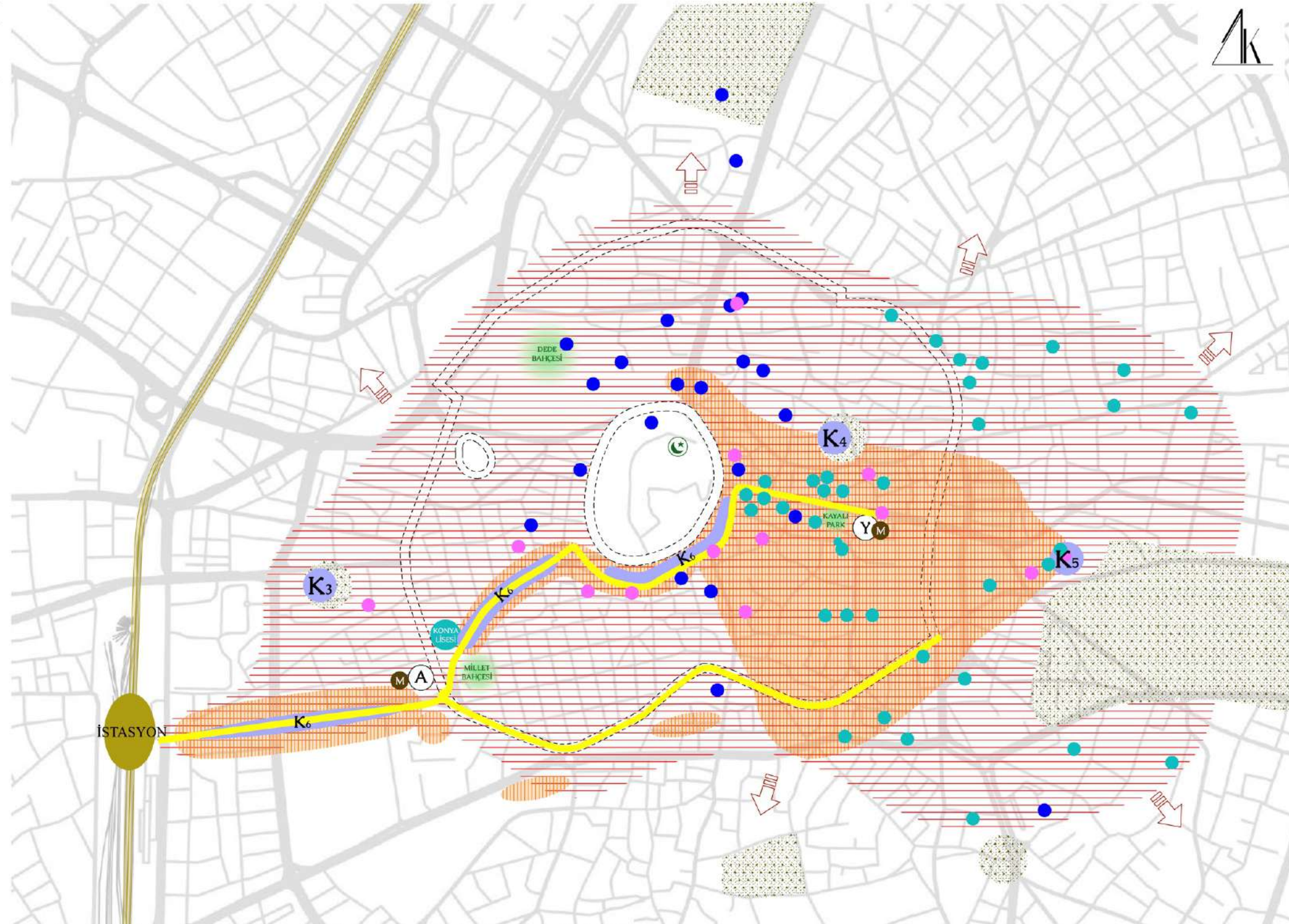
19-20. yüzyıllar- Alaaddin Tepesi'nin tahribatı
1906- Atlı tramvayın açılması
1912- Konya Lisesi'nin açılması
(Önce saray olarak inşa edilmiştir)
1912- Millet Bahçesi'nin açılması
1915-1917- Ziraat Abidesi'nin inşa edilmesi

Y: Hükümet Konağı

K3: Sadreddin Konevi Zâviyesi
K4: Şems-i Tebrizi Zâviyesi
K5: Mevlânâ Dergâhı ve Türbesi
K6: Marunîlerin yerleştikleri bölgeler

A: Ziraat Abidesi

- ATLI TRAMVAY HATTI
- DEMİRYOLU HATTI
- ↑ BÜYÜME YÖNÜ
- K KÜLTÜREL ETKİ/ODAK
- YEŞİL ALAN
- MEZARLIK
- TİCARİ (ÇARŞI, PAZAR)
- EĞİTİM YAPILARI (OSMANLI)
- EĞİTİM YAPILARI (KARAMANOĞULLARI)
- EĞİTİM YAPILARI (SELÇUKLU)
- M MEYDAN
- ☪ CAMİİ
- Y YÖNETİM MERKEZİ
- YAPILAŞMA
- [] SURLARIN İZLERİ

Taramalar yoğunluk ifade etmemektedir. Yalnızca ilgili fonksiyonun mekânsal dağılımının temsili ifadesidir.
Harita, alan çalışması bölümünde yer alan bilgilerden referansla hazırlanmıştır.

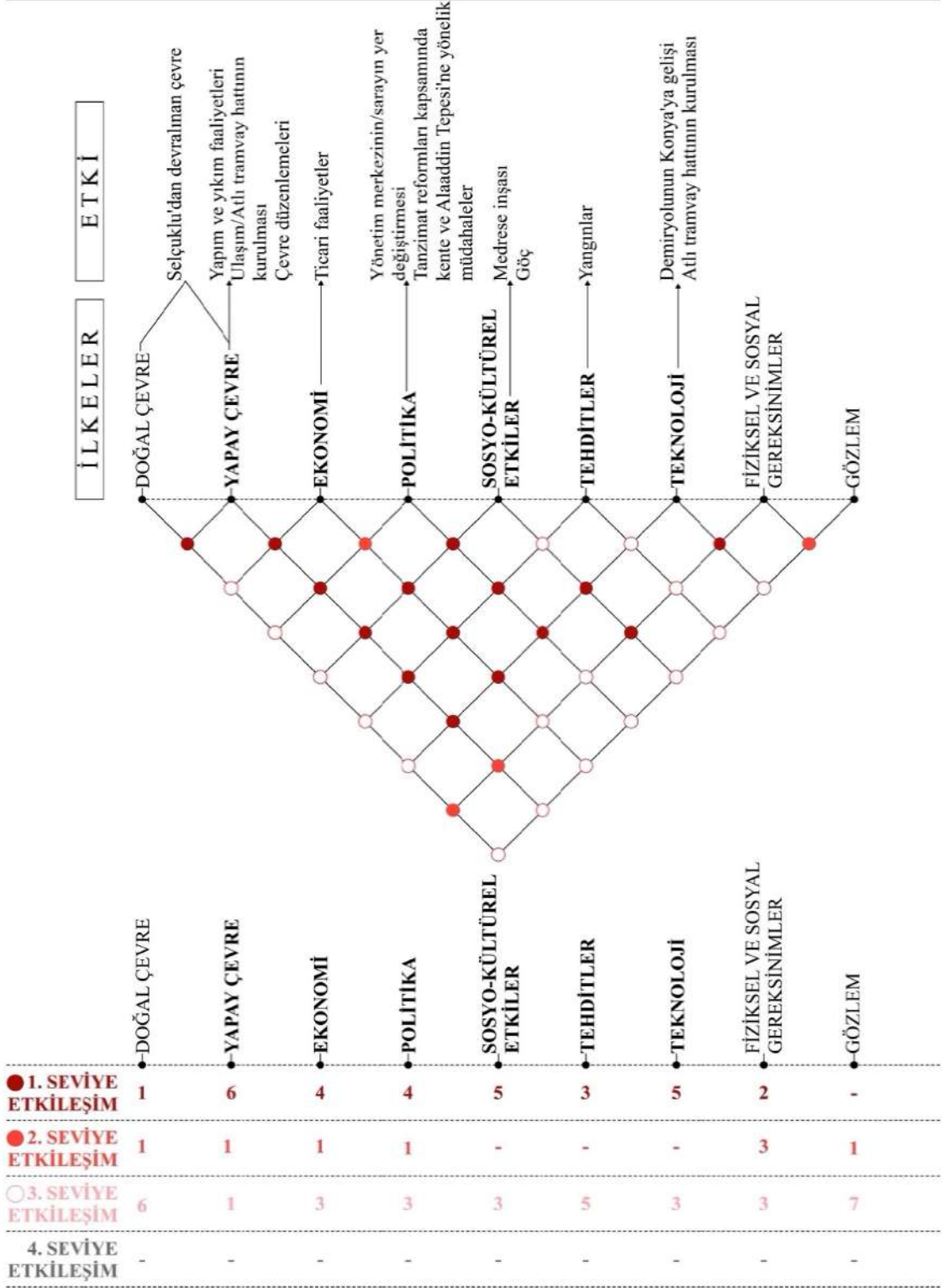
Şekil 6.69. Osmanlı döneminde (1465- 19. yüzyıl sonları) Konya kent merkezinin mekânsal dağılımına yönelik kartografik temsil (Tarihî verilerden referansla yazar tarafından hazırlanmıştır)

OSMANLI DÖNEMİ KONYA KENT MERKEZİNİ BİÇİMLENDİREN KIRILMA NOKTALARI

Ticari faaliyetler
17. yüzyıl / Bedelci Mehmed Ağa Sarayı (Beylerbeyi Sarayı) ve 19. yüzyıl / Hükümet Konağı'nın inşası
1861-Maruni göçleri
1867-Konya çarşısı yangını

1893-96-Demiryolu hattının açılması
19-20. yüzyıl ve Alaaddin Tepesi'ne yönelik müdahaleler
1906-Atlı tramvay hattının açılması
1912-Konya Lisesi'nin inşası
1912-17-Çevre/bahçe düzenlemeleri, Ziraat Abidesi'nin inşası

OSMANLI DÖNEMİ LINKOGRAFI

Şekil 6.70. Osmanlı döneminde Konya kent merkezinin biçimlenme sürecine dair linkograf (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Şekil 6.70’de Osmanlı döneminde Konya kent merkezinin biçimlenmesini anlatan linkograf gösterilmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, linkografıta ilkelerin hangi sıralamayla dizildiği büyük önem arz etmektedir. Değerlendirme ilkelerinin tarihî süreci yansıtacak şekilde, kronolojik olarak sıralanması, linkografin doğru bir şekilde kurgulanmasını ve yorumlanmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda Osmanlı dönemi linkografı **doğal çevre ve yapay çevre** ile başlamaktadır. Çünkü bu dönemde Selçuklulardan ve Karamanoğullarından miras alınan bir kent düzeni üzerinden bazı gelişmeler yaşanmıştır. Linkografin doğal çevre ve yapay çevre ilkeleriyle başlatılması önemli bir detay olup, dönemler arasında bir karşılaştırma yapıldığında kuruluş aşamasındaki bir kentle gelişmekte olan bir kentin ayrımının ortaya konulması, alanda bir yapılaşma olup olmadığının veya yapılaşmanın ne zaman başladığının anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Diğer ilkeler de kronolojik olarak sıralandığında:

Ekonomi ilkesi, Osmanlı döneminde kentin ticari faaliyetleriyle öne çıkması sebebiyle doğal ve yapay çevreden sonra linkografı başlatan temel ilkedir. Bu dönemde çoğunlukla ticari fonksiyonlar etrafında biçimlenen Konya tarihî kent merkezinin bugünkü formu (özellikle Alaaddin-Mevlana aksı) büyük oranda Osmanlı döneminde şekillenmiştir. Öte yandan daha önce de belirtildiği gibi, kent içindeki her inşa faaliyeti ekonomik kaynaklarla ilişkilidir.

Politika ilkesi bağlamında bu dönemde Tanzimat reformları gibi kentleri güzelleştirmek, harap görüntüden kurtarmak üzere alınan politik kararlar, pek çok tarihî dokunun yok olmasına, kentte önemli fiziki değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Öte yandan daha önce de belirtildiği gibi, kent içindeki her gelişme temelde politik bir karara dayanmaktadır.

Sosyo-kültürel etkiler bağlamında ele alınan Marunî göçleri, daha önceki devirlerdeki gibi devam eden medrese inşası, Mevlânâ’nın anlamsal değeri ve halkın Dergâh’a yakın olma arzusu kent biçimlenmesini etkileyen önemli gelişmelerdir.

Tehditler ilkesi kapsamında ele alınan yangınlar, kentte imar faaliyetlerinin başlamasına, yeni bir çarşının kurulmasına, Hükümet Konağı’nın inşa edilmesine ve kentin yeni bir yönetim merkezi kazanmasına neden olan ve kent biçimlenmesini etkileyen önemli gelişmelerdir.

Teknoloji ilkesi bağlamında değerlendirilen demiryolunun kente gelişi; kentin batısını biçimlendiren, büyüme yönünü değiştiren, sosyo-kültürel yapıyı ve bağlantılı olarak temel gereksinimleri etkileyen, kente yeni yapı türleri kazandıran bir gelişme olup, bu gelişmeler kentte önemli fiziki değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur.

Fiziksel ve sosyal gereksinimler ilkesi bağlamında bu dönemde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Ancak bu dönem için özellikle demiryolunun gelişi gibi bazı gelişmeler, sosyo-kültürel yapıda ve bağlantılı olarak bazı gereksinimlerde değişim yaşanmasına neden olmuştur. Genel itibariyle bireyin yaşamını sürdürebilmesinde ve kentlerin oluşumunda fiziksel ve sosyal gereksinimler büyük öneme sahiptir.

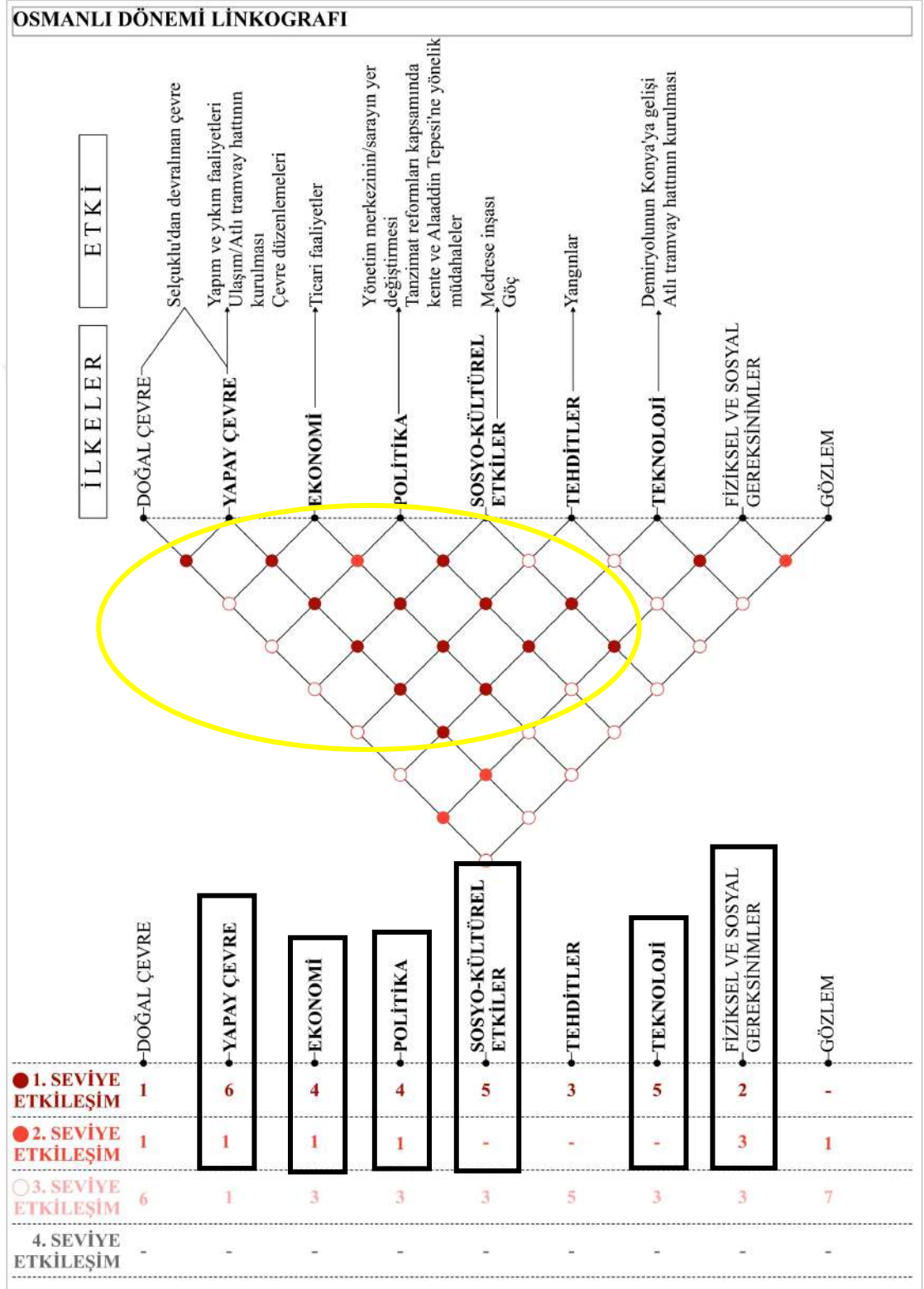
Gözlem ilkesi bağlamında bu dönemde Selçuklu dönemindeki gibi kente yansıyan herhangi bir etkiye rastlanmamıştır. Ancak bu ilke bağlamında ele alınan mahremiyet, güvenlik, savunma, kontrollü denetim, denetimli erişilebilirlik, algı gibi kavramlar birey, toplum ve kent için büyük öneme sahiptir.

İlkeler yukarıda belirtilen sırayla dizilmiş olup, etkileşim seviyelerine göre koyudan açığa giden bir renk tonlamasıyla ifade edilmiş ve etki seviyesi yüksek olan, kırılma anlarını ifade eden ilkelerin karşısına etkinin ne olduğu belirtilmiştir.

Bağlantılar bölümüne bakıldığında, Şekil 6.71’de işaretlendiği üzere (sarı alan), birinci seviye etkileşimlerin yapay çevre, ekonomi, politika, sosyo-kültürel etkiler, tehditler ve teknoloji ilkeleri arasında yoğunlaştığı, daha fazla ilkenin kent biçimlenmesinde rol aldığı, bir başka ifadeyle Selçuklu dönemine göre kente etki eden dinamiklerin oldukça genişlediği görülmektedir. İlkelerin sıralanışı, ilkeler arasındaki bağlantılar ve birinci seviye etkileşimlerin yoğunlaştığı bölgeler yorumlandığında linkograf;

- doğal çevre ve yapay çevre ilkeleri ile başlayıp ekonomi ilkesi ile devam etmesi ve dinamiklerin genişlemesi bakımından kentin gelişmekte olduğunu,
- sosyo-kültürel etkiler bağlamında kentin göç alması ve teknoloji ilkesi bağlamında demiryolunun gelişi bu dönemde kentin (özellikle ekonomik açıdan) stratejik bir öneme sahip olduğunu,
- tehditler ilkesi bağlamında yaşanan yangınların kent biçimlenmesini önemli ölçüde etkilediğini,
- fiziksel ve sosyal gereksinimler ilkesi bağlamında kente doğrudan yansıyan bir etki olmasa da bu ilkenin doğal bir şekilde kenti etkilediğini ve kentte yaşanan birtakım gelişmelerin de bu gereksinimleri değiştirmiş olabileceğini,
- gözlem ilkesi bağlamında Selçuklu döneminde olduğu gibi önemli bir etkinin yaşanmadığını ve bu ilkenin yalnızca fiziksel ve sosyal gereksinimlerle ikinci seviye etkileşim kurup diğer ilkelerle (özellikle yapay çevre ile) üçüncü seviye

etkileşim kurması bakımından bu dönemde savunma yapılarının kent için bir öneme sahip olmayabileceği bilgisini ilk bakışta ortaya koymaktadır.

Şekil 6.71. Osmanlı dönemi linkografi ve ilkelerin etkileşim oranları (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Etkileşim oranlarına bakıldığında ise, bir ilkenin tüm etkileşim seviyelerinde kurabileceği etkileşim sayısı en çok 8 olup, birinci ve ikinci seviyede toplam 5 ve üzeri etkileşim sayısına sahip ilkeler ilgili dönemde kent biçimlenmesinde önemli rol oynayan ilkeler kabul edilmektedir. Bu bağlamda yapay çevre (6), ekonomi (5), politika (5), sosyo-kültürel etkiler (5), teknoloji (5), fiziksel ve sosyal gereksinimler (5) ilkelerinin en yüksek etkileşimle öne çıktıkları görülmektedir. Bu ilkelerin fiziksel ve sosyal gereksinimler ilkesi hariç hepsi birinci seviye etkileşimle öne çıkmakta, fiziksel ve sosyal gereksinimler ilkesi ise ikinci seviye etkileşimle öne çıkmaktadır. Bu etkileşim oranı, kentin kimliğine dair güçlü bir ipucu vermekte olup, Osmanlı döneminde kentin bir ticaret merkezi olduğunu göstermektedir. Hazırlanan linkograf, kartografik temsillerle birlikte değerlendirildiğinde eşzamanlı olarak kentsel mekândaki biçimsel değişimler de izlenebilmektedir. Görüldüğü üzere karto-linkografik sunumlar Osmanlı döneminde Konya kent merkezinin hem biçimsel hem anlamsal boyutunu bütüncül bir şekilde ortaya koymakta; model bağlamında elde edilen bulgular tarihî verilerle tamamen örtüşmektedir.

İlkeler arasındaki etkileşimler ve nedenleri Tablo 6.5'te detaylı bir şekilde belirtilmiştir.

Tablo 6.5. Osmanlı döneminde Konya kent merkezinin biçimlenmesine yönelik ilkeler arasındaki etkileşimler ve nedenleri (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

İLKELER	DOĞAL ÇEVRE	Etkileşim
Yapay çevre	Osmanlı dönemine geçildiğinde Selçuklu'dan devralınan bir doğal ve yapay çevre mevcuttur. Selçuklu döneminde olduğu gibi bir doğal çevre-yapay çevre etkileşimi bu dönemde söz konusu olmasa da doğal çevre ve yapay çevre hiçbir zaman birbirinden kopuk değildir ve iki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımaktadır.	Birinci seviye ●
Ekonomi	Bu dönem için ekonomi ve doğal çevre ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Politika	Bu dönem için politika ve doğal çevre ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Sosyo-kültürel etkiler	Bu dönemde sosyo-kültürel etkiler ve doğal çevre ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Tehditler	Bu dönemde en çok karşılaşılan tehdit unsuru yangınlardır. Bu yangınlardan yapay çevre kadar doğal çevrenin de etkilenmiş olma ihtimali oldukça	Üçüncü seviye ○

	yüksektir. Ancak doğal çevre kaynaklı bir tehdit ya da tehditler ve doğal çevre ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	
Teknoloji	Bu dönemde teknoloji ve doğal çevre ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Fiziksel ve sosyal gereksinimler	Fiziksel ve sosyal gereksinimlerin karşılanmasında doğal çevre ve bu çevrenin sahip olduğu özellikler oldukça önemlidir. İnsan gereksinimlerine uygun bir doğal çevre, yaşamak için elverişli bir çevredir ve yapay çevrenin oluşumunu sağlamaktadır. Bir başka ifadeyle, eğer bir yerde yapay çevre oluşmaya başlamışsa bu, doğal çevrenin gereksinimlere uygun olduğu anlamına gelmektedir. Fiziksel ve sosyal gereksinimler ve doğal çevre ilkelerinin etkileşimi kent biçimlenmesine doğrudan yansımaktadır.	İkinci seviye ●
Gözlem	Bu dönemde gözlem ve doğal çevre ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
İLKELER	YAPAY ÇEVRE	Etkileşim
Ekonomi	Osmanlı dönemi, ticari faaliyetlerle öne çıkan bir dönem olup gerek ulaşım hatları gerek ticari yapılar başta olmak üzere pek çok yapı türünün inşa edilmesiyle yapay çevreyi etkilemiştir. İki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Politika	Kente yönelik alınan her karar temelde politik olsa da bu dönemde karşımıza çıkan Tanzimat reformları kapsamında kentleri güzelleştirmeye yönelik alınan kararlar başta olmak üzere, Dergâh ve çevresinde vergi düzenlemeleri, demiryolunun gelişi, atlı tramvay hattının açılması, yönetim merkezinin yer değiştirmesi gibi pek çok karar yapay çevreyi etkilemekte olup bu dönemde politika ve yapay çevre arasındaki etkileşim kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Sosyo-kültürel etkiler	Selçuklu döneminde olduğu gibi sosyolojik bir olgu kabul edilen medreselerin inşası, göç eden Marunîlerin inşa faaliyetleri ve Mevlânâ Dergâhı çevresindeki yapılaşma yapay çevreyi etkilemiş olup iki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Tehditler	Bu dönemde yaşanan yangınlar kentteki imar faaliyetlerini ve yönetim merkezini değiştiren güçlü bir etkiye sahip olup iki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Teknoloji	Demiryolu hattının kurulması yapay çevreyi etkilemiş, pek çok yeni yapının kurulmasını sağlamış ve kentin gelişim yönünü değiştirmiştir. İki ilkenin etkileşimi	Birinci seviye ●

	kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	
Fiziksel ve sosyal gereksinimler	Yapay çevrenin oluşumunda fiziksel ve sosyal gereksinimlerin karşılanması bir gereklilik olup yapay çevredeki her bileşen gereksinimler neticesinde inşa edilmektedir.	İkinci seviye ●
Gözlem	Gözlem bağlamında incelenen bütün kavramlar her dönemde önemini korumaktadır. Ancak Selçuklu döneminde olduğu gibi gözlem ve altındaki kavramlara bağlı olarak yapay çevreye ve kente yansıyan, açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
İLKELER	EKONOMİ	Etkileşim
Politika	Ekonomi ve politika birbirinden bağımsız düşünülmesi mümkün olmayan iki kavram olup kentlerin biçimlenmesinde doğrudan etkilidir.	İkinci seviye ●
Sosyo-kültürel etkiler	Demiryolunun gelişiyile birlikte kentte artan yabancı nüfus ve Marunîlerin Konya'ya göç etmesi ticari faaliyetleri ve mekânsal organizasyonu etkilemiş olup bu iki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Tehditler	Tehditler ilkesi Konya çarşısında çıkan yangın bağlamında ele alındığında bu yangın hem ekonomik zarara neden olmuş hem de Konya çarşısının yenilenmesi ve kentte imar faaliyetlerinin başlamasına neden olmasıyla yapay çevreyi etkilemiştir. Etkileşim bu bağlamda ele alındığında bu iki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Teknoloji	Demiryolu'nun gelişiyile birlikte kentin batısında meydana gelen hareketlenme bu bölgede ticari hareketliliğe de sebep olmuş, ticari fonksiyonlar kentin batısına doğru kaymaya başlamış, kent içindeki mekânsal organizasyon farklılaşmıştır. Bu iki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Fiziksel ve sosyal gereksinimler	Bu dönem için gereksinimler ve ekonomi ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Gözlem	Bu dönemde gözlem ve ekonomi ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
İLKELER	POLİTİKA	Etkileşim
Sosyo-kültürel etkiler	Kente yönelik alınan her karar temelde politik olsa da bu dönemde karşımıza çıkan Marunî göçleri, demiryolu inşaatı için Almanlarla anlaşılması gibi kararlar sosyo-kültürel yapıda ve doğal olarak yapay çevrede değişime neden olmuştur. İki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●

Tehditler	Kente yönelik alınan her karar temelde politik olsa da bu dönemde yaşanan Konya çarşısı yangını sonrasında kentte düzenli imar faaliyetlerinin, altyapı çalışmalarının başlamasına yönelik alınan kararlar yapay çevrede değişime neden olmuştur. İki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Teknoloji	Kente yönelik alınan her karar temelde politik olsa da dönemde karşımıza çıkan Osmanlı'nın demiryolu hattına yönelik girişimleri konya kent merkezini önemli ölçüde etkilemiş olup bu iki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Fiziksel ve sosyal gereksinimler	Bu dönem için gereksinimler ve politika ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Ayrıca belirtmek gerekirse, gereksinimler ilkesi politikanın ötesinde, insan olmanın doğasıyla ilgili bir ilkedir. Gereksinimlerin varlığı politikadan bağımsızdır ancak gereksinimlerin karşılanıp karşılanmaması politik bir tartışma konusu olabilmektedir.	Üçüncü seviye ○
Gözlem	Bu dönemde gözlem ve politika ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
İLKELER	SOSYO-KÜLTÜREL ETKİLER	Etkileşim
Tehditler	Bu dönemde tehditler ve sosyo-kültürel etkiler ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Teknoloji	Demiryolunun kente gelişi ile birlikte kente pek çok yabancı nüfus da gelmiştir. Bu nüfus sosyo-kültürel yapıyı değiştirmiş, bu değişim mimariye de yansımıştır. İki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Fiziksel ve sosyal gereksinimler	Demiryolunun ve demiryolu hattının ve çevresinin inşası için yabancı nüfusun kente gelişi farklı fiziksel ve sosyal gereksinimleri de beraberinde getirmiş olup bu durum farklı yapı türlerinin inşa edilmesine, mimari üslupta farklılıklara sebep olmuştur. İki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Gözlem	Bu dönemde gözlem ve sosyo-kültürel etkiler ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
İLKELER	TEHDİTLER	Etkileşim
Teknoloji	Bu dönemde teknoloji ve tehditler ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Fiziksel ve sosyal gereksinimler	Her tehdit, bireyin gereksinimlerini karşılamasını zorlaştırmakta, çoğu zaman engellemektedir. Ancak karşılanamayan gereksinimler her zaman kentin	Üçüncü seviye ○

	biçimlenmesini etkileyebilir. Konya kent merkezi bağlamında yaşanan tehditler ve gereksinimler ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	
Gözlem	Bu dönemde gözlem ve tehditler ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
İLKELER	TEKNOLOJİ	Etkileşim
Fiziksel ve sosyal gereksinimler	Demiryolu ve beraberinde gelen yabancı nüfus, yalnızca sosyo-kültürel yapıyı değiştirmekle kalmamış, farklı fiziksel ve sosyal gereksinimleri de beraberinde getirmiş olup bu durum farklı yapı türlerinin inşa edilmesine, mimari üslupta farklılıklara sebep olmuştur. İki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Gözlem	Bu dönemde gözlem ve teknoloji ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
İLKELER	FİZİKSEL-SOSYAL GEREKSİNİMLER	Etkileşim
Gözlem	Gözlem ilkesi bağlamında ele alınan gözlemlenebilirlik, güvenlik, savunma, mahremiyet, denetim, algı gibi kavramlar ve bunların kente yansımaları temelde fiziksel ve sosyal gereksinimlerle ilişkilidir.	İkinci seviye ●

6.5. Cumhuriyet Dönemi ve Sonrasında Konya Kent Merkezinin Karto-Linkografik Analizi

Cumhuriyet döneminde Konya kent merkezinin biçimlenmesinde Selçuklu ya da Osmanlı dönemlerinden farklı bir şey karşımıza çıkmaktadır: İdeoloji. Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan modernleşme ve batılılaşma hareketleri, Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile birlikte daha güçlü ve radikal bir şekilde kentsel ölçekte kendini hissettirmeye başlamış, pek çok yapı politik bir duruşu, mesajı temsil etme gayretiyle inşa edilmiştir. Cumhuriyet; insanlara, kentlere, sosyal yaşama, kültürel aktivitelere, eğitime kadar pek çok alanda yeni bir bakış açısıyla kendini göstermiştir. Kentler, modern ulusun simgesi olacak şekilde planlanmaya başlanmış ve çağdaş kentleri oluşturan unsurlar Türk kentlerinde de yerini almıştır.

Kaynaklarda Cumhuriyet'ten hemen önce Konya kentinin durumunun iç açıcı olmadığı, görkemli eserlerin harabe içinde olduğu, en işlek caddelerin bile yağmurlu havalarda dizlere kadar çamur olacak seviyede harap olduğu, yol sisteminin olmadığı, yaz aylarında ise toz bulutlarının kenti kapladığı belirtilmektedir (Arabacı, 2016). Akabinde kentte imar faaliyetleri hızlanmış olacak ki 1925 yılında Konya'yı ziyaret eden Mustafa Kemal Atatürk dönemin ünlü Babalık gazetesine verdiği röportajda memnuniyetini şöyle dile getirmiştir:

“Konya'ya bu defaki ziyaretimde on ay evvelkine nazaran pek çok asar-ı terakki gördüğümü kemâl-i memnuniyetle zikr ve beyan ederim. Yapılan ve başlanılan imar teşebbüsleriyle Konya'nın pek yakın zamanda bütün manasiyle medeni bir şehir şayan'ı kıpta bir Türk mamuriyesi olacağına itimadım kavidir.” (Kayseri, 1981)

Bu dönemde Konya'ya gelen seyyahlar da kentin yeni ve güzel bir görünümüne sahip olduğundan söz etmektedir. 1930 yılında ziyaret eden Eugène Pittard, *“Konya mukaddes şehir; yeni mahalleler süslü ve mükemmel ilk mektep geniş muallim mektebi. Sanatlar mektebi, ziraat Bankası. Türk arkadaşlarımızı hayrette bırakan bu binalara; Florence ve Assis yakınlarında fabrika bacaları görüldüğü vakit duyulan bir hayretle bakıyorum”* (Önder, 1949) diyerek Konya'nın görünümüne dair şaşkınlığını belirtmektedir (Şekil 6.72 ve Şekil 6.73).

Şekil 6.72. Alaaddin Tepesi'nden Konya'ya bakış, 1924 sonrası (Odabaşı, Özönder ve Karpuz, 2000)

Şekil 6.73. Şerafettin Camii minaresinden kente bakış (Odabaşı, Özönder ve Karpuz, 2000)

Cumhuriyet dönemi, eski eserlerin korunmasına ve kentlerdeki tarihi dokunun yaşatılmasına yönelik adımların atıldığı bir dönem olup, kentin sahip olduğu ancak harap olan pek çok kıymetli eser Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle onarımları yapılarak korumaya alınmıştır. 1931 yılında Konya'yı ziyaret eden Atatürk'ün bu konuyla ilgili görüşleri şöyledir:

“Konya’da asırlarca devam etmiş ihmaller sebebiyle büyük bir harabi içinde bulunmalarına rağmen 8 asır evvelki Türk medeniyetinin hakiki şaheserleri kıymette bazı mebânî vardır. Bunlardan bilhassa Karatay Medresesi, Alâeddin Camii, Sahip-Ata Medrese, cami ve türbesi, Sırçalı Mescid ve İnce Minare derhal ve müstecelen tamire muhtaç bir haldedirler. Bu tamirin gecikmesi ve bu abidelerin kâmilten indirasını mucip olacağından evvela asker işgalinde bulunanların tahliyesinin ve kâffesinin mütehassıs zevat nezaretiyle tamirin temin buyurulmasını rica ederim.” (Kayseri, 1981)

Aynı zamanda kente yeni odak noktaları kazandırmak, kentsel düzeni sağlamak, kent haritaları ve imar planları hazırlamak gibi önemli girişimlerde de bulunulmuştur. 1924 yılında Harita-i Umumiye (Şekil 6.74) adıyla Konya kentini tanıtan bir harita hazırlanmış (arşivlerde farklı tarihlerde hazırlanmış haritalara (Şekil 6.75) da rastlanmıştır); 1930 Umum Hıfzıssıhha Kanunu ve 1933 Yapı ve Yollar Kanunu ile belediyelere imar planı hazırlama yetkisi verilmiştir (Kaptan, 2018; Küçükdağ, Arabacı ve Yenice, 2020).

Şekil 6.74. Konya Harita-i Umumiyesi, 1924 (Mimarlar Odası Konya Şubesi arşivi)

Şekil 6.75. 1926 tarihli Konya haritası (TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu)

Cumhuriyet döneminden itibaren Konya kent merkezinin biçimlenmesine etki eden gelişmeleri ve kırılma noktası olarak nitelendirilebilecek tarihi olayları kronolojik olarak incelemek gerekirse:

1. 1924-1926 / Atatürk Anıtı'nın inşa edilmesi, Anıt Meydanı ve İstasyon Caddesi: Cumhuriyet'in kentsel mekândaki önemli temsillerinden biri heykeller ve anıtlardır. Modern kentin ve modernleşmenin temsili olan, devletin gücünün ve varlığının görsel bir simgesi heykeller ve anıtlar, bir ideolojiyi yansıtmanın yanında sanatın kamusal alandaki yerini de temsil etmektedir. Heykel ve anıtların yüklenmiş olduğu bu misyon ile Cumhuriyet dönemi Türk kentlerinde de anıtlar ve heykeller kamusal alanlarda yerini almaya başlamıştır (Yasa Yaman, 2011).

Şekil 6.76. Anıt Meydanı ve Atatürk Heykeli (Odabaşı, Özönder ve Karpuz, 2000)

Şekil 6.77. Atatürk Anıtı (KTO, 2018)

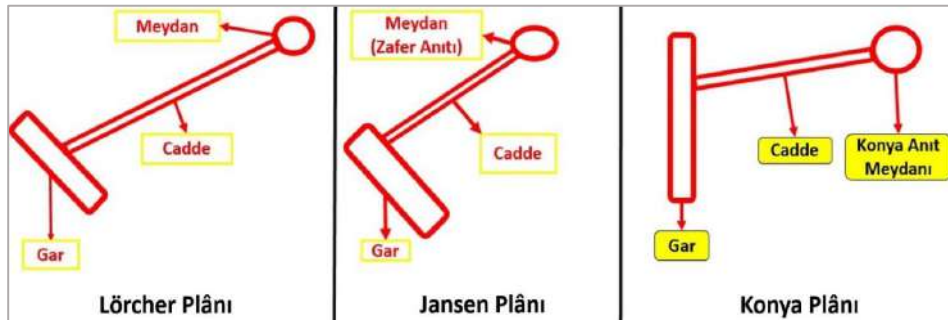
Cumhuriyet'in ilanından sonra pek çok şehirde olduğu gibi Konya'da da bir Atatürk heykeli yapılması gündeme gelmiştir. Konya Belediyesi, 1924 yılında yarım kalan Ziraat Abidesi'nin tamamlanması ve üzerine Atatürk heykeli yapılması kararı almış, bu doğrultuda Avusturyalı heykeltıraş H. Krippel tarafından, günümüzde Anıt Meydanı olarak bilinen yerde bulunan Ziraat Abidesi kaide olarak kullanılarak Atatürk heykeli yapılmış (Şekil 6.76 ve Şekil 6.77), 29 Ekim 1926'da ise açılışı yapılmıştır (Şekil 6.78) (Dülgerler ve Yenice, 2008). Atatürk heykeli, sırtı kent merkezine dönük, yüzü ise istasyona bakacak şekilde konumlanmıştır. Bu konumlanma zaman içinde Atatürk'ün Konya halkına olan tepkisinin yansıması gibi yorumlanarak çeşitli rivayetlerin doğmasına sebep olsa da böyle bir durum söz konusu değildir. Atatürk heykelinin yönünün istasyona

bakması, modern hayatı ve ulus devleti temsil ederken, Atatürk'ün kente gelenleri karşılaması gibi manevi bir anlam değerine de sahiptir. Aynı zamanda Atatürk ve Ziraat Anıtı, kentin tarihsel geçmişine, tarım kenti kimliğine referans vermekte, milli mücadele, Cumhuriyet, birlik gibi kavramların kentin, kentlinin ve diğer izleyicilerin bilincinde canlı tutulmasına hizmet etmektedir. Demiryolunun gelişiyile birlikte bu bölgede bir hareketlilik başlamış olup, Millet Bahçesi'nin de etkisiyle Gezi Meydanı olarak anılan bu alan, Atatürk heykeli ile birlikte Anıt Meydanı olarak anılmaya başlanmıştır (S. Özdemir, 2021).

Şekil 6.78. Atatürk Anıtı açılış töreni, 29 Ekim 1926 (Tevfik Ataberk Arşivi)

Anıt Meydanı ve Atatürk Anıtı sadece modernleşmenin bir temsili değil, aynı zamanda modern kent biçimlenmesinin de bir temsili niteliğindedir. Demiryolunun geçtiği ve İstasyon Caddesi'nin olduğu kentlerde klasik bir tipoloji görülmektedir: İstasyon-cadde-meydan-anıt tipolojisi (Şekil 6.79). Ankara'da Lörcher ve Jansen planlarında görülen bu tipoloji, Konya'da da karşımıza çıkmaktadır (S. Özdemir, 2021).

Şekil 6.79. Ankara (Lörcher ve Jansen) ve Konya kent planlarında gar – cadde – meydan tipolojisi (S. Özdemir, 2021)

Bu şema içinde önemli misyonu olan İstasyon Caddeleri, demiryolu hattının ve garın kent merkeziyle olan mesafesi düşünüldüğünde, kent ile demiryolu arasında ilişki kuran bir nevi köprü misyonu üstlenen, anlam değeri oldukça yüksek bir ulaşım hattıdır (Özten, 2001). Hatta “İstasyon Caddesi” bir ulaşım hattı olmanın ötesinde temsil değeri olan bir kavramdır. Kentten ayrılırken son uğrak noktası, kente gelirken ilk karşılama noktası olması bakımından kente yönelik ilk algının oluştuğu hafıza mekânlarıdır. İstasyon Caddesi’ne anlam katan en önemli unsur ise Cumhuriyet’tir. İstasyon Caddesi’nin gelişimi ve anlam değeri Cumhuriyet’ten önce ve sonra olarak iki ayrı zaman dilimi kapsamında değerlendirildiğinde bu caddenin Cumhuriyet ile birlikte farklı bir misyon kazandığı oldukça açıktır¹³. Osmanlı döneminde İstasyon Caddesi, demiryolunun getirdiği yenilik ve sosyo-kültürel hareketlilikle, ticari faaliyetlerle eşleştirilen bir yer iken, Cumhuriyet ile birlikte demiryolu ve İstasyon Caddesi modernliğin temsili ve uygar yaşamın simgesi niteliğindeki modern mekânların kurulmasına yönelik girişimlerin olduğu bir yer olarak görülmektedir (Özten, 2001).

İstasyon Caddelerinin fiziki dokusuna bakıldığında ise, bu caddelerin heykel/anıt gibi simgesel yapılarla ilişkili olduğu, yaygın olarak belediye binası, Hükümet Konağı gibi idari yapılar, bankalar, eğitim yapıları, sosyal yapılar, spor yapıları, konaklama yapıları gibi yapılarla, yani modern kent yapısının gereklilikleri olan kurum ve yapılarla çevrili olduğu ve cadde üzerindeki yeşil alan, yol, kaldırım, aydınlatma gibi çevresel düzenlemelere daha çok önem verildiği görülmektedir. Konya İstasyon Caddesi de kamu yapıları ile çevrili olmak dışında genel biçimlenmeye uyum sağlamaktadır. Garın kent merkezine uzak bir konumda yer almasından dolayı kamu yapıları İstasyon Caddesi’nde konumlanmamakta (Özten, 2001), ancak pek çok ticari ve sosyo-kültürel yapı, okul ve stadyum gibi yapılar bu aks üzerinde yer almaktadır. Peyzaj düzenlemesinde ise, 20. yüzyıl başlarında caddenin aks boyunca ağaçlarla kaplı olduğu fotoğraflarda (Şekil 6.80, Şekil 6.81 ve Şekil 6.82) görülmekte, ancak 1950’lerde bir gecede kesilerek yok edildiği bilinmektedir (Erdoğan, 2005).

¹³ Osmanlı döneminde İstasyon Caddesi’nin durumu için bkz. Bölüm 6.4

Şekil 6.80. Atatürk Anıtı'ndan İstasyon Caddesi'ne bakış (Odabaşı, Özönder ve Karpuz, 2000)

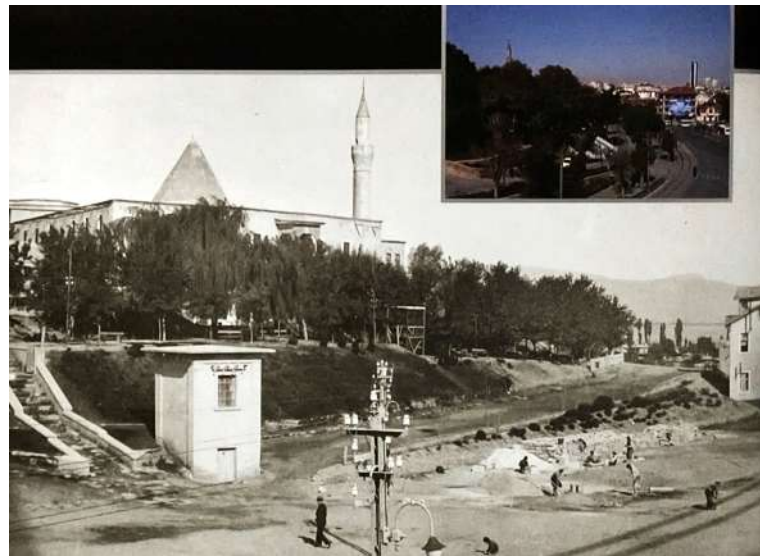
Şekil 6.81. İstasyon Caddesi'nden Atatürk Anıtı'na bakış (KTO, 2018)

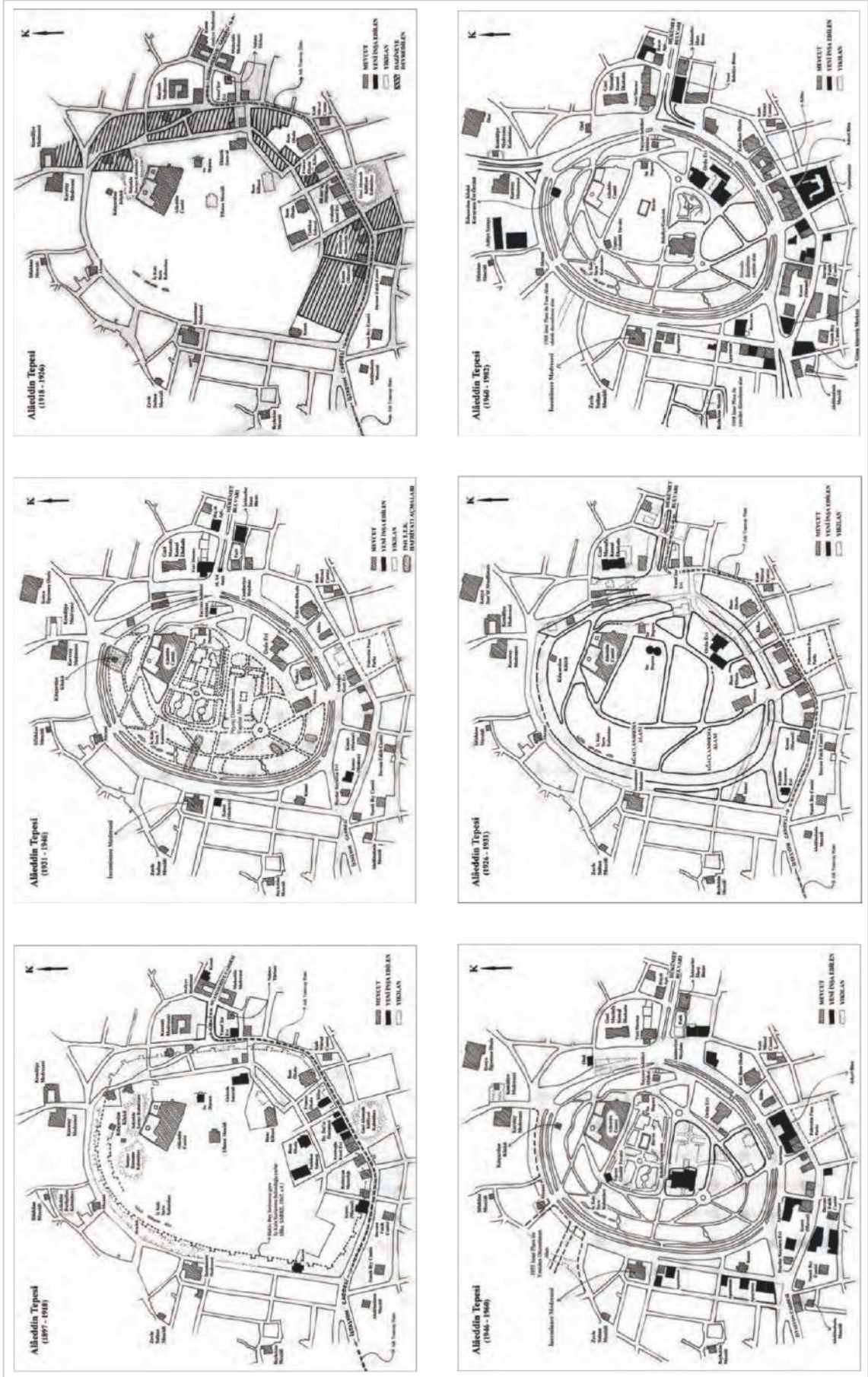
Şekil 6.82. İstasyon Caddesi, 1950'ler (Odabaşı, Özönder ve Karpuz, 2000)

İstasyon Caddesi'nin gelişiminde demiryolunun gelişi, Cumhuriyet ve 1946 yılı imar planı olmak üzere üç temel kırılma noktası olduğunu söylemek mümkündür. Her kırılma noktası İstasyon Caddesi'ni yeniden biçimlendirmiştir. İlk iki kırılma noktası bu aşamaya kadar anlatılmış olup, 1946 yılı imar planına ayrı bir başlık altında detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

2. 1925-1938 / Alaaddin Tepesi'ne yönelik müdahaleler: Cumhuriyet dönemine gelene kadar büyük oranda tahrip olan Tepe, bu yıllarda da pek çok değişime maruz kalmıştır. Değişimler çoğunlukla Tepe'nin korunması ve canlandırılmasına yönelik olsa da ne yazık ki bu dönemde de birtakım yıkımlar yaşanmıştır. Gayrimüslimlerden kalan yapılar tamamen kaldırılmış, Tepe'nin güney tarafı düzleştirilmiş ve yol ile aynı seviyeye getirilmiştir (Şekil 6.83). Fakat aynı zamanda tepeye pek çok yapı ve anıt inşa edilmiş, peyzaj düzenlemeleri ve ağaçlandırma çalışmaları da yapılmıştır. Bu düzenlemelerle birlikte daha önceleri Hükümet Konağı önünde bulunan meydanda yapılan etkinlikler artık Tepe'de yer alan meydanda yapılmaya başlanmıştır. Tepe'nin sosyal aktivitelere ev sahipliği yapması, Cumhuriyet ile özdeş anıtların inşa edilmesi ve rekreasyon çalışmaları ile Alaaddin Tepesi yeniden merkezî özellik kazanmış ve halka açılmıştır. 20. yüzyılın başlarında virane bir halde bulunan tepe, Cumhuriyet döneminde günümüzdeki haline ulaşmıştır (Muşmal ve Gürbüz, 2023). Alaaddin Tepesi'nin 1897-1982 yılları arasında geçirdiği değişim Şekil 6.84'te gösterilmiştir.

Şekil 6.83. Alaaddin Tepesi, tarih bilinmiyor (KTO, 2018).

Şekil 6.84. Alaaddin Tepesi'nin 1897-1982 yılları arasında geçirdiği değişim (Önge, 2015)

Bu dönemde Tepe’de Alaaddin Cami, saray ve köşk kalıntısı ve kalıntının üzerindeki betonarme üst örtü haricinde 19. yüzyıl sonları-1960 arası inşa edilen su deposu, elektrik santrali, anıtlar, Halkevi ve Belediye Sineması Binası, Orduvevi ve Belediye Gazinosu yapılarının mevcut olduğu bilinmektedir. İlerleyen zamanlarda pek çok park, çay bahçesi, satış birimleri ve otopark gibi rekreatif alanlar da inşa edilmiştir. Bu yapılara kısaca bakıldığında:

- Alâeddin Camii (Şekil 6.85), saray ve köşk kalıntısı günümüze ulaşabilen nadir Selçuklu dönemi eserleridir. Saray ve köşk kalıntısını koruyan betonarme örtü (Şekil 6.86) ise 1961 yılında yapılmıştır. Ancak zaman içinde örtünün tahrip olması ve kalıntıyı koruyamayacak seviyeye gelmesi sebebiyle 2016 yılında kaldırılmıştır (Güleç Korumaz, 2021; Konya Büyükşehir Belediyesi, 2016). Kente yönelik hazırlanan afiş, logo, kartpostal vb. çalışmalarda mutlaka yer alan bu örtü, uzun yıllar boyunca Konya’nın simge değeri olan yapılarından biri olmuştur.

Şekil 6.85. Alâeddin Camii (Türkiye Kültür Portalı, t.y.)

Şekil 6.86. Saray ve köşk kalıntısını koruyan betonarme örtü (Arkeofili, 2016)

- Kentin su ihtiyacını karşılamak için 19. yüzyıl sonlarında inşa edilen su deposu 1954 yılında kullanım dışı kalmış, zemin sorunları nedeniyle yıkılmıştır (Aydın ve Yıldız, 2022).
- 1917’de inşa edilen elektrik santrali, 1926’da Meram Dere çayı üzerine kurulan hidroelektrik santralının 1929’da hizmet vermeye başlamasıyla yıkılmıştır (Aydın ve Yıldız, 2022).
- Cumhuriyet döneminde Türk halkının gelişmesi adına daha önce görülmemiş bir sosyo-kültürel zenginlik sunan halkevleri açılmıştır. Halkevlerinin açılma kararının ardından Şubat 1932’de Hükümet Konağı yakınlarında bir bina Halkevi olarak kullanılırken, Temmuz 1932’ye gelene kadar bu bina talebi karşılayamayacak seviyeye gelmiş, bu nedenle Halkevi, Alaaddin Tepesi’nde

bulunan, 1908’de Rum Okulu olarak inşa edilen, daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası binası olarak kullanılan yapıya taşınmıştır (Şekil 6.87). Bu bina 1932-1949 yılları arası Halkevi olarak kullanılmıştır. Bugün Konya Devlet Tiyatrosu olarak bilinen bina (Şekil 6.88) 1946-1949 yılları arasında Halkevi adına inşa edilmiş ancak iki yıl kullanıldıktan sonra 1951’de Halkevleri resmi olarak kapatılmıştır. Kapatılma sonrası pek çok amaçlarla kullanılan bina 1997’den beri Devlet Tiyatrosu olarak hizmet vermektedir (Parlak ve Yıldız, 2022).

Şekil 6.87. Alaaddin Tepesi ve üzerinde Orduevi (1) ve Halkevi/Rum Okulu (2) 1950’li yıllar (Odabaşı, 1998)

Şekil 6.88. Atatürk Anıtı (önde) ve eski halkevi/günümüz Devlet Tiyatrosu binası (arkada), 1930’lar (Yaşar Barışık arşivi)

- Rum Okulu’nun batısına okula gelir sağlamak amacıyla 1909 yılında bir tiyatro binası inşa edilmiştir. Tatbikat Sahnesi olarak da bilinen bina 1923’ten sonra

Belediye'nin mülkiyetinde sinemaya dönüştürülmüştür. 1955'te yaşanan yangın sonrası kullanım dışı kalmıştır (Aydın ve Yıldız, 2022).

- Alaaddin Tepesi üzerinde yer alan Orduevi 1927 yılında inşa edilmiştir (Şekil 6.89). Askeri kütüphane ve gazino işlevlerine sahip olan bina 1960'da yıkılarak yerine Konya'nın simge yapılarından biri olan yeni orduevi inşa edilmiştir (Şekil 6.90). Cephe tasarımı ve önündeki anıtsal merdivenleri ile karakteristik bir mimariye sahip olan modern mimarlık eseri bu bina ne yazık ki 2016 yılında yıkılmıştır (Aydın ve Yıldız, 2022).

Şekil 6.89. Eski Orduevi, t.y. (Tevfik Ataberk arşivi)

Şekil 6.90. Yeni Orduevi, 1970'ler (İbrahim Karabulut arşivi)

- Alaaddin Tepesi'nde başlayan düzenlemeler sırasında Tepe'nin doğusuna, yıkılmış olan binaların yerine bir Cumhuriyet Meydanı yapılmış (Şekil 6.91) ve bu meydana (günümüz Mevlana Caddesi'nin başladığı noktaya) 1933'te Atatürk'ün Konya halkına iyi niyetlerini temsilen Onuncu Yıl Anıtı dikilmiştir (Şekil 6.92). Bu anıt ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır. 1936'da ise tepenin doğu eteklerine Hava Şehitleri Anıtı inşa edilmiştir (Şekil 6.93). Bu anıt günümüze kadar korunabilmiş Cumhuriyet dönemi anıtlarından biridir (Muşmal ve Gürbüz, 2023).

Şekil 6.91. Kaynaklarda bahsedilen Tepe'nin doğusunda yer alan meydan olduğu tahmin edilmektedir, tarih bilinmiyor (Eski Türkiye Fotoğrafları Arşivi-1, t.y.)

Şekil 6.92. Cumhuriyet'in 10. Yıl Anıtı (Odabaşı, 1998)

Şekil 6.93. 1930'lu yılların başı, Hava Şehitleri Anıtı ve Alaaddin Caddesi (Odabaşı, 1998)

- 1954 yılında dönemin belediye başkanı tarafından gazino olarak inşa edilen, Torans Binası, Torrance Gazinosu, Belediye Gazinosu gibi isimlerle bilinen bina (Şekil 6.94), 1970'te tadilat geçirerek Alaeddin Keykubat Nikah Salonu'na dönüştürülmüştür. Bu salon yalnızca nikah merasimleri için değil, pek çok bilimsel konferans, toplantı vb. etkinlikler için de kullanılmıştır. Bu bakımdan Konya kent hafızasında önemli bir temsil değeri bulunmaktadır (Aydın ve Yıldız,

2022). Bina 31 Ocak 2022’de, 7891 nolu karar doğrultusunda, kent belleğinde yer almasından dolayı tescillenmiştir (Konya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, 2022). Uzun zamandır atıl durumda bulunan binanın, 2022 yılında lansmanı yapılan (Konya Büyükşehir Belediyesi, 2022) Dâr’ül-Mülk projesi kapsamında yenilenerek gösteri/sergi alanları ve eğitim salonları ile Şehir Konservatuari’na dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır (Dâr’ül-Mülk, t.y.).

Şekil 6.94. Torrance Binası (Şaşmaz, t.y.)

3. 1927 ve 1967 / Kültürpark’ın inşası: Bugün hala aktif bir şekilde kullanılan Kültürpark’ın geçmişi 17. yüzyıla, Mevlevî dervişlerine dayanmaktadır. O dönemde de mesire alanı olan bu yerde iki katlı bir köşk, pelit ağaçlarından bir bahçe ve havuz bulunmakta ve sema gösterileri yapılmaktadır. Bahçe, Cumhuriyet’in ilanından sonra, 1926’da tekke ve zâviyelerin kapatılmasıyla belediyeye devredilmiş ve bu alanda birtakım düzenlemeler yapılmıştır. 1927’den sonra gazino, tenis kortu, dans pisti, hayvanat bahçesi gibi mekânlar eklenmiş, bu alan o yıllarda kadın ve erkeklerin bir arada eğlenebildiği, kamusal modernliğin ve Cumhuriyet modernleşmesinin temsili haline gelmiştir. 1960’lı yıllara kadar da aktif bir şekilde kullanılmaya devam eden bu alan için 1963-69 dönemi Belediye Başkanı Ahmet Hilmi Nalçacı, 1965’te düzenlenen İller Bankası yarışmasını kazanan Yavuz Taşçı ve Haluk Berksan öncülüğünde kentin modernliği ve eğlence anlayışını temsil edecek bir kent park niteliğinde kamusal alan tasarlama kararı alınmıştır. Bu karar doğrultusunda 1965 yılında Ahmet Hilmi Nalçacı, Yavuz Taşçı ve Haluk Berksan tarafından İzmir Kültürpark ve Enternasyonel Fuarı referans alarak yeniden kurgulanmış, 1967 yılında Kültürpark’ın temelleri atılmıştır (Topçuoğlu ve Gürel, 2020; Odabaşı, 1998). Kültürpark, modern bir kentsel temsil olma

özelliğini Cumhuriyet döneminde kazanmış, sonraki yıllarda aynı misyonu sürdürmeye devam etmiştir (Şekil 6.95).

Şekil 6.95. Solda Dede Bahçesi, sağda yeni yapılan Kùltürpark, 1968 sonrası (KTO, 2018)

4. Cumhuriyet döneminde Mevlânâ Türbesi ve çevresi: Mevlânâ, Dergâh ve çevresi, taşıdığı maneviyat ve kent biçimlenmesine olan etkileri bakımından her dönemde öne çıkan bir değer olmuştur. Bu değerın yaşatılması ve her dönemde çağın gereklilikleri doğrultusunda değerlendirilmesi Konya kent kimliğinin sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir.

Cumhuriyet'in ve Mustafa Kemal Atatürk'ün muasır medeniyetler seviyesine çıkma, çağdaş, bilimsel, akılcı bir toplum yaratma gayesi ile toplum içindeki birtakım inançlar, kültürel farklılıklar ve bunların yarattığı kutupluluk, bazı kararların alınmasını gerekli kılmış; 30 Kasım 1925'te bütün tekke, zâviye ve türbeler kapatılmış, tekke fonksiyonu olan cami ve mescitlerin yalnızca ibadethane olarak devam etmeleri kararlaştırılmış, tekke fonksiyonunu kaybeden diğer binaların ise uygun olanlarının okula dönüştürülmesine, olmayanların nakde dönüştürülerek, elde edilen parayla ihtiyaç duyulan yerlerde okul inşa edilmesine karar verilmiştir (Apaydın, 2017). Tekke, zâviye ve türbelerde yer alan sanatsal ve tarihî açıdan kıymetli olan eşyalar ise müzelerde sergilenmek üzere ayrılmış, kitaplar ise kütüphanelere gönderilmiştir (Karaduman, 2005).

Tüm bu gelişmeler içinde Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı diğer tekke ve zâviyelerden ayrılmaktadır. Atatürk Mevlânâ'ya karşı yakın ilgi duymakta, Mevlânâ'yı "Müslümanlığı Türk ruhuna intibak ettiren büyük bir reformatör" olarak gördüğünü belirtmekte ve ilgisini de şöyle ifade etmektedir: "Ne zaman Konya'ya gelecek olsam,

içimde bir heyecan duyarım, Mevlânâ, düşünceleriyle benliğimi sarar. O çok büyük bir dahi, çağları aşan bir yenilikçi. Mevlânâ'yı inceleyiniz ve eserlerini yayınlayınız". Mevlânâ'ya ve öğretilerine bu denli ilgi ve saygı duyan Atatürk, tekke ve zâviyeler kapatılmasına rağmen Dergâh'a ayrıcalık tanımış, kapatılmamasını ve mevcut eşyalarıyla müzeye dönüştürülmesini ve halkın ziyaretine açılmasını emretmiştir (Kayseri 1981; Önder, 1994).

Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı 6.4.1926 tarih ve 3426 sayılı kararla, "Konya Âsâr-ı Atîka Müzesi" adıyla müzeye çevrilmiştir. Dönemin İstanbul Âsâr-ı Atîka Müzeleri Müdürü Halil Ethem Bey, yapının müzeye çevrilmesinin uygun olduğunu ve mimari tarzıyla yapının kendisinin ve içindekilerin korunmaya değer bulunarak hiçbir nedenden ötürü müdahalede bulunulmamasını, yalnızca yapının içindekilerin değil yapının kendisinin de teşhir edilecek şekilde düzenlenmesini belirtmiştir. Mevlânâ Türbe ve Dergâhı'nın o dönemlerde Halil Ethem Bey'in katkısıyla bütünlüğünün korunarak müzeye çevrilebilmiş olması, Türk müzeciliği açısından bilinçli ve başarılı bir adım olarak görülmektedir. Tekke ve zâviyelerin kapatıldığı o dönemde Mevlânâ ve Hacı Bektaş-ı Veli dışında hiçbir tekke ve zâviyenin bütünlüğü korunmamış, içindeki eşyalar ait oldukları kültürel çevre içinde topluma sunulmamıştır (Karaduman, 2005).

1927 yılında ziyarete açılan müze (Önder, 1994), o günden bu yana pek çok ziyaretçi çekmiş, çekmeye de devam etmektedir. Cumhuriyet döneminde alınan kararla Mevlânâ'nın maneviyatı korunmuş, bu maneviyatla Konya, "hoşgörü kenti" imajını kazanmıştır. UNESCO İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Kültürel Mirası Başyapıtları Programı çerçevesinde 2005 yılında başyapıt olarak ilan edilen Mevlevî Semâ Töreni ise 2008 yılında Türkiye tarafından UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili listesine kaydettirilmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı). Bu gelişme de Mevlânâ'nın ve Mevlevîliğin kentsel bellekteki yerini pekiştirmiştir.

Kentsel ölçekte ise her dönemde olduğu gibi Cumhuriyet dönemi ve sonrasında da ilgili bölgeye yönelik alınacak her kararda Mevlânâ Müzesi önemli bir belirleyici olmuştur. Ancak Mevlânâ'nın ve bulunduğu çevrenin sahip olduğu tarihî, kültürel ve manevi değer ne yazık ki yanlış müdahalelerin yapılmasına engel olamamış, alınan bazı kararlar neticesinde tarihsel, kültürel ve kentsel bütünlüğü zedeleyecek müdahalelerde bulunulmuştur.

Bu bilgiler ışığında hazırlanan, 1923-1946 arası Cumhuriyet dönemi Konya kent merkezi kartografik temsili Şekil 6.96'da gösterilmiştir. Linkograf ise Cumhuriyet döneminin tamamını yansıtacak şekilde dönemin sonunda verilmiştir.

CUMHURİYET DÖNEMİ 1923-1946

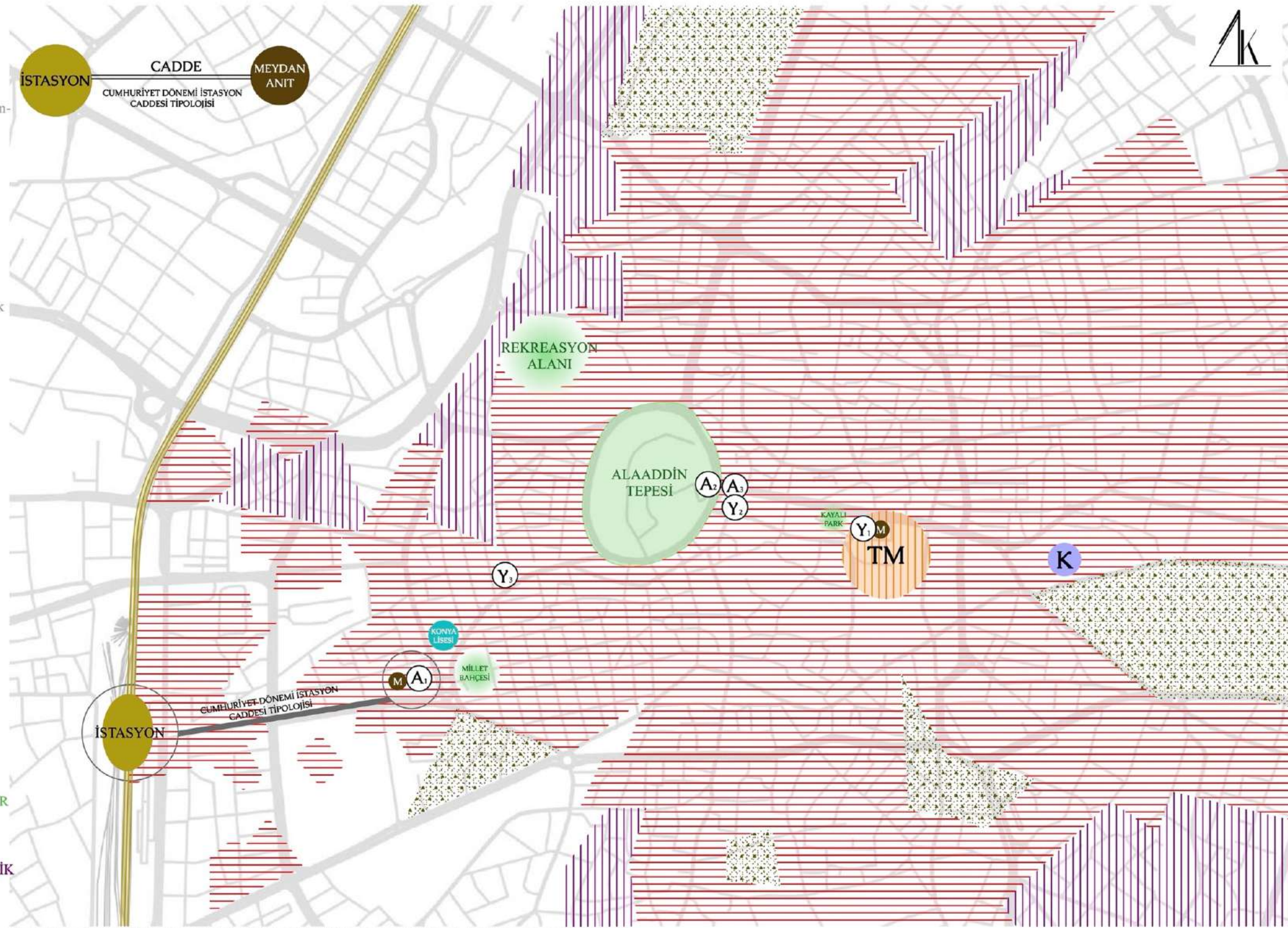
1923-Cumhuriyet'in ilanı
1924-Atlı tramvay hattının kaldırılması
1924-1926- Atatürk Anıtı inşası ve anıt-meydan-istasyon düzenlemesi
1925-1938- Alaaddin Tepesi'ni korumaya ve canlandırmaya yönelik müdahaleler
1927- Tekke ve zâviyelerin kapatılmasının ardından Dede Bahçesi'nin belediyeye devredilmesi ve modern bir kent parkı niteliğinde rekreatif alana dönüştürülmesi

Y1: Hükümet Konağı
Y2: Yusuf Şar Konağı (Uzun süre belediye binası olarak kullanılmıştır.)
Y3: Atatürk Evi (Bir dönem Vali Konağı olarak kullanılmış, daha sonra Atatürk'e tahsis ve hediye edilmiştir.)

K: Mevlânâ Müzesi

A1: Atatürk Anıtı
A2: Tayyare Şehitleri Abidesi
A3: 10. Yıl Anıtı

- DEMİRYOLU HATTI
- Y YÖNETİM MERKEZİ
- M MEYDAN
- A ANIT
- K KÜLTÜREL ETKİ/ODAK
- MEZARLIK
- KENTSEL AÇIK VE YEŞİL ALANLAR
- TM TİCARET MERKEZİ
- 1922-1941 ARASI GELİŞEN YERLEŞİK ALANLAR
- 1922 YILI YERLEŞİK ALAN

Taramalar yoğunluk ifade etmemektedir. Yalnızca ilgili fonksiyonun mekânsal dağılımının temsili ifadesidir.
Harita, alan çalışması bölümünde yer alan bilgilerden ve Yenice (2005: 41, 43) tarafından çizilmiş olan haritalardan referansla hazırlanmıştır.

Şekil 6.96. Cumhuriyet döneminde (1923-1946) Konya kent merkezinin mekânsal dağılımına yönelik kartografik temsil (Tarihî verilerden referansla yazar tarafından hazırlanmıştır)

1946 yılı imar planında temel ilke olarak kentin batı ve güneybatısı gelişme yönü olarak tayin edilmiş, İstasyon bölgesi ve çevresi, kentsel gelişim alanı ve yeni gelişme eksenini olarak belirlenmiştir (Şekil 6.98’de turuncu renkle işaretlenmiş alan). Bu doğrultuda: İstasyon Caddesi’nin genişletilmesine ve stadyum, Devlet Su İşleri Bölge Müdürlüğü gibi hacmen büyük bir alana yayılan kamu yapılarının bu bölgede inşa edilmesine, gar bölgesindeki yeni konut alanlarının 2-3 katlı bahçeli konut tipolojisinde inşa edilmesine, demiryolunun güneybatısında kalan alanın sanayi bölgesi olmasına karar verilmiştir. Konut alanları için de kentin batısı ve güneybatısı seçilmiş, sanayi alanı ile bütünleştirilmesi hedeflenmiştir. Organik kent dokusu yerini, birbirini dik kesen yolların oluşturduğu geometrik bir düzene bırakmıştır. Yol düzenlemeleri ile Anıt Meydanı meydan olma özelliğinden çok yollarla bütünleşen bir kavşak noktası haline getirilmiştir. Alaaddin-Mevlana aksını oluşturan Mevlana Bulvarı kentsel yönetim ve hizmet merkezi olarak tanımlanmış, bu aksın ticari alan olması kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda Alaaddin Tepesi’nden Valilik Binası’na kadar uzanan yolun Mevlânâ Müzesi’ne kadar devam etmesi önerilmiş, bu kararla pek çok yapı yıkılmıştır. Sadece Mevlana Bulvarı’nda düzenleme yapılmamış, kentin odak noktaları olan Mevlânâ Müzesi, Alaaddin Tepesi, Anıt Meydanı ve İstasyon bölgesinin geniş caddelerle birbirine bağlanması önerilmiştir. Ayrıca kent içinde açık ve yeşil alan için 39,9 ha alan ayrılmış olup fuar ve stadyum alanlarının yapılması önerilmiştir. Anıt eserlerin etrafındaki binaların temizlenmesi ve anıtların ön plana çıkarılması da bu imar planı kapsamında değerlendirilmiştir. Ulaşım hattı ise alınan kararlara uygun olacak şekilde güncellenmiştir. 1946 imar planı, 1965 yılı hedef alınarak hazırlansa da dönemin siyasi, politik iklimi daha 10 yıl geçmeden bu planın yetersiz kalmasına sebep olmuş, süreç içinde yaşanacaklar öngörülemezmiştir. Derhal revizyon yapılmış ve 1954 yılında Konya için İlave Revizyon İmar Planı hazırlanmıştır (S. Özdemir, 2021; Yenice, 2005; Yenice, 2012; Meram Kentsel Tasarım Rehberi, 2021).

Benzer önerilerin Mimar Şahabettin tarafından 1933-34 yıllarında da yapıldığı görülmektedir. Mimar Şahabettin 1933 yılında yazmış olduğu Konya şehir planı etüdünde, Alaaddin Tepesi’nin boş bir toprak yığını olduğunu, üzerindeki camiden başka göze batır bir şeklinin olmadığını belirtmekte ve bu alanın yeşillik ve gezinti yolları olacak şekilde teraslı bir şekilde tasarlanması önerisinde bulunmaktadır (Mimar Şahabettin, 1933). 1934 yılında yazmış olduğu Konya şehir planı etüdünde de kent merkezinde yeşil alanlara yer açmak için stadyumların öneminden bahsetmekte ve

stadyumun Musalla Mezarlığı'nın olduğu yere ya da Alaaddin-İstasyon arasındaki yere yapılabileceğini belirtmektedir (Mimar Şahabettin, 1934) (Şekil 6.99).

Şekil 6.99. Yaklaşık 1940'lara ait olduğu düşünülen Konya kent merkezi fotoğrafı, Ali Saim Ülgen Arşivi (Salt Araştırma-3, t.y.)

6. 1950 / Atatürk Stadyumu'nun inşası: Modern beden terbiyesi olarak görülen spor, Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren daha çok önemsenen bir konu olmakla beraber, bu doğrultuda ilk faaliyetler askeri okullar bünyesinde gerçekleştirilmiştir. II. Abdülhamid dönemi ile spora ve spor müsabakalarına verilen önem artmıştır. Cumhuriyet'in öncelikli hedeflerinden biri çağdaş insan modeli yaratmaktır ve spor, sanat vb. kültürel faaliyetler bu bağlamda en güçlü araçlardır. Dolayısıyla Cumhuriyet dönemi ile spor, sadece bedensel bir hareket olmanın ötesine geçmiş, milli bilincin oluşmasında bir misyon üstlenerek, ideolojik bir rol oynamıştır. Spora yönelik politikalar geliştirilmiş, sporu yaygınlaştırmak, kurumsallaştırmak, sevdirmek ve halkı spora yönlendirerek sporcular yetiştirmek için girişimlerde bulunulmuştur. Bu amaçlar doğrultusunda stadyumlar inşa edilmeye başlanmıştır (Uyaniker, 2024; Yarar, 2014).

1946 imar planının ardından alınan kararlar doğrultusunda 1950'de inşa edilen (Şehir Stadyumu, İnönü Stadyumu ve Atatürk Spor Sitesi isimleriyle de anılmış olan) Konya Büyükşehir Belediyesi Atatürk Stadyumu (Şekil 6.100), Konya halkı için ulusal birliğin, manevi duyguların temsili olmuştur. Stadyum Türkiye'de yalnızca iki yerde bulunan nitelikli veledromuyla öne çıkmıştır. Kent için de önemli bir kentsel imge olmasına karşın 2018'de yerine Millet Bahçesi inşa edileceği için yıkılmıştır (Yarar, 2014; Güleç Korumaz, 2021a).

Şekil 6.100. Atatürk Stadyumu, tarih bilinmiyor (KTO, 2018)

7. 1954 / İlave Revizyon İmar Planı: 1946 imar planında öngörülemedi en önemli sorun konut talebi olmuş ve artan göçler neticesinde var olan konut stoğu yetersiz kalmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Leyla Baydar ve Ferzan Baydar tarafından 1954 imar planı hazırlanmıştır. Revizyon niteliğinde olan bu imar planı ile planlama alanının yaklaşık %75'i konut alanı olarak ayrılmıştır. Kentin güneybatısında olması planlanan sanayi alanı, plan sınırları dışına alınmıştır. Ticaret alanları Alaaddin-Mevlana aksından kentin güneyine ve batısına kaydırılmıştır. Alaaddin-Mevlana aksı üzerindeki ticaret bölgesinin güneye doğru gelişmesi önerilmiştir. Ulaşım hattı revizyonlar doğrultusunda güncellenmiştir. Bu kararlar haricinde önceki plan kararlarına uyulmuştur. Bu dönemde Konya tarihî kent merkezi olarak nitelendirilen alan içinde yapılan önemli değişikliklerden biri, Eski Garaj olarak bilinen alana şehirlerarası otobüs terminali yapılması olmuştur (Yenice, 2005; Yenice, 2012; Meram Kentsel Tasarım Rehberi, 2021)

8. 1965 / İller Bankası tarafından düzenlenen imar planı yarışması: Sanayileşme ve buna bağlı olarak artan göç, barınma sorununu yeniden gündeme getirmiştir. 1946 ve 1954 yılı plan kararları uygulama sürecinde yeterince başarı sağlayamamış, yeni bir plan gereksinimi ortaya çıkmıştır. Bu gereksinimi karşılamak amacıyla Konya Belediye Meclisi, İller Bankası'nı yetkilendirmiştir. Bu doğrultuda ilk önce 1963'te belediye başkanı seçilen Ahmet Hilmi Nalçacı, İller Bankası finansmanından faydalanarak Konya'ya hizmet etmek için harekete geçmiş ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı desteğiyle Konya'nın haritalarının çizilmesi için hava fotoğrafları çekirtmiş, imar planı yarışmaları açmıştır (Topçuoğlu ve Gürel, 2020).

1965 yılında İller Bankası tarafından düzenlenen imar planı yarışmasını Yavuz Taşçı ve Haluk Berksan kazanmıştır. 2020 yılını öngören 1965 yılı imar planı (Şekil 6.101 ve Şekil 6.102), çok merkezli kent planlama sistemine geçilmesi bakımından Konya tarihî

kent merkezi için stratejik bir öneme sahiptir. Kent merkezindeki yoğunluğu azaltmak amacıyla kent içinde başka merkezlerin ve odak noktalarının oluşturulması önerilmiştir. Bu doğrultuda önerilen merkezlerden biri kent merkezinin kuzeybatısında bulunan, günümüzde yıkılan Konya Büyükşehir Belediyesi'nin yer aldığı alandır. Bu yeni merkez ile tarihî kent merkezi arasında bir yeşil koridor ve yaya aksı oluşturulması da önerilmiş ancak uygulanamamıştır. Bu imar planı kapsamında alınan kararların pek çoğu kent merkezinin sınırlarının dışına taşmıştır. Bugün Nalçacı Caddesi olarak bilinen caddenin açılmasına karar verilmiş ve yoğunluğun bu cadde üzerinde toplanması öngörülmüştür. Kent merkezinde yer alan terminalin Ankara ve İstanbul yollarının girişine alınması kararlaştırılmıştır. Bu karar ile kentin kuzeye doğru gelişmesi ve aynı zamanda terminal ile kent merkezi arasında kalan, yeni oluşacak Nalçacı Caddesi'nin ticaret aksı olması beklenmiştir. Silke yolunun kuzeyi ve güneyi, demiryolunun batısı ve Meram yolu üzerindeki bölgeler planlanmıştır. Kentin İstanbul ve Ankara yollarının girişlerinde toptan ticaret bölgesi öngörülmüştür (Yenice, 2005; Yenice, 2012; Meram Kentsel Tasarım Rehberi, 2021).

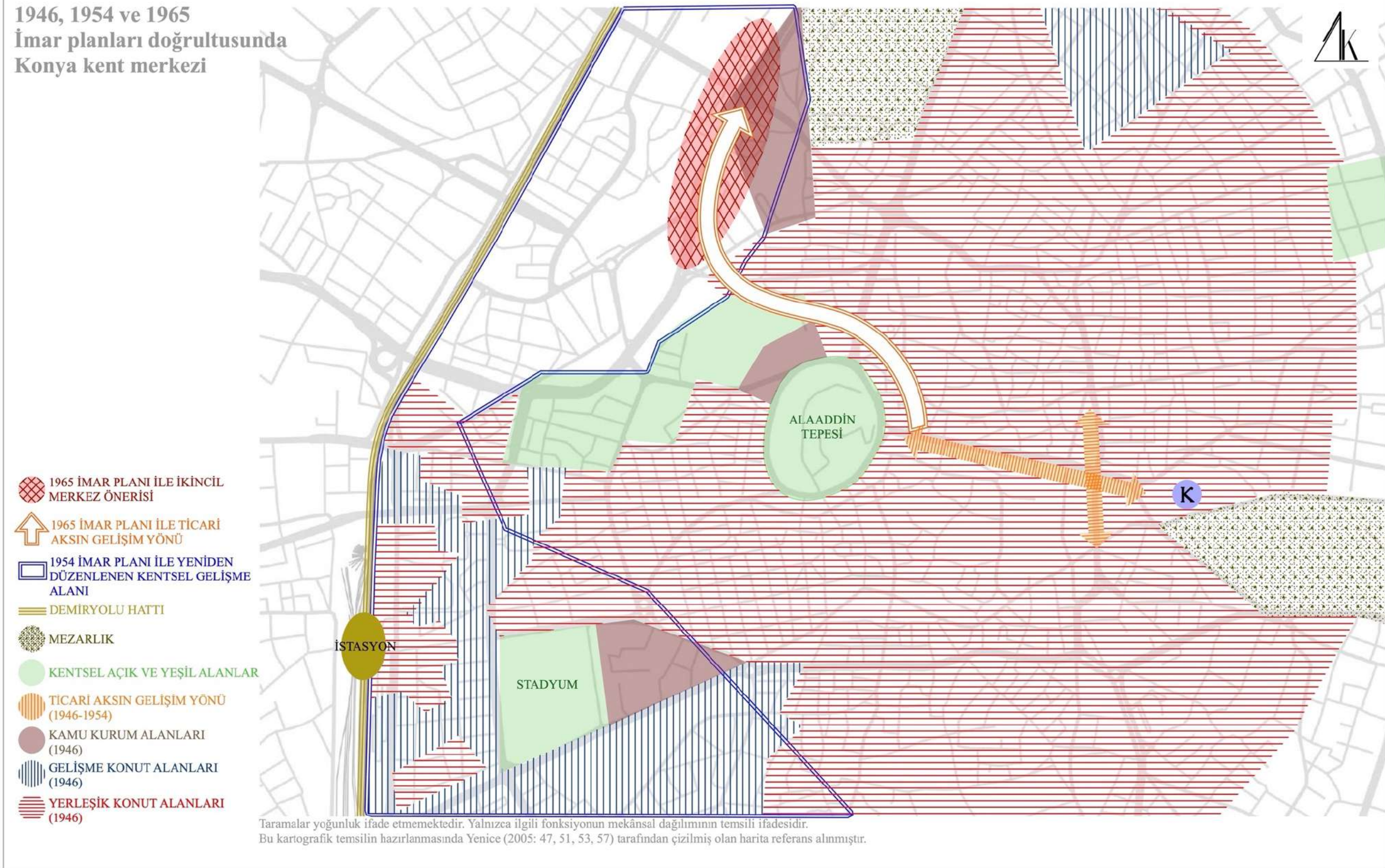
Şekil 6.101. 1965 yılı imar planı (Önge, 2018)

Şekil 6.102. 1946 ve 1965 yılı imar planlarının öngördüğü gelişme alanları (Meram Kentsel Tasarım Rehberi, 2021)

Tüm bu bilgiler ışığında hazırlanmış olan, Cumhuriyet dönemi Konya kent merkezi kartografik temsilleri Şekil 6.96 ve Şekil 6.103'te, Cumhuriyet döneminde Konya kentinin biçimlenmesini anlatan linkograf ise Şekil 6.104'te gösterilmiş olup linkograf, detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

1946, 1954 ve 1965
İmar planları doğrultusunda
Konya kent merkezi

Şekil 6.103. 1946, 1954 ve 1965 imar planları doğrultusunda Konya kent merkezinin mekânsal dağılımına yönelik kartografik temsil (Yenice (2005)'den referansla yazar tarafından hazırlanmıştır)

CUMHURİYET DÖNEMİ KONYA KENT MERKEZİNİ BİÇİMLENDİREN KIRILMA NOKTALARI

1923-Cumhuriyet'in ilanı

1924-1926-Atatürk Anıtı'nın inşa edilmesi, Anıt Meydanı ve İstasyon Caddesi düzenlemeleri

1925-1938-Alaaddin Tepesi'ne yönelik müdahaleler
1927 ve 1967-Kültürpark'ın inşası

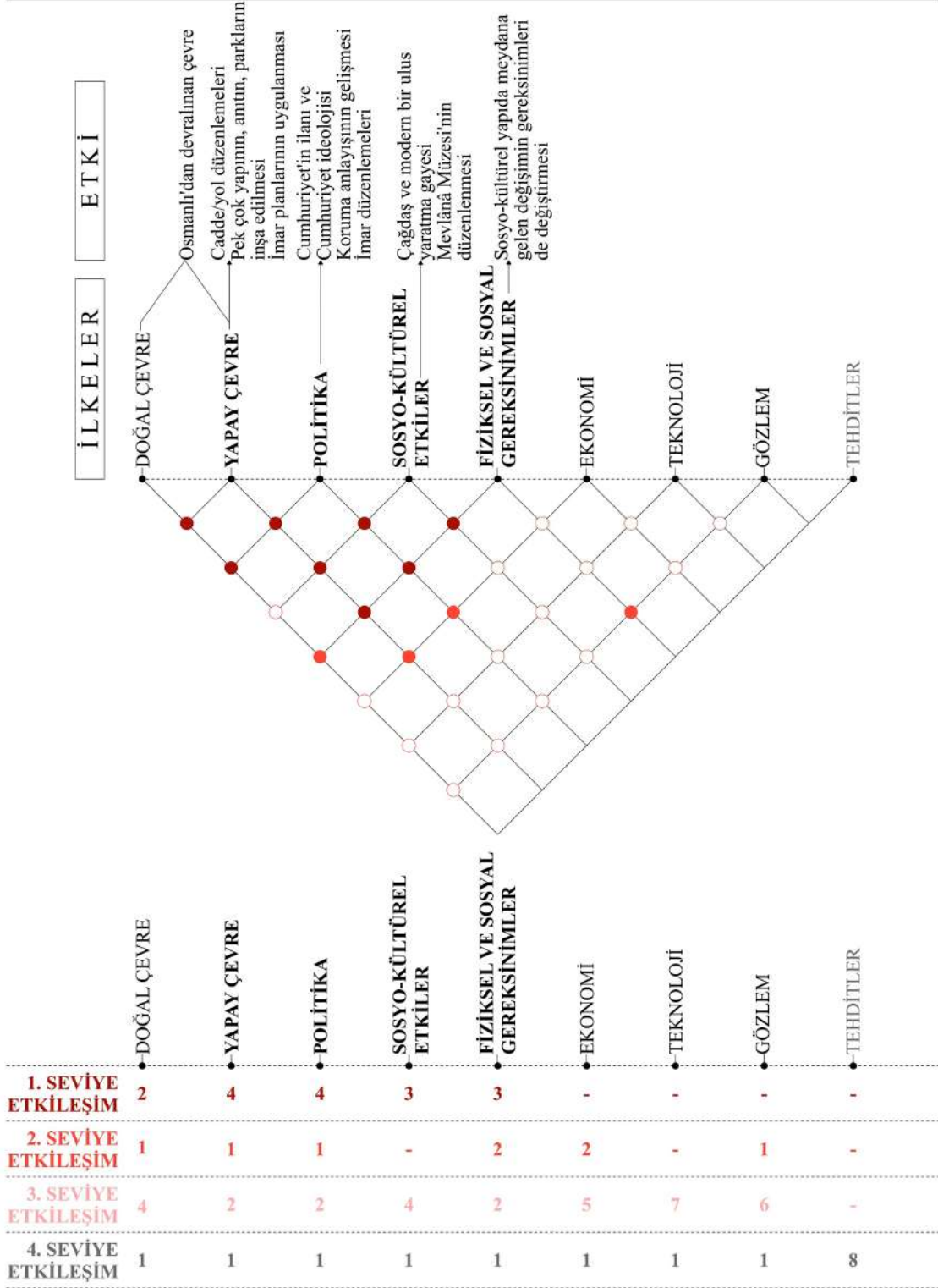
1946-Asım Kömürcüoğlu İmar Planı

1950-Atatürk Stadyumu'nun inşası

1954-İlave Revizyon İmar Planı

1965-İller Bankası tarafından düzenlenen imar planı yarışması

CUMHURİYET DÖNEMİ LİNGOGRAFI

Şekil 6.104. Cumhuriyet döneminde Konya kent merkezinin biçimlenme sürecine dair linkograf (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Şekil 6.104'te Cumhuriyet döneminde Konya kent merkezinin biçimlenmesini anlatan linkograf gösterilmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, linkografıta ilkelerin hangi sıralamayla dizildiği büyük önem arz etmektedir. Değerlendirme ilkelerinin tarihî süreci yansıtacak şekilde, kronolojik olarak sıralanması, linkografin doğru bir şekilde kurgulanmasını ve yorumlanmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda Cumhuriyet dönemi linkografı da Osmanlı dönemi gibi **doğal çevre ve yapay çevre** ile başlamaktadır. Çünkü bu döneme gelene kadar kent, pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış; kentin biçimi ana hatlarıyla oluşmuş ve geçmiş medeniyetlerden miras alınan bir kent düzeni üzerinden bazı gelişmeler yaşanmıştır. Linkografin doğal çevre ve yapay çevre ilkeleriyle başlatılması önemli bir detay olup, dönemler arasında bir karşılaştırma yapıldığında kuruluş aşamasındaki bir kentle gelişmekte olan bir kentin ayrımının ortaya konulması, alanda bir yapılaşma olup olmadığının veya yapılaşmanın ne zaman başladığının anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Diğer ilkeler de kronolojik olarak sıralandığında:

Politika, Cumhuriyet dönemi linkografını başlatan temel ilkedir. Çünkü bu dönemde kent biçimlenmesini etkileyen her gelişme, belirli bir ideolojiyi yansıtmaya amacı taşımaktadır. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte benimsenen Cumhuriyet ideolojisi; yaşam tarzından siyasete, kıyafetten eğitime, kent düzeninden mimari anlayışa kadar pek çok alanı etkilemiştir. Bu ideolojik yönelim doğrultusunda Cumhuriyet dönemi, kentte yapım faaliyetlerinin yoğunlaştığı, çeşitli yapı türlerinin inşa edildiği, kentlerin yeniden düzenlendiği, koruma anlayışının geliştiği, mevcut kentlerin planlarının üretildiği ve imar planlarının hazırlandığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır.

Sosyo-kültürel etkiler ilkesi bağlamında ele alınan Cumhuriyet ideolojisinin çağdaş ve modern bir ulus yaratma arzusu, sosyo-kültürel yapıyı önemli ölçüde değiştirmiş ve bu değişim mimariye ve kentlere de yansımıştır.

Fiziksel ve sosyal gereksinimler ilkesi de tıpkı sosyo-kültürel etkiler ilkesinde olduğu gibi Cumhuriyet ideolojisinden etkilenmiş, yaşam tarzının ve sosyo-kültürel yapının değişmesi gereksinimlerde de birtakım değişimlere yol açmıştır. Bu değişimler mimari ve kentsel mekânda da karşılık bulmuştur.

Ekonomi ilkesi bağlamında, bu dönemde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Ancak kent içindeki her inşa faaliyeti ekonomik kaynaklarla ilişkili olup ekonomi ilkesi doğrudan ya da dolaylı olarak her zaman kent biçimlenmesini etkilemektedir.

Teknoloji ilkesi bağlamında, bu dönemde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Ancak Cumhuriyet ideolojisi doğrultusunda çeşitli çağdaş,

bilimsel, yenilikçi gelişmelerden ve yaklaşımlardan faydalandığı, teknolojik/bilimsel çalışmaların desteklendiği bilinmektedir.

Gözlem ilkesi bağlamında bu dönemde Selçuklu dönemindeki gibi kente yansıyan herhangi bir etkiye rastlanmamıştır. Ancak bu ilke bağlamında ele alınan mahremiyet, güvenlik, savunma, kontrollü denetim, denetimli erişilebilirlik, algı gibi kavramlar birey, toplum ve kent için her dönemde büyük öneme sahiptir.

Tehditler ilkesi bağlamında bu dönemde doğal ya da insan kaynaklı herhangi bir tehdit unsuruna ve kentte açıkça gözlemlenebilen, belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Bu hususta tarihî verilerde de bir bilgiye ulaşamamıştır. Bu nedenle tehditler ilkesi Cumhuriyet dönemi için dördüncü seviye etkileşim kapsamında değerlendirilmiştir.

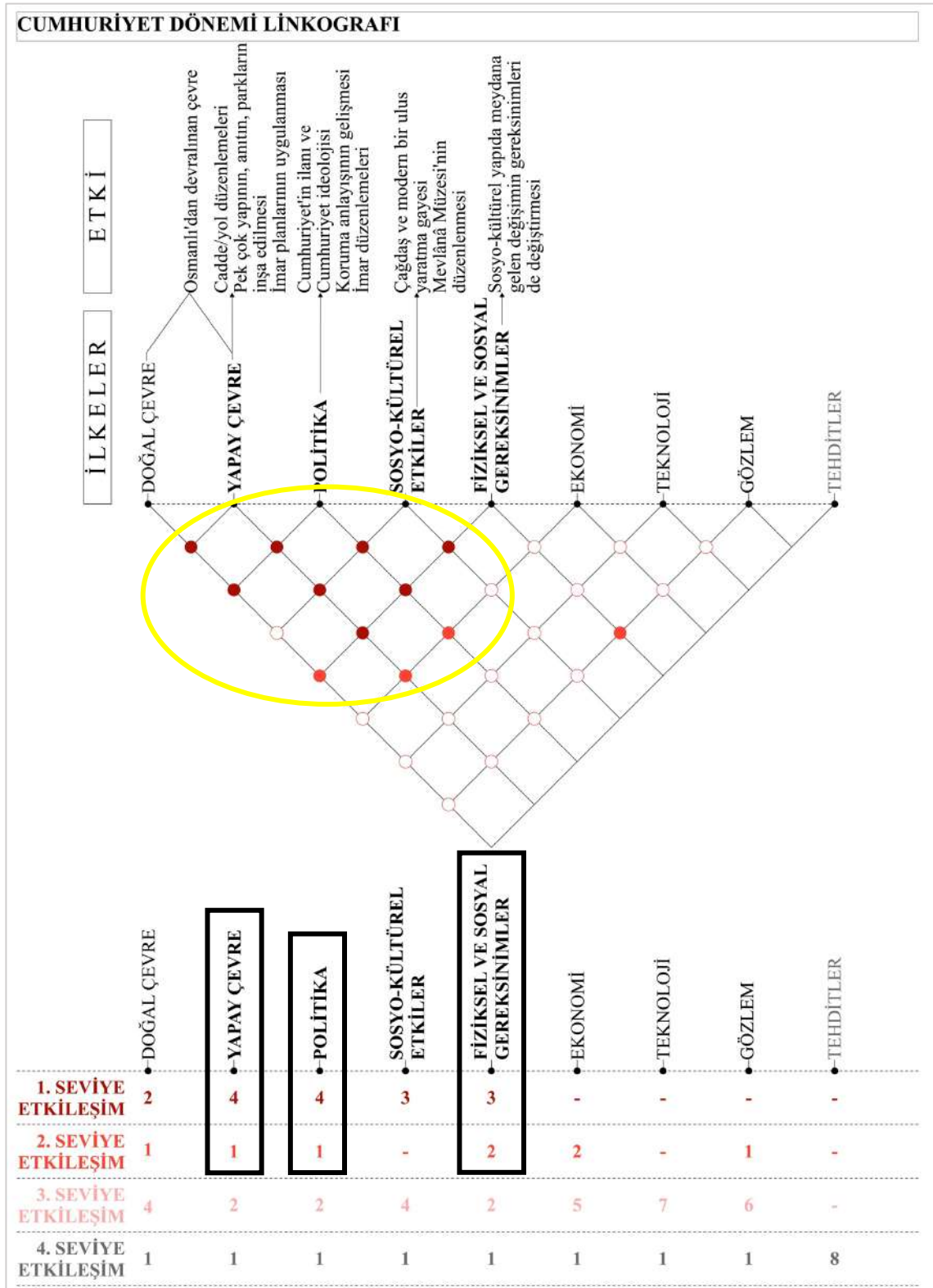
İlkeler yukarıda belirtilen sırayla dizilmiş olup, etkileşim seviyelerine göre koyudan açığa giden bir renk tonlamasıyla ifade edilmiş ve etki seviyesi yüksek olan, kırılma anlarını ifade eden ilkelerin karşısına etkinin ne olduğu belirtilmiştir.

Bağlantılar bölümüne bakıldığında, Şekil 6.105'te işaretlendiği üzere (sarı alan), birinci seviye etkileşimlerin linkografin başlangıcında, doğal çevre, yapay çevre, politika, sosyo-kültürel etkiler ve fiziksel-sosyal gereksinimler ilkeleri arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Cumhuriyet dönemi linkografı diğer dönemlerle karşılaştırıldığında ilginç bir detay göze çarpmaktadır: Selçuklu dönemi bir kuruluş dönemi olduğu için birinci seviye etkileşimler linkografin başında, daha dar bir alanda yoğunlaşmaktadır. Kentin gelişmekte olduğu Osmanlı döneminde birinci seviye etkileşimler linkografin ortalarında ve çok daha geniş bir alanda yoğunlaşmaktadır. Cumhuriyet döneminde ise birinci seviye etkileşimler tıpkı Selçuklu dönemi gibi linkografin başında ve dar bir alanda yoğunlaşmaktadır. Oysa bu dönem kronolojik olarak daha ileride, kentin daha fazla gelişim gösterdiği bir dönemdir. Böyle bir dönemin linkografının Osmanlı dönemine benzer bir şekilde oluşması beklenirken Selçuklu dönemine benzemesi bu dönemde de kentin yeni bir yapılanma sürecinde olduğunu göstermekte; bu durum tarihî verilerden elde edilen bilgilerle birebir örtüşmektedir. İlkelerin sıralanışı, ilkeler arasındaki bağlantılar ve birinci seviye etkileşimlerin yoğunlaştığı bölgeler yorumlandığında linkograf;

- doğal çevre ve yapay çevre ilkeleri ile başlayıp politika, sosyo-kültürel etkiler ve fiziksel-sosyal gereksinimler ilkesi ile devam etmesi ve etkileşimin bu kadar dar bir alanda olması bakımından bu dönemde birtakım önemli politik gelişmelerin olduğunu ve bu politik gelişmenin kenti etkileyen temel dinamik olarak köklü bir değişim yaratmaya çalıştığını,

- sosyo-kültürel etkiler ve fiziksel-sosyal gereksinimler ilkelerinin birinci seviye etkileşim oranlarının eşit ve yüksek olması bakımında sosyal yapıda önemli değişimler yaşandığını,
- ekonomi, teknoloji ve gözlem ilkeleri bağlamında kente yansıyan bir etki olmadığını,
- ve tehdit ilkesi bağlamında hiçbir gelişme olmadığı bilgisini ilk bakışta ortaya koymaktadır.

Şekil 6.105. Cumhuriyet dönemi linkografi ve ilkelerin etkileşim oranları(Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Etkileşim oranlarına bakıldığında ise, bir ilkenin tüm etkileşim seviyelerinde kurabileceği etkileşim sayısı en çok 8 olup, birinci ve ikinci seviyede toplam 5 ve üzeri etkileşim sayısına sahip ilkeler ilgili dönemde kent biçimlenmesinde önemli rol oynayan

ilkeler kabul edilmektedir. Bu bağlamda yapay çevre (5), politika (5) ve fiziksel ve sosyal gereksinimler (5) ilkelerinin en yüksek etkileşimle öne çıktıkları görülmektedir. En çok etkileşime sahip üç ilkenin eşit etkileşim seviyesine sahip olması dikkat çekicidir. Bu durum, Cumhuriyet ideolojisinin önce insanı ve insanın temel gereksinimlerini değiştirmeyi amaç edindiğini bir kez daha kanıtlamaktadır. Hazırlanan linkograf, kartografik temsillerle birlikte değerlendirildiğinde eşzamanlı olarak kentsel mekândaki biçimsel değişimler de izlenebilmektedir. Görüldüğü üzere karto-linkografik sunumlar Cumhuriyet döneminde Konya kent merkezinin hem biçimsel hem anlamsal boyutunu bütüncül bir şekilde ortaya koymakta; model bağlamında elde edilen bulgular tarihî verilerle tamamen örtüşmektedir.

İlkeler arasındaki etkileşimler ve nedenleri Tablo 6.6'da detaylı bir şekilde belirtilmiştir.

Tablo 6.6. Cumhuriyet döneminde Konya kent merkezinin biçimlenmesine yönelik ilkeler arasındaki etkileşimler ve nedenleri (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

İLKELER	DOĞAL ÇEVRE	Etkileşim
Yapay çevre	Cumhuriyet dönemine geçildiğinde Osmanlı'dan devralınan bir doğal ve yapay çevre mevcuttur. İki ilke arasında Selçuklu döneminde olduğu gibi bir etkileşim olmasa da doğal çevre ve yapay çevre hiçbir zaman birbirinden kopuk değildir ve iki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımaktadır.	Birinci seviye ●
Politika	Bu dönemde gelişen koruma anlayışı yalnız tarihî yapılara yönelik değil, doğal çevreyi de korumaya yönelik olup, büyük oranda tahrip olan Alaaddin Tepesi'nin hem doğal özelliklerinin hem de üzerindeki tarihî yapılarının yeniden canlandırılması yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Bunun yanı sıra yol yapımı gibi sebeplerle (1950'ler) ağaçların kesildiği, doğal çevreye zarar verildiği de bilinmektedir. Dolayısıyla bu iki ilkenin etkileşiminin kenti biçimsel olarak doğrudan etkilediğini söylemek mümkündür.	Birinci seviye ●
Sosyo-kültürel etkiler	Bu dönemde sosyo-kültürel etkiler ve doğal çevre ilkelerinin etkileşimi neticesinde kent biçimlenmesine doğrudan yansıyan bir etkiye rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Fiziksel ve sosyal gereksinimler	Bu iki ilkenin etkileşimi doğrudan kente yansımada fiziksel ve sosyal gereksinimlerin karşılanmasında doğal çevre ve bu çevrenin sahip olduğu özellikler oldukça önemlidir. İnsan gereksinimlerine uygun bir doğal çevre, yaşamak için elverişli bir çevredir ve yapay çevrenin oluşumunu sağlamaktadır. Bir başka ifadeyle, eğer bir yerde yapay çevre oluşmaya	İkinci seviye ●

	başlamışsa bu, doğal çevrenin gereksinimlere uygun olduğu anlamına gelmektedir.	
Ekonomi	Bu dönemde ekonomi ve doğal çevre ilkelerinin etkileşimi neticesinde kent biçimlenmesine doğrudan yansıyan bir etkiye rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Teknoloji	Bu dönemde teknoloji ve doğal çevre ilkelerinin etkileşimi neticesinde kent biçimlenmesine doğrudan yansıyan bir etkiye rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Gözlem	Bu dönemde gözlem ve doğal çevre ilkelerinin etkileşimi neticesinde kent biçimlenmesine doğrudan yansıyan bir etkiye rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Tehditler	Tehditler ilkesi bağlamında, kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Bu nedenle tehditler ilkesi dördüncü seviye etkileşim kuran ilke olarak kabul edilmiştir.	Dördüncü seviye
İLKELER	YAPAY ÇEVRE	Etkileşim
Politika	Politika ilkesi Cumhuriyet ideolojisi ile bu dönemi etkileyen başlıca ilkelerden biri olup bu ideoloji anıtlarla, yapılarla, rekreatif alanlarla, kent düzenlemeleriyle kısaca bütün yapay çevre bileşenleriyle kendini göstermektedir. Ayrıca çeşitli koruma yaklaşımları, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Mevlânâ Dergâhı'nın müzeye dönüştürülmesi, imar planlarının hazırlanması gibi pek çok politik karar da kent biçimlenmesini etkilemiştir. İki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Sosyo-kültürel etkiler	Bu dönemin çağdaş ve modern bir ulus yaratma ideolojisi ilk önce sosyo-kültürel yapıyı değiştirmiş, bu değişimin sağlanabilmesinde ise mimari önemli bir araç olmuştur. İki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Fiziksel ve sosyal gereksinimler	Dönemin değişen ideolojisi ve sosyo-kültürel yapısı fiziksel ve sosyal gereksinimleri (özellikle sosyal gereksinimleri) değiştirmiş, bu değişim ve iki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Ekonomi	Bu dönem için ekonomi ve yapay çevre etkileşimi neticesinde kent biçimlenmesine doğrudan yansıyan bir etkiye rastlanmasa da yapay çevrenin inşası her daim ekonomik kaynaklara ihtiyaç duymaktadır.	İkinci seviye ●
Teknoloji	Teknoloji bu dönemde diğer dönemlere göre çok daha gelişmiş bir seviyede olsa da iki ilkenin etkileşimi neticesinde Osmanlı döneminde olduğu gibi kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Gözlem	Gözlem bağlamında incelenen bütün kavramlar her dönemde önemini korumaktadır. Ancak Selçuklu döneminde olduğu gibi gözlem ve altındaki	Üçüncü seviye ○

	kavramlara bağlı olarak yapay çevreye ve kente yansıyan, açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	
Tehditler	Tehditler ilkesi bağlamında, kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Bu nedenle tehditler ilkesi dördüncü seviye etkileşim kuran ilke olarak kabul edilmiştir.	Dördüncü seviye
İLKELER	POLİTİKA	Etkileşim
Sosyo-kültürel etkiler	Bu dönemin çağdaş ve modern bir ulus yaratma ideolojisi sosyo-kültürel yapıyı etkilemiş olup bu etkileşim kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Fiziksel ve sosyal gereksinimler	Dönemin ideolojisi, sosyo-kültürel yapı ile birlikte fiziksel ve sosyal gereksinimleri de (özellikle sosyal gereksinimleri) değiştirmiş, bu değişim ve iki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Ekonomi	Ekonomi ve politika birbirinden bağımsız düşünülmesi mümkün olmayan iki kavram olup kentlerin biçimlenmesinde doğrudan etkilidir.	İkinci seviye ●
Teknoloji	Bu dönemde teknoloji ve politika ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Gözlem	Bu dönemde gözlem ve politika ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Tehditler	Tehditler ilkesi bağlamında, kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Bu nedenle tehditler ilkesi dördüncü seviye etkileşim kuran ilke olarak kabul edilmiştir.	Dördüncü seviye
İLKELER	SOSYO-KÜLTÜREL ETKİLER	Etkileşim
Fiziksel ve sosyal gereksinimler	Sosyo-kültürel yapının değişmesi fiziksel ve sosyal gereksinimleri de (özellikle sosyal gereksinimleri) değiştirmiş olup bu değişim ve iki ilkenin etkileşimi kente biçimsel olarak doğrudan yansımıştır.	Birinci seviye ●
Ekonomi	Bu dönemde ekonomi ve sosyo-kültürel etkiler ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Teknoloji	Bu dönemde teknoloji ve sosyo-kültürel etkiler ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Gözlem	Bu dönemde gözlem ve sosyo-kültürel etkiler ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Tehditler	Tehditler ilkesi bağlamında, kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Bu nedenle tehditler dördüncü seviye etkileşim kuran ilke olarak kabul edilmiştir.	Dördüncü seviye

İLKELER	FİZİKSEL VE SOSYAL GEREKSİNİMLER	Etkileşim
Ekonomi	Bu dönemde ekonomi ve fiziksel ve sosyal gereksinimler ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Teknoloji	Bu dönemde teknoloji ve fiziksel ve sosyal gereksinimler ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Gözlem	Gözlem ilkesi bağlamında ele alınan gözlemlenebilirlik, güvenlik, savunma, mahremiyet, denetim, algı gibi kavramlar ve bunların kente yansımaları temelde fiziksel ve sosyal gereksinimlerle ilişkilidir.	İkinci seviye ●
Tehditler	Tehditler ilkesi bağlamında, kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Bu nedenle tehditler ilkesi dördüncü seviye etkileşim kuran ilke olarak kabul edilmiştir.	Dördüncü seviye
İLKELER	EKONOMİ	Etkileşim
Teknoloji	Bu dönemde teknoloji ve ekonomi ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Gözlem	Bu dönemde gözlem ve ekonomi ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Tehditler	Tehditler ilkesi bağlamında, kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Bu nedenle tehditler ilkesi dördüncü seviye etkileşim kuran ilke olarak kabul edilmiştir.	Dördüncü seviye
İLKELER	TEKNOLOJİ	Etkileşim
Gözlem	Bu dönemde gözlem ve teknoloji ilkelerinin etkileşimi neticesinde kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır.	Üçüncü seviye ○
Tehditler	Tehditler ilkesi bağlamında, kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Bu nedenle tehditler ilkesi dördüncü seviye etkileşim kuran ilke olarak kabul edilmiştir.	Dördüncü seviye
İLKELER	GÖZLEM	Etkileşim
Tehditler	Tehditler ilkesi bağlamında, kentte açıkça gözlemlenebilen belirgin bir değişime rastlanmamıştır. Bu nedenle tehditler ilkesi dördüncü seviye etkileşim kuran ilke olarak kabul edilmiştir.	Dördüncü seviye

6.6. Bölüm Değerlendirmesi

Bu bölüm ile, tez kapsamında belirlenen kent merkezlerine yönelik değerlendirme ilkeleri ve karto-linkografi modeli, Konya tarihî kent merkezi üzerinde örneklenmiş ve uygulanabilirliği test edilmiştir. Aynı zamanda bu bölüm ile, hem tezin birincil amacı olan; kent merkezlerine yönelik pratik, anlaşılabilir, uyarlanabilir, geliştirilebilir, evrensel geçerliliğe sahip, bütüne, sürece ve sonuca dair öngöründe bulunabilmeye olanak sağlayan, interdisipliner bir bakış açısı ve model önerisi sunma hedefi, hem de ikincil amacı olan Konya tarihî kent merkezinin güncel bir bakış açısıyla belgelenmesi ve değerlendirilmesi hedefi gerçekleştirilmiştir.

Alan çalışması neticesinde, karto-linkografi modelinin, amaçlandığı şekilde, hem biçimsel hem de anlamsal boyutları yansıtan, çok katmanlı ve bütüncül bir bakış açısı sunabildiği gözlemlenmiştir. Karto-linkografi modeli kapsamında üretilen temsillerin literatür taramasından elde edilen bulgularla uyumlu olduğu, böylece modelin hem teorik hem de pratik düzlemde geçerli olduğu anlaşılmıştır. Aynı zamanda modelin, analiz ve karar alma süreçlerinde; kent merkezinin tarihsel gelişimi ve dönüşüm dinamikleri hakkında yeni açılımlar sunduğu görülmüştür.

Bu bölümde özellikle vurgulanmak istenen husus, karto-linkografi tekniğinin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekliliğidir. Söz konusu model, daha önce belirtildiği üzere, kartografya ve linkografi tekniklerinin sentezinden oluşan özgün bir yaklaşımdır. Kartografya, mimarlık ve kent çalışmaları alanında araştırmacıların büyük ölçüde aşına olduğu bir yöntem olmasına rağmen, linkografi tekniği hem literatürde hem de uygulamada nadir bilinen ve kullanılan bir yöntemdir. Linkografi tekniğinin kent çalışmalarına uyarlanması ise, bu araştırma ile mümkün olmuştur. Linkografi tekniği, kent çalışmaları için yeni bir yaklaşım olduğundan, araştırmacıların/okuyucunun yöntemi doğru ve bütüncül bir şekilde kavrayabilmesi amacıyla, hem beşinci bölümde teorik temelleriyle, hem de alan çalışması kapsamında uygulamalı olarak detaylı biçimde ele alınmıştır. Bunun yanı sıra modelin bileşenlerini oluşturan kartografik ve linkografik temsiller, görsel olarak daha anlaşılır biçimde sunulabilmesi amacıyla ayrı ayrı gösterilmiştir. Kartografik temsillere metin aralarında görsel okunaklılık için tek başına yer verilip, linkografların uzun bir şekilde ele alınması; karto-linkografi tekniğinin yalnızca linkografi temelli bir yöntem olduğu gibi bir algının oluşmasına yol açmamalıdır. Aksine, bu teknik, her iki yöntemin bütüncül bir şekilde ve birlikte değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda, karto-linkografi modeli kapsamında üretilen temsillerin sunumu Şekil 6.106, Şekil 6.107, Şekil 6.108 ve Şekil

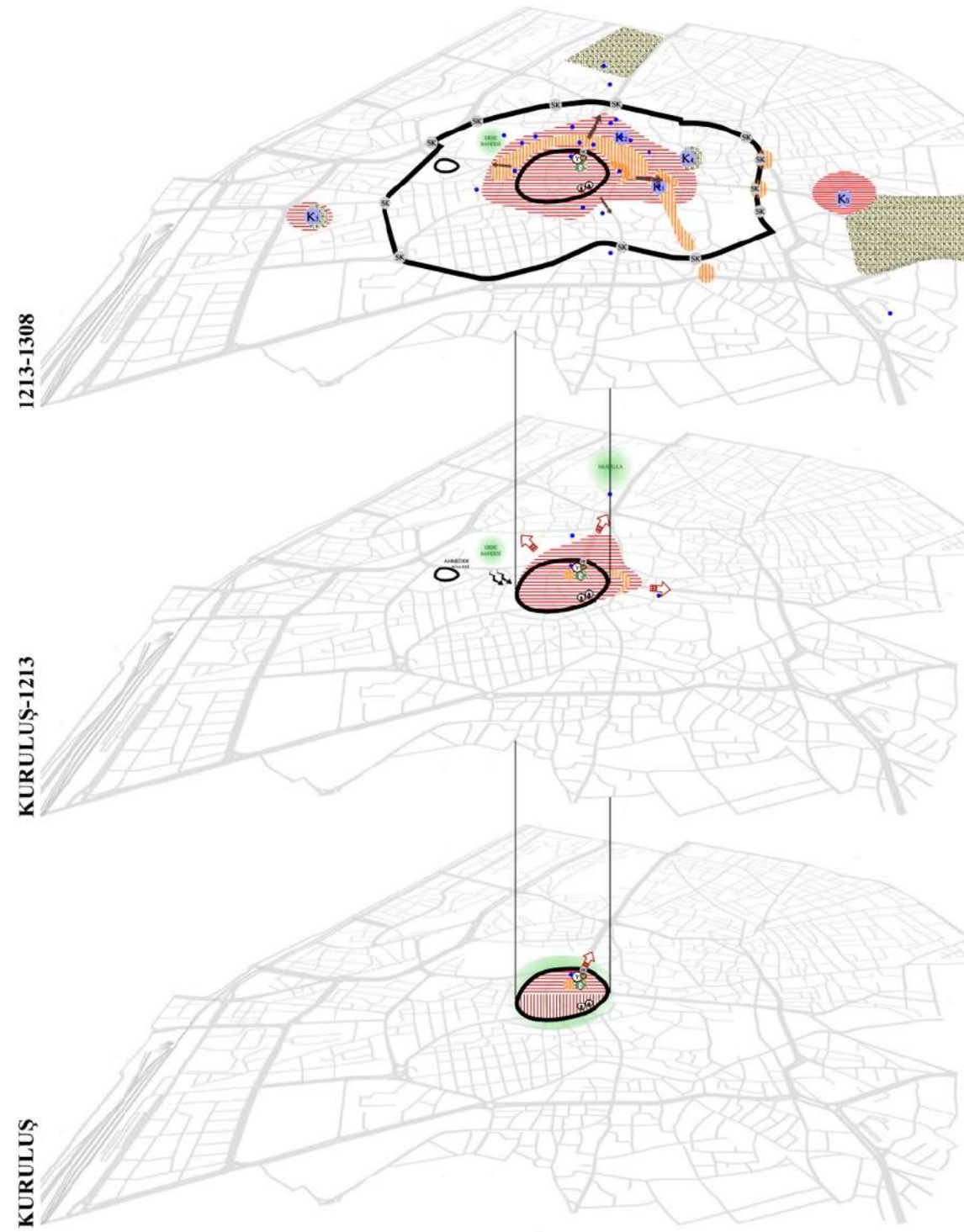
6.109’da belirtildiği gibi temsillerin bir arada görülebilmesine olanak sağlayacak şekilde olmalıdır (Roma-Bizans dönemi ve Karamanoğulları dönemine yönelik verilerin analiz yapmak için yeterli olmaması nedeniyle karto-linkografik sunumlar Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri kapsamında hazırlanmıştır).

Bu temsiller incelendiğinde; modelin, uygulandığı alanın tarihî verilerini detaylı olarak incelenmeye gerek kalmadan ön bilgi sağlayarak, kentin tarihsel gelişimini, hangi dinamikler bağlamında geliştiğini, bu dinamiklerin kent biçimlenmesine nasıl yansıdığını kronolojik bir akış içinde kavramaya olanak tanıdığı görülmüştür.

SELÇUKLU DÖNEMİNDE KONYA KENT MERKEZİNİN KARTO-LİNKOGRAFİK ANALİZİ

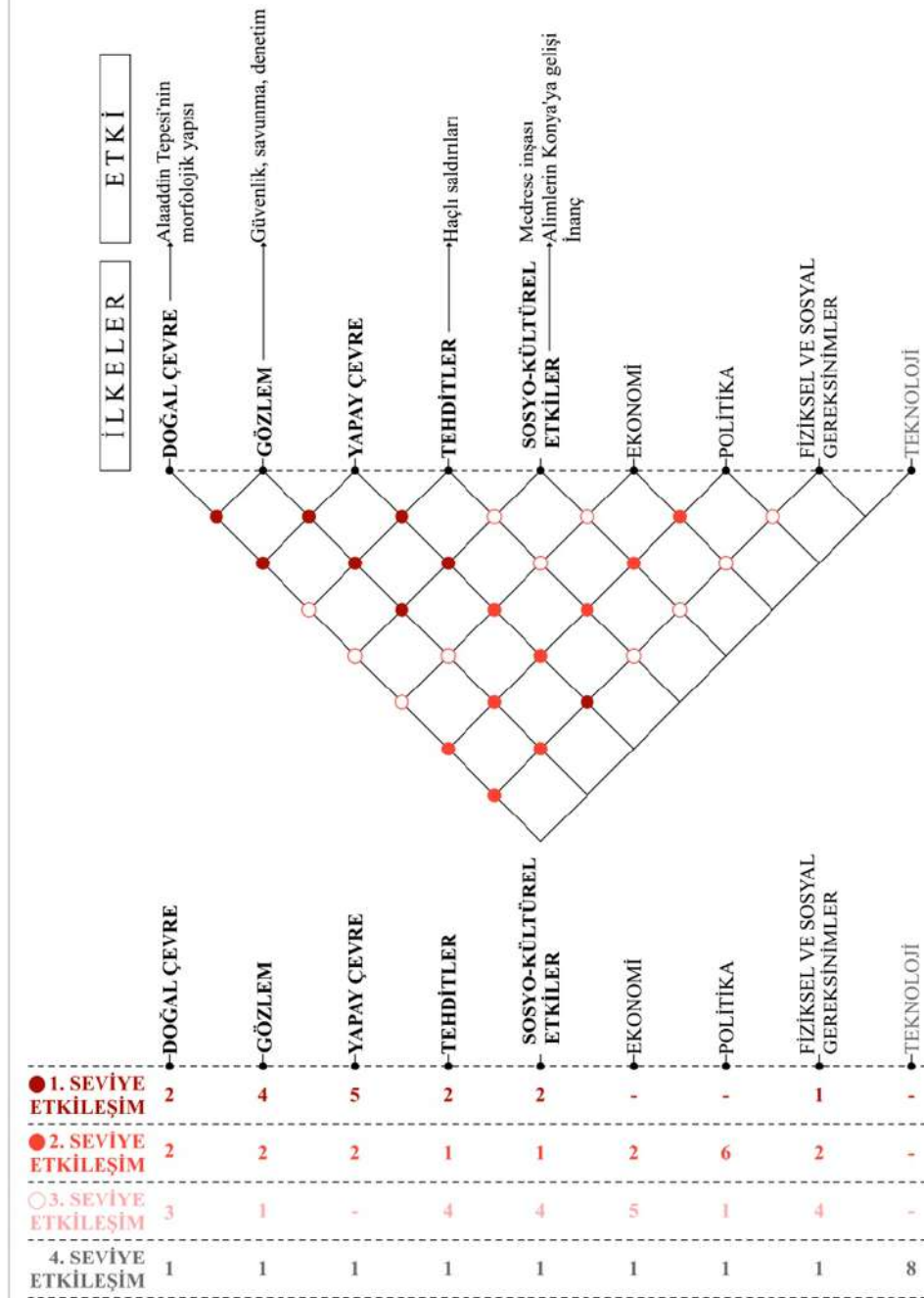
- ↑ ANA ARTERLER (ULUŞIM)
- ⚡ TEHDİT (HAÇLI SALDIRILARI)
- ➔ BÜYÜME YÖNÜ
- Ⓚ KÜLTÜREL ETKİ ODAK
- 🌿 YEŞİL ALAN
- 🏠 MEZARLIK
- 🏪 TİCARİ (ÇARŞI, PAZARI)
- 🎓 EĞİTİM YAPILARI (SELÇUKLU)
- Ⓚ SUR KAPISI
- 🏟️ MEYDAN
- ⛪ KİLİSE
- 🕌 CAMİİ
- 🏛️ YÖNETİM MERKEZİ
- 🏠 YAPILAŞMA (TÜKKLER)
- 🏠 YAPILAŞMA (GAYRİMÜSLİM)
- 🏰 KALE

SELÇUKLU DÖNEMİ KONYA KENT MERKEZİNİ BİÇİMLENDİREN KIRILMA NOKTALARI

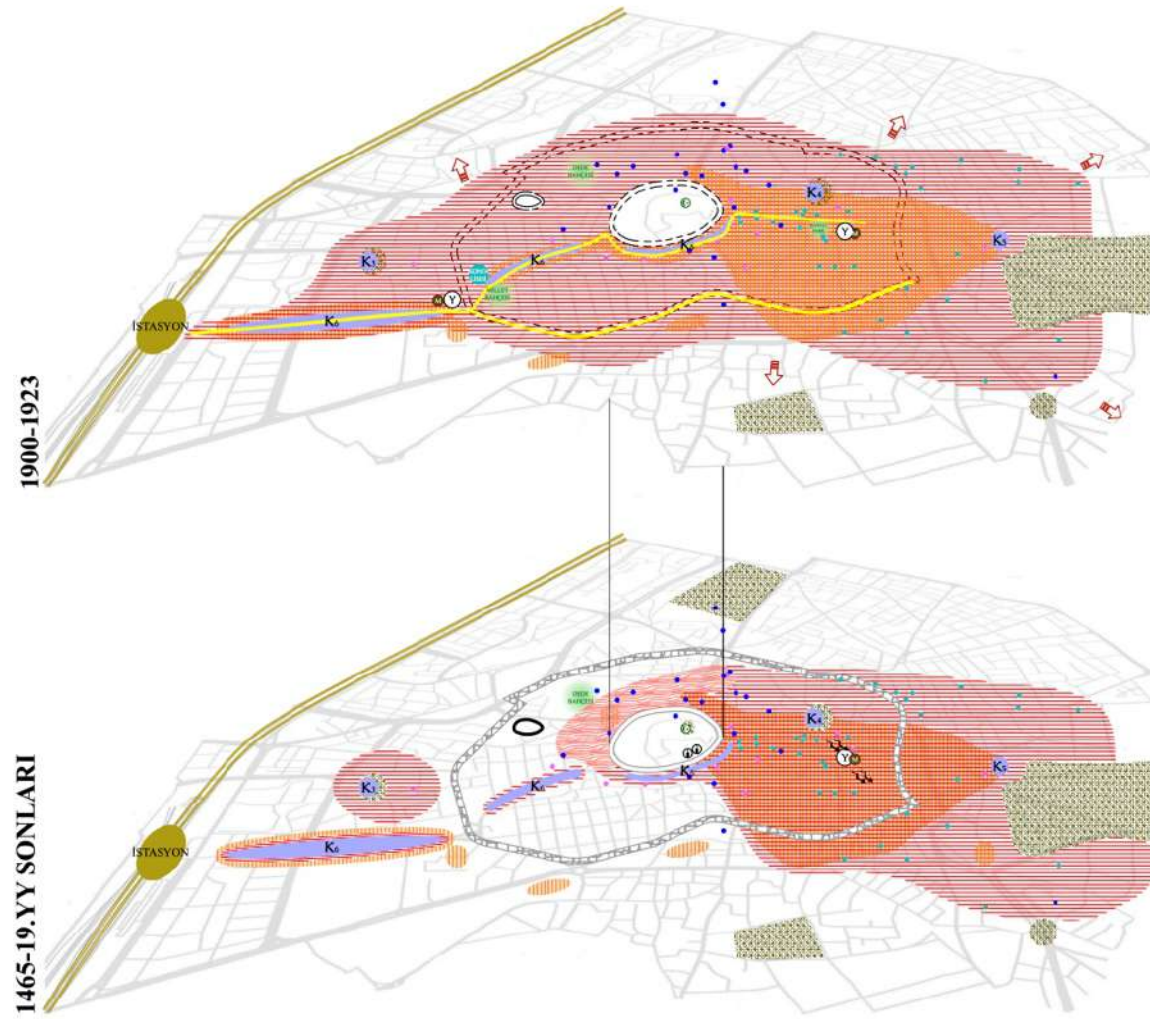
İç kaleye yerleşim	1221-Dış kalenin inşası
Sur dışına doğru genişleme	1228-Bahâeddin Vele'd'in Konya'ya gelişi
1190-Haçlı Saldırıları	1241-Sadreddin Konevî'nin Konya'ya gelişi
1213-Ahmedek Kalesi'nin inşası	1244-Şems-i Tebrizi'nin Konya'ya gelişi

SELÇUKLU DÖNEMİ LİNKOGRAFİ

Şekil 6.106. Selçuklu döneminde Konya kent merkezinin karto-linkografik analizi (Tarihî verilerden referansla yazar tarafından hazırlanmıştır)

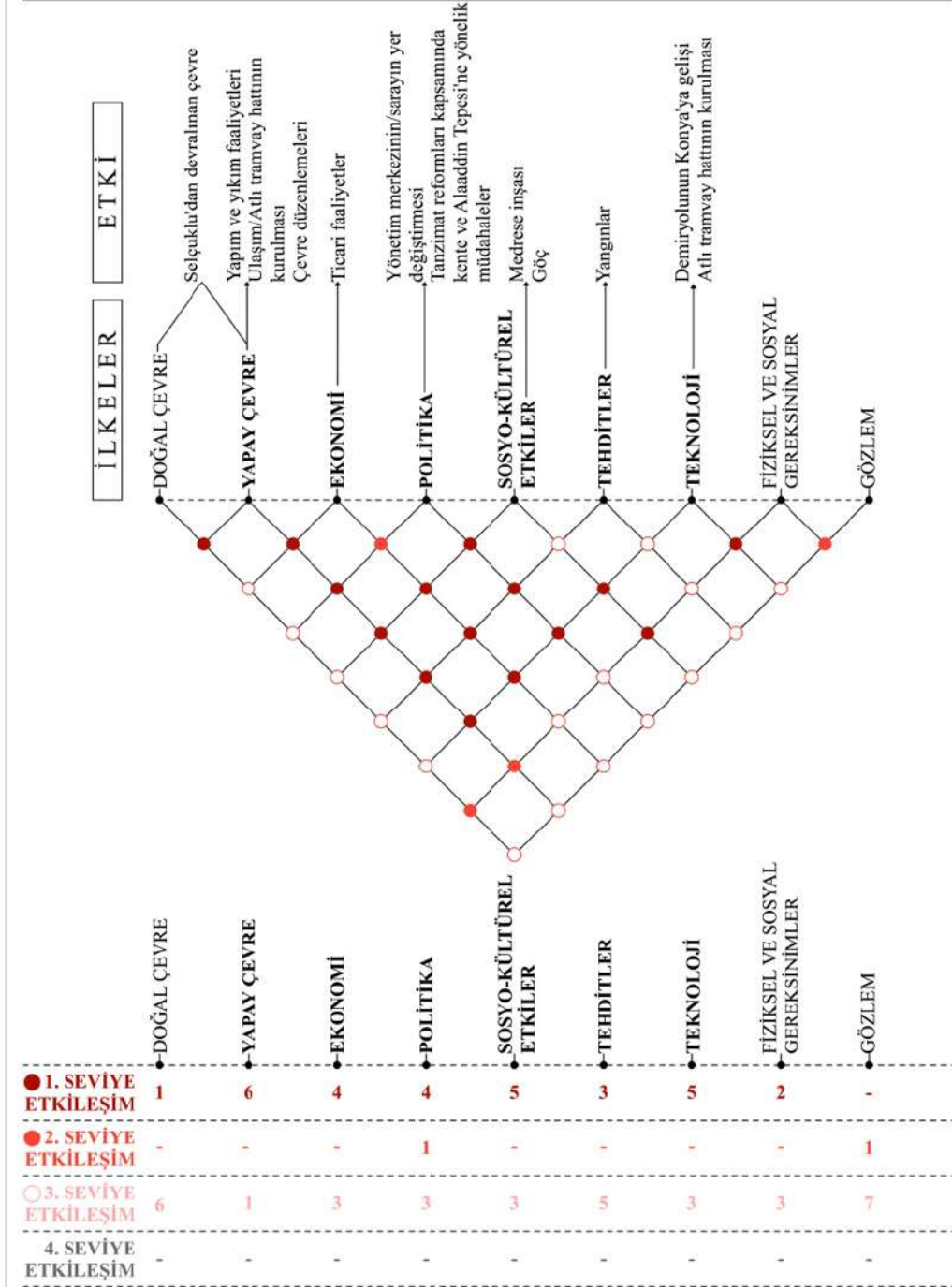
OSMANLI DÖNEMİNDE KONYA KENT MERKEZİNİN KARTO-LİNKOGRAFİK ANALİZİ

OSMANLI DÖNEMİ KONYA KENT MERKEZİNİ BİÇİMLENDİREN KIRILMA NOKTALARI

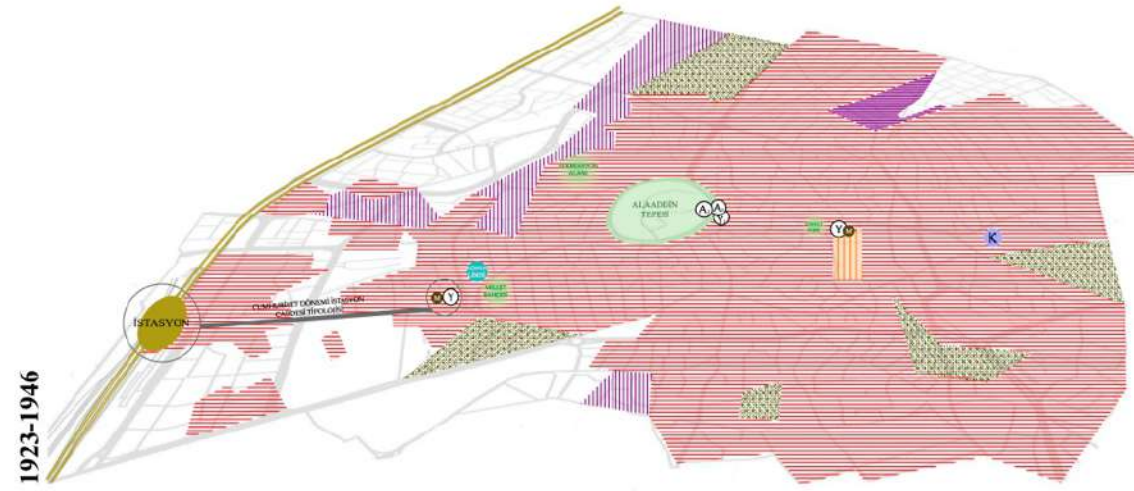
Ticari faaliyetler	1893-96-Demiryolu hattının açılması
17. yüzyıl / Bedelci Mehmed Ağa Sarayı (Beylerbeyi Sarayı) ve 19. yüzyıl / Hükümet Konağı'nın inşası	19-20. yüzyıl ve Alaaddin Tepesi'ne yönelik müdahaleler
1861-Maruni göçleri	1906-Atlı tramvay hattının açılması
1867-Konya çarşısı yangını	1912-Konya Lisesi'nin inşası
	1912-17-Çevre/bahçe düzenlemeleri, Ziraat Abidesi'nin inşası

OSMANLI DÖNEMİ LINKOGRAFI

Şekil 6.107. Osmanlı döneminde Konya kent merkezinin karto-linkografik analizi (Tarihî verilerden referansla yazar tarafından hazırlanmıştır)

CUMHURİYET DÖNEMİNDE KONYA KENT MERKEZİNİN KARTO-LİNGOGRAFİK ANALİZİ

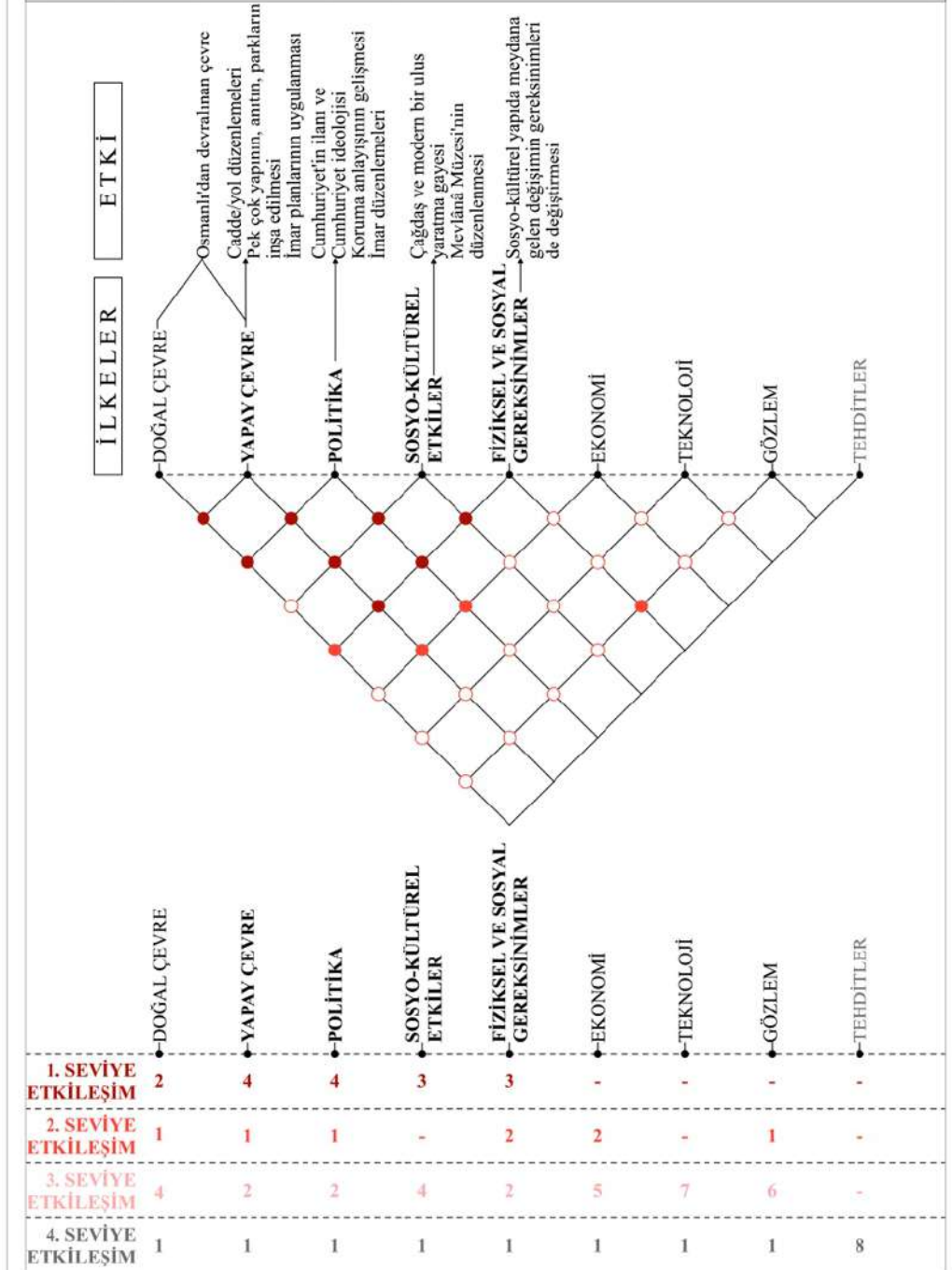

- DEMİRYOLU HATTI
- YÖNETİM MERKEZİ
- MEYDAN
- ANIT
- KÜLTÜREL ETKİ ODAK
- MEZARLIK
- KENTSEL AÇIK VE YEŞİL ALANLAR
- TİCARET MERKEZİ
- 1922-1941 ARASI GELİŞEN YERLEŞİK ALANLAR
- 1922 YILI YERLEŞİK ALAN

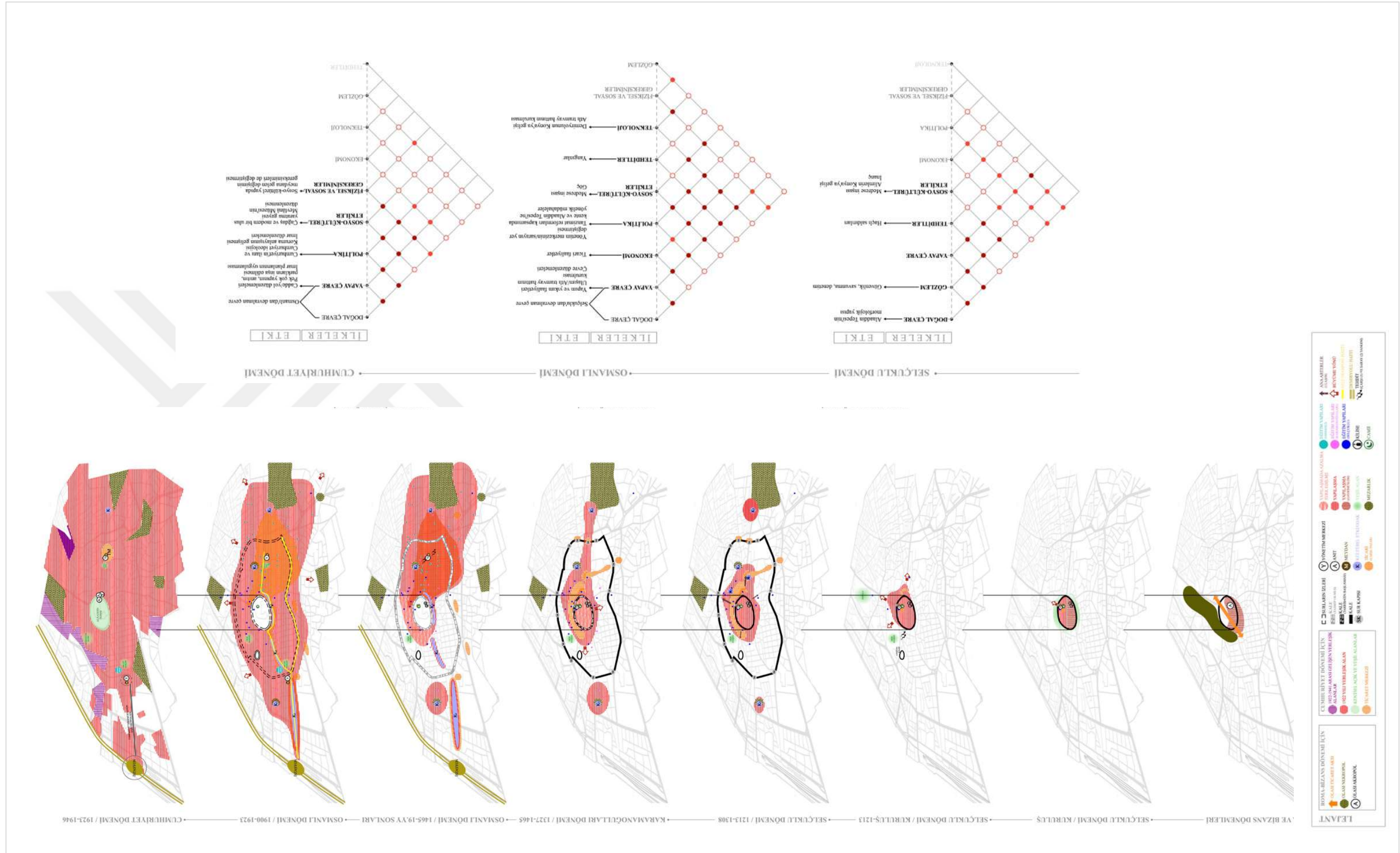
CUMHURİYET DÖNEMİ KONYA KENT MERKEZİNİ BİÇİMLENDİREN KIRILMA NOKTALARI

1923-Cumhuriyet'in ilanı	1946-Asım Kömürcüoğlu İmar Planı
1924-1926-Atatürk Anıtı'nın inşa edilmesi, Anıt Meydanı ve İstasyon Caddesi düzenlemeleri	1950-Atatürk Stadyumu'nun inşası
1925-1938-Alaaddin Tepesi'ne yönelik müdahaleler	1954-İlave Revizyon İmar Planı
1927 ve 1967-Kültürpark'ın inşası	1965-İller Bankası tarafından düzenlenen imar planı yarışması

CUMHURİYET DÖNEMİ LİNGOGRAFI

Şekil 6.108. Cumhuriyet döneminde Konya kent merkezinin karto-linkografik analizi (Tarihî verilerden referansla yazar tarafından hazırlanmıştır)

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kent merkezleri yalnızca fiziksel bir odak noktası değil, aynı zamanda idari, ticari ve sosyo-kültürel faaliyetlerin yoğunlaştığı, sosyolojik boyutu olan mekânlardır. Özellikle tarihsel sürekliliğini koruyarak günümüze ulaşmış tarihî kent merkezleri, taşıdıkları temsil değeri ve kent içindeki işlevsel konumları ile özgün ve korunmaya değer kentsel alanlar olarak öne çıkmaktadır. Buna karşın, kent merkezlerinin akademik yazında yeterince ilgi görmediği gözlemlenmektedir.

Literatür taramalarında, kent merkezlerinin oluşum süreçlerinin genellikle “kentlerin ortaya çıkışı” başlığı altında incelendiği, kent merkezlerinin kentlerin oluşumunda önemli rol oynadığı ve bu alanların çok katmanlı ve tarihsel bir bağlama sahip olduğu gözlemlenirken; öte yandan kent merkezi kavramının tanım, kapsam ve sınırlarının net bir şekilde ortaya konmadığı görülmektedir. Kent merkezi ile merkezî alanlar arasındaki temel farklılıklar göz ardı edilmekte ya da kent merkezleri bağlamında aralarında bütünlük bulunan, birbiriyle ilişkili alanlar (tarihî kent merkezleri gibi) birbirinden bağımsız bir şekilde ele alınmaktadır. Özellikle kentlerin tarihsel süreklilik içinde gelişmiş ana odakları olan tarihî kent merkezleri, kent merkezi kavramından ayrı düşünülmesi mümkün olmayan alanlardır. Tarihî sürekliliğe ve kültürel birikime sahip olan bu merkezler, hem akademik yazında hem de yasal düzlemde yeterince açık ve kapsamlı bir şekilde tanımlanmamıştır.

Tanımlanmamış ya da muğlak bırakılmış bu kavramlar, günümüzde merkez algısının çeşitlenmesiyle birlikte daha da karmaşık bir hâl almıştır. Bu kavramsal bulanıklığın yarattığı sonuçlar iki temel gerçekliği beraberinde getirmektedir: İlki, hızlı bir şekilde büyüyen günümüz kentlerinde yaşanan (kaçınılmaz) dönüşümlerin, pek çok merkezî alanın oluşmasına neden olduğu ve bahsi edilen (tarihî) kent merkezlerinin işlevselliğini zayıflattığıdır. İkincisi ise, Türkiye gibi kadim bir tarihe sahip olan ülkelerin pek çok kentinin güçlü bir tarihî çevreye ve tarihî kent merkezine sahip olduğudur. Bu iki gerçeklik arasında bir taraf seçmek, ötekini göz ardı etmek ya da değersizleştirmek mümkün değildir. Çünkü bu olgular birbirine karşıt değil, bir arada ele alınması gereken olgulardır. Kentler durmaksızın gelişen sistemlerdir. Bu gelişim içinde yeni merkez alanlara duyulan ihtiyaç da mevcut kent merkezlerinin özgün niteliklerinin korunması ve yaşatılması da eşit derecede önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, kavramsal çerçevenin netleştirilmesi, kentlerin olağan gelişimi içerisinde, mevcut ve potansiyel merkezlerin

kavramsal boyutlarını ve farklılıklarını ortaya koyma ve uygun bakış açıları geliştirme gerekliliği doğmaktadır.

Bu gereklilik doğrultusunda, kent merkezlerine ve kentlere yönelik bakış açıları incelendiğinde; kent merkezlerinin kuramsal altyapısına ilişkin tespit edilen sorunların büyük çoğunluğunun, söz konusu merkezlerin özgün yapısına uygun düşmeyen bakış açılarıyla ele alınmasından kaynaklandığı gözlemlenmiştir. Kentler, tek boyutlu yaklaşımlarla çözümlenmesi mümkün olmayan, çok katmanlı ve karmaşık sistemlerdir. Bu çok yönlü doğa, araştırma süreci boyunca farklı bağlamlarda vurgulanmış; ancak bu durum, belirli bir metodolojik zorluğu da beraberinde getirmiştir. Kentlerin sadeleştirilmiş yaklaşımlarla ele alınması önemli verilerin göz ardı edilmesine neden olurken; tüm boyutların bir arada değerlendirilmesi ise analiz sürecinde veri fazlalığı nedeniyle anlam kayıplarına yol açabilmektedir. Dolayısıyla bu iki uç arasında denge kurabilen, bütüncül bir bakış açısına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaç bağlamında araştırmanın çıkış noktası olarak ele alınan panoptikon kavramı, söz konusu bakış açısının geliştirilmesinde güçlü bir referans olmuştur. Panoptikon kavramına ve panoptik tasarım anlayışına ilişkin yapılan incelemelerde, Bentham kardeşlerin tasarladığı “teftiş evinde” mikro ölçekte bir kent modelinin izlerine rastlanması, panoptikon ile kentler arasındaki ilişkiyi sorgulamaya yönlendirmiştir. Elde edilen bulgular, insanın kent inşa etme pratiği ile panoptik tasarım anlayışı arasında dikkate değer biçimsel ve anlamsal benzerlikler olduğunu ortaya koymuştur. Böylece kent çalışmalarına yönelik ihtiyaç duyulan yeni yaklaşımın, panoptik bakış açısı olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. “Bütünü görme” anlamına gelen ve hem semantik hem de sentaktik boyutlar içeren panoptikon kavramı ve düşünsel boyutu, yalnızca teorik çerçevenin değil, aynı zamanda geliştirilen model önerisinin de temel dayanaklarından biri hâline gelmiştir. Panoptik tasarım anlayışının düşünsel boyutu, araştırmanın yalnızca teorik çerçevesinde değil model önerisinde de anlamsal ve biçimsel boyutları bir arada kurgulamak ve bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmak noktasında önemli bir yol gösterici olmuştur.

Bu bütüncül bakış açısının kurgulanmasında mevcut yaklaşımlara yönelik yapılan araştırmaların etkisi büyüktür. Mevcut yaklaşımlar, kent merkezlerini kendi dinamikleri içinde, bütüncül bir şekilde ele almaktan oldukça uzaktır. Kent merkezlerine yönelik çalışmalarda kullanılan yöntemlerin ve araştırma/değerlendirme modellerinin genellikle şu üç yaklaşıma odaklandığı görülmektedir: SWOT analizi, Lynch’in kent imgeleri ve analiz-sentez-değerlendirme yaklaşımı.

Tarihi 1960'lara dayanan, uygulanabilirliği oldukça tartışmalı olan SWOT analizi, güçlü yönleri, zayıf yönleri, fırsatları ve tehditleri ifade eden; *"iyi stratejinin, bir firmanın karşı karşıya olduğu dış çevre koşulları (tehditler ve fırsatlar) ile kendi içsel nitelikleri veya özellikleri (güçlü ve zayıf yönler) arasında bir uyum sağlamak anlamına geldiği"* fikrini savunan bir iş stratejisini temsil etmektedir. Dışsal faktörler (tehditler ve fırsatlar) ile içsel bakış açıları (güçlü ve zayıf yönler) arasındaki ayrımın net bir şekilde belirlenmesi ve varsayımların test edilmesi gerekmektedir (Hill ve Westbrook, 1997). Aksi takdirde elde edilen sonuçlar tamamen öznel bir bakış açısının ürünü olmaktadır. Kent merkezleri gibi karmaşık sistemlerin dış çevre koşulları (tehditler ve fırsatlar) ile içsel nitelikleri (güçlü ve zayıf yönler) arasında çoğunlukla kesin bir ayrım yoktur. Üstelik bu merkezlerin kendi bağlamı içinde şekillenmiş olması nedeniyle yere özgü niteliklerin, kültürel özelliklerin, estetik beklentilerin, yerel yönetimlerin ve kent sakinlerinin bakış açılarının değişebilmesi gibi sebeplerden ötürü SWOT kriterlerine yönelik tarafsız ve test edilebilir varsayımlar üretmek oldukça güçtür.

Bir diğer yaklaşım olan Kevin Lynch'in kent imgeleri, bir kentin değerlendirme kriterleri değil, kenti algılamamıza yardımcı olan imgeleri ifade etmektedir. Lynch, *Kent İmgesi* isimli kitabında *"kentin görsel niteliğini, kentlilerin zihinsel imgesine dayandırarak inceleyeceğini"* (Lynch, 2021), çalışmanın *"algılanabilir somut nesnelerin etkileriyle sınırlandırıldığını"* (Lynch, 2021) ve *"fiziksel unsurlardan yola çıkarak oluşturulan kent imgesinin içeriğinin yollar, sınırlar/kenarlar, bölgeler, düğüm/odak noktaları ve işaret öğeleri olarak 5 farklı başlık altında toplanabileceğini"* (Lynch, 2021) açıkça belirtmektedir. Ayrıca, Lynch aynı kitabında imgenin yalnızca fiziki unsurlarla sınırlı olmadığını da belirtmektedir. Eğer fiziki unsurlar aracılığıyla bir kentsel mekânın görsel niteliği ve zihinsel imgeler üzerinden bir araştırma yürütülüyorsa Lynch'in yöntemi oldukça elverişlidir. Ancak imgeye ve algıya yönelik kapsamlı bir araştırma için Lynch'in imgeleri eksik kalmakta, imge ve algı araçlarının detaylandırılması gerekmektedir. Sonuç olarak Lynch'in imgeleri yalnızca fiziksel algıya yönelik olup, kent merkezlerinin değerlendirilmesinde ihtiyaç duyulan bütüncül yaklaşımı sağlayamamaktadır.

Analiz-sentez-değerlendirme yaklaşımlarına bakıldığında ise, mimarlık alanında 1960'larda tasarım süreçlerine yönelik yöntem araştırmaları yapılmış, pek çok fikir ortaya atılmış ve sonunda tasarım sürecinin temelde analiz (tasarım problemine yönelik tüm bilgilerin toplanması ve sınıflandırılması), sentez (analiz aşamasından elde edilen veriler ışığında uygulanabilir potansiyel çözümlerin formüle edilmesi) ve değerlendirme

(potansiyel çözümler arasından en uygun olanına karar verilmesi) aşamalarından oluştuğu konusunda hemfikir olunmuştur. Bu yöntemde temel amaç problemi küçük ve yönetilebilir parçalara ayırmak ve bu parçalar arasında bağlantı kurarak çözüme ulaşmaktır. Bağlantının kurulmasında ise çeşitli grafikler, diyagramlar, haritalar kullanılabilir (Goldschmidt, 1992). Bu yöntem hem araştırmacılar için hem de mimarlar için çözüm önerilerini görünür kılan oldukça elverişli temel bir tekniktir. Küçük ölçekli, sınırları, amacı, hedefi, talepleri belli olan tasarım ürünlerinde bu yaklaşım doğrultusunda ilerlemek süreci kolaylaştırmaktadır. Ancak büyük ölçekli, değişkenlerin çok olduğu, bir durumun pek çok şeyi etkilediği karmaşık sistemlerde bu yaklaşımın sentez ve değerlendirme aşamalarının güncellenerek ele alınması gerekmektedir. Bu yaklaşımın yetersizliği araştırmacılar tarafından ihtiyaç duyulan güncellenmenin yapılmamasından kaynaklanmaktadır. Analiz aşamasının yalnızca kat yüksekliği, yapı sahipliği, yapı değeri, malzeme, yapı-parcel ilişkisi, Lynch'in imgeleri vb. fiziksel analizler ile sınırlı kalması; kent merkezinin anlamsal boyutunun, yere özgü değerlerinin göz ardı edilmesi ve kent merkezini oluşturan dinamiklerin bütüncül bir şekilde ele alınmaması gibi sebeplerden ötürü bu yaklaşım yetersiz kalabilmektedir.

Bu bağlamda panoptik tasarım anlayışını çıkış noktası olarak benimseyerek, kent merkezlerine odaklanan bu araştırma ile kent merkezlerinin değerlendirilmesine yönelik, literatürdeki kavramsal belirsizliklere açıklık getiren güçlü bir teorik temel sunulmuş ve bu temel, görsel temsil araçlarıyla zenginleştirilmiş özgün bir model önerisi ile desteklenmiştir. Tez kapsamında literatüre kazandırılan kent merkezlerine yönelik değerlendirme ilkeleri ve karto-linkografi modeli ile çalışmanın “bir kent merkezinin sentaktik ve semantik boyutların eş zamanlı değerlendirilmesine imkân tanıyan, bütüncül, anlaşılabilir, uyarlanabilir, geliştirilebilir ve evrensel geçerliliğe sahip bir yaklaşım sunma” amacı gerçekleştirilmiştir.

Kent merkezlerine yönelik değerlendirme ilkelerinin belirlenmesinde, araştırmanın düşünsel yol haritasını oluşturan Jane Jacobs'un yaklaşımlarından referansla, süreç odaklı bir araştırma yapılmış, genellemelerden kaçınılarak, özgün nitelikleri açığa çıkarabilecek unsurlar dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda, kent merkezlerinin oluşum ve biçimlenme süreçlerini derinlemesine anlayabilmek için, tarih öncesi çağlardan günümüze uzanan kronolojik bir inceleme yapılmıştır. Bu inceleme neticesinde elde edilen bulgular, aynı zamanda kentlerin oluşumuna dair kapsamlı bir özet niteliği taşımaktadır. Söz konusu tarihsel verilerin panoptik tasarım ilkeleriyle sentezlenmesi ise araştırmanın özgün katkılarından biri olarak öne çıkmakta; bu sentez

aracılığıyla geliştirilen kent merkezlerine yönelik değerlendirme ilkeleri, literatüre kazandırılan yeni bir yaklaşım olarak sunulmaktadır.

Kent merkezi değerlendirme ilkeleriyle beraber geliştirilen karto-linkografi modeli ise, semantik ve sentaktik boyutları eş zamanlı görebilmeye ve değerlendirmeye olanak tanıyan özgün bir model önerisidir. Bu model yalnızca kent merkezlerine değil, herhangi bir kent parçasına ya da kentin bütününe de uygulanabilir niteliktedir. Bu durum, araştırma kapsamında yürütülen alan çalışmasıyla açık bir biçimde ortaya konmuştur. Alan çalışması için Konya tarihî kent merkezi seçilmiştir. Bu alan, modelin sorunsuz işleyeceği varsayımıyla değil; çok katmanlı yapısı ve sahip olduğu güçlü tarihî bağlam nedeniyle çalışma alanı olarak tercih edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, araştırma boyunca özellikle çok katmanlı kent merkezlerinin özgün bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerekliliği vurgulanırken, modelin test edilmesi için bu nitelikleri taşımayan bir alanın seçilmesi araştırmanın kendi içinde bir çelişki yaratacağından; bu nitelikleri taşıyan Konya tarihî kent merkezi alan çalışması için bilinçli bir şekilde tercih edilmiştir. Bu bağlamda, söz konusu modelin böylesi karmaşık ve yoğun tarihsel veri içeren bir alanda başarıyla uygulanabilmesi, model önerisinin güvenilirliğini ve işlevselliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Karto-linkografi modeli, her ne kadar evrensel, pratik ve anlaşılır bir teknik olarak geliştirilmiş olsa da bu modelin uygulanması belirli bir uzmanlık seviyesi gerektirmektedir. Model, yalnızca teknik bir şematik üretim süreciyle sınırlı değildir; aksine, öncesinde kapsamlı kent tarihi okumaları yapılmasını, bu okumalar aracılığıyla kente özgü anlamlı olayların tespit edilmesini ve nihayetinde elde edilen verilerin model çerçevesine entegre edilmesini gerekli kılmaktadır. Modelin ortaya koyduğu temsiller pek çok kişi tarafından kolaylıkla anlaşılabilir nitelikte olsa da, bu temsillerin üretimi ve yorumlanması belirli bir uzmanlık düzeyini gerektirmektedir. Zaten araştırmanın temel motivasyonlarından biri de budur: Kentlerin özgün niteliklerine uygun olmayan, indirgemeci bakış açılarıyla yapılan analizler pek çok açıdan yetersiz kalmakta ve yanıltıcı sonuçlar doğurmaktadır. Alanında uzman olmayan kişilerce süreci basitleştirmek ve hızlandırmak amacıyla kullanılan yöntemler, kent merkezlerinin ve kentlerin sahip oldukları dinamikleri ve potansiyelleri göz ardı etmekte ve çoğu zaman kentlerin geleceğini yönlendiren kararlarda hatalı zeminler oluşturmaktadır. Bu nedenle geliştirilen model önerisinin görsel ifadesinin bütün araştırmacılara/okuyuculara, modelin kurgusunun ve yorumlanmasının ise alanında uzman kişilere hitap etmesine özen gösterilmiştir.

Araştırma kapsamında ortaya atılan hipotezler ve bulgular karşılaştırıldığında ise şu sonuçlara ulaşılmıştır: Hipotez 1 kapsamında; kaotik, karmaşık ve çok boyutlu sistemler olan kentleri anlamak ve değerlendirmek için bugünün sorunlarına ve imkânlarına hitap edebilecek, yeni, bütüncül ve çok katmanlı bir bakış açısına ve yönetime ihtiyaç olduğu savunulmuştur. Yapılan literatür taramaları bu ihtiyacı açık biçimde ortaya koymuş; referans alınan bakış açısı ve geliştirilen model önerisi ile söz konusu hipotez doğrulanmıştır. Hipotez 2 kapsamında; geliştirilecek yöntemin uyarlanabilir, geliştirilebilir, bütüncül, anlaşılabilir ve evrensel olması gerektiği belirtilmiştir. Bu doğrultuda, panoptik tasarım anlayışından hareketle benimsenen “bütünü gören” bakış açısı ve semantik-sentaktik boyutların birlikte değerlendirilmesi, model önerisinde başarıyla sağlanmıştır. Alan çalışması, modelin hem pratik biçimde uygulanabilir olduğunu hem de farklı bağlamlara uyarlanabilir nitelik taşıdığını göstermiştir. Gerek üretilen görsel temsiller gerekse modelin yapısal kurgusu ise evrensel geçerliliğe sahip bir yaklaşımın geliştirildiğini ortaya koymuştur. Hipotez 3 kapsamında; panoptik tasarım anlayışının, kent merkezlerinin çok katmanlı, karmaşık yapısını anlamada ve bu yapılara yönelik yeni bir değerlendirme yaklaşımı geliştirmede güçlü bir kavramsal zemin oluşturduğu savunulmuş olup bu hipotez, panoptik tasarım anlayışından hareketle benimsenen “bütünü gören” bakış açısı ve semantik-sentaktik boyutların birlikte değerlendirilmesi, model önerisinde başarıyla sağlanmıştır. Alan çalışması, modelin hem pratik biçimde uygulanabilir olduğunu hem de farklı bağlamlara uyarlanabilir nitelik taşıdığını göstermiştir. Gerek üretilen görsel temsiller gerekse modelin yapısal kurgusu, evrensel geçerliliğe sahip bir yaklaşımın geliştirildiğini ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, bu çalışma hem amaçladığı teorik çerçeveyi kurmuş hem de öne sürdüğü hipotezleri doğrulayarak literatüre özgün bir katkı sunmuştur. Tüm bunların yanı sıra çalışma, panoptik tasarım kavramının mimari düşünüş biçimi olarak yeniden ele alınmasıyla ve Konya tarihî kent merkezinin güncel ve özgün bir bakış açısıyla belgelenmesiyle genişletilmiş ve zenginleştirilmiştir. Alan çalışması ile söz konusu ilkelerin ve modelin, hem teorik geçerliliği hem de pratik işlevselliği ortaya konulmuştur. Böylece ilkeler ve model, mimarlık ve şehircilik disiplinlerinin ortak metodolojik zeminine katkı sağlayan, yenilikçi ve değerli bir yaklaşım olarak literatürde yerini almıştır.

Belirlenen ilkelere ve tasarlanan model önerisine yönelik temel öngörü; ilkelerin ve model önerisinin mimarlık ve şehircilik eğitimi, meslek pratiği ve yasal planlama süreçlerinde önemli katkılar sağlayabileceği yönündedir. Bu araştırma, kent

merkezlerinin ve kentlerin hangi dinamikler bağlamında ele alınması gerektiğini ve hem biçimsel hem anlamsal düzlemde görsel olarak nasıl ifade edileceğini açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Çalışma kapsamında sunulan yaklaşımı referans alan tasarımların ve bu doğrultuda alınan kararların, yerin kimliğiyle, bağlamıyla uyumlu ve tarihî mirasa ve sürekliliğe duyarlı olacağı öngörülmektedir.

KAYNAKLAR

- Acun, C., 2019, Kent belleğinin soyut mekan kurgularında dönüşümü, *Kent Kitabı Mimariden Müziğe Kahvecilerden Mezar Taşlarına*, Hazırlayan Nilgün Tural, Varlık Yayınları, İstanbul, 123-131.
- AFAD- T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, t.y., Doğal afetler [online], <https://www.afad.gov.tr/afadem/dogal-afetler> [Ziyaret Tarihi: 22 Mart 2023].
- Ahunbay, Z., 2017, Tarihi çevre koruma ve restorasyon, 9. Baskı, Yem Yayın, İstanbul, 99, 121.
- Ak, H., 2013, Büyük birader ve gözetim devleti, *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları: Birikimler 4*, Hazırlayan Muharrem Balcı, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 381-389.
- Akandere, O., 2003, Konya vilâyeti salnâmeleri'ne göre XIX. yüzyılın ikinci yarısında konya sancağı'nın idari ve mülki yapısı, *Osmanlı Döneminde Konya*, Editör Yusuf Küçükdağ, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 15-44.
- Akbulut, G., 2009, Sivas şehri'nin tarihi coğrafyası, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 35 (2), 212-222.
- Akdemir, Ş. N., 2023, Konya ahmedek kalesi, *Akademik Sayfalar*, 22(3), 40-41.
- Akın, E., 2008, Toplumsal iktidarın kaynağı olarak mekân: yapı üretim süreci ve mimarlık, 20. *Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi Erk ve Mimarlık 20-22 Mart 2008*, Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 47-53.
- Akkoyunlu Ertan, K. ve Ertan, B., 2013, Kentli hakları: kent ve insan hakları bağlamında kentsel hizmetlere erişim hakkı, *Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 45-72.
- Akkoyunlu Ertan, K., 2012, Ütopya tasarımlarında kent, *İdealKent*, 5, 38-67.
- Akok, M., 1975, Konya şehri içindeki alâeddin tepesinde türk tarih kurumu adına yapılan arkeolojik kazıların mimari buluntuları, *Belleten*, 39(154), 217-224.
- Aköz, S., 2018, Politika kavramının siyaset kavramı yerine kullanılması ve bilimsellik tartışmaları bağlamında devlet olgusuyla ilişkisi, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(5), 160-180.
- Aksel Gürün, B., 2005, Alışveriş merkezlerine karşı kent merkezi, *Planlama*, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, 31, 63-75.
- Akşit, A., 2014, Selçuklular devrinde kent iskânı ve mahalleler, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 67-88.

- Akyüz, E., 2020, Çevre biliminin abc'si- yeni başlayanlar için çevre sorunları ve politikaları, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 40-42.
- Akyüz, Y., 2017, Rönesans ütopyaları ve distopyalarda bilim anlayışına bakış, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 7(1), 147-164.
- Alkan, A., 1985, Mevlevilik ve Mevlana Külliyesi'nin Konya şehirselleşmeleri içindeki yeri, *I. Milli Mevlana Kongresi 3-5 Mayıs 1985*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 205-212.
- Alkan, A., 1999, Selçuklu başkenti Konya, *Milli Mücadeleden Günümüze Konya (1915-1965)*, Cilt 1, T.C. Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, Konya, 201-209.
- Alkan, A., 2017, Mevlana Dergahı ve Konya, *Günümüzde Yurt İçi Mevlevîhânelerinin Durum ve Konumları Ulusal Sempozyumu, 9-10 Aralık 2013, Selçuk Üniversitesi, Mevlana Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 10 Bildiriler Serisi: 4*, Konya, 305-317.
- Alparslan, C., 2019, Tasarım tarihine giriş-daha'dan deha'ya, Gazi Kitabevi, Ankara, 17-19.
- Altunbeğ Turgut, C., 2019, Roma dönemi şehircilik anlayışı, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 17(26), 273-302.
- Aluç, S., 2012, Çok merkezli istanbul, Yüksek Lisans Tezi, *Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul, 10-11.
- Apaydın, C., 2017, Belgeler ışığında tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması üzerine bir değerlendirme, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16(32), 149-171.
- Arabacı, C., 1999, Geçmişten günümüze konya ticaret odası 1882-1999, Konya Ticaret Odası Yayını, Konya, 46.
- Arabacı, C., 2016, Kısa konya tarihi, TMMOB Makine Mühendisleri Odası Konya Şubesi, Konya, 178, 204.
- Ardıçoğlu, R. ve Kurucu, M., 2023, Tarihi çevre algısının oluşmasındaki morfolojik nedenlerin değerlendirilmesi, *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı IV. Kentsel Morfoloji Sempozyumu 31 Mayıs-2 Haziran 2023 "Morfolojinin Evrimi: Geçmişten Geleceğe, Teoriden Pratiğe" Bildiriler Kitabı*, 765-780.
- Arıtan, A. S., 1997, Sadreddin konevi zaviyesi, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(7).
- Arıtan, Ö., 2008, Modernleşme ve cumhuriyetin kamusal mekân modelleri, *Mimarlık*, 342, 49-56.
- Arkeofili, 2016, Konya'da selçuklu köşkü üstündeki beton şemsiye kaldırılıyor [online], <https://arkeofili.com/konyada-selcuklu-kosku-ustundeki-beton-semkiye-kaldiriliyor/> [Ziyaret Tarihi: 27 Mart 2025].

- Arkitektuel, t.y., Ville radieuse [online], <https://www.arkitektuel.com/ville-radieuse/> [Ziyaret Tarihi: 21 Mart 2021].
- Arkiv, t.y., Tantavi ambarı restorasyonu [online], <https://www.arkiv.com.tr/proje/tantavi-ambari-restorasyonu/11374> [Ziyaret Tarihi: 18 Haziran 2023].
- Assmann, J., 2015, Kültürel bellek-eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik, 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 46-68, 140-142.
- Atalay, A., 2018, II. Abdülhamit dönemi konya ekonomisi, *Yeni İpek Yolu Dergisi Özel Sayısı Konya Kitabı*, 16, 2. Cilt, 37-78.
- Avar, A., 2009, Lefebvre'in üçlü–algılanan, tasarlanan, yaşanan mekân–diyalektiği, *Dosya 17: Mimarlık ve Mekan Algısı*, 7-16.
- Aydın, D. ve Yıldız, E., 2022, Palimpsest yer olarak konya alâeddin tepesi; kentsel ve mimari bellek, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 9(83), 1066-1084.
- Aygün, T., 1990, Kent merkezlerinin yenilenmesi, Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul, 4-10.
- Aytaç, Ö., 2013, Kent mekânları ve kimlik/farklılık sorunu, *İdealkent*, Sayı 9, 138-169.
- Aytaç, Ö., 2023, Modernite, gözetim ve düzen retoriği, *İmgelem*, 7(13), 409-438.
- Ayten, A. M., 2005, Konuttan-işyerine dönüşüm sürecinin ankara, kızılıay örneği'nde araştırılması, *8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 28. Kolokyumu*, 8-9-10 Kasım 2004, *Değişen - Dönüşen Kent ve Bölge*, II. Cilt, 677-699.
- Bağlı, M., 2012, Modern ontolojik güven bağlamında insan ve mekân/ev (hâne): bir mekân sosyolojisi denemesi, *Teori ile Pratik Arasında Mekân*, Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları, İstanbul, 13-39.
- Bahçetepe, S., 2024, *Halk direnişi kazandı* [online], BirGün, <https://www.birgun.net/haber/halk-direnisi-kazandi-575057> [Ziyaret Tarihi: 4 Ocak 2025].
- Bakır, İ., Canan, F. ve Kalfaoğlu, S., 2007, Geleneksel kırsal mimarinin ekolojik duyarlılık açısından değerlendirilmesi, *Ekolojik Mimarlık ve Planlama Ulusal Sempozyumu 27-28 Nisan 2007*, Mimarlar Odası Antalya Şubesi, Antalya, 140-146.
- Bakırcı, N., t.y., *Şems mezarlığı* [online], Konyapedia, <https://www.konyapedia.com/makale/3322/sems-mezarligi> [Ziyaret Tarihi: 27 Kasım 2024].
- Bakırcı, N., 2007, Konya mevlâna dergahı, *İstem*, (10), 191-202.
- Bal, H., 2006, Kent sosyolojisi, Üçüncü baskı, Fakülte Kitabevi, Isparta, 16.

- Barkan, Ö., 1963, Osmanlı imparatorluğunda imaret sitelerinin kuruluş ve işleyiş tarzına ait çalışmalar, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23(1-2).
- Baş, A. ve Bozkurt, T., 2003, Konya bedesteni, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 507-529.
- Başlık, S., 2011, Karmaşık kentsel sistem ve yeni kentsel model anlayışı, *Mimarist*, 11(40), 94-101.
- Bauman, Z. ve Lyon D., 2016, Akışkan gözetim, Çeviren Elçin Yılmaz, 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 21-76.
- Bayar, Y., 2021, Özgül kimlikleri ekseninde şehir paradigmaları: kaşgar'dan endülüs'e türk-islam şehirleri, Başlık Yayınları, İstanbul, 19-28.
- Baykara, T., 1985, Türkiye selçukluları devrinde konya, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Bayrak İ. C. ve Telatar O. M., 2021, İnşaat sektörü ve ekonomik büyüme ilişkisi: türkiye ekonomisi üzerine ampirik bir analiz, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 12(3), 1283-1297.
- Berger, J., 1986, Görme biçimleri, Metis Yayınları, İstanbul, 7-9.
- Bigo, D., 2008, Globalized (in) security: the field and the ban-opticon, *Terror, Insecurity and Liberty: Illiberal Practices of Liberal Regimes After 9/11*, Edited by Didier Bigo and Anastassia Tsoukala, New york: Routledge, 20-58.
- Bilen Kazancı, L. ve Bilen, Ö., 2020, Türkiye'de illerin hiyerarşik ve yatay ilişkilerinin belirlenmesine yönelik bir yöntem denemesi, *Sayıştay Dergisi*, 31(119), 99-128.
- Bilgili, R., 2017, Şer'iyye sicilleri'ne göre osmanlı imparatorluğu'nda iç ticaret: ankara-konya-ayntab örneği (1700-1750), Doktora Tezi, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Nevşehir, 93-117.
- Bingöl, Ö., 2007, Mimarlık ve kent ilişkisi: tendenza'yı anlamak, *XIX. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi Mimarlığın Geleceği Gelecek İçin Mimarlık 22-24 Mart 2007*, Editör Murat Taş, TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 83-87.
- Birol Özerk, G. ve Akgün Yüksekli, B., 2011, Küresel kent, kentsel markalaşma ve yok-mekân ilişkileri, *İdealkent*, Sayı 3, 82-93.
- Bitirim Okmeydan, S., 2017, Postmodern kültürde gözetim toplumunun dönüşümü: 'panoptikon'dan 'sinoptikon' ve 'omnriptikon'a, *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 8(30), 45-69.
- Blackburn, T., 2016, Shifting urban gravity, from "central" to "core" business districts, *CTBUH Journal*, 4, 40-45.

- Booth, N. K. ve Hiss, J. E., 2012, Residential landscape architecture-design process for the private residence, 6th edition, Prentice Hall, 119.
- Boran, A., t.y., *Konya kalesi* [online], Konyapedia-Konya Büyükşehir Belediyesi Arşivi, <https://www.konyapedia.com/makale/2789/konya-kalesi> [Ziyaret Tarihi: 15 Nisan 2025].
- Boran, A., t.y., *Şems-i tebrizî külliyesi* [online], Konyapedia-Konya Büyükşehir Belediyesi, <https://www.konyapedia.com/makale/3326/sems-i-tebrizi-kulliyesi> [Ziyaret Tarihi: 27 Kasım 2024].
- Borazan, E. A., 2022, *Zamana ve suya direnen şehir: halfeti* [online], Fırat Haber, <https://gazete.firat.edu.tr/zamana-ve-suya-direnen-sehir-halfeti.html> [Ziyaret Tarihi: 27 Mart 2025].
- Bozkurt, T., 2019, Konya sultan meydanı'na dair kayıp bir kitabenin değeri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 59(1), 323-341.
- Braudel, F., 1983, Civilization and capitalism 15th-18th century-the wheels of commerce (vol. 2), Book Club Associates, London.
- Brunon-Ernst, M. A., 2013, Beyond foucault: new perspectives on bentham's panopticon, Ashgate Publishing.
- Burgess, E., 1925, The growth of the city: an introduction to a research project, *The City*, Edited by Morris Janowitz, The University of Chicago Press, London, 47-62.
- Can, Y., 1991, İslâm şehirlerinin h. I-III. (M. VII-IX.) y.y. fiziki yapısı, Doktora Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 61-88.
- Cansever, T., 1996, Şehir, *Cogito*, 8, 125-129.
- Cemaloğlu, N., 2021, Veri toplama teknikleri: nicel-nitel, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Editör Prof. Dr. Abdurrahman Tanrıoğlu, 5. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 131-164.
- Champion, A. G., 2001, A changing demographic regime and evolving polycentric urban regions: consequences for the size, composition and distribution of city populations, *Urban Studies*, 38 (4), 657-677.
- Harris, C. D. ve Ullman, E. L., 2002, Kentin doğası, *20. Yüzyıl Kenti*, Derleyen ve Çeviren Ayten Alkan ve Bülent Duru, İmge Yayınevi, Ankara, 55-75.
- Ciesielska, M., Boström, K.W. and Öhlander, M., 2018, Observation methods, *Qualitative Methodologies in Organization Studies*, Edited by Malgorzata Ciesielska and Dariusz Jemielniak, Palgrave Macmillan, Cham, 33-52.
- CNU- Congress for The New Urbanism, 2001, Charter of the new urbanism [online], https://www.cnu.org/sites/default/files/charter_english.pdf [Ziyaret Tarihi: 3 Nisan 2025].

- Cornell University Library, t.y., *Haynes in anatolia, 1884 and 1887: view of mevlana complex, konya* [online], <https://digital.library.cornell.edu/catalog/ss:12579217> [Ziyaret Tarihi: 12 Kasım 2024].
- Çandarlı Şahin, A., 2023, Eski türklerde şehir kültürü, *Mavi Atlas*, 11(2), 306-320.
- Çelik, A., 2014, Konya’da marunilik, *Akademik Sayfalar*, 14(10), 150-154.
- Çelik, A., 2019, Konya’da marunilik ve marunilerin konya göçü, *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya Kitabı*, XVII, 95-107.
- Çelik, A., 2024, Tarih içinde türbeönü’nün fiziki yapısı, *Akademik Sayfalar*, 23(15), 226-240.
- Çelik, F., 2018, Geç osmanlı dönemi kentsel mekanda batılılaşma etkileri: konya millet bahçesi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (44), 331-350.
- Çoban B. ve Özarslan Z., 2019, Panoptikon: gözün iktidarı, 3. Baskı, Su Yayınları, İstanbul, 12-75.
- Çoban, G. S., 2021, Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisi kendini gerçekleştirme basamağında gizil yetenekler, *European Journal of Educational and Social Sciences*, 6(1), 111-118.
- Çötetli, M. G. ve Yenen, Z., 2012, Kentsel sistem araştırmalarında merkezi yerler kuramından şehirselleşme sistemine geçiş, *Sigma*, 4, 45-63.
- Dârü’l-Mülk, t.y., *Şehir konservatuvarı* [online], <https://www.darulmulk.com.tr/Konservatuar.html#detay> [Ziyaret Tarihi: 9 Aralık 2024].
- Değerliyurt, M., 2015, Kent ve afet, *Kent Çalışmaları II*, Editörler Mehmet Karakuyu, Arif Keçeli, Şaban Çelikoğlu, Pegem Akademi, 251-272.
- Değerliyurt, M., Çabuk, S. N. ve Aksu, R., 2014, Sürdürülebilir kentsel gelişim için yerleşime uygun alanların belirlenmesi iskenderun kenti örneği, *Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi 4-6 Haziran 2014 Bildiriler Kitabı*, Muğla 380-389.
- Demirkan, T., 1996, Tarih boyunca kuşatılan özgürlük adaları; kentler, *Cogito*, 8, 17-22.
- Demirli, E., 2008, Sadreddin Konevî, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, İSAM-İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara, 420-423.
- Dict (t.y.). *Yunanca-Türkçe sözlük* [online], <https://www.dict.com/yunanca-turkce> [Ziyaret Tarihi: 22 Ekim 2024].
- Dinç Uyaroğlu, İ., 2023, Mahallede kapsayıcı kamusal yaşam için erişilebilirlik denetimi, *Planlama*, 33(1), 123-142.

- Doğan, Ç. E., 2009, Mimarının görselliği ve temsil, *Dosya-TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi*, 17, 32-36.
- Doğan, M. S., 2001, Osmanlı devri'nde konya su iletim sistemi, *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya Kitabı*, IV, 91-96.
- Dolgun, U., 2015, Şeffaf hapishane yahut gözetim toplumu-küreselleşen dünyada gözetim, toplumsal denetim ve iktidar ilişkileri, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Dreiseitl, H., 2021, Resilient, regenerative and beautiful-collective memories for the future, *Kolektif Bellek Olarak Peyzaj-TMMOB Peyzaj Mimarları Odası 1. Uluslararası 7. Peyzaj Mimarlığı Kongresi 06-08 Kasım 2019 Antalya*, 84-100.
- Duman Yüksel, Ü., 2012, Antikçağdan günümüze kent ütopyları, *İdealkent*, 3 (5), 8-37.
- Dursun, Ş. ve Duran, R., 2018, Anadolu selçukluları dönemi konya ticaret yolları, *Yeni İpek Yolu Dergisi Özel Sayısı Konya Kitabı*, 16, 1. Cilt, 127-146.
- Dülgerler, O. N. ve Yenice, T. K., 2008, Türklerde anıt mimarisinin bir örneği; konya atatürk anıtı, *Selçuk Üniversitesi Mühendislik, Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 23(1), 67-78.
- Düzenli, E. ve Düzenli H. İ., 2007, Yapılı çevreden yazılı çevreye: ulus kimliği inşa edilirken bir tez ve anti-tez olarak batur ve tanyeli okumaları, *XIX. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi Mimarlığın Geleceği Gelecek İçin Mimarlık 22-24 Mart 2007*, Editör Murat Taş, TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 155-161.
- E-manuscripta, t.y., *Ansichten von sehenswürdigkeiten in konya (solakian) 1895-1917* [online], <https://www.e-manuscripta.ch/bau/doi/10.7891/e-manuscripta-75796> [Ziyaret Tarihi: 23 Nisan 2023].
- Eco, U., 2019, Mimarlık göstergebilimi, Çeviren Fatma Erkman Akerson, Daimon Yayınları, İstanbul, 18-55.
- Eflâkî, A., 1973, Âriflerin menkıbeleri, 1. Cilt, Çeviren Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 123-141.
- Elmer, G., 2012, Panopticon-discipline-control, *Routledge Handbook of Surveillance Studies*, Edited by Kirstie Ball, Kevin D. Haggerty and David Lyon, 21-29.
- Erbaş, B. C. ve Söğüt, M. A., 2024, Wabi-sabi tasarımların organik mimari üzerinden incelenmesi, *YDÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1-17.
- Erçin, Ç., 2014, Kuzey kıbrıs türk cumhuriyeti lefkoşa/nicosia kenti'nin 13. yy-15. yy arasındaki fiziksel biçimlenişi, *Megaron*, 9(1), 34-44.
- Erdaş, G. ve Semerci, F., 2025, Konya'daki medrese yapılarının günümüz konya kent merkezinin biçimlenmesi üzerine etkileri, *Art-Sanat*, 23, 181-214.

- Erdoğan, H. A., 2005, Konya tren istasyonu ve yakın çevresinin gelişimi, Yüksek Lisans Tezi, *Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Konya, 68.
- Ergenç, Ö., 1995, XVI. yüzyılda ankara ve konya, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara, 33-38.
- Ergun, C. ve Gül, H., 2017, Kentli hakları çerçevesinde kentsel dönüşüm üzerine bir değerlendirme, *Belediyelerin Geleceği ve Yeni Yaklaşımlar 3.Cilt*, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, İstanbul, 49-60.
- Erman, T., 2010, Kent çalışmalarının geçmişi ve bugünü: hakim paradigmlar ve yeni sorunsallar, *İdealkent*, 1, 32-43.
- Erol, Ö. S., 2019, Kent belleğinin değişkenleri ve mekânın algısına etkisi, *Mimarlar*, 12(18), 31-37.
- Esgin, A., 2016, Aşına olunanın bilinmezliği: kentin ve kentsel gündelik hayatın sosyolojisi üzerine, *Toplumsal Analizler Ekseninde Kent Fragmanları*, Editör Özgür Sarı ve Ali Esgin, Phoenix Yayınevi, Ankara, 17-60.
- Eski Türkiye Fotoğrafları Arşivi, t.y., *Şeyh sadreddin konevi camii ve türbesi/garabed solakian fotoğrafı/1890'lar* [online], <http://www.eskiturkiye.net/3667/seyh-sadreddin-konevi-camii-ve-turbesi-garabed-solakian-fotografi-1890-lar> [Ziyaret Tarihi:11 Aralık 2024].
- Eski Türkiye Fotoğrafları Arşivi-1, t.y., *Alaaddin tepesi'nden konya* [online], <http://www.eskiturkiye.net/3781/alaaddin-tepesi-nden-konya> [Ziyaret Tarihi: 11 Aralık 2024].
- Eyice, S., 1971, Konya'nın alaeddin tepesinde selçuklu öncesine ait bir eser: eflatun mescidi, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 4, 269-302.
- Eyice, S., 1975, Bertrandon de la broquiere ve seyahatnamesi (1432-1433), *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, 85-126.
- Foucault, M., 1992, Hapishanenin doğuşu, Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 218-251.
- Francis, M., 1989, Control as a dimension of public-space quality, *Public Places and Spaces*, Edited by Irwin Altman and Ervin H. Zube, Plenum Press, NewYork, 147-172.
- Gallion, A. B., 1950, The urban pattern city planning and design, D.van Nostrand Company, Inc., 81-82.
- Ganascia, J. G., 2009, The great catopticon, *8th International Conference Computer Ethics: Philosophical Enquiry (CEPE) Jun 2009*, Corfu, Greece, 252-266.
- Geniş, Ş., 2011, Küreselleşme, kent ve kültür, *İdealkent*, Sayı 3, 48-61.

- Giddens, A., 2008, Ulus devlet ve şiddet, Çeviren Cumhur Atay , Kalkedon Yayınları, İstanbul, 62-66.
- Goffman, E., 2004, Günlük yaşamda benliğin sunumu, 3. Basım, Çeviren Barış Cezar, Metis Yayınları, İstanbul, 17.
- Goldschmidt, G., 1992, Criteria for design evaluation: a process-oriented paradigm, *Evaluating and predicting design performance*, Edited by Yehuda E. Kalay, NY: John Wiley & Sons, 67-79.
- Goldschmidt, G., 2014, Linkography: unfolding the design process, The MIT Press, 44-71.
- Gökalp Yılmaz, G., 2017, Gündelik hayat sosyolojisinden kente ve kültüre bakmak; certeau'cu bir taktik alanı olarak kent, *Sosyal bilimlerde kültür tartışmaları*, Editör Cem Ergun, Süleyman Öğrekçi, Gece Kitaplığı, 64-78.
- Gömeç, S. Y., 2019, Eski türklerde barınak ve şehir hayatına dair izler, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 122(240), 11-24.
- Gönül, F., 2020, Vakıf ile medresenin tarihsel ilişkisi bağlamında üsküdar medreselerinin güncel işlevlerinin değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*, İstanbul, 25.
- Göyünç, N., 1998, Niebuhr ve 1766 sonlarında konya, *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi*, 1, 7-16.
- Güleç Korumaz, A., 2021, Kılıçarslan sarayı (alaeddin köşkü) betonarme üst örtüsü, *Konya'nın 1950 Sonrası Çağdaş Yapıları*, Editör Armağan Güleç Korumaz ve M. Feyza Yazar, Yem Yayın, İstanbul, 52-57.
- Güleç Korumaz, A., 2021a, Konya atatürk stadyumu ve spor kompleksi, *Konya'nın 1950 Sonrası Çağdaş Yapıları*, Editör Armağan Güleç Korumaz ve M. Feyza Yazar, Yem Yayın, İstanbul, 58-63.
- Güler, B., 2000, Mimari-doğa ilişkisi ve doğayla uyumlu mimari tasarım yaklaşımları üzerine bir inceleme, Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul, 21-25.
- Gündüz, İ., 2015, Klişelerden kurtulmak: karamanoğulları ve mevlevi yolu, *Toplumsal Tarih*, 257, 50-59.
- Güneş, F., 2019, Bölüm-2: kent kuramları, *Kent Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3676, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2501, 29-53.
- Güneş, S. ve Demirkol, G., 2008, Maddi erkin bir tüketim örgütlenme aracı olarak alışveriş merkezleri: kentsel ulaşım sistemi üzerine etkileri, *20. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi Erk ve Mimarlık 20-22 Mart 2008*, Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 42-46.

- Gür, N. V., 2016, Biyomimetik tasarım yaklaşımı ve mimari uygulamalar, *Yapı*, 421, 148-152.
- Gürdağ, B., Akkavak, K. K. ve Elibol, G. C., 2018, Tasarım eğitiminde alternatif mekân olarak sosyal medya, *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 8(2), 166-177.
- Gürel, S., 2008, Mimarlık-erk ilişkilerinde insan birey, 20. *Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi Erk ve Mimarlık 20-22 Mart 2008*, Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 9-13.
- Gürsoy, O. ve Sadioğlu, U., 2022, 21. yüzyılda kente ilişkin olarak ortaya çıkan yeni kavramlar, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 77(1), 45-68.
- Güven, İ., 1992, Büyük selçuklu devletinde eğitim ve öğretime genel bir bakış, *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 25(2) 833-848.
- Güvenç, B., 1979, İnsan ve kültür. 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 97-151.
- Güvenç, B., 2007, Çevre ve insan, *SANART 20-22 Ekim 2000 Sanat ve Çevre Sempozyumu*, TMMOB Mimarlar Odası ve SANART Estetik ve Görsel Kültür Derneği ortak yayını, Ankara, 5-11.
- Harley, J. B., 2018, The Map and the Development of the History of Cartography, 1-42. https://press.uchicago.edu/books/hoc/HOC_V1/HOC_VOLUME1_chapter1.pdf
- Hidden Architecture, t.y., *Panopticism: presidio modelo* [online], <http://hiddenarchitecture.net/panopticism-presidio-modelo/> [Ziyaret Tarihi: 26 Ağustos 2024].
- Hill, T. and Westbrook, R., 1997, SWOT analysis: it's time for a product recall, *Long Range Planning*, 30(1), 46-52.
- Horvath, B., 2010, Anadolu 1913, 3. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 11-20.
- Hsieh, T. L. and Chang, T. W., 2017, Whether the relationscape of interaction design strategies during design process can be explained by linkography, *21st International Conference Information Visualisation (IV) 11-14 July 2017*, 14-19.
- Huart, C., 1978, Mevleviler beldesi konya, Çeviren Nezih Uzel, Tercüman 1001 Temel Eser, 92-121.
- ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi, 2013, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0784192001542192602.pdf [Ziyaret Tarihi: 16 Kasım 2024].
- Işık, A., 2021, XX. yüzyıl başlarında alâeddin tepesi'nde bir tarih ve medeniyet talanı, *Akademik Sayfalar*, 20(41), 641-656.
- Işık, A., 2023, Belgelerle konya hükümet konağı'nın inşası-2, *Akademik Sayfalar*, 22(36), 545-551.

- İbn Battûta, 2000, İbn battûta seyahatnamesi, 1. Cilt, Çeviren A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 412-413.
- İbn Bibi, 1996, El evamirü'l-ala'ıye fi'l-umuri'l-ala'ıye (selçuk name 1), Çeviren Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 271-272.
- İklim Haber, 2024, *Kazdağları'nda rüzgar enerjisine izin çıkmadı!* [online], İklim Haber, <https://www.iklimhaber.org/kazdaglarında-ruzgar-enerjisine-izin-cikmadi/> [Ziyaret Tarihi: 15 Mart 2025].
- İnmez, İ., 2011, Afetlerin doğallığı üzerine: sosyal bir olgu olarak afetler ve kırılgnalık sorunu, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(04), 185-194.
- İpekçioğlu, G. İ., 2022, Konya'da karamanoğulları dönemi mimari eserleri, Yüksek Lisans Tezi, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 137-143.
- İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, t.y., *Konya: konya'da şems-i tebrizi kuddise sirrehu'l-celi hazretlerinin türbe ve mescid ve zaviye-i şerifeleri resmidir* [online], Sultan II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Projesi, <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/FOTOGRAFI/90433---0006.jpg> [Ziyaret Tarihi: 9 Aralık 2024].
- İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi-2, t.y., *Konya : Konya'da vaki olup elyevm Zabıta Deposu ittihaz olunan atik ve kâgir bedestenin resmidir* [online], Sultan II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Projesi, <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/FOTOGRAFI/90433---0030.jpg> [Ziyaret Tarihi: 9 Aralık 2024].
- İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi-3, t.y., *Konya: konyada vaki olup 58 fevkani ve kargir odayı müştemil olan ve itmami kuvve-i karibeye gelen hükümet konağı resmidir* [online], Sultan II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Projesi, <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/FOTOGRAFI/90433---0016.jpg> [Ziyaret Tarihi: 9 Aralık 2024].
- İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi-4, t.y., *Konya: konya'da kapı cami-i şerifi namıyla arif cami-i şeriftir* [online], Sultan II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Projesi, <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/FOTOGRAFI/90433---0007.jpg> [Ziyaret Tarihi: 9 Aralık 2024].
- İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi-5, t.y., *Konya: konyada sultan abdülaziz tâbe serahû hazretlerinin bina ve ihya buyurdıkları cami-i şerifdir* [online], Sultan II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Projesi, <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/FOTOGRAFI/90433---0005.jpg> [Ziyaret Tarihi: 9 Aralık 2024].
- Jacobs, J., 2011, Büyük amerikan şehirlerinin ölümü ve yaşamı, Çeviren Bülent Doğan, Metis Yayınları, İstanbul, 443-453.

- Jagannath, T., 2024, *Central business district (cbd), characteristics, examples, benefits and disadvantages* [online], Planningtank, <https://planningtank.com/city-insight/central-business-district-cbd> [Ziyaret Tarihi: 13 Kasım 2023].
- Jamieson, W., 1990, Recording the historic urban environment: a new challenge, *APT Bulletin: The Journal of Preservation Technology*, 22(1/2), 12-16
- JSTOR, t.y., *Haynes in Anatolia, 1884 and 1887: view of fortifications* [online], <https://www.jstor.org/stable/community.12579201> [Ziyaret Tarihi: 4 Haziran 2023].
- JSTOR-2, t.y., *Haynes in anatolia, 1884 and 1887: view of ince minareli medrese, konya* [online], <https://www.jstor.org/stable/community.12579223> [Ziyaret Tarihi: 4 Haziran 2023].
- JSTOR-3, t.y., *Haynes in anatolia, 1884 and 1887: view east from alaeddin tepesi, konya* [online], <https://www.jstor.org/stable/community.12579203> [Ziyaret Tarihi: 4 Haziran 2023].
- JSTOR-4, t.y., *Haynes in anatolia, 1884 and 1887: view west from alaeddin tepesi, konya* [online] <https://www.jstor.org/stable/community.12579205> [Ziyaret Tarihi: 4 Haziran 2023].
- JSTOR-5, t.y., *Haynes in anatolia, 1884 and 1887: alaeddin camii and II. kılıçarslan köşkü, konya* [online] <https://www.jstor.org/stable/community.12579233> [Ziyaret Tarihi: 4 Haziran 2023].
- Kahraman, Ö. ve Anıktar, S., 2023, Kent simgesi kültür merkezlerinin görsel algı analizi, *Bartın University International Journal Of Natural And Applied Sciences*, 6(1), 99-108.
- Kalaman, S., 2019, Yeni medya ve dijital gözetim: türkiye'deki sosyal medya kullanıcıları üzerine bir araştırma, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26(2), 575-594.
- Kan, J. W. and Gero, J. S., 2008, Acquiring information from linkography in protocol studies of designing, *Design studies*, 29(4), 315-337.
- Kaplan, D. H., Holloway, S. R. ve Wheeler, J. O., 2014, Urban geography, Üçüncü basım, Wiley, 38.
- Kaptan, A., 2018, Kentsel Dış Mekânlarda Kullanıcı Algısının İrdelenmesi: Mevlana Caddesi (Konya) Örneği, Yüksek Lisans Tezi, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Konya, 43.
- Karadağ, A., 2016, Konya mimarlar odası binası. *Kültür Envanteri* [online], https://kulturenvanteri.com/yer/mimarlar-odasi-binasi-konya/20160306_104310/ [Ziyaret Tarihi: 29 Kasım 2023].
- Karaduman, H., 2005, Belgelerle konya mevlana müzesi'nin kuruluşu, *Vakıflar Dergisi*, 29, 135-161.

- Karahan, R. E., 2012, Eski türklerde şehircilik, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (48), 425-440.
- Karakehya, H., ve Usluadam, A. K., 2016, Neden gözetl(en)iyoruz, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(3), 187-200.
- Karatani, K., 2014, Metafor olarak mimari, 3. Basım, Çeviren Barış Yıldırım, Metis Yayınları, İstanbul, 71.
- Karayolları Genel Müdürlüğü, t.y. *Atom bombası 1945-Hiroşima* [online], <https://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionDocuments/KGMdocuments/Baskanliklar/BaskanliklarSavunmaUzmanligi/atombombasi.pdf> [Ziyaret Tarihi: 22 Aralık 2024].
- Karpuz, H., 2004, Mevlânâ külliyesi, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, İSAM-İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara, 448-452.
- Karpuz, H., 2008, Konya'nın selçuklu kent dokusu üzerine gözlemler, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Konya Özel Sayısı 5, 47-57.
- Kars, R., 2019, Osmanlı'da ticarî yol sistemi ve taşımacılık: konya örneği(1700-1750), *Journal of Universal History Studies*, 2(2), 296-307.
- Kars, R., 2021, Şer'îye sicilleri 'ne göre osmanlı imparatorluğu'nda iç ticaret: ankara-konya antep örneği (1700-1750), Gazi Kitabevi, Ankara, 62.
- Kartal, F., 2021, Haritalarda aranan özellikler ve haritaların sınıflandırılması, *Bilginin Görsel İfadesi: Haritalar*, Editör Prof. Dr. Hakan Koç ve Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir Ergün, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 92-112.
- Kayaalp, N., 2008, M. vedad tek: mimarlık ve siyasal erk değerlendirmesi, 20. *Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi Erk ve Mimarlık 20-22 Mart 2008*, Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 122-127.
- Kayseri, İ., 1981, Atatürk ve Konya. Arı Basımevi, Konya, 74-91.
- Keleş, R., 1980, Kent bilimleri terimleri sözlüğü, TDK yayınları, Ankara, 71.
- Kerem, S., 2024, *Çernobil nükleer felaketi: 38 yıl önce neler yaşandı?* [online], BBC, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-68905141> [Ziyaret Tarihi: 15 Mart 2025].
- Keskin, N., 2014, Kentlerde yeni bellek mekanları: kent müzeleri, *Folklor/Edebiyat*, 20(79), 25-39.
- Kılıç, H. ve Yurtoğlu, G., 2024, Sultan II. mahmud döneminde 1817-1834 yıllarına ait keşif defterlerine göre konya mevlânâ külliyesi'nin tamir ve termimi, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 109, 93-114.

- Kıran, A. ve Polatoğlu Baytin, Ç., 2009, Bina Bilgisi'ne Giriş. 3. Baskı, Yıldız Teknik Üniversitesi Basım Yayın Merkezi, İstanbul, 62-67.
- Koç, H. ve Bulut, İ., 2014, Gestalt kuramının öğrencilerin harita okuma ve yorumlama beceri düzeyleri üzerine etkisini belirlemeye yönelik bir inceleme. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 30, 1-19.
- Konya Büyükşehir Belediyesi, 2016, *Kılıçarslan köşkü üzerindeki yıpranan beton koruma kaldırılıyor* [online], <https://www.konya.bel.tr/haber/kilicarslan-kosku-uzerindeki-yipranan-beton-koruma-kaldiriliyor> [Ziyaret Tarihi: 11 Aralık 2024].
- Konya Büyükşehir Belediyesi, 2022, *Başkan altay türkiye'nin en büyük ihya projesi dar-ül mülk'ün detaylarını açıkladı* [online], <https://www.konya.bel.tr/haber/kilicarslan-kosku-uzerindeki-yipranan-beton-koruma-kaldiriliyor> [Ziyaret Tarihi: 9 Aralık 2024].
- Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y., *İlimizin tarihçesi* [online] <https://konya.ktb.gov.tr/TR-370532/ilimizin-tarihcesi.html> [Ziyaret Tarihi: 24 Mayıs 2025].
- Konya İl Yıllığı, 1998, Cumhuriyetin 75. Yılında Konya. Hazırlayanlar Mevlüt Duman, Metin Özdi, Ahmet Uğur, İbrahim Tekbaş, Tefik Baran, Mevlüt Bektaş, Hüseyin Güney, Ali Seçmen Çevik, Mehmet Özdayı, Mehmet Çınar, İpek Bölükbaşı, Nermin Bulur, Aytek Yapıcı, Altınarı Ofset, Konya, 27.
- Konya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, 2022, *Karar* [online] <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/93059,31012022-tarih-ve-7891-sayili-karar-konya-ili-selcuklu-.pdf?0> [Ziyaret Tarihi: 11 Aralık 2024].
- Konya Olgunlaşma Enstitüsü, 2017, *Okulumuzun tarihçesi* [online], https://konyaolgulasma.meb.k12.tr/icerikler/okulumuzun-tarihcesi_3848303.html [Ziyaret Tarihi: 16 Haziran 2023].
- Konyalı, İ. H., 1964, Âbideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi. Yeni Kitap Basımevi, Konya, 137-141, 630-632.
- Korkmaz, S. M. ve Yamaçlı, R., 2024, Tarihi kentlerde mekanın üretim sürecinin değerlendirilmesi, *Düzce Üniversitesi Bilim Ve Teknoloji Dergisi*, 12(4), 2062-2075.
- Korkmaz, T., 2018, Hazar devletine ait şehir ve kaleler, *XVIII. Türk Tarih Kongresi Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Tarihi, Şehir Ve Mimari 1-5 Ekim 2018 Kongreye Sunulan Bildiriler*, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 367-385.
- Koskela, H., 2012, "You shouldn't wear that body":the problematic of surveillance, *Routledge Handbook of Surveillance Studies*, Edited by Kirstie Ball, Kevin D. Haggerty and David Lyon. 49-56.
- Köseoğlu, E., 2018, Mekânsal Okunabilirlik: Biçimsel Dizimsel ve Öznel Boyutları. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 91.

- KTO, Konya Ticaret Odası, 2018, Geçmişten Günümüze Konya Fotoğraf Albümü, Konya Ticaret Odası Kültür Yayınları, 55-218.
- Küçükdağ, Y., 1989, Lâle Devri'nde Konya. Doktora Tezi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya, 15, 266.
- Küçükdağ, Y., 1996, 1251 H / 1835 M. tarihli mevlânâ türbesi ve çelebi efendi konağı tamir ve inşası defteri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2, 181-206.
- Küçükdağ, Y., Arabacı, C. ve Yenice, M. S., 2020, Tarihî süreç içinde konya şehrinin fiziki gelişimi, *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, 1-38.
- Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 1983, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2863.pdf> [Ziyaret Tarihi: 20 Kasım 2024].
- Kürkçüoğlu, İ. E., 2010, İdeal arayışında bir dönüm noktası: yıldız şehirler, *İdealkent*, 1, 78-95.
- Laborde, L., 1838, Voyage de l'asie mineure, Paris, 116.
- Lynch, K., 1996, Çevrenin imgesi, *Cogito*, 8, 153-162.
- Lynch, K., 2021, Kent imgesi, Çeviren İrem Başaran, 15. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 3, 51.
- Lyon D., Haggerty K. D. ve Ball K., 2012, Introducing surveillance studies. *Routledge Handbook of Surveillance Studies*, Edited by Kirstie Ball, Kevin D. Haggerty and David Lyon, 1-11.
- Lyon, D., 1997, Elektronik göz, Çeviren Dilek Hattatoğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 39-82, 232-265.
- Lyon, D., 2006, Günlük hayatı kontrol etmek gözetlenen toplum, Çeviren Gözde Soykan, Kalkedon Yayınları, 34.
- Mazı, F., 2014, Antik çağda düşüncenin kentsel mekana yansıması, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 33-48.
- McGowan, C., 2025, *Escape from the terrordome: how Netherlands panopticon prisons are being reborn as stunning arts hubs* [online], The Guardian, <https://www.theguardian.com/artanddesign/2025/jan/07/terrordome-netherlands-panopticon-prisons> [Ziyaret Tarihi: 17 Mart 2025].
- Meehan, P. J., 1982, Urban design criteria for small town central business districts: midwest, usa, *Ekistics*, 49(297), 433-442.
- Meram Kentsel Tasarım Rehberi, 2021, Cilt:I Kent Atlası, T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Ankara, 161-164.

- Mertoğlu, S., 2023, *Omnipetikon* [online], İletişim Ansiklopedisi İletişim ve Toplum Araştırmaları Merkezi (İTAM), <https://zenodo.org/records/7867832#.ZEkpSHZBz4Y> [Ziyaret Tarihi:16 Mayıs 2024].
- Mimar Şahabettin, 1933, Konya şehir plânı üzerinde etütler, *Arkitekt Dergisi*, 1933-12, 36.
- Mimar Şahabettin, 1934, Konya şehir plânı üzerinde etütler, *Arkitekt Dergisi*, 1934-02, 38.
- Montavon, M., Steemers, K., Cheng, V. and Compagnon, R., 2006, La Ville Radieuse by Le Corbusier, once again a case study, *PLEA 2006 - The 23rd Conference on Passive and Low Energy Architecture, Geneva, Switzerland, 6-8 September 2006*.
- Motak, M. and Woźniczka, M., 2021, A short history of the form of octagonal and elliptical city squares, *Technical Transactions*, 118(1), 1-33.
- Mumford, L., 2007, Tarih boyunca kent, kökenleri, geçirdiği dönüşümler ve geleceği, Çeviren Gürol Koca ve Tamer Tosun, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 15-34.
- Muşmal, H. ve Gürbüz İ., 2023, Tarihi kent merkezi konya alâeddin tepesi'nin bir gösteri ve rekreasyon alanına dönüşüm süreci (1839-1941), *Prof. Dr. Yusuf Küçükdağ Onuruna Tarih Yazıları*, Editör Caner Arabacı, Ayşe Değerli Velet, Barış Sarıköse ve Bekir Şahin, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 448-463.
- Muşmal, H., 2001, XVII. yüzyıl ortalarında konya mahalleleri, *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi*, Özel Sayı Konya IV, 71-78.
- Muşmal, H., 2008, 1867 konya çarşısı yangını ve etkileri üzerine bir inceleme denemesi, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 32 (1), 97-116.
- Mutlu, A., Reyhan, H. ve Doğan, H. H., 2016, Kentleşme, Palme Yayıncılık, Ankara, 19-26.
- Müze, t.y., *Konya Atatürk evi müzesi* [online], <https://muze.gov.tr/muze-detay?sectionId=KTE01&distId=MRK> [Ziyaret Tarihi: 16 Haziran 2023].
- Neiss, K. and Steiner, S., 2001, Konya'da selçuklu eserlerinin kısa bir sanat tarihçesi, *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi*, Özel Sayı Konya IV, 167-174.
- Neyişçi, T., 2007, Mimarlığın ekolojisi ya da mimarlık ekoloji ilişkileri, *Ekolojik Mimarlık ve Planlama Ulusal Sempozyumu 27-28 Nisan 2007*, Mimarlar Odası Antalya Şubesi, Antalya, 58-60.
- Odabaşı, A. S., 1998, 20. yüzyıl başlarında konya'nın görünümü, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, Konya, 24-57.
- Odabaşı, S., Özönder, H. ve Kapuz, H., 2000, Eskimeyen meram, Meram Belediyesi Yayınları, Konya, 4-79.

- Okan, O., t.y., Kent sosyolojisi, İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 49-157.
- Oktay, D., 2011, Kent kimliğine bütüncül bir bakış, *İdealkent*, 3, 8-19.
- Olgun, H., 2010, Ütopya'dan distopya'ya: "modern şehircilik" ve kritiği, *İdealkent*, 1, 96-111.
- Onur Işıkoğlu, B., 2018, 2000 sonrası türkiye'de neo-liberal ekonomi politikalar; mimarlık ve mimarlar, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 2118-2130.
- Orwell, G., 2021, 1984. 73. Basım, Çeviren Celâl Üster, Can Yayınları, İstanbul.
- Önder, M., 1949, Seyahatnamelerde Konya V, *Konya Halkevi Kültür Dergisi*, XIII (123-124), 6-10.
- Önder, M., 1969, Konya mezar taşlarında şekil ve süsler, *Türk Etnografya Dergisi*, 62, 5-16.
- Önder, M., 1993, Atatürk evleri atatürk müzeleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Önder, M., 1994, Atatürk ve mevlânâ sevgisi, *İnsan Hakları, Mevlânâ ve Hoşgörü Sempozyumu 26-27 Ekim 1994*, Konya, 44-49.
- Önder, S. ve Aklanoglu, F., 2002, Konya kenti meydanlarının planlama ve tasarım yönünden değerlendirilmesi, *S.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi*, 16(30), 102-111.
- Önder, M., 1962, Mevlâna şehri konya-tarihi kılavuz, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 263, 289.
- Önel, H. ve Çizmeci, F., 2007, Mimarlık etiği bağlamında yapıllı çevrede tasarım yaklaşımları, *XIX. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi Mimarlığın Geleceği Gelecek İçin Mimarlık 22-24 Mart 2007*, Editör Murat Taş, TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 47-52.
- Önge, M., 2010, Alâeddin keykubad dönemi imar faaliyetlerinden konya şehir surları hakkında karşılaştırmalı ve sayısal değerlendirmeler, *II. Ulusal I. Alaaddin Keykubat Dönemi Sempozyumu 6-7 Kasım 2008 Bildiri Kitabı*, Editör Prof. Dr. Yusuf Küçükdağ ve Yrd. Doç. Dr. Mustafa Çıpan, Konya, 289-301.
- Önge, M., 2011, Conservation of cultural heritage on alaeddin hill in konya from the 19th century to present day, Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 49.
- Önge, M., 2015, 19. yüzyıldan günümüze değişen ve dönüşen bir kültür mirası olarak konya alâeddin tepesi, *TÜBA-KED*, 13, 125-143.

- Önge, M., 2018, Tarihsel süreçte konya kent morfolojisinin gelişimi, “*DeğişKent*” *Değişen Kent, Mekân ve Biçim Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu*, 455-468.
- Öngören, R., 2007, Mevlânâ'nın osmanlı'ya etkileri, *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, 16, 49-57.
- Örselli, E. ve Akbay, C., 2019 Teknoloji ve kent yaşamında dönüşüm: akıllı kentler, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(1), 228-241.
- Öymen Gür, Ş., 2017, Constant'ın yeni babil'ine karşı benim eski levant'im, *Kamusal Alan Okumaları Kent Çalışmaları*, Editör A. Nilay Evcil, Ürün Biçer Özkun ve Şen Yüksel, Kent Çalışmaları Uyg-Ar Merkezi Yayınları, İstanbul, 63-85.
- Özbek, M., 2004, Kamusal alan, Hil Yayın, İstanbul.
- Özcan, E. S., 2013, Bilinen en eski harita türkiye'de, *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*, 46(546), 54-59.
- Özcan, K. ve Yenen, Z., 2010 Anadolu-türk kent tarihine katkı: anadolu selçuklu kenti (XII. yüzyılın başından XIII. yüzyılın sonuna dek), *Megaron Dergisi*, 5(2), 55- 66.
- Özcan, K., 2004, Selçuklu çağında konya kent peyzajı, *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi Özel Sayısı Konya Kitabı*, 7, 83-93.
- Özcan, K., 2005, Orta asya türk kent modelleri üzerine bir tipoloji denemesi (VIII. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar), Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 20(2), 251-265.
- Özcan, K., 2006, Anadolu'da selçuklu kentler sistemi ve mekânsal kademelenme, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi (METU JFA)*, 23(2), 21-61.
- Özcan, K., 2007, Vakfiyelere göre selçuklu kentinde ticaret mekânlarının örgütlenme düzeni ve mekânsal diziliş biçimleri üzerine bir deneme “konya örneği”, *Vakıflar Dergisi*, 30, 87-100.
- Özcan, K., 2011, Anadolu'da erken dönem türk kent morfolojisi selçuklu başkenti konya, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(19), 176-189.
- Özdel, G., 2012, Foucault bağlamında iktidarın görünmezliği ve “panoptikon” ile “iktidarın gözü” göstergeleri, *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 2(1), 22-29.
- Özdemir, E. E. ve Cengizoğlu, F. P., 2023, Mekan ve bellek ilişkisinde kolektif belleğin inşası ve dönüşümü: mersin lunapark örneği, *Eskiz: Şehir Ve Bölge Planlama Dergisi*, 05(01), 77-95.
- Özdemir, E., 2010, Kentin tanımlanmasında sosyolojik yaklaşımlar: toplumsal süreç ve/veya mekânın çözümlenmesi. *İdealkent*, 1, 44-77.

- Özdemir, M. A., 1996, Türkiye'de büyük yerleşme alanlarının seçiminde jeomorfolojik esaslar, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 209-222.
- Özdemir, S., 2021, Mekânsal planlama ve kültür varlıklarının korunması bağlamında cumhuriyet döneminden günümüze şehir meydanları: konya anıt meydanı hakkında bir inceleme, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(40), 145-181.
- Özdemir, Ş., 2020, Post-panoptikon çağı: gözetimin dijitalleşmesi ve çevrimiçi kimliğin gizliliği üzerine bir analiz, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 81-108.
- Özer, E., 2019, *Gözetim toplumu olarak panopticon'daki yerimiz* [online], Söylenti Dergi, <https://www.soylentidergi.com/gozetim-toplumu-olarak-panopticondaki-yerimiz/> [Ziyaret Tarihi: 21 Mart 2021].
- Özgezer, M. N. ve Özgezer, G., 2007, Geleneksel kent dokularında ekolojik tasarım, *Ekolojik Mimarlık ve Planlama Ulusal Sempozyumu 27-28 Nisan 2007*, Mimarlar Odası Antalya Şubesi, Antalya, 274, 277.
- Özönder, H., 1989, Sadreddin konevî ma'mûresi'nin mimarî teşekkülü, *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, 4, 129-167.
- Özönder, H., 2003, Konya'da ilk tren ve bunun sosyo-ekonomik boyutları, *Osmanlı Döneminde Konya*, Editör Yusuf Küçükdağ, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 111-120.
- Özten, M., 2001, Erkan cumhuriyet dönemi anadolu kentinde bir modernleşme aracı olarak istasyon caddesinin incelenmesi: ankara örneği, Yüksek Lisans Tezi, *Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul, 23-42.
- Öztürk, S., 2003, Osmanlı döneminde konya ekonomisine dair tespitler, *Osmanlı Döneminde Konya*, Editör Yusuf Küçükdağ, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 93-110.
- Öztürk, S., 2013, Filmlerle görünürlüğün dönüşümü: panoptikon, süperpanoptikon, sinoptikon, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 36, 132-151.
- Paddison, R., 2001, Studying cities, *Handbook of Urban Studies*, Edited by Ronan Paddison, SAGE Publications, 1-9.
- Palmanova, t.y., *City Fortress* [online], <https://www.visitpalmanova.it/en/city-fortress/> [Ziyaret Tarihi: 11 Mart 2025].
- Parlak, B., 2018, Sürdürülebilir kalkınma ve kentli hakları perspektifinden kent kültürü ve kent kimliğinin dönüşümü: bir proje örneği, *Tesam Akademi Dergisi*, Yerel Yönetimler Özel Sayısı, 11 - 48.

- Parlak, Ö. ve Yıldız, E., 2022, Konya devlet tiyatrosu (halkevi) binasının modern mimarlık mirası kapsamında değerlendirilmesi, *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 17(34), 223-252.
- Pease-Watkin, C., 2019, Bentham'ın 'panoptikon'u ve dumont'un 'panoptique'i, *Panoptikon: Gözün İktidarı*, Hazırlayanlar Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, 3. Baskı, Su Yayınları, İstanbul, 77-81.
- Pimenta, E. D. M., 2008, The city of sun: panopticon, synopticon and omnipticon— big brother and the giant with thousand eyes, *Low Power Society*, 260-303.
- Planning Tank, 2020, *Sector model (hoyt model) urban landuse model* [online], Planning Tank, <https://planningtank.com/settlement-geography/sector-model-hoyt-model> [Ziyaret Tarihi: 13 Kasım 2024].
- Ramber, L., t.y., Gizli notlar, Tercüman, 1001 Temel Eser, 102.
- Renda, G., 2007, Haritacılık ve ressamlık: tarihin belgesi haritalar, *SANART 20-22 Ekim 2000 Sanat ve Çevre Sempozyumu*, TMMOB Mimarlar Odası ve SANART Estetik ve Görsel Kültür Derneği ortak yayını, Ankara, 61-69.
- Salt Araştırma (t.y.). *Konya selimiye camii minaresinden aziziye camii ve çevresinin görünümü* [online], <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/70422> [Ziyaret Tarihi: 23 Nisan 2023].
- Salt Araştırma-2, t.y., *Konya selimiye camii (sultan selim camii) dış cephesi* [online], <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/70763> [Ziyaret Tarihi: 23 Nisan 2023].
- Salt Araştırma-3, t.y., *Konya manzarası* [online], <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/77837> [Ziyaret Tarihi: 23 Nisan 2023].
- Sander, A., 2008, Mimarlıkta yurttaş katılımı, *20. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi Erk ve Mimarlık 20-22 Mart 2008*, Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 189-192.
- Sarıgül, O., 2021, Yaşantımızın vazgeçilmez araçları: haritalar, *Bilginin Görsel İfadesi: Haritalar*, Editör Prof. Dr. Hakan Koç ve Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir Ergün, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 1-32.
- Sarre, F., 1989, Konya köşkü, Çeviren Şahabeddin Uzluk, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 97-115.
- Sat, N. A., Gürel Üçer, Z. A., Varol, Ç. ve Yenigül, S. B., 2017, Sürdürülebilir kentler için çok merkezli gelişme: ankara metropoliten kenti için bir değerlendirme, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 98-107.
- Saygan, S., 2014, Örgüt biliminde karmaşıklık teorisi, *Ege Akademik Bakış*, 14(3), 413-423.

- Sekman, A., 2017, Kentsel formların ütopya ve distopya kavramları bağlamında irdelenmesi. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 11(23), 103-120.
- Sennett, R., 1996, Kamusal insanın çöküşü, Çeviren Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 30.
- Serter, G., 2013, Şikago okulu kent kuramı: kentsel ekolojik kuram, *TMMOB Şehir Plancıları Odası Planlama Dergisi*, 23(2): 67-76.
- Sever, R., 2018, Harita bilgisi (kartografya), *Genel Coğrafya*, Editör Prof. Dr. Hakkı Yazıcı ve Doç. Dr. Nusret Koca, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 176-203.
- Shaukland, G., 1996, Tarihi değeri olan kentlere neden el atmalıyız, *Cogito*, 8, 23-35.
- Sılaydın, M. B., 2007, Ekolojik planlama: kent ölçeğinde yürütülen planlama eylemi ve koruma çabaları ile mümkün mü?, *Ekolojik Mimarlık ve Planlama Ulusal Sempozyumu 27-28 Nisan 2007*, Mimarlar Odası Antalya Şubesi, Antalya, 86-88.
- Soygeniş, S., 2019, Mimarlık düşünmek düşlemek, 8. Baskı, YEM Yayın, İstanbul, 99.
- Steadman, P., 2007, The contradictions of jeremy bentham's panopticon penitentiary, *Journal of Bentham Studies*, 9(1), 1-31.
- Şafak, G. N., 2023, Çok merkezli kent kuramı, *Kent Terimleri Ansiklopedisi*, Editör Nilüfer Negiz, Özkan Yalçın ve Abidin Kemeç, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 93-97.
- Şahbaz, M., 2017, Tebrizli şemseddin ve mevlânâ, *Electronic Turkish Studies*, 12(19), 165-178.
- Şahin, B., 2003, Kamûsü'l-a'lâm'a göre XIX. yüzyılın ikinci yarısında konya ve yöresi, *Osmanlı Döneminde Konya*, Editör Yusuf Küçükdağ, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 89-92.
- Şahyar Akdemir, D., 2020, Kentli hakları ve kent konseyleri, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40, 149-167.
- Şanlı, C., 2021, Harita becerilerinin öğretimine ilişkin kuramlar, *Bilginin Görsel İfadesi: Haritalar*, Editör Prof. Dr. Hakan Koç ve Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir Ergün, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 313-356.
- Şaşmaz, E., t.y., *Alaaddin tepesi-konya merkez* [online], Türkiye'nin Tarihi Eserleri, <https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=778> [Ziyaret Tarihi: 11 Aralık 2024].
- Şenol Balaban, M., 2024, Türkiye'nin afetler tarihinde bir milat olarak 6 şubat depremleri, *İnsani Çalışmalar Yıllığı 2023*, Editör Selman Salim Kesgin ve Gökçe Eser, Kızılay Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara, 12-16.

- Şentürk, L., 2007, Modüler'un bedeni, Doktora Tezi, *Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul, 47.
- T.C. Konya Valiliği, t.y., *Hükümet konağı tarihçesi* [online], <http://www.konya.gov.tr/konya-hukümet-konagi-tarihcesi> [Ziyaret Tarihi: 2 Aralık 2024].
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, t.y., *UNESCO somut olm.kült.miras çevrim içi sergisi* [online], <https://yakegm.ktb.gov.tr/TR-243105/unesco-somut-olmkultmiras-cevrim-ici-sergisi.html> [Ziyaret Tarihi: 13 Aralık 2024].
- Tabak, S., 2008, Arap ve türk seyyahlara göre konya (XIV-XVII. yüzyılda), *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 5, 147-160.
- Tadmori, K., 2007, Kentsel korumada yeni mimari kimlik arayışları:tunus, halep ve beyruz örneği, *XIX. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi Mimarlığın Geleceği Gelecek İçin Mimarlık 22-24 Mart 2007*, Editör Murat Taş, TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 133-139.
- Tanrıkorur, Ş. B., 2010, Şems-i tebrîzî zâviyesi, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 38, İSAM-İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara, 516-517.
- Tanyeli, U., 2013, Rüya, inşa, itiraz: mimari eleştiri metinleri, Boyut Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 183-188.
- Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması Tüzüğü-Washington Tüzüğü, 1987, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0627604001536681570.pdf [Ziyaret Tarihi: 16 Kasım 2024].
- Tatlıl, E., 1992, Kent sosyolojisi kuram ve kavramlar, *Sosyoloji Dergisi*, 3, 25-44.
- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, t.y., *1926 tarihli konya haritası* [online], <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/a1d2c670-c983-4a7c-be3b-25992cc52c6d> [Ziyaret Tarihi: 6 Aralık 2024].
- Tekeli, D., 2008, Erk ve imar, *20. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi Erk ve Mimarlık 20-22 Mart 2008*, Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 3-8.
- Tekeli, İ., 1990, Bir kentin kimliği üzerine düşünceler, Prof. Dr. Mübeccel Kıray'a Armağan, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.VII, Sayı 1-2, 251-259.
- Tekeli, İ., 2010, Akademyanın velut kalemi: prof. dr. ilhan tekeli ile kent üzerine. (Görüşmecisi: Orçun İmga ve Hakan Olgun), *İdealkent*, 1, 8-27.
- Tekeli, İ., 2011, Kent, kentli hakları, kentleşme ve kentsel dönüşüm yazıları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 49-56.
- Tekin, Ö. F., 2023, Kentsel kriz ve krizler çağının kent modelleri, *Kent ve Kriz*, Editör Dr. Ömer Faruk Tekin, Özgür Yayınları, Gaziantep, 1-36.

- Temel, H., 2019, Konya otellerinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi, Yüksek Lisans Tezi, *Konya Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*, Konya, 28-30.
- Ter, Ü., 2002, Konya kenti açık ve yeşil alan varlığı içinde tarihi kent merkezinin kentsel tasarımı üzerine bir araştırma, Doktora tezi, *Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Ankara, 67.
- Texier, C., 1862, *Asie Mineure: Description Géographique, Historique Et Archéologique Des Provinces Et Des Villes De La Chersonnèse D'asie*, Paris, 86.
- TIFA Studio, t.y., *Mimari diyagramlar* [online], https://www.tifa.studio/_files/ugd/4eb2d6_ec6e28bdadff4bfbbdeb31e5dee0f5ce.pdf [Ziyaret Tarihi: 27 Mart 2025].
- Topçuoğlu, F., ve Gürel, H. M., 2020, Mekân-politika ekseninde konya kültürpark'ın dönüşümü, *İdealkent*, 11(31), 1487-1516.
- Tuğaç, Ç., 2023, Güzel kent hareketi, *Kent Terimleri Ansiklopedisi*, Editör Nilüfer Negiz, Özkan Yalçın ve Abidin Kemeç, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 165-172.
- Tuna, K., 2011, Toplum açıklama girişimi olarak şehir teorileri, İz Yayıncılık, İstanbul, 19-87.
- Tuncer, B. ve Şafak, L., 2022, Tarihi coğrafya açısından XVI. yüzyıl'da konya şehri ve şehrsel fonksiyonları, *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), 319-333.
- Tuncer, O. C., 2012, Diyarbakır surları, T.C. Diyarbakır Valiliği kültür Sanat Yayınları, Diyarbakır, 14-28.
- Tunçer, M., 1998, Kentsel tasarımın tarihsel çevre korunmasında etkin olarak kullanımı, "böl ve yönet modeli": ankara, konya, antalya tarihi kent merkezleri, *Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu*, İstanbul, 150-156.
- Tunçer, M., 2024, Şehir merkezleri planlamasına ekolojik yaklaşım, *Journal of Spatial Planning and Design*, 4(1), 1-18.
- Turan, O., 1947, Şemseddin Altun-aba, vakfiyesi ve hayatı, *Belleten*, 11(42), 197-236.
- Turgut, E., 2023, Grafik dil ve anlatım biçimleri, 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 114.
- Turut H. ve Özgür, E. M., 2018, Klasik kent kuramlarından eleştirel kent kuramlarına geçiş bağlamında kentleri yeniden okumak, *Ege Coğrafya Dergisi*, 27(1), 1-19.
- Tümer, G., 2008, Hükümdar, erk ve mimarlık, 20. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi *Erk ve Mimarlık 20-22 Mart 2008*, Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 128-135.
- Türk Dil Kurumu-TDK, t.y., *Türk Dil Kurumu sözlükleri* [online], <https://sozluk.gov.tr> [Ziyaret Tarihi: 27 Mart 2025].

- Türkiye Kültür Portalı, t.y., *Alâeddin camisi-konya* [online], <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/konya/gezilecekyer/aladdin-camii> [Ziyaret Tarihi: 27 Mart 2025].
- Uçar, M. ve Rifaioğlu, M. N., 2011, Yerel kimliğin mekânsal temsili ve québec kentinde korunması, *İdealkent*, 3, 62-81.
- Uğurlu, Ö., 2010, Kentlerin tarihsel gelişimi. *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, Editörler Örgen Uğurlu, Nihal Şirin Pınarcıoğlu, Ayşegül Kanbak, Makbule Şiriner, Örgün Yayınevi, İstanbul, 25-69.
- UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, 2001, *UNESCO Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi* [online], <https://www.unesco.org.tr/pages/180/17> [Ziyaret Tarihi: 13 Aralık 2024].
- Urban Design Lab, 2024, *Rethinking the central business district: the rise of the central social district* [online], https://urbandesignlab.in/rethinking-the-central-business-district-the-rise-of-the-central-social-district/?srltid=AfmBOopaqjSGcv5r3P8pBgt4doCXe8j5_xAyh4gUdZ5PyJ8inTrai6Vm [Ziyaret Tarihi: 13 Kasım 2024].
- Uslu, Ö. ve Yalçın, G., 2020, Görsel algı bağlamında mekan tasarım bileşenlerinin incelenmesi- adana arkeoloji müzesi, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 232-244.
- Uyanıker, N., 2024, Cumhuriyet döneminde sporun kültürel kimlik inşasındaki rolü: muhit dergisi (1928-1933), *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 17(46), 465-485.
- Uysal, M., 2004, Selçuklu ve osmanlı dönemi konya kenti ticaret mekânları. *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi Özel Sayısı Konya Kitabı*, 7, 95-102.
- Uysal, M., 2010, Tarihsel süreçte geleneksel konya çarşısı için bir mekânsal analiz, *Millî Folklor*, 22 (86), 149-162.
- Uz, M. A., 2003, Konya hazire ve kabristanları, *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi Özel Sayısı Konya Kitabı*, 6, 77-92.
- Uz, M. A., 2004, Konya hazire ve kabristanları II, *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi Özel Sayısı Konya Kitabı*, 7, 301-342.
- Uz, M. A., 2015, Konya mahalleleri tarihi 4: şeyh sadrettin, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., Konya, 12-26.
- Uzluk, Ş., 1943, Türk mimarisinde mevlâna türbesi ve onun mimarî değeri, *Konya Halkevi Kültür Dergisi*, Mevlâna Özel Sayısı, 144-147.
- Ünüvar, Ş. ve Sezgin, M., 2016, Konya turizm rehberi, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: 334, 22-25.
- Ünver, S., 1967, Yetmiş yıl önce konya, *Belleten*, 31 (122), 201-220.

- Ürekli, B., 2002, Konya beylerbeyi sarayı, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 161-188.
- Vischer, J. C., 2008, Towards a user-centred theory of the built environment, *Building Research & Information*, 36 (3), 231-240.
- Vitruvius, 1998, Mimarlık üzerine on kitap, Çeviren Suna Güven, 3. Baskı, Yem Yayın, İstanbul.
- Vural, S., 2007, Mimarlığın “dünü-bugünü-yarını”na bilimsel ve teknolojik gelişmeler üzerinden bakmak, *XIX. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi Mimarlığın Geleceği Gelecek İçin Mimarlık 22-24 Mart 2007*, Editör Murat Taş, TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 377-382.
- Wirth, L., 1925, A bibliography of the urban community, *The City*, Edited by Morris Janowitz, The University of Chicago Press, London, 161-228.
- Yale University Library, t.y., *Plan der Umgegend von Koniah Fischer* [online], <https://digital.library.yale.edu/catalog/15506322> [Ziyaret Tarihi: 24 Mayıs 2024].
- Yarar, B., 2014, Osmanlı’dan cumhuriyete geçiş süreci ve erken cumhuriyet dönemi türkiyesi’nde modern sporun kuruluşu, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21(21), 301-317.
- Yasa Yaman, Z., 2011, “Siyasi/estetik gösterge” olarak kamusal alanda anıt ve heykel, *METU Journal of the Faculty of Architecture/Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 28(1), 69-98.
- Yasa, A., 1996, Anadolu Selçukluları Döneminde Türk-İslâm Şehri Olarak Konya, Doktora Tezi, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 43-222.
- Yavaşoğlu, G., 2007, Mimaride kullanıcı-ürün ilişkisi evrimi: geleceğin kullanıcısının tasarım sürecine “katılım”ı, *XIX. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi Mimarlığın Geleceği Gelecek İçin Mimarlık 22-24 Mart 2007*, Editör Murat Taş, TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 235-242.
- Yazar, E. ve Önkal, G., 2019, Farklılaşma ve ayrışmanın sosyolojisi: tarihselliği açısından “kent deneyimi”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 61-77.
- Yazıcı A. D., Öztürk, D. ve Ayazlı, İ. E., 2019, Kentsel büyümenin modellenmesi ve simülasyon modelleri, *IJMSIT International Journal of Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies*, 3(1), 44-47.
- Yenice, M. S., 2005, Kentsel Planlama Sürecinde Konya Kent Formunun Gelişimi Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, *Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Konya, 41-70.

- Yenice, M. S., 2011, Tarihi Kent Merkezlerinde Sürdürülebilir Yenileme İçin Bir Model Önerisi; Konya Örneği. Doktora Tezi, *Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Konya, 61.
- Yenice, M. S., 2012, Konya kentinin planlama tarihi ve mekânsal gelişimi, *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 28(4): 343-350
- Yıldız, D., 1996, Peyzaj ile mimarlık-kentsel tasarım ilişkileri ve mimari tasarıma etkileri, Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul, 26-33.
- Yılmaz, A., Şahin K. ve Şahin M. H., 2013, Depreme bağlı yeri değiştirilen bir şehir: erbaa, tokat, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(24), 414-425.
- Yılmaz, E., 2015, II. Abdülhamit döneminde konya ve kentin yapısal değişimi, Yüksek Lisans Tezi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Eskişehir.
- Yılmaz, E., 2022, Konya atlı tramvayı ve kent içi ulaşım etkisi (1906–1914), *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (55), 1-20.
- Yiğit, S., 2014, Kümelenme teorisi: kavramsal bir çerçeve, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(2), 107-128.
- Yörükân T., 2021, (Önsöz) Atina anlaşması/Le Corbusier, Editör Ayda Yörükân, Dördüncü baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 12-14.
- Yurdaydın, H. G., 1976, Nasûhü's-silâhî (matrakçı) beyân-ı menzil-i sefer-i irâkeyn-i sultân süleyman han, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Yücel, C., 2020, 20. yüzyıl dünya ve türkiye kentleşmesi üzerine bir derleme, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 200-230.
- Yüksel Ç. C., 2019, Selçuklu döneminde anadolu kentleri ve kent mimarisi, SETSCI Conference Proceedings, 7, 347-351.
- Yüksel, M., 2003, Mahremiyet hakkı ve sosyo-tarihsel gelişimi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(01), 181-213.
- Yüksel, Ş. ve Yıldız, R. A. S., 2022, Metaverse dünyasında değişen sanal-gerçek mekânlar ve tasarımcının rolü, *Uluslararası Zeugma Bilimsel Araştırmalar Kongresi 21-23 Ocak 2023*, Gaziantep, 507-519.